

Шендеровський К.С. та інші

Медіакомунікації та соціальні проблеми

Частина перша

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут журналістики
Кафедра соціальних комунікацій

Шендеровський К.С. та інші

Медіакомунікації та соціальні проблеми

Збірка навчально-методичних матеріалів
і наукових статей в трьох частинах.

Частина перша.

Київ
2012

УДК 007 : 304 : 659.3

Ш 47

Без оголошення.

Рецензенти:

Пінчук І. – кандидат педагогічних наук, Заслужений працівник соціальної сфери України (департамент сімейної політики Міністерства соціальної політики України).

Алексєєнко М. К. – голова Ради Всеукраїнської громадської організації «Жіночий консорціум України».

Гуд Д. – експерт з питань захисту прав дитини та притулку (Данська рада у справах біженців).

Шендеровський К.С. та інші. Медіакомунікації та соціальні проблеми: Збірка навчально-методичних матеріалів і наукових статей в трьох частинах. Частина перша / Упор., ред. К. С. Шендеровського / Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики. – К., 2012. – 288 с.

Збірка навчально-методичних матеріалів і наукових статей «Медіакомунікації та соціальні проблеми» (в трьох частинах) є підсумком дворічного дослідження викладача та групи студентів-учасників наукового гуртка інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Статті (в трьох частинах) збірки присвячені актуальним практичним та теоретичним питанням сучасного соціального світу (світ взаємодії різних людей) як повсякденного світу, який сприймається та інтерпретується людьми через структуру значень, типові та особливі уявлення про об'єкти та суб'єкти соціальної дії, форми їх інтерпретації, результати діяльності інституцій різних форм власності, що і *конституують наявне знання*. Таке наочне соціальне знання являє собою *сукупність засобів орієнтації* у соціальному просторі. Зважаючи на особливу місію медіапрацівників, при формуванні збірки автори свідомо відійшли від прямого застосування стилю «порадника для медіа» (шлях до формування медіа стандартів) до налаштування колег з медіадіяльності до самоорганізації з питань життєдіяльності, в першу чергу, вразливих соціальних груп населення.

Розраховано для студентів – майбутніх журналістів, медіапрацівників та фахівців сфери вирішення соціальних проблем.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка для студентів напряму підготовки 6.030301 «журналістика» (протокол № 10 від 30 травня 2012 року).

© Шендеровський К.С., 2012

Зміст першої частини збірки

Вступ		6
Шендеровський К.	Передумови інституціалізації медіакомунікацій при розв'язанні соціальних проблем	8
Шендеровський К. Єремєєва А. Креймер Е. Михайлова О. Муравйова М. Соколова К.	Соціальні проблеми дитинства (дітей) та передумови їх вирішення: співучасть медіакомунікацій	34
Шендеровський К. Микитюк К.	Сироти (сирітство): соціальна проблема та якість медіадіяльності	113
Шендеровський К. Соколова К. Сорока В.	Бездомні та безпритульні люди: головні примітки для медіаактивності	152
Шендеровський К. Михайлова О.	Ув'язнені (вразлива соціальна група населення) та медіакомунікації	179
Шендеровський К. Соколова К. Сорока В	Соціальна проблематика мігрантів, біженців та дітей-біженців та пропозиції до медіавиробництва	234
<i>Коротка інформація про авторів</i>		288

Вступ.

Збірка навчально-методичних матеріалів і наукових статей «Медіакомунікації та соціальні проблеми» (в трьох частинах) є підсумком дворічного дослідження викладача та групи студентів-учасників наукового гуртка інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка та структурована за наступними темами:

Перша частина

Передумови інституціалізації медіакомунікацій при розв'язанні соціальних проблем

Соціальні проблеми **дитинства** (дітей) та передумови їх вирішення: співучасть медіакомунікацій (нариси медіадослідження)

Сироти (сирітство): соціальна проблема та якість медіадіяльності

Бездомні та безпритульні люди: головні примітки для медіаактивності

Ув'язнені (вразлива соціальна група населення) та медіакомунікації

Соціальна проблематика **мігрантів, біженців та дітей-біженців** та пропозиції до медіавиробництва

Друга частина

Сучасні соціальні проблеми та розвиток медіакомунікацій

Соціальні проблеми українських **сімей**. Сім'ї в складних життєвих обставинах як вразлива соціальна група

Жінки як вразлива соціальна група. Медіакомунікації та протидія дискримінації за ознаками статті

Соціальна проблематика **людей з інвалідністю** та медіадіяльність

Соціальні проблеми **літніх людей** та якість медіапродуктів

Соціальна проблематика **психічнохворих** людей

Соціальні проблеми **торгівлі людьми** в медіавиробництві

Соціальні проблеми **людей секс-бізнесу та сексуальних меншин**

Медіакартки з соціальної проблеми (для практикуму).

Третя частина

Соціальні проблеми **незайнятого населення** (безробітні) та медіадискурс

Соціальні проблеми **молоді** та медіаактивність

Соціальні проблеми **молодої сім'ї** та медіа

Медіавиробництво та **соціально-медичні проблеми** (ВІЛ/СНІД, туберкульоз)

Соціальні проблеми в контексті хімічної/нехімічної **залежності** та розвиток медіакомунікацій

Соціальні ситуації. Матеріал для навчання медіапрацівників.

Статті (в трьох частинах) збірки присвячені актуальним практичним та теоретичним питанням сучасного соціального світу (світ взаємодії різних людей) як повсякденного світу, який сприймається та інтерпретується людьми через структуру значень, типові та особливі уявлення про об'єкти та суб'єкти соціальної дії, форми їх інтерпретації, результати діяльності інституцій різних форм власності, що і *конституують наявне знання*. Таке наочне соціальне знання являє собою *сукупність засобів орієнтації* у соціальному просторі. Зважаючи на особливу місію медіапрацівників, при формуванні збірки автори свідомо відійшли від прямого застосування стилю «порадника для медіа» (шлях до формування медіа стандартів) з метою налаштувати колеґ з медіадіяльності до самоорганізації з питань життєдіяльності, в першу чергу, вразливих

соціальних груп населення, стимулювання їх умов до самоосвіти та розвитку соціальної компетентності.

Автори демонструють різноманітність методологічних, теоретичних підходів та дослідження різних питань практичної діяльності, охоплюють широкий спектр факторів різних соціальних проблем, показують різновекторні виміри, зокрема, з позицій різних інституційних секторів соціального взаємозв'язку (партнерство, співучасть), пояснюють здобутки та недоліки вітчизняної медіадіяльності тощо. При цьому медіакомунікації розглядаються не спостерігачами (публічне висвітлення або інтерпретація реальності) соціальних процесів, а *активними співучасниками життєдіяльності* сучасних сімей, спільнот, громад, суспільства в цілому.

Матеріали збірки *стверджують можливість* досягнення на рівні як медіапрацівника, так і медіаорганізації, позитивних та тривалих результатів щодо соціального одужання населення. *Соціальне одужання людини/людей*, на думку авторів, залежить щонайменше від трьох передумов за співучастю медіа: правильно поставлений діагноз соціальної проблематики, наявність потенціалу соціальної солідарності людей та вміння, як мінімум, кожної нужденної людини використовувати інформацію для розвитку самостійності у прийнятті соціального рішення по суті.

Автори намагаються не тільки відчувати, фіксувати ці відчуття, але й *формувати пропозиції до нових тенденцій та викликів у соціальних процесах*. Вони не стороняться гостроти соціальних проблем, не ховаються ані за науковими визначеннями (напрацюваннями), ані за політичними ідеями (їхнє нагромадження), навпаки: усвідомлюють той факт, що *постійне відтворення соціального з усіма його структурованими та швидкоплинними формами, сутністю, взаємодією відбувається у безперервній дискурсивній активності*.

Збірка, з одного боку, пронизана визначеннями шляхів розвитку медіаактивності, якості медіапродуктів, соціальної компетентності медіапрацівників, медіавпливу, коли враховуються різні ступені розвитку людини/людей, різні умови їхнього життя. З іншого боку, всі матеріали збірки – це операційний приклад застосування етичних норм та цінностей в українському суспільстві. **Збірка ніби проголошує: усі ми різні, та нам добре разом!**

За таких умов медіакомунікації можуть зосередитись на завданні, яке вони завжди прагнули виконати: стати відкрито інформативним, системним коментатором та співучасником пізнання повсякденного життя, модератором соціального діалогу та стимулятором розвитку потенціалу солідарності, нормалізації територіальних громад, людських спільнот.

Передумови інституціалізації медіакомунікацій при розв'язанні соціальних проблем

Стаття присвячується питанням розвитку медіакомунікацій у сфері вирішення соціальних проблем.

Ключові слова: масові та соціальні комунікації, інституціалізація комунікацій, соціально відповідальні медіа, соціальна журналістика.

В світовій спільноті кінець ХХ – початок ХХІ століття визначається основною тенденцією: перехід до нового типу соціальної організації суспільства - відкритого інформаційного суспільства, яке можна визначити як суспільство, в якому економічний розвиток, соціальні зміни, якість і спосіб життя у визначальній мірі залежать і від наукового знання, і від способу використання інформації на основі інформаційно-комунікативних технологій. У таких умовах комунікації стали відігравати визначальну роль. Інформація стала «товаром» не лише в економічній та політичній сфері, а й у зовсім неочікуваних інститутах постіндустріального суспільства – у сфері гуманітарній, соціальній або суспільній, культурній. Наскільки названа тенденція позначиться на комунікативному просторі українського суспільства? Чи слід очікувати зменшення страхів, ризиків, несамостійності, несвободи, насилля від дискримінації, несправедливості, соціальної відчуженості людей в суспільстві?

З одного боку, ідеї та стратегії глобального інформаційного світу мають негативні компоненти, пов'язані як з макдональдизацією, стереотипізацією поведінки людей, що входять в глобальну систему, так і з масифікацією, тобто втягуванням людини в запрограмовану на певну поведінку масу людей [29].

З іншого боку, наявність ефективної дієвої системи комунікацій стала необхідною умовою успішної діяльності українського суспільства в цілому, громад, спільнот, сімей, груп людей та людини зокрема.

Таким чином, основна проблема розуміється в межах логічного конфлікту поняття «масові комунікації» з поняттям «соціальні комунікації», як зазначає В. Різун, у ставленні до комуніканта: людини, людей, сімей, спільнот, громад, що і є структурою соціального, базою її основних агентів, інститутів взаємодії. Процеси глобалізації й трансформації систем комунікації змушують нас надалі говорити не тільки про існування інформаційної індустрії, індустрії масової комунікації, а й, в першу чергу, соціальних комунікацій. І хоча «масова комунікація не є видом соціальних комунікацій, її – тим більше – не можна ототожнювати з соціальною» [28], процеси масифікації не зможуть щезнути навіть в ідеальному суспільстві, тим паче в українському, яке перебуває (і хтозна скільки ще буде перебувати) у стадії транзиту. Окремі системи комунікацій різняться, насамперед, механізмами впливу на аудиторію, шляхами досягнення та якостями ефектів, обробки, поширення інформації тощо. І масові комунікації, і соціальні комунікації мають організований характер, а аналіз діяльності їхніх інститутів (телебачення, преса, радіомовлення та інше) дозволяє зрозуміти соціальні наслідки відповідної медіадіяльності. Так 79,9% європейців та 66,2% українців використовують як джерело інформації щоденні газети; відповідно 95,6 і 90,1 % - випуски новин на радіо та телеканалах; 53,2 і 37% - друковані видання, 68,3% і 54,1% - аналітичні огляди на радіо, телебаченні, 67,4% і 40% - електронні видання [6].

Як за таких умов відбудуватиметься розвиток медіакомунікацій щодо розв'язання соціальних проблем?

При поверхневому розгляді, «переваги» щодо розвитку медіакомунікацій у розв'язанні соціальних проблем здаються категорією «соціальних комунікацій». При цьому під соціальними комунікаціями розуміють «таку систему суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримання контактів ... де, з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціальнокомунікаційні інститути, служби, а з іншого – організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії. Ці комунікації є соціально маркованими, бо передбачають взаємодію з соціально визначеними групами людей» [27]. Це суб'єктно - суб'єктні комунікації, в яких комунікант розглядається не безликим, а іменним, адресним та активним учасником суспільного/соціального діалогу. Однак соціальні проблеми не є проблемами груп людей, окремих сімей чи громад, вони також не є однорідними в різних регіонах, хоча об'єктивною передумовою їх вирішення залишається виважена та активна соціальна політика (політичний інструмент зорієнтований на більшість населення).

Ставлення ж до комуніканта (адресата) в сфері масової комунікації інакше, ніж в соціальних комунікаціях: «маса у вигляді натовпу чи публіки є тим комунікаційним споживачем, який має споживати все, що йому запропонують» [28], з відповідною суб'єктивно-об'єктивною характеристикою спілкування комунікатора та комуніканта. Однак масова комунікація наділена величезним потенціалом співучасника профілактики (попередження), боротьби з умовами або наслідками соціальних проблем.

У колі проблемного або конфліктного чимало актуальних питань, наприклад, про вплив «молодого періоду» розвитку науки з соціальних комунікацій, про межі використання теоретичного надбання періоду багаторічних досліджень масових комунікацій, про взаємодію «традиційних», «нових» та «соціальних» медіа тощо. Відповіді на ці та інші питання залишаються поза межами цього статейного дослідження.

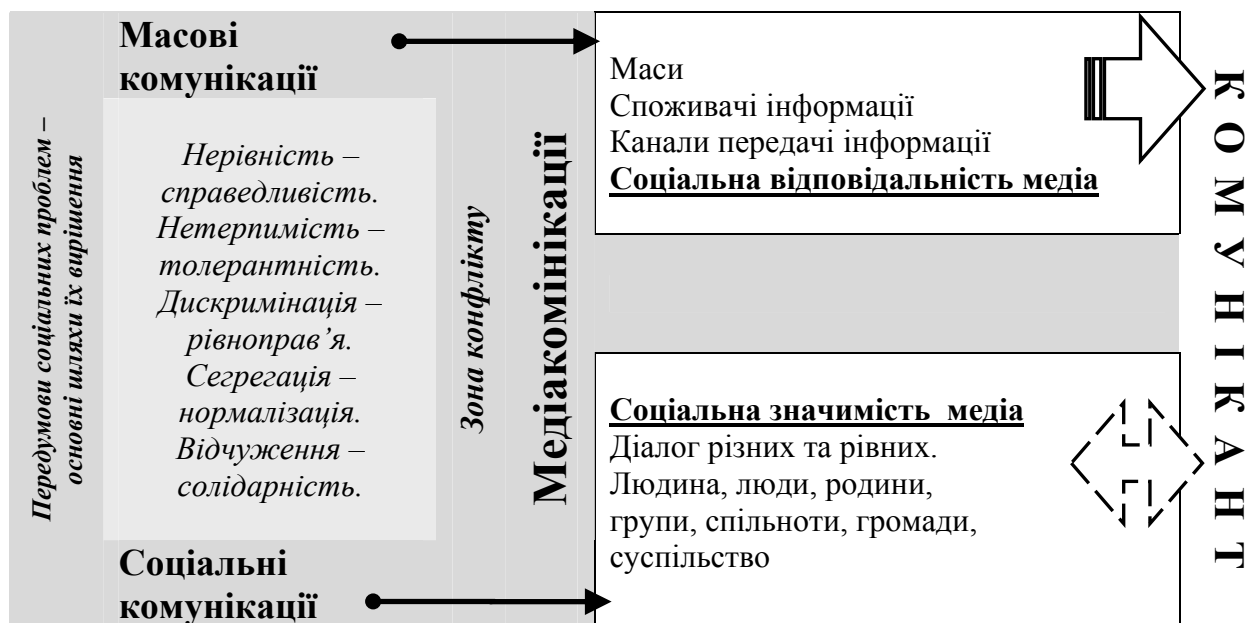

Схема 1. Інституційний зріз комунікаційного простору українського суспільства.

Подолання ж, на нашу думку, проблемного або конфліктного, не тільки (1) в розвитку особливого статусу медіакомунікацій як повноправного виду соціальних комунікацій, але й у одночасній (2) співучасті в якісних, позитивних соціальних змінах, розвитку суспільства. Інституційний підхід розвитку соціальних комунікацій та їх виду – медіакомунікацій, як нам бачиться, найбільш виправданий у порівнянні з іншими підходами (див. схему 1).

Представники суспільних наук активно досліджують місце соціальних інститутів в суспільному житті, їхню роль у відтворенні суспільства як соціального цілого, взаємозв'язок інституту держави і інститутів громадянського суспільства (Г. Спенсер), розкривають умови виникнення та функціональне призначення соціальних інститутів (Е. Дюркгайм), визначають роль соціальних інститутів в здійсненні соціальної стратифікації суспільства (П. Сорокін), вивчають соціальний інститут як спосіб пізнання соціальних процесів (М. Вебер). І якщо Т. Парсонс ще розглядає соціальний інститут як соціальне утворення, яке регулює певну сферу суспільних відносин, то інші представники структурного функціоналізму вже подають соціальний інститут як соціальне поле, у якому відтворюються значущі для суспільства продукти, послуги, або легітимізується державна влада (Е. Шилз), або такий феномен, що виконує роль суспільного зразка і задовольняє будь-яку соціальну потребу (Р. Мертон). Підхід Р. Мертона сприяв появі у подальшому появи теорій формальних і неформальних, легальних і латентних, легітимних і нелегітимних соціальних інститутів суспільства. Представники теорій соціального інтеракціонізму звернули увагу на роль первинних потреб людей у виникненні соціальних інститутів (Дж. Хоманс, Н. Смілзер), на конкретно-історичний характер виникнення і функціонування соціальних інститутів (П. Блау). Серед праць стосовно інституціоналізації варто виокремити роботи В. Барабаша, присвячені дослідженню інституціоналізації громадських рухів, де вперше подані моделі системоутворювальних компонентів інституціоналізації [1].

Щодо розвитку (тактика і стратегія) соціальних комунікацій (в цілому) та медіакомунікацій (зокрема) маємо предмет для дослідження у вигляді виваженого, особливого впливу на соціальне середовище, що являє собою неоднорідний та багатоликий життєвий простір людини, груп людей, на взаємодію людей (різних та рівних) з різноплановими соціальними інституціями, на вирішення багатofакторних соціальних проблем в цілому та зокрема. З одного боку, соціальні комунікації відображають реальне людське життя (критерії часу, місця, балансу відповідних інтересів тощо), за орієнтир мають виважене співвідношення між правами та обов'язками, ціннісні орієнтири суб'єктів соціально прагматичного дискурсу, зокрема в межах деонтологічної модальності (зобов'язання, заборона, дозвіл), коливаються між полюсами дихотомічної шкали, а саме: «нерівність – справедливість», «нетерпимість – толерантність», «дискримінація – недискримінація», «ексклюзія (або сегрегація) – інклюзія (або нормалізація)»; «соціальне відчуження – соціальна солідарність» тощо. Відповідно, медіакомунікації в будь-яких ситуаціях мають можливість виконувати свої соціальні функції.

З іншого боку, медіакомунікації є цікавими, якісними, активними тоді, коли вони в соціальній сфері порушують питання, які турбують людей, родини або групи людей, спільноту або громаду. Можливо, провідним сучасним завданням медіакомунікацій як виду соціальних комунікацій має бути подолання п'яти «С» (сенсація, скандал, смерть, страх, секс), які переважають в засобах масової інформації, та зміна їх на три «Д» (добро, допомога, довіра). Поява соціально значимої журналістики («соціальної журналістики», «соціально-проблемних медіа», громадської, суспільної журналістики, журналістики співучасті тощо), можливо, і є тією нішею, яку медіакомунікації (приміром, медіабізнес) в системі соціальних комунікацій мають займати, щоб подолати логічний конфлікт, про що йшла мова вище.

Вимушені визнати, що сучасне українське суспільство не можна уявити без широкого спектру різноманітних, багатofакторних соціальних проблем. Низька якість життя та безробіття, насилля та торгівля людьми, наркозалежність та алкоголізм, безпритульність та поширення ВІЛ/СНІДу, поширення туберкульозу та загрозливий стан психічного здоров'я нації – це той «багаж», з яким наша молода країна зустріла 20-річчя

своєї незалежності. Універсальне чи типове визначення соціальної проблематики відсутнє. Ідеологічна багатогранність, політична багатовекторність та модельна диспозиція, наукова багатогалузевість робить соціальні проблеми актуальними та складними в пізнанні, активізації вирішення тощо.

У статті ми досліджуємо теоретичний дискурс та визначаємо передумови інституціоналізації комунікацій у вирішенні або розв'язанні соціальних проблем.

Оскільки процес комунікації є одним із основних процесів людської життєдіяльності, його вивченню присвячена велика кількість наукових праць, зокрема, М. Бахтіна, Р. Барта, П. Бергера, Д. Белл, Е. Берна, Г.-Г. Гадамера, Г. Гарфінкеля, Ж. Дельоза, М. Кастельс, Ж. Лакана, Г. Ласуела, Ж.-Ф. Ліотара, Ю. Лотмана, Т. Лукмана, Н. Луман, М. Маклюен, Ч. Пірса, Дж. Пітерса, Ф. де Соссюра, А. Тоффлер, У. Уівера, Джон Б. Уотсон, З. Фройда, Ю. Хабермаса, К. Шенона, А. Шюца, К. Юнга, Р. Якобсона, К. Ясперса, що тяжіють до тих чи інших соціогуманітарних дисциплін і актуалізують соціальну, інформаційну, символічну, лінгвістичну, психологічну природу комунікації. В цілому, теоретичний дискурс є багатолітнім, різноплановим, нефрагментарним, наближеним до глибинного сприйняття суспільних процесів та змін, що і позначилось на комунікаційних процесах не акцентованими, а концептуальними факторами інституційного розвитку комунікаційних процесів. Можливо, в частині соціальних комунікацій теоретичний дискурс більш раціональний. Однак це не зменшує ролі наукового пізнання в діалозі стосовно природи, ідей, принципів, шляхів розвитку комунікацій. Щодо теоретичного дискурсу взаємодії соціальних проблем і комунікацій, то в ньому переважають роботи західних науковців, вітчизняні зосередили увагу на окремих аспектах, у більшості – на складових соціальної політики, соціальної роботи.

Історію поняття «комунікація» розглядає Дж. Пітерс як похідне від латинського *communicare* зі значенням «наділяти», «розділяти» чи «робити спільним». Тоді воно не було пов'язане зі здатністю людей спілкуватися за допомогою символів чи з ідеєю порозуміння [24]. Як і в латинській мові, в англійській одне з основних значень «комунікації» передбачає наділення, що також може означати «участь» як у слові *communicant* (той, хто причастився), - особа, яка «стала частиною священної спільноти, взяла в ній участь»; «комунікація» передбачає належність до соціального організму через певну виразну дію. Американський соціолог Ч. Кулі, автор теорії «залучення» індивідів до «більшої свідомості» як сукупності накопичених соціально значимих «станів відчуження» і «відображення», виділяє комунікацію як засіб актуалізації «органічного цілого світу людської думки» [35], зазначає, що «під комунікацією треба розуміти механізм, за допомогою якого стає можливим існування і розвиток людських відносин – всі символи розуму разом зі способами їх передачі у просторі і збереженні у часі. ... Чітких кордонів між засобами комунікації та іншим світом не існує. Проте разом з народженням зовнішнього світу з'являється система стандартних символів, призначена лише для передачі думок, з неї починається традиційний розвиток комунікації» [15].

Засновник біхевіоризму Джон Б. Уотсон в основу комунікації поставив не мову як конструкцію, символи, а самі мовленнєві сигнали, маніпуляції, якими дають можливість впливати на людину. Поведінку людини він пов'язував з системою явних і латентних реакцій у схемі «стимул-реакція». Усі суспільні явища і процеси зводилися до взаємодії між стимулами, які діють на людський організм, і реакціями на них.

Вивчення комунікації такими представниками сучасної соціологічної науки, як Д. Белл, М. Кастельс, Н. Луман, М. Маклюен, А. Тоффлер зміщується з міжособистісного рівня на рівень соціальних структур. Комунікація розуміється як структуроутворювальний процес обміну знаннями за допомогою технологій і обумовлений місцем учасників комунікації у соціальній системі. Спробою об'єднання рівня соціальних структур і рівня соціальної дії подаються теорії П. Бурдьє, Ю. Хабермаса, деяких інших сучасних

соціологів, які розглядають комунікацію як структурно-діяльнісний процес, обумовлений, з одного боку, характеристиками системи, у якій відбувається взаємодія, а з іншого – характеристиками суб'єктів взаємодії.

Представники символічного інтеракціонізму (Дж. Г. Мід) вважають, що у результаті міжособистісного спілкування упорядковується, формується соціальна структура, а процес розвитку комунікативних форм являє собою соціальний розвиток. У Дж. Г. Міда центрального значення набувають міжіндивідуальні взаємодії. Сукупність же процесів взаємодії конститує суспільство і соціального індивіда одночасно. Дії індивіда сприймаються іншими людьми, оскільки опосередковано є значенням. Значення – редукована взаємодія, яка існує у досвіді індивіда». Дж. Г. Мід писав, що «світ конструюється у сукупності процесів соціальної взаємодії як актів комунікації» [18]. Звідси походить уявлення про «комунікацію» або спілкування комунікатора й аудиторії як про відносини «соціальних акторів», яких телеологічно поєднує однаковий зміст, вкладений ними в розповсюдження при цьому повідомлення [35].

У комунікативістиці поняття «масова комунікація» трактується і як процес зв'язку, і як процес передачі інформації. При цьому вирізняються п'ять особливостей цього процесу: (1) масовість аудиторії, (2) її гетерогенність; (3) використання надшвидкісних і репродуктивних засобів зв'язку; (4) швидке поширення повідомлень (5) порівняно невелика споживча вартість комунікаційних продуктів. При цьому С. Хед вважав, що масова комунікація – це майже одночасна доставка однакових повідомлень шляхом їхнього репродукування та поширення серед великої та недиференційованої маси людей. Коли якоїсь із цих умов не дотримано, то, на думку дослідника, це вже не буде масовою комунікацією [10]. Н. Даниленко (українська дослідниця) вважала, що масова комунікація – це інституціалізований, соціально зумовлений мікропроцес виробництва, поширення інформації та обміну нею, який реалізується за допомогою особливих технологій і засобів (технічне обладнання мас-медіа) [33]. Масова комунікація (за Н. Костенко) визначається як «фундаментальний стан сучасного суспільства, в якому складна структура соціального та культурного простору з його чисельними секторами, зв'язаними між собою функціонально й за детерміністичними взірцями, реалізована в символічних формах й образах, що їх здатна сприймати й розуміти корпоративна, масова та індивідуальна свідомість» [34].

У дослідженнях, що стосуються вивчення соціальних проблем в контексті *масової комунікації* медіа із їх потужною маніпулятивною силою дуже часто виступають як міфотворці, творці стереотипів та інших *інвалідних* суспільних думок. Так американські дослідники адресували свої дискусії не лише іншим соціологам, але й громадськості. Подаючи описи девіантності «з перших рук», теоретики соціальної дезорганізації намагалися боротися зі стереотипами і каральними підходами медіа стосовно інших девіантів. До прикладу, «повідомлення», що передавалися в таких усних історіях, як «Jackroller» (укр. – «крадій, який грабує п'яних»), полягало в тому, що делінквенти – це не якісь злі істоти, а по суті своїй хороші люди, які стали поганими в результаті дезорганізованого, криміногенного середовища. Внаслідок того, що комунікації – це потужний засіб переконання, групи здобувають доступ до газет, радіо і телебачення для того, щоб просувати свої визначення і версії проблем [67], і це означає існування широкого поля для дослідників, які цікавляться організацією риторики стосовно публічно визначених соціальних негараздів [59]. За Дж. Бестом, спочатку активні групи створюють «страшні історії», щоб заволодіти увагою аудиторії, потім ідуть на виправдання чи пояснення, далі підводять до висновків, у яких закликають громадян та офіційних осіб бути більш свідомими, вживати запобіжних заходів, здійснювати соціальний контроль, протидіяти проблемі.

Медіа стають ретранслятором соціальних проблем і фактично «опредмечують» соціальні проблеми. Однак тут постає питання вибору тих чи інших тем і ситуацій для висвітлення, адже фактично дуже складно оцінити, яка саме тематика в межах соціальної проблематики буде «запитуваною». За таких умов і поширюються тенденції навішування «ярликів», «принцип вибірковості» та інші небезпеки.

Найбільша небезпека, що виникає під час визначення соціальних проблем медіакомунікаціями, полягає в тому, що вони сприяють актуалізації короткочасного і поверхневого суспільного інтересу щодо проблеми. В умовах масовості соціальні проблеми «під прицілом медіа» стають фактично мінливими захопленнями. Їх «продають» публіці під необхідним ракурсом. Якщо ж навіть соціальна проблема доволі довго не сходить зі шпальт газет чи екранів телебачення, і з часом її перестають сприймати як інформаційний привід, вона перетворюється на бекграунд, а згодом сприймається навіть як вирішена, що теж, зазвичай, є помилковим судженням. У цьому випадку найбільше потерпає аудиторія, оскільки читач (слухач, глядач) вважатиме, що проблема зникла, тільки тому що про неї вже не повідомляють.

Ще один аспект, який впливає на вірогідність висвітлення соціальних проблем у медіа, - це проміжок часу, протягом якого відбувається той чи інший інформаційний привід, тобто, коли соціальна проблема формалізується і набуває вигляду якоїсь події чи кількісного показника. Зазвичай, що менше часу займає формування проблеми, то більша імовірність того, що про неї заговорять. Якщо та чи інша соціальна проблема формується поступово, а не виникає зненацька (а переважна більшість соціальних проблем має саме таку властивість), то цілком очевидно, що в медіа їм не знайдеться місця.

Усі ці умови є складовими особливостей процесу виробництва, наприклад, новин. Поняття виробництва новин може використовуватись як у значенні виробництва іншої реальності, так і в сенсі виробництва матеріалів, які створюються спеціально для певного повідомлення. Також із поняттям виробництва новин пов'язують явище бюрократичної пропаганди, яка передбачає залучення всіх можливих зусиль для того, щоб переконати аудиторію.

Зовнішню метафізичну «здатність особистості відкривати в собі почуття іншого» [3] розглядають «персоналісти». Для них спілкування – акт взаємовідносин, інтимних контактів і уособлення духовної близькості. Такої думки дотримувався К. Ясперс [65]. Він вірив у можливість загальнолюдської комунікації у просторі і часі. Його учень, німецький учений і філософ, соціолог Юрген Хабермас [17], додає свою концепцію інтеракції в еволюцію теоретичної соціології і визначає місце комунікації у теорії пізнання. Вивчаючи проблему інтеракції (комунікації), він докладно зупиняється на питанні про відмінність «істинної» комунікації від «несправжньої» і умовах, які забезпечують істинну комунікацію між людьми. Він формулює концепцію, яка базується на дуалістичному поділі на сферу взаємодії людей з природою і сферу міжособистісної взаємодії (інтеракції). Бар'єри культурних комунікацій, на його думку, долаються «відчуттям» філософських традицій. Хабермас визначає поняття «рекламна комунікація» і розкриває механізми її дії у політиці і бізнесі.

Основним предметом розгляду Ю. Хабермаса [39] є комунікативна дія. Вільна та відкрита комунікація – основа його поглядів. Ю. Хабермас «здійснює парадигмальний поворот» у соціальній філософії від цілераціональної дії до комунікативної дії. Між цілераціональною і комунікативною дією є кардинальна відмінність. Суб'єкт, що цілераціонально діє, зорієнтований на досягнення успіху в спробах змінити ситуацію в об'єктивному чи соціальному світі. Це досягається шляхом перетворення об'єктів впливу (предметів чи людей) на засоби, які підкоряють (перетворюють) або якими маніпулюють (суб'єктами) в інтересах актора. На цій підставі цілераціональну дію, локалізовану межами об'єктивного світу, Хабермас

називає інструментальною, а локалізовану соціальним світом – стратегічною. На противагу цьому, комунікативна дія спрямовується на досягнення порозуміння між суб'єктами в ситуації їхньої взаємодії. Порозуміння стає невід'ємним атрибутом мовлення. Отже, якщо цілераціональна дія виражає монологічну інтенцію, то комунікативна дія – інтерсуб'єктну. Якщо інструментальна дія спрямована на успіх, то комунікативна дія - на взаємопорозуміння діяльних індивідів, їхній консенсус.

У дослідженнях медіакомунікацій тривалий час домінувала *нормативна уява* про завдання та ролі медіа. Дослідники в рамках нормативної школи підкреслювали, що медіапродукти *зобов'язані* в першу чергу відповідати запитам суспільства, а потім – потребам економічно зацікавлених груп (власників, інвесторів тощо). Так Ю. Хабермас розглядає «норми» у такий спосіб, який дає нам підстави застосовувати його концепцію на рівні комунікацій (в цілому) та медіаодиниць (зокрема). Адже рівень комунікацій надає заданим ним умовам поширення значення «норми» як концепту. Скерованість нормами передбачає, що діяльний суб'єкт, який ними керується, їх дотримується інтенціонально або що вони здаються йому справедливими, тобто здатними витримати свій статус за їх обговорення у «невимушеній та необмеженій дискусії» [31]. Обидві альтернативи видаються проблемними. Це пов'язано з тим, що скерованість нормами передбачає їх значущість, а значущість має забезпечуватися їх обґрунтованістю, яку не можна перевірити. Обидва варіанти скерування нормами є ідеалізацією, оскільки передбачають як умову скерованості нормами, так і контрфактичні очікування.

У дослідженнях Ю. Хабермаса значимою є *концепція суспільної сфери*. Вчений розглядав серед важливих складових західноєвропейської демократії особливе - суспільну сферу, - в якій *ведеться діалог з соціально значимих питань між* громадянами, владними, соціальними, громадськими та іншими інституціями. Враховуючи ту роль, яку Ю. Хабермас відводить медіа щодо функціонування суспільної сфери, стає очевидною вагомість розуміння та вирішення проблеми відповідальності медіа перед суспільством в цілому. Однак учений оцінює механізми взаємодії медіа та ринку в цілому більш негативно, ніж конструктивно: саме комерціалізація медіа, як зазначає Ю. Хабермас, примушує їх «дедалі гірше» виконувати соціальні завдання, не сприяє розвитку суспільної сфери в інтересах всіх її учасників. Хабермас звертає особливу увагу на важливість медіа у розвитку *критичного діалогу в суспільстві*, що мало б відіграти особливу роль у формуванні *концепції соціальної відповідальності медіа перед суспільством* [60]. Ця концепція має підсилювати нашу уяву щодо важливості тісних зв'язків медіа не з формалізованими структурами політичної або економічної влади, але з громадянським суспільством, громадами, спільнотами, соціальними групами, які є не стільки хаотичним співтовариством, скільки політично, соціально та культурно розгалуженим.

Соціально відповідальна журналістика є найдорожчим демократичним надбанням ХХ століття, вона склалася в державах з розвиненими традиціями народовладдя й парламентаризму. Концепція соціальної відповідальності журналістики сформувалась тоді, коли журналістика стала масовою, набула форми та змісту соціального інституту. Вперше засади соціально відповідальної журналістики були сформульовані в *Комісії з питань свободи преси*, створеної в 1942 році за пропозицією власника великого американського журнального концерну Г. Люса. Комісія висунула тезу про відповідальність преси перед суспільством і зробила висновок про необхідність державного регулювання такої важливої справи, як журналістика. Медіадіяльність мусить бути використана для забезпечення гармонійного розвитку суспільства, зняття напруженості, розв'язання конфліктних ситуацій. Здається, і до сьогодні ідеї соціально відповідальної журналістики залишаються чимось новим. Коли говорять про «соціально відповідальний бізнес», то це логічно впливає зі спрямованості бізнесу – отримання прибутку, максимізація якого дуже часто йде в розріз з інтересами суспільства. Коли

говорять про «соціально відповідальну журналістику», то логічно визначають роль «соціального інформування» як професійно комунікативного посилення, вильоту соціально значущої інформації по технічних каналах у бік аудиторії. А що ж відбувається там, на протилежному боці, так би мовити, траєкторії факту? Просто інформувати суспільство чи просто встановлювати комунікативний зв'язок - цього занадто мало для медіа [30]. Що ж до медіа як соціально відповідальної моделі, то стосовно неї терміни «інформувати», «висвітлювати» вступають в непримиренну суперечність з іншим – «нести відповідальність» [5].

Сформовані дилеми покликані вирішувати кодекси професійної етики медіапрацівників. Так в українському кодексі [13] сфокусовано увагу щодо недопустимості використання медіа та нанесені шкоди суспільним інтересам, правам та законним інтересам громадянина (особистості), популяризації війни, насилля, соціально нетерпимості, пропаганди жорстокості, розповсюдження порнографії тощо. В міру розвитку громадянського суспільства та правової держави сформувались передумови відповідальності ЗМК та закономірності щодо законодавчого регулювання меж «свободи медіа». Крім того, сам медіапрацівник зобов'язаний формувати відповідальність людини, соціальних груп та спільноти, громади та суспільства за те, що він знає та використовує при створенні медіа продукту. В *Міжнародних принципах професійної етики журналіста*, прийнятих в Празі 20 листопада 1983 р. [19], положення про соціальну відповідальність сформовано так: «У журналістиці інформація розуміється як суспільне благо, а не як предмет споживання. Це визначає відповідальність журналіста за передану інформацію. Він відповідальний не тільки перед тими, хто контролює медіа, а, перш за все, перед широкою громадськістю, беручи до уваги різні соціальні інтереси. Соціальна відповідальність журналіста вимагає від нього дій за будь-яких обставин відповідно до власних моральних переконань». Таким чином, з суспільного погляду, соціально-відповідальний обов'язок медіапрацівника – найвищий обов'язок, і потрібно бути чесним по відношенню до нього.

На думку більшості експертів, соціальна відповідальність медіа повинна проявлятися в наданні якісної об'єктивної інформації, розробці та інтеграції основних компонентів соціальної відповідальності у стратегії розвитку будь-якого медіапрацівника зокрема та медіакомунікацій в цілому. Що ж потрібно медіапрацівнику для формування відповідальної соціальної позиції?

По-перше, медіапрацівник повинен виходити із пріоритетів загальнолюдського, в окремому та ситуативному виділяти те, що узгоджується з загальним. Від медіапрацівника вимагається розуміння навколишнього світу, всебічна орієнтація в системі суспільних відносин.

По-друге, медіапрацівнику потрібно визначити своє місце в структурі суспільства.

По-третє, медіапрацівник має розуміти головні, базові, типові протиріччя між складовими суспільства, наприклад, між бідними та багатими, між дітьми-сиротами та дітьми, які перебувають в сімейному оточенні.

Коли медіапрацівник набуває відповідального соціального статусу, тобто визначає принципи, ідеї, які він буде підтримувати, виникає актуальне питання щодо його незалежності. З одного боку, журналістська незалежність від зовнішнього впливу – це можливість та здатність приймати самостійні рішення та діяти за внутрішніми переконаннями. З іншого боку, захищений від зовнішнього диктату своїми соціальними принципами, журналіст може сам формувати тиск на оточення, сподіваючись перекроїти його відповідно до своїх переконань. І наступне: коли медіапрацівник дозволяє собі бути залежним від різних ідей та людських позицій, ми діагностуємо найгірше – журналістську безпринципність. При цьому коригування позиції медіапрацівника в процесі діалогу – не

безпринципність або залежність від когось, це нормальна умова для еволюції, розвитку незалежної соціально-відповідальної позиції [25].

На тлі негативних наслідків, «комерціалізації медіа» потрібно також відмітити відродження (за аналогією з радянським періодом) авторитарних практик політичного контролю над змістом медіапродуктів, над створенням «позитивного» фрейму для висвітлення внутрішньополітичного життя. Скеровуючись риторикою про необхідність створення «нової ідеї» або «системи відповідальності», політична еліта не цурається замінювати принципи соціальної відповідальності медіа спробами примусити економічно слабкі, регіональні медіа організації виконувати нові «соціально-політичні замовлення». Мотивація подібних «замовлень» занадто далека від принципів соціальної відповідальності, бо політична еліта підміняє собою все суспільство в цілому. Інститут медіа політики, як і інститути соціальної, економічної, культурної та інших політик дискредитуються. Закономірно, що подібна динаміка розвитку викликає зворотну реакцію в медіа, в групі професіоналів. Однак в сучасному контексті медіаринку цілісне розуміння соціальної відповідальності медіа перед українським суспільством, їх підзвітності, фрагментується, поділяється видавцем, редактором, рекламодавцем, «замовником матеріалу», політичною або бізнес-елітою. При виконанні всіх цих «відповідальностей» та «відповідностей» (чи сумарно, чи окремо) медіапрацівники формують передумову втрати головного адресата своєї діяльності – комуніканта – аудиторію, якою є українське суспільство з потребами, мріями, соціальними проблемами та участю у їх вирішенні. Інституційно сприйнятливий шлях, з одного боку, - це розвиток медіаполітики влади, вдосконалення громадянського суспільства та стимулювання соціальної відповідальності бізнесу. З іншого боку, це розвиток соціальних, суспільних, громадянських медіа, а також медіа для читачів, для окремих територіальних громад. Власне, інститут соціально значимих медіа стане тим прибічником соціальної відповідальності медіа, що дозволить сформулювати нову якість позитивної медіапрактики з новими ознаками медіакомунікацій. Ці інституційні процеси і є факторною відповіддю на роль «аудиторії» в трансформації сучасної української медіасистеми.

Організація і технологія соціальних комунікацій, соціальних зв'язків і відносин розглядається у роботах С. Катліпа [12], В. А. Моїсеєва [20], А. В. Соколова [32]. Характер, особливості, тенденції розвитку соціальної комунікації, їх вплив на розвиток організацій розглядаються у роботах О. Левшиної [16], Г. Тульчинського [36], М. Шишкиної [45] та інших авторів. Моделі сучасних ефективних технологій у галузі соціальної комунікації подані у зарубіжних та у вітчизняних публікаціях, серед яких варто виділити роботи С. Блека [2], Д. Грюніга, Д. Доти [9], С. Катліпа, В. Моїсеєва, Д.Ньюсома [22], Г. Почепцова, Ф. Сайтела, А. Сентера, А. Соколова, Д. Терк, А. Чумікова, М. Шишкиної [45], І. Яковлева [47]. У російському та українському науковому пошуку проблемам вивчення спілкування і соціальної комунікації присвячені праці Л. Буєвої, Г. Булацького, М. Василика, В. Іванова, В. Конецької, В. Коробейнікова, Н. Лисиці, Б. Паригіна, Г. Почепцова, Ю. Прилюка, В. Різуна, Б. Родіонова, В. Соковніна, А. Соколова, В. Холода та ін. Прикладні аспекти дослідження комунікації у різних сферах життєдіяльності суспільства, її основні види та тенденції змін у сучасному світі розкриваються такими українськими та російськими дослідниками, як В.Бакіров, В.Болотова, Б.Гладирев, В.Долбаєв, Т.Дрідзе, А.Єляков, Д.Іванов, К.Іванова, І.Кононов, Н.Костенко, О.Личковська, О. Маркова, В.Оссовський, Є.Подольська, О.Ро, С.Романенко, А.Ручка, Ю.Сорока, Л.Хижняк, В.Щербина та ін. Слід зазначити, що найбільш популярними серед науковців є дослідження масових комунікацій, засобів масової інформації і їхнього впливу на громадську думку переважно в політичній сфері, а також дослідження ролі нових комунікативних та інформаційних технологій у сучасному суспільстві. Проблему управління комунікаціями та застосування комунікативних

технологій на пострадянському просторі розробляють І. Альошина, В. Бебик, А. Зверинцев, І. Ільченко, В. Королько, А. Крилов, Т. Лебедева, Н. Лисиця, Т. Орлова, В. Полторак, Г. Почепцов, В. Рева, А. Чуміков, В. Шепель, І. Яковлев та ін.

Окремим напрямом досліджень стають пошуки попередження та вирішення суперечностей між медіа – бізнесом – владою – іншими суспільними інститутами. За чисельності різних можливостей інституційний механізм в демократичних суспільствах виявився один – збалансована та неполітизована медіаполітика, спрямована на корегування ринкових диспропорцій, перекосів та особливо на розвиток соціальних комунікацій. При цьому стратегічні цілі медіаполітики, які формуються в інтересах суспільства, повинні залишатись далекими від тактичних цілей і держави і її найбільш впливових інститутів [73]. Вперше чітко сформульована потреба суспільства в медіаполітиці пролунала в 1947 році у відомій доповіді американського сенатора Р. Хатчинса. І хоча зазначена доповідь підтверджувала важливість розвитку саморегулювання в медіа як найважливішого механізму досягнення різноманіття, об'єктивності, незалежності, роль держави щодо коригування дисбалансів медіаринку жодним чином не виключалась. В цих межах відбувається формування концепцій та розвивається практика, наприклад, система дотацій медіа політичних партій в Скандинавії, антимонопольне регулювання (перепона виникнення монополій медіа) в США, Великобританії, Німеччині, Франції, система підтримки національного телевізійного та кіновиробництва в країнах Європейського Союзу тощо. Подібна закономірність розвивається завдяки тому, що медіаполітика максимально акцентує принципи соціальної відповідальності медіа, їх підзвітності перед суспільством, та стимулює розвиток соціальних, суспільних, громадянських медіа. Досвід багатьох розвинутих демократій в країнах Європи підтверджує важливість розвитку інститутів громадянського суспільства, які безпосередньо та прямо пов'язані з медіаполітикою держави: виникає розподіл «праці», з одного боку, інститути громадянського суспільства виконують функцію щодо визначення пріоритетів медіаполітики та окреслюють межі невтручання владних інституцій, з іншого боку, держава виконує функцію законодавчого забезпечення, контролю за виконанням законів. Позитивна ознака зазначених дій держави, перш за все, в тому, що відбувається системна та публічна підтримка соціально значимих медіакомунікацій (некомерційні видання для окремих груп населення, видання соціальних служб, освітні та дитячі програми тощо). Негативне регулювання – уведення обмежень, уточнень в сфері етики медіадільності, що в умовах демократичного суспільства має базуватися не на функції держави, а на механізмах самоорганізації професійної групи медіапрацівників.

Незважаючи на велику теоретичну базу і всебічний аналіз медіакомунікації в цілому, науковий аналіз комунікації в системі надання соціальних послуг має фрагментарний характер, що перешкоджає розв'язанню практичних завдань реформування даної складової суспільної сфери. У системі надання соціальних послуг найбільш дослідженими є комунікації на міжособистісному рівні, дослідження Д. Годлевської, Є. Данілавічуте, А. Капської, О. Кретової, М. Кухти, О. Повідайчик, А. Полянничко, Т. Сили, О. Стецюри, С. Толстоухової, О. Яреми та ін. мають психологічну, педагогічну чи лінгвістичну спрямованість.

Сучасні дослідники соціальних проблем схиляються до висновку, що аналіз соціальних проблем є неможливим без розгляду *процесів колективного визначення* будь-яких умов (як небезпечних, загрозливих тощо), без вивчення *риторики*, як думку конкретного громадянина, а й як колективні уявлення про соціальну проблему, рівень її небезпеки та шляхи її вирішення. За таких умов медіакомунікації відіграють вирішальну роль «в долі» соціальних проблем [43].

Питання наукового обґрунтування та забезпечення ефективності, скерування соціальним розвитком претендує на роль найбільш актуальних питань наукових досліджень. Початок їх обґрунтування, на нашу думку, було закладено ще Н. Вінером у 1948 році з уведенням відомих вимірів «фізики соціального організму». За Вінером, суспільна система є не тільки організованим цілим, подібно індивідууму, але й «скріплюється в ціле системою зв'язку», з наявною «динамікою, в якій кругові процеси зворотного зв'язку відіграють важливу роль». З часу публікації книги Н. Вінера минуло понад півстоліття, але і тепер з повним правом є підстави вважати, що він не тільки обґрунтував положення про єдність процесів управління та переробки інформації в складних, імовірних системах, але й передбачив негативні наслідки від руйнації комунікацій в суспільстві. Він одним із перших звернув увагу на те, що комунікації мають «служувати суспільному гомеостазу» [4].

До подібних висновків підводить і соціальний досвід залучення громадян до розробки та реалізації програм міського розвитку (в США мав назву «public (social) participation» або «соціальна участь»). Судячи з публікацій [71], концепція соціальної участі та розвитку принциповим чином базується на методах перманентної комунікації з людьми та експертами, що дбають про їхні інтереси (до прикладу: ігрові методи, «метод Дельфи», методи динамічної діагностики, «консультативні панелі» тощо). Концептуальна модель відомих спеціалістів Болл-Рокича та Де Флюєра за своїм предметом має структуровані умови суспільства, в яких реалізуються ефекти комунікацій, а засоби комунікацій трактуються як інформаційні системи, що глибоко включені в процеси формування стабільності, змін на рівні соціуму в цілому, на міжгруповому та міжіндивідуальному рівнях.

Зворотному зв'язку з громадськістю присвячено чимало праць Е. Барноу, Дж. Шрамма, Р. Шейна та інших; роль медіа в соціальному просторі активно досліджували А. Уеллс, У. Пейслі, М. Глассер та інші [68]. Завдяки їхнім зусиллям, світ побачив «Міжнародну енциклопедію комунікацій» [63].

Проблеми взаємозв'язку медіа та скерування соціальними процесами за умов інформаційних революцій та електронної культури стають з 80-90-х років ХХ століття центральними в науковій літературі з соціології, соціально-психологічної, екологічної та суміжних тематик. Так американський вчений Е. Броулі визначив основні показники ролі медіакомунікацій у здійсненні соціального обслуговування населення [50]; російський дослідник С.Іваненков в теорії соціалізуючого середовища виокремлює три найвагоміших фактори соціалізації, а саме: речовинно-предметний, соціально-інституціональний та комунікаційний [11].

Соціальним функціям медіа присвячено чимало праць Е. Барноу, Дж. Шрамма, Р.Шейна та інших. Функції медіакомунікацій в соціальному просторі активно досліджували А.Уеллс, У.Пейслі, М.Глассер [68], А.Грабельніков, С.Корконосенко [14], Л.Федотова [37], І.Фомічова [38] та інші. Українські дослідники на чолі з А.Москаленком [21] вважали, що медіа за умов інформаційного суспільства візьмуть на себе такі функції: «впровадження соціального процесу та ревізії традицій; регулювання моральних і навіть правових норм; соціального управління. Все це робитиметься за допомогою загального відкритого дискурсу. Звичайно, це буде вже не та масова комунікація, до якої ми звикли. Вона з'єднається з міжособистісною комунікацією... переросте в механізм прийняття рішень, управління та регулювання суспільством». Дослідниця Т. Науменко вказує на загальний недолік всіх наявних класифікацій, а саме: теоретики журналістики не відрізняють поняття «функція» від поняття «функціонування», ототожнюють журналістику з діяльністю, а медіа – з засобами цієї діяльності. Незнання або незацікавленість у розумінні різниці між «функціями» та «функціонуванням» призводять до того, що, з одного боку, і академіки, і журналісти-стажери рефлексивно повторюють:

медіа «мають інформувати, навчати та розважати...», з іншого боку, журналісти-практики віддають перевагу поняттю «роль» у порівнянні з поняттям «функція». Дослідження І. Дзялошинського демонструють, що сучасні медіа ототожнюють себе з роллю «рупора влади» (1), коментатора (2), помічника людей (3), провокатора (4), пропагандиста соціальних цінностей (5), тоді як представники різних медійних аудиторій вказують на ролі помічника населення (1), коментатора (2), генератора соціальних ідей (3), лідера громадської думки (4), «дзеркала соціального життя» (5). [8]

У відповідних дослідженнях Р. Бауера сформовані досить скептичні висновки про вплив медіакомунікацій взагалі та низького рівня зацікавленості у висвітленні соціальних питань зокрема [48]. Едвард Броулі вказує на головну помилку і медіа, і організацій соціальної сфери, а саме: зайве переконання всіх в тому, що інформація здійснює прямий вплив на споживачів соціальних знань [50]. Б.Дервін підкреслює, що чинні на Заході моделі соціальних комунікацій поступаються іншим науковим серйозним підходам та не визнають шляхів участі в комунікаційних пізнавальних процесах. Дослідник посилається на дослідження Г.Мендельсона та К.Еткіна, які акцентували увагу на численних факторах, що мають братися до уваги при формуванні ефективних соціальних медіапродуктів [53]. В подальшому, як зазначає Е.Броулі, почали з'являтися дослідження успішних прикладів просвітницьких кампаній (С.Теплін, 1983 та 1985). По суті, дослідники визнали, що соціальні комунікації відіграють важливу роль в соціальному житті, однак роль засобів комунікації ще «не має причинно-наслідкового характеру». З одного боку, як зазначає Е. Броулі, частіше за все медіа йдуть шляхом укріплення наявних переконань, поглядів та менш за все спрямовуються на зміну останніх. З іншого боку, соціальна інформація в медіа «найбільш переконлива тоді, коли погляди у людей ще не сформовані остаточно» [51]. Таким чином, повільно, але формуються умови для усвідомлення можливостей «соціального маркетингу» в медіа, обмежень та потенційних можливостей взаємодії медіа з організаціями соціальної сфери. Паралельно і в середовищі спеціалістів з соціальної роботи оформлюються правила взаємодії з медіа як з функціями, що доповнюють їхню головну місію при соціальному обслуговуванні населення» [46]. При цьому дослідники Дж.Бад, Т.Уолц, Ф.Гоффман та інші у найближчі десятиріччя передбачають значну активність організацій соціальної роботи або соціальних змін щодо взаємодії з медіа для вирішення актуальних соціальних питань. За таких умов комунікаційні продукти забезпечують соціальну сферу в цілому механізмом розвитку, допомагають уникнути стагнації, скам'яніння, ритуалізації, можливості приймати «чужі» аргументи, досвід, шукати баланс, компроміс тощо.

Для теоретиків та практиків актуальними залишаються питання *розуміння* взаємозв'язку між медіакомунікаціями, соціальними інститутами та соціальними проблемами. Так Д.Полач [69], М.Спектор, Дж.Китсюза [72] в своїх працях подають *конструкціоністський підхід* щодо сприйняття об'єктивних умов та вирішення соціальних проблем. С. Хілгартнер та Ч. Боск [62] в своїх дослідженнях пояснюють динаміку росту та падіння рівня актуальності соціальних проблем з погляду конкуренції між ними, яка розвертається на публічних аренах, враховуючи і сучасні медіа. Д.Мейнард уводить до перспективної галузі досліджень перетин традицій аналізу мови, засобів комунікацій та соціальних проблем. Р.Реншель, П.Лазарсфельд, Р.Мертон в окреслених питаннях досліджень розглядають такі поняття, як «медіаконтролери», які формують потік повідомлень, встановлюють пріоритети, «наркотизуюча дисфункція медіа», «моральна паніка» та інші. М.Фішман [55] в своїх роботах вивчає «хвилі злочинності», демонструючи своєрідну конструкцію, що виникає в результаті відповідних практик взаємодії інформаційних інституцій та правоохоронних органів. В ранніх роботах А.Сконфельд, Р.Мейер та Р.Гріффіні [70] визначають неоднозначний внесок медіа у конструювання соціальних проблем в контексті ВІЛ/СНІД. К.Кіннік, Д.Кругман,

Г.Камерон [66] в своїх дослідженнях намагаються визначити зв'язок між повідомленнями в медіа та рівнем емоційних реакцій аудиторії. Зазначені праці являють собою сумарну методологію процесів конструювання та трансформації соціальних проблем засобами комунікацій.

Фактично до 70-х років ХХ століття тлумачення соціальної проблеми як суспільного явища було однозначно негативним. У соціальній проблемі вбачали небажані, несправедливі, шкідливі і навіть небезпечні для життя умови, які необхідно одразу і негайно виправити. Однак із часом з'являється альтернативний погляд на визначення сутності соціальної проблеми. Ідеться про те, що певні соціальні проблеми не всі і не завжди сприймали як такі, які потребують вирішення, які є важливими для людей. У своїй праці «Соціальні проблеми з конструкціоністського погляду» Д.Полач [69] акцентує на тому, що ще зовсім донедавна, наприклад, екологічна криза, водіння авто в нетверезому стані та СНІД були невидимими. Це стосується гомосексуалізму та дошлюбного статевого життя. Тобто, з огляду на зміну зовнішніх та внутрішньосуспільних обставин і сприйняття, в цих явищах почали вбачати проблему, яка неодмінно є соціальною, адже стосується людини, родини, громади та суспільства в цілому. Це означає, що соціальна проблема залежить від суб'єктивної думки.

Отже, відповідно до згаданих ключових поглядів, соціальна проблема є категорією змінною, а визначення суті соціальної проблеми залежить від зовнішніх чинників і часто дає неповну однозначну картину.

Дещо інше бачення сутності соціальної проблеми у М.Спектора і Дж.Кітсюза [72], які пропонують вважати соціальними проблемами не умови соціального середовища, а вже реальні конкретні твердження-вимоги, які висувують для вирішення цих умов. Тобто конструкціоністський підхід акцентує увагу уже не на залежності від окремого суб'єкта, а на діяльності груп нужденних, які найчастіше і виступають ініціаторами. У межах цього підходу науковці також розглядають явище «медиалізації» соціальних проблем, тобто сприйняття небажаних обставин та поведінки як медичного питання [52]. Ідеться, наприклад, про такі речі, як алкоголізм, пристрасть до наркотиків, залежність від азартних ігор тощо. Конструкціоністський підхід розширив можливості залучення широкого кола спеціалістів для дослідження та вирішення соціальних проблем. Серед цих фахівців варто насамперед відзначити медіапрацівників як представників окремого інституту медіа.

Окреме місце в теоретичних пошуках тлумачення соціальної проблеми посідає проблема коректного визначення соціальної проблеми, яке б не формулювалося крізь призму соціальної патології, дезорганізації, девіантної поведінки, ціннісного конфлікту і наклеювання ярликів [72]. Знову ж, повертаючись до попередніх робіт, ідеться про те, що будь-яке визначення соціальних проблем, яке починається словами «соціальна проблема – це ті умови...», веде до концептуального і методологічного глухого кута. З іншого боку, якщо це не так, тоді як правильно сформулювати визначення. Автори пропонують коротко окреслити визначення соціальної проблеми як діяльність тих, хто стверджує, що умова існує і визначає її як проблему. У більш розгорнутому вигляді визначення соціальної проблеми буде лунати так: соціальні проблеми – це діяльність індивідів чи груп, котрі опредмечують та висловлюють незадоволення і висувують твердження з вимогою відносно певних умов. Тобто, знову ж таки йдеться не про теорію умов, які призвели до певних вимог, а насамперед про діяльність, яка свідчить про те, що ці умови сформовані, їх висловлюють і предметно називають. Ці умови можуть бути навіть напіваргументованими або їх може і взагалі не бути, проте самого твердження про те, що вони є, вже достатньо для постановки соціальної проблеми. Вимоги ж можна висувати за допомогою різних механізмів та інструментів соціальної комунікації: анкетування, подання скарг, судові позови, організація прес-конференцій з тих чи інших приводів, написання листів протесту, прийняття резолюцій, публікації в газетах, мітингування тощо.

Також науковці у своїй розвідці взяли за мету окреслити історичні стадії розвитку соціальної проблеми, однак не під час її становлення, а вже після того, як на неї спрямують свою реакцію урядові структури. При цьому варто зазначити, що до цього реакція з боку офіційних осіб вважалася кінцевою стадією становлення соціальної проблеми (так писали Г.Блумер [49], Р.Фуллер, Р.Майерс [56]), і тому рішення соціальної проблеми ніхто не аналізував. Згідно з цими поглядами, на першій стадії ініціативна група намагається стверджувати, що певна умова існує, визначає її як образливе, шкідливе, небажане, розголошує ці твердження, викликає обговорення, робить цю умову предметом суспільної і політичної уваги. При цьому друга стадія характеризується визнанням легітимності цієї групи певною офіційною організацією чи інститутом, що, ймовірно, спричинить офіційне розслідування щодо твердження – вимог. На третій стадії відбувається повторне доведення тверджень-вимог первинної групи, котре висловлює незадоволення з приводу устанавленого порядку ведення справ щодо цієї умови, бюрократичного підходу до тверджень-вимог, нездатністю створити умови співпраці і довіри в рамках цього порядку. Уже на четвертій стадії йдеться про відмову групи, що висуває твердження-вимогу від діяльності офіційної організації чи інституту. Після цього розгортається діяльність зі створення альтернативних, паралельних інститутів.

Якщо порівнювати цей погляд на визначення сутності соціальної проблеми з альтернативним, то варто відзначити, що тут уже йдеться про конкретні твердження-вимоги, що по своїй суті є проявами діяльності. Тому конструювання соціальних проблем є наступною стадією після визначення соціальної проблеми, якій більше уваги приділяється саме у працях на тему альтернативних поглядів.

Наступну передумову окреслюють у своїй праці «Зростання та занепад соціальних проблем: концепція публічних арен» Стівен Хілгартнер та Чарльз Боск [62]. Науковці погоджуються з твердженням Блумера, що соціальні проблеми – це перш за все проєкції колективних почуттів, настроїв, думок, аніж прості відображення об'єктивних умов у суспільстві. Адже є багато ситуацій, які могли би сприйматися як соціальні проблеми, проте їх не визначають такими. І в цьому випадку недоцільно говорити про більшу «шкідливість» чи «важливість» проблеми.

Концепція, яку пропонують науковці щодо розгляду становлення соціальної проблеми, складається з шести ідей. Перша ідея передбачає динаміку конкуренції між представниками надто численної «популяції» тверджень, які проблематизують ситуацію. Крім того, окремо визначають на етапах становлення соціальної проблеми роль інституційних арен, котрі слугують тим середовищем, у якому соціальні проблеми конкурують між собою за увагу і ростуть. При цьому відгалужується ще одна ідея – ідея «пропускної здатності» цих арен, яка обмежує число проблем, котрі можуть користуватися суспільною увагою в один і той же період часу. Під час існування соціальної проблеми її коригують «принципи відбору» або ж інституційні, політичні і культурні фактори, що впливають на вірогідність виживання конкурентних формулювань проблеми. Науковці відзначають також синкретизм та взаємодію між різними аренами, такі, як зворотній зв'язок і синергія, котрі слугують засобом розповсюдження активності від однієї арени до інших. Остання ідея являє собою мережі функціонерів, котрі висувають і прагнуть контролювати певні проблеми.

Отже, загалом ця концепція актуалізує увагу на тому, що як до ідеї важливості, так і до ідеї проблеми варто ставитися так, як до суперечливого поняття, поняття відносного, оскільки універсальне визначення соціальної проблеми дати не лише складно, а й не потрібно, оскільки постійно змінюються фактори суб'єктивні та колективні, що впливають на ті чи інші етапи становлення, а відповідно і суть соціальної проблеми. Автори звертають увагу на поняття конкурентних визначень. Йдеться про те, що насправді лише невелика частина проблем стає соціальними проблемами, набуваючи статусу вкрай

важливих та відомих проблем і перетворюючись в панівні теми політичного і соціального дискурсу.

Ствердження про соціальні проблеми обирає певну інтерпретацію реальності із багатьох можливих. Питання в тому, яка «реальність» домінує в рамках публічного дискурсу, має серйозне значення для майбутньої соціальної проблеми, зацікавлених груп і політики [61]. Таким чином, соціальні проблеми конкурують між собою одночасно на двох рівнях. По-перше, в рамках кожної самостійної арени можуть конкурувати різні варіанти визначення ситуації, які прагнуть бути прийнятими в ролі авторитетної версії реальності. Наприклад, в питаннях безпеки дорожнього руху твердження про необережність водіїв можуть конкурувати з твердженнями про ненадійні транспортні засоби [64].

Крім того, значна кількість проблем конкурують одне з одним за суспільну увагу, при цьому в ході складного процесу відбору встановлюються пріоритети. Колективне визначення соціальних проблем існують не в якомусь невизначеному просторі, такому, як «люди» чи «громадська думка», а на конкретних публічних «аренах», до яких зараховуємо виконавчу та законодавчу гілки влади, суди, телевізійні фільми, кіно, ЗМІ, піар-організації, групи соціальної дії, книги, професійні спільноти та приватні фонди тощо. Саме в цих інститутах проходять обговорення, відбір, визначення, формулювання, драматизація, оформлення і представлення громадськості соціальних проблем. При цьому кожна з цих «арен» має свою «пропускну здатність», котра обмежує кількість соціальних проблем, котрі вона може підтримувати одночасно.

Таким чином, можна виокремити головні таблоїдні поля, у межах яких відбувається відображення соціальних проблем. Це переважно комунікаційні активні структури, які беруть на себе функції ретрансляторів соціальних проблем та часто претендують на статус тих, хто шукає шляхи вирішення соціальної проблеми.

Публічні арени мають різну пропускну здатність, яка вимірюється за допомогою різних показників. Для газет і журналів таким показником є площа колонок, для радіо і телевізійних новин – хвилини ефірного часу, для телевізійних фільмів і кіно – число постановок за рік.

Усі публічні арени можуть розпоряджатись лише обмеженими ресурсами стосовно соціальних проблем. При цьому редактори газет, наприклад, можуть прагнути привернути увагу читачів і рекламодавців, підтримати професійний рівень, справити політичний вплив і просунутися у своїй особистій кар'єрі. Так, наприклад, політики намагаються привернути увагу засобів інформації, інсценуючи події, котрі редактори будуть вважати хорошими сюжетами. Так і члени суспільства обмежені не тільки кількістю часу та грошей, а й розмірами «зайвого співчуття», котре вони можуть знайти в себе стосовно речей, котрі виходять за межі їх звичайних безпосередніх клопотів у межах їх соціального статусу.

Зважаючи на те, що кількість проблем, які може висвітлити, актуалізувати, розглянути публічна arena, обмежена, було виокремлено принципи, критерії, за якими і відібрані пріоритетні проблеми. Перший із цих принципів – драматичність. Медіапрацівники, політики, громадські діячі прагнуть помістити соціальну проблему в невелику «блискучу упаковку», котра своєю жвавистію, авторитетним і настійливим тоном зацікавила б читача, глядача, громадянина. Новизна та насиченість. Добре, коли певна проблема вже обросла своєю символікою, образами і асоціаціями, однак із часом, аби зберегти свою спроможність бути на публічній арені, і «далі» потрібно постійно оновлювати свій образ соціальної проблеми, порушувати нові аспекти того чи іншого питання, розглядати перспективи, прогнозувати. Звісно, серед принципів відбору також виділяють і політичні інтереси та культурні переваги. Наприклад, питання, на яких акцентує увагу держава, на яких наголошують журналісти, апріорі будуть визначені як

актуальні. Тут є актуальною теорія настановчості, яка полягає в тому, що лідери громадських думок стають актуалізаторами тих чи інших соціальних проблем та поглядів.

Кожна арена також має свою організацію роботи, що також впливає на відбір соціальних проблем. На відбір соціальних проблем, які будуть висвітлюватися, наприклад, в газеті впливає структура газети, організація комунікаційних систем і телеграфних служб, розміри та організація штату, обмеженість часу та фінансів, котру відчувають журналісти, міжлітні зв'язки, редакційна політика видання тощо. Тобто, зважаючи на всі ці аспекти, медіапрацівник (журналіст, редактор) має вирішити, що саме є новиною [58]. І якщо в періодичній друкованій пресі обмеження здійснюється через газетну площу, кількість місця на передовиці, то на телебаченні - це ефірний час, який є набагато дорожчим, аніж шпальта газети. Тому вимоги до телевізійного відображення соціальної проблеми більш серйозні. Матеріал має бути меншим, лаконічним, оперативним.

Окремий аспект в розвитку передумов медіадискурсу соціальних проблем відводиться постійній взаємодії між різними публічними аренами, тобто між різними соціальними інститутами, наприклад, між владою і медіа. Така взаємодія може як ослабити, так і посилити проблему. Кожен інститут постійно моніторить діяльність інших інститутів, котрі так само намагаються долучитися до вирішення тієї чи іншої соціальної проблеми. Наприклад, журналісти постійно читають матеріали своїх конкурентів, законодавці переймають закордонний досвід. В контексті цього динамічного напруження між силами, котрі обмежують зростання соціальних проблем, і силами, котрі сприяють йому, функціонери різних арен намагаються «займатися серфінгом» на гребені послідовних хвиль соціальних проблем. Дуже часто функціонери публічних інститутів формують спільноти, котрі зосереджуються довкола певних проблем. Найбільші із таких спільнот формуються довкола традиційних для суспільства проблемних макрокатегорій (війна, мир, економічна ситуація, громадянських прав).

Будучи публічною ареною, соціальні комунікації часто фільтрують суспільне і навіть наукове сприйняття соціальних проблем [67]. Саме тому спроби зрозуміти історію та організацію радіо, телебачення, та газетних індустрій [54] і структуру новин є значним внеском в дослідження соціальних проблем. Згідно з іншими дослідженнями, розуміння засобів масової комунікації може змусити соціологію соціальних проблем, зробивши коло, повернутися до її вихідної точки. У своєму дослідженні національних новин Г. Ганс [58] стверджує, що медіа надають особливого значення сюжетам про природний, духовний та соціальний безлад та його усунення. Інші погляди оцінюють засоби масової інформації як такі, що включають у себе ідею відповідального капіталізму, неприязнь до величч, прославляння пасторального суспільства, акцент на індивідуалізмі і неприйнятті колективізму і соціалізму. Журналісти також називають себе «сторожовими псами» [58] і можуть прагнути попередити іншу частину суспільства про наявні та майбутні проблеми, сприяти здійсненню соціального контролю і відстоювати певне бачення того, яким може бути національне суспільство.

Загалом в становленні медіадискурсу із соціальних проблем помітна тенденція до теорії настановчості, адже за своєю суттю переважна більшість соціальних проблем не стосується мас, тому акценти у висвітленні і озвучуванні цих проблем розставляють медіа та політична еліта. І часто буває так, що акцент на одних соціальних проблемах робить громадськість сліпою стосовно інших соціальних проблем. Тому сьогодні важливо говорити про обізнаність, компетентність, коректність у визначенні соціальних проблем та у ставленні до шляхів їх вирішення.

В останнє десятиріччя відомим став ще один підхід, сформульований у вигляді «трикутника Галтунга» [57]. Д.Галтунг уводить у основну схему взаємовідносин медіа та основні соціальні інститути – владу, бізнес, громадянське суспільство. Як реаліст, Галтунг вважає, що тип суспільства визначається «близькістю» медіа до одного із зазначених

інститутів. При цьому дослідник підкреслює, що на різних історичних етапах свого розвитку медіа мігрують «всередині трикутника». Основні ж напрямки передбачають перехід медіа від наближеності до влади – через наближеність до громадянського суспільства – до близькості до бізнесу. Дослідник зазначив, що тільки за умов рівної віддаленості від усіх інститутів (сил), медіа зможуть виконати свої функції, наприклад, «четвертої влади». Безумовно, в підході Д.Галтунга присутня доля ідеалізму. Так в ринковій логіці панує уява щодо соціальної відповідальності бізнесу. Однак соціальна відповідальність перед власником, інвестором досить часто виникають суперечності з соціальною відповідальністю бізнес-компаній перед суспільством, громадою чи аудиторією. При цьому орієнтація на скандал, популярні чи розважальні формати, жанри не сприяють розвитку соціальної відповідальності медіа.

З одного боку, «краса вивчення» соціально відповідальної журналістики, її інституційне дослідження та моделювання, створення та вдосконалення полягає в тому, що ці процеси нескінченні [41]. З іншого боку, медіакомунікації «нарошують» баналізацію, криміналізацію, маргіналізацію соціальних проблем, дискримінацію (стигматизацію) людей нужденних, соціальну анемію (замовчування, ігнорування) соціальних проблем в громадах, конструювання песимістичних сценаріїв тощо.

Соціальна журналістика набуває свого окремого розвитку та не є однорідною практикою. З одного боку, соціальна журналістика - це результат активного розвитку соціальних мереж на базі сучасних інтернет-ресурсів. По-перше, журналістика змінилася з того часу, коли Associated Press оголосила, що *блогери* є офіційним джерелом інформації. По-друге, соціальні медіа змінилися тоді, коли вони стали масовими, поширеними. По-третє, знаходити якісний контент стало набагато важче: блоги легітимізувалися та контент перепубліковують сотні й тисячі читачів. По-четверте, в соціальних мережах не відбуваються дискусії в повноцінному розумінні, люди шукають не думки, а новини; соціальні мережі зосереджені на «однакових», «схожих», де дискусія серед розваг та іграшок не є соціальною потребою. По-п'яте, є протиставлення «соціальної журналістики» та «професійної журналістики», що характеризує загальну тенденцію. З іншого боку, соціальна журналістика проявила себе не стільки як тематичне спрямування, а як особлива професійна ідеологія, що сформувалась на стику журналістики та соціальної роботи.

Соціальна робота, при можливостях її аналізу на предмет соціальної стратифікації, розвивається в складних, непослідовних, суперечливих умовах від початку ХХ століття та до сьогодні. Основною сучасною проблемою професіоналізму соціальної роботи як на Заході, так і в Україні (А.Флекснер, І.Епштейн, К.Конрад, М.Коен, Д.Вагнер, Н.Хамфрейз, М.Дайнерман, С.Хиндука, Б.Коелін, А.Кан, Е.Томас, У.Джоунз, А.Розен, І.Зверева, О.Беспалько, Г.Лактионова, С.Толстоухова) є внутрішня проблема невизначеності кола професійних інтересів та їхніх меж. Сама соціальна робота не володіє надзвичайним імунітетом. Однак її предметна публічність, відкритість професійних дискусій в умовах розвитку українського суспільства дозволяють сподіватись на використання її позитивізму, організаційного та моніторингового потенціалу. Крім того, рівень партнерства та взаємодії активно задає менеджмент соціальних служб будь-якої форми власності. Аналіз потенціалу соціальної роботи тільки стимулює роздуми щодо однаковості чи схожості балансуєчої ролі соціальної роботи та соціальних медіакомунікацій в суспільстві.

Увагу філософів, соціологів, психологів, педагогів та організаторів соціальної роботи зосереджено переважно на вивченні масових комунікацій у сфері соціальної політики та соціальної роботи, зокрема - на питаннях формування громадської думки, соціальної реклами і PR. Цю проблематику розробляють А.Бзовецька, В.Вишняков, О.Войнаровська, Ю.Робота, А.Тимошенко, Л.Хижняк і деякі інші дослідники. Деякі

аспекти міжорганізаційних комунікацій у системі надання соціальних послуг (зокрема, соціальне замовлення як одна з форм міжорганізаційної взаємодії) представлені в роботах В.Брудного, С.Горбунової-Рубан, І.Камінника, А.Крупника, Т.Семигіної. Нечисленні публікації присвячені впровадженню комунікаційних технологій у діяльність соціальних служб.

Дослідження взаємодії медіакомунікацій та практиків соціальної роботи в США, країнах Західної Європи дозволяє нам виділити кілька періодів та сценаріїв.

По-перше, кінець XIX ст. – 30-ті роки XX ст.: це багатофакторні *зусилля*, що спочатку були застосовані в газетах з метою популяризації заходів здійснення гуманітарних політик, а далі були розширені медіакомунікаціями про діяльність соціальних служб різних типів.

По-друге, 50-60-ті роки XX ст.: це управлінський відкритий *намір* та багатовекторний досвід через медіакомунікації сформувати у громадськості позитивний образ соціального працівника. При цьому звертаємо увагу на умови становлення та розвитку професійних груп соціальних працівників.

По-третє, 70-80-ті роки XX ст.: це функціональний менеджерський *засіб* взаємодії з населенням. Крім того, в цей період соціальні працівники активно використовують радіо, телебачення, газети, інші медіаресурси для поширення практики деінституціалізації, започаткування форм самопомоги та взаємодопомоги, проведення профілактики негативних явищ серед вразливих груп населення.

По-четверте, кінець XX та початок XXI ст.: це багатоваріантний *досвід* цілеспрямованої практики збалансування суспільних інтересів і потреб населення, коли через медіакомунікації здійснюється не тільки зв'язок з населенням, а реалізуються різноманітні профілактичні, просвітницькі програми.

Тенденції співпраці медіакомунікацій та практиків соціальної роботи США, країн Європи за останні 60-70 років можуть розглядатись в послідовності основних сценаріїв, а саме:

1) сценарій, який ґрунтується на багатофакторних *зусиллях* соціальних працівників та медіакомунікацій щодо утвердження (популяризація) позитиву, доцільності, суспільної вигоди від здійснення заходів соціальної політики;

2) сценарій, який охоплює прагматичні *наміри* через медіакомунікації сформувати позитивний образ соціального працівника, соціальної служби та соціальної роботи;

3) сценарій, який базується на менеджерських *засобах* взаємодії соціальних служб та медіакомунікацій в умовах реформаторських дій з метою (головний результат) організації систематичного діалогу з населенням;

4) сценарій, який стимулює формування *багатоваріантного досвіду* цілеспрямованої *практики* збалансованості в діях соціальних працівників та медіакомунікацій суспільних інтересів та потреб населення. В основі зазначеного – проблемне поле «людини – нужденної» в контексті загальних тем та групових проявів.

В українській же соціальній роботі кінця XX – початку XXI ст. також наявні окремі характеристики від вищеперерахованих сценаріїв. Опитування серед працівників соціальних служб м. Києва (2008) дозволяють акцентувати увагу на таких результатах: 55% відзначили, що на початку 90-х років в соціальних службах та медіакомунікаціях активно розвивалась тенденція функціонального забезпечення взаємодії, пізніше навіть виникли окремі соціальні служби комунікаційного спрямування; 67% відзначили період 2003-2007 рр. як важливий у співпраці вітчизняних медіакомунікацій та соціальних служб (період регіональних заходів (спільних проєктів) профілактики негативних явищ серед окремих вразливих груп населення (в першу чергу дітей, молоді, жінок) та здійснення через медіакомунікації систематичного зв'язку з населенням в контексті поширених

негативних тенденцій соціальних явищ). Потрібно звернути увагу і на активні дії окремих соціальних служб, в першу чергу, громадських та благодійних організацій, щодо визначення власних комунікаційних функцій. Важливо акцентувати увагу тому, що більшість такої прогресивності в міркуваннях та діях належить тим соціальним службам, які спрямовують соціальну роботу на вирішення соціальних проблем ВІЛ/СНІД, торгівлі дітьми, попередження насильства в сім'ї тощо. В основі вітчизняних напрацювань ми знаходимо визначення (1) місії комунікаційної роботи соціальної служби; (2) цілей комунікаційної діяльності, (3) переліку вмінь та навичок працівників сфери соціальних послуг та соціальної допомоги, (4) переліку форм комунікації та (5) показників «ефективності – неефективності» взаємодії з медіакомунікаціями. На нашу думку, така тенденція є позитивним прикладом і створює умови для переосмислення багатьма медіакомунікаторами результатів власної практики роботи, співпраці з інституціями соціальної роботи та розвитку нових видів професійної соціальної медіадіяльності.

Окремі питання організаційної взаємодії соціальної роботи (державні, громадські організації; організації національного та регіонального рівня) та медіа ми досліджували при розробці теми профілактичної соціальної роботи [42]. Для формування власне відповіді «що робити?» ми дібрали визначення «підґрунтя» та «антипідґрунтя» взаємодії при очевидних групах ризиків, труднощів організації спільної роботи, а також встановили три принципових висновки щодо становлення взаємодії соціальної роботи та медіа у здійсненні профілактичної роботи в територіальній громаді: (1) систематичне накопичення знань про типові ознаки «профілактичного тіла», що є специфічним в кожній територіальній громаді; (2) спільне дотримання прямих аргументів корисності від взаємодії при виконанні короткотермінових профілактичних проектів або інформаційних соціальних акцій; (3) розвиток предмету спільного інтересу щонайменше на рівні популяризації місцевого досвіду допомоги, взаємодопомоги.

Крім того, в попередніх дослідженнях ми визначили [44] *складові соціальної компетентності медіапрацівників, які пропонуємо* розглядати як інституційний шлях модернізації та оптимізації медіакомунікацій в контексті розуміння та співучасті вирішення соціальних проблем.

Поштовхом до розвитку *соціальної журналістики*, на наш погляд, стали не тільки успіхи в практиці соціальної роботи, але й кризові фактори в системах соціально-політико-економічного буття, увесь жах ХХ ст., поширення цинічного, дегуманізованого техніко-операційного розуму, тоталітарних режимів з репресіями та катуваннями, системою доносів, концтаборами і психологічним терором, геноцидом цілих народів, голодоморами та рабством. ХХ ст. стало прикметним тим, що відбулось знецінення не лише вищих цінностей буття, але й самого людського життя як такого. Відсутність суспільної солідарності, взаємної підтримки та взаємодії спричиняють самозамикання індивіда, культивування індивідуалізму та егоїзму, коли конкуренція стає умовою не тільки відповідних форм (норм) економічного життя, а й ознакою міжлюдських стосунків, що свідчить про їх деструкцію [7].

Конструюючи образ реальності, засоби масової комунікації зображають суспільство позбавленим соціальної різноманітності, зосереджуючись на діях і вчинках політичних, фінансових, культурних еліт. Відповідно, нерівномірність презентації соціальних груп у мас-медіа відбиває соціально-економічну стратифікацію суспільства та способи нерівного розподілу ресурсів. Узагальнюючи, можна сказати, що мас-медіа символічно відтворюють ієрархії соціальної нерівності. Цей висновок контрастує з базовими принципами функціонування мас-медіа, які передбачають об'єктивність та незаангажованість засобів масової інформації як медіатора, провідника поміж різними суспільними секторами та соціальними групами.

Крім того, ролі «критика» і «творця» в особі представника мас-медіа зливаються. Притаманний журналістам статус «особливого учасника» важливих суспільних обговорень дає їм підстави формулювати запитання, оцінювати компетентність фахівців, інтерпретувати; «дає владу» вказувати на тих, з чією думкою варто рахуватися, а з чією ні. Специфічну владу «оцінювання», яка в попередні епохи належала (нечисельним) інтелектуалам, нині отримали мас-медіа. Як наслідок, засоби масової інформації набувають функцій інстанції, яка вирішує, що варте публічної уваги, що – ні і що взагалі є допустимим для публічного обговорення. У цьому сенсі соціальне значення медійних матеріалів полягало в тому, що вони є елементом та умовою здійснення символічної боротьби за легітимізацію уявлень про соціальну реальність.

І все ж таки вихідною ідеєю є усвідомлення тези, що світ – це не система ворожих зазіхань на людину (за Т.Гоббсом, «людина людині вовк») і не «райські кущі», а відкрите поле можливостей, де попередні дві максими є лише крайніми межами, в яких здійснюється людське самовизначення. Отже, і тут ми погоджуємось з П.Петровським [23], що реальний світ – це величезна сукупність окремих обставин і цілісних явищ, чинників, засобів дії, різних процесів тощо, які можуть сприяти і перешкоджати діяльності окремого суб'єкта. Дійсність існує як багатовимірний стохастичний стихія, і визначення її значення для діяча значною мірою залежить від його розуміння, прагнення та вміння впорядковувати світ і себе, освоювати дійсність в умоглядних та практичних формах, продукувати нові предмети й стосунки. Складність досягнення багатоманітної дійсності посилюється тим, що предметне поле соціального існує також у вигляді текстів, розуміння та інтерпретація яких вимагає від суб'єкта критичного їх переосмислення та продукування нових смислів (герменевтика, Ж. Дерріда). Ще однією ознакою (і вимогою) сучасної цивілізації є наявність розгорнутої комунікації у вигляді дискурсу – звучання й урахування всіх поглядів для досягнення суспільної узгодженості дій та перетворень. *Така ситуація особливо стосується поглядів тих, хто є у суспільстві в меншості.* Тому дедалі актуальнішою стає методологія подолання суперечностей, розв'язання конфліктів і досягнення порозуміння – методологія комунікативної раціональності [40].

Отже, соціальна журналістика як результат конкретної практичної (в тому числі і професійної) діяльності заявляє про необхідність участі медіапрацівників у вирішенні соціальних проблем, пошук діяльного позитиву в соціальній реальності, неконструктивність песимістичних (маргіналізованих) позицій. Ці тенденції стають новим полем досліджень. Збігаючись із розвитком соціальних досліджень у країні, залученням до поля наукового вивчення соціальних питань у суспільстві – напрямку, що був табуованим, наприклад, для радянської наукової думки, - з одного боку, та явних трансформацій медійного поля, набуття засобами комунікацій нових, порівняно, наприклад, з попереднім радянським періодом, функцій, видозміною самих способів функціонування медіа – з іншого, соціальні питання в медіакомунікаціях почали усвідомлюватись як перетин низки метатеоретичних підходів, як у сфері соціальної проблематики, так і комунікативістики.

Основною ж функцією (та роллю) *соціальної журналістики* стає «модератор діалогу». Це означає, що журналістика може і повинна *створити середовище для рівноправного діалогу* між різними соціальними групами та спільнотами – наскільки б вони не були відмінними в ідеях, цілях, засобах самоорганізації, – в ході якого повинні вирішуватись соціальні суперечності та конфлікти. Журналістика може і повинна *об'єднувати* в єдиному інформаційному просторі протилежні думки та орієнтири, які, ставши частиною суспільного, саме в зазначеному просторі мають знайти шляхи або аргументи для зближення, порозуміння тощо. Ця функція особливо необхідна українському суспільству, яке розколюють на «політичні табори» та «електоральні

регіони», відбувається боротьба різноманітних соціально-політичних, соціально-економічних угруповань *за можливість доступу до масової аудиторії* заради поширення та впровадження *своїх уявлень* про суспільний устрій, де, здається, відсутня здатність пошуку примирення на майданах та трибунах. Це функція, яка здатна перевести конфлікт, що руйнує суспільну єдність, в конфлікт, який виявляє проблематику, тим самим наближує її до позицій прагматичного публічного діалогу [26].

В світі подібні ідеї, принципи, підходи були реалізовані через застосування *концепції суспільної журналістики* (public journalism). Відповідну медіадіяльність також називають *громадянською* (civic journalism), *орієнтованою на громади та спільноти* (citizen-based journalism), *читацькою* журналістикою (reader-based journalism), тобто особливий тип журналістської діяльності, що безпосередньо зорієнтований на становлення громадянської позиції, упередження конфліктів, стимулювання аудиторій до участі щодо напрацювання соціально значимих рішень, збереження соціально-політичних цінностей. Суспільна журналістика акцентує увагу не стільки на правах медіапрацівників, скільки на їх обов'язках перед суспільством. Іншими словами, така журналістика вимагає і від редакторів, і від керівників підрозділів, виконувати журналістську роботу так, щоб вона допомагала людям долати відчуття, стани апатії, безсилля, самотності, відчуження та сприяла перетворенню людей з пасивних спостерігачів на активних учасників суспільного або громадянського життя.

Яка із зазначених концепцій краща? На наш погляд, не потрібно поспішати з відповіддю. Тим більше, що кожна із них є правильною та актуалізованою (дієвою). І від соціальної, і від суспільної, і від громадянської журналістики очікують звернення до людини, соціальних груп, родин, спільнот та громад, відображення аспектів складного, непростого, залежного та обмеженого повсякденного життя, розвитку самопомогі та громадянських якостей особистості, захисту прав людей. Її ще визначають як журналістику співучасті, що формує завдання допомоги реальним людям. Для соціальних медіакомунікацій головне не наклад, не вплив, а взаємодія з аудиторією.

Соціальна/суспільна/громадянська журналістика чи журналістика співучасті не суперечить традиційній (масовій) журналістиці. Однак якщо традиційна журналістика вважає своїм обов'язком трансформацію в аудиторію відповідної інформації та коментарів, то соціальна журналістика надає людям інформацію, яка потрібна для прийняття рішень, самоорганізації або участі у суспільно значимих справах. Прибічники соціальної журналістики розглядають читача, слухача або глядача не як аудиторний фон, не як споживачів, а як активних учасників вирішення важливих питань, яким приділяється не менше уваги, ніж традиційна журналістика приділяє уваги політичній еліті, владним структурам чим експертам. Соціальна/суспільна/громадянська журналістика чи журналістика співучасті передбачає в своєму інструментарії методи актуалізації проблем, пошуку їх вирішення та супроводу результату, а основною її технологією можна розглядати соціальне проектування. Таким чином, соціальні медіакомунікації та їх ресурси є специфічним засобом для того, щоб залучити людей до вирішення людських проблем. Соціальна журналістика відрізняється від традиційної журналістики власне метою, але від цього не змінюється її професійна медіасутність.

Вищенаведені дослідницькі результати щодо виявлення передумов інституціалізації соціально значимих медіакомунікацій формують інтерес і до *моделі розвитку комунікації через соціальні знання*, яку ми подали окремо [44]. Ми описали три основні модельні ролі (*соціальне просвітництво; розширення соціальних контактів; популяризація соціальних знань*) та два рівні, що збільшують модельну логічність, потенціал адекватності взаємодії професійних груп (медіапрацівників та фахівців соціальної роботи), що розширює важелі дієвості, а саме: рівень взаємодії «медіа ініціює для соціуму» та рівень взаємодії «соціальні інституції пропонують медіа для соціуму».

Отже, в соціальній журналістиці сприймачі (не як комунікати, а як комунікатори) мають вирішальний вплив на майбутнє медіакомунікацій, адже саме вони своєю волею, уповноважуванням приймають або відкидають те, що їм запропоновано. І це право – активно впливати на зміст, форми соціальних комунікацій – повинні забезпечити сприймачам самі медіа (комунікатори).

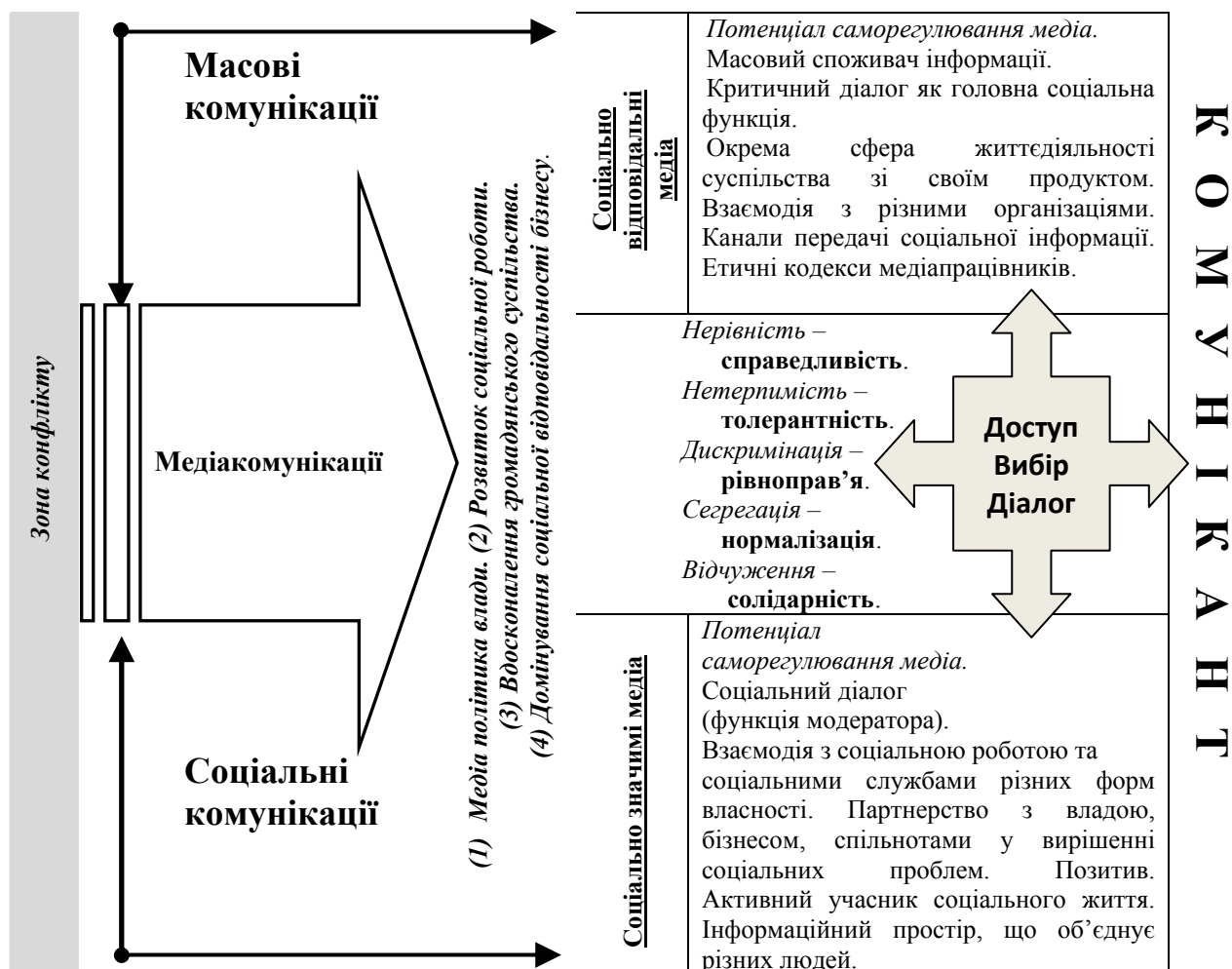

Схема 2. Імовірне спрямування процесів інституціалізації комунікацій в сучасному українському суспільстві.

Соціальні комунікації у нас заведено підтримувати, бо вони «для суспільства» автоматично (що не завжди правильно) вважаються противагою бездуховним розважальним масмедіа, макдональдизації та масифікації, які працюють на рекламодавців шляхом задоволення «фастфудних апетитів» аудиторії. З іншого боку, медіакомунікації презентують себе як вагомий інститут культури, соціального навчання, вирішення соціальних проблем, популяризації соціальних знань, збереження мови та утвердження різних форм мистецтва з очевидним пошуком, утвердженням суб'єктно–суб'єктної взаємодії, коли споживач або користувач медіапродукції є визначальним суб'єктом спілкування. В зазначених умовах не тільки лунають заяви про необхідність «лікувати хвороби соціальної анемії в медіа» та повернути сучасним медіакомунікаціям відчуття соціальної значимості, але й відбувається інституціалізація комунікаційної діяльності, спрямованої на встановлення й підтримання суспільної взаємодії.

Теоретичний дискурс (в контексті як розв'язання головного логічного конфлікту, так і конфлікту щодо взаємодії медіа у вирішенні соціальних проблем) є складним, складним та багатовекторним. Передумови інституціалізації медіакомунікацій щодо вирішення соціальних проблем визначаються закономірними, науково обґрунтованими

можливостями медіакомунікацій та практикою соціальної роботи (в широкому її значенні) щодо (1) системної активності, (2) всебічності розгляду, (3) якості з навігації для комуніканта та (4) співучасті вирішення.

Процеси інституціалізації комунікацій в умовах сучасного українського суспільства, як нам бачиться (див. схему 2), будуть розвиватись в умовах взаємодії двох мегасистем («масові комунікації» та «соціальні комунікації»). При цьому логічний конфлікт не вирішиться остаточно, але займе інше місце: зона конфлікту інституціалізується в базову площину, своїми проявами не буде дискредитувати, руйнувати широту, глибину комунікаційного простору. «Конфліктну зону» від поглиблення негативних наслідків будуть стимулювати (1) послідовні процеси розвитку медіаполітики, (2) поширена практика соціальної роботи (послуги та участь; стандарти та мережа інституцій), (3) механізми вдосконалення громадянського суспільства, (4) домінування ознак соціальної відповідальності бізнес-кампаній. Медіакомунікації під впливом комунікантів оберуть місце балансування між інтересами «влади», «спільнотами громадського суспільства» та «бізнесом», набудуть ознак «четвертої влади» та сформулюють досвід партнерської взаємодії з різними соціальними інститутами. Принципи та методи медіа, за умов достатнього розвитку саморегулювання в кожній медіаінституції, дозволять співіснувати як ідеям, принципам, правилам соціально відповідальних медіа, так і соціально значимій медіадіяльності. Паритетність останнього буде підтримана особливою увагою суспільства до розвитку соціальних комунікацій, а відповідно і до здатності людини, людей, спільнот та громад мати доступ до медіапродуктів, робити вибір щодо їх використання, брати участь у суспільному діалозі.

Література

1. Барабаш В.В. Інституціалізація сучасного молодіжного руху України: тенденції та проблеми : Дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Національний ун-т внутрішніх справ. - Х., 2004. - 189арк.
2. Блэк С. Введение в паблик рилейшнз / С. Блэк. Ростов-на Дону: Феникс, 1998.- 318 с.
3. Бур М., Нем. экзистенциализм и рефашизация идеологии в Зап. Германии, "Вопр. философии", 1962
4. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине. М., 1983.
5. Владимиров В. Місія журналістики: у порядку постановки питання // Наукові записки Інституту журналістики. - 2001. - Т. 2.
6. Геець В.М. Інститути соціалізації в Україні та країнах ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності // Український соціум. 2011. №3 (38). – С.7-9.
7. Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного: Монографія. – К.: Наукова думка, 2010. – 352 с.
8. Дзялошинський І.М. Журналистика соучастия. Как сделать СМИ полезными людям. – М.: Престиж, 2006.
9. Доти Д. Паблисити и паблик рилейшнз / Д. Доти. М.: Филинь, 1996. -285с.
10. Землянова Л.М. Зарубежная коммуникативистика в преддверии информационного общества: толковый словарь терминов и концепций. – М.: Из-во Моск. ун-та, 1999. – С. 118.
11. Иваненков С. Проблемы социализации современной молодежи. Изд. 2-е, дополненное. Монография. – СПб, 2003. – 420 с.
12. Катлип С. Паблик рилейшнз: теория и практика / С. Катлип, А. Сентер, Г. Брум. М.: Вильямс, 2000.

13. Кодекс професійної етики українського журналіста : [сайт]/ - Електронні дані. – Режим доступу: http://nsju.org/tabmenu/kodeks_etiki – Назва з екрана.
14. Корконосенко С.Г. Основы теории журналистики. - СПб, 1995.
15. Кули Чарльз. Общественная организация // Тексты по истории социологии XIX-XX веков. Хрестоматия. М.: Наука, 1994. - С. 379.
16. Левшина Е.А. Почему в театре необходим отдел маркетинга /Е.А. Левшина//Сцена.- 1997.- №11.- С. 35
17. Марков Б. Мораль и Разум. Послесловие // Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – С-Пб., 2000.
18. Мид Дж. Г. Избранное: Сб. переводов / РАН. ИНИОН. Центр социал. научн.-информ. исследований. Отд. социологии и социал. психологии; Сост. и переводчик В. Г. Николаев. Отв. ред. Д. В. Ефременко. — М., 2009.- 290 с.
19. Міжнародні принципи професійної етики журналіста: [сайт]/ - Електронні дані. – Режим доступу: http://www.media.parlament.org.ua/ss_analytics/action/article_detail/article_id/2252/ – Назва з екрана.
20. Моисеев В.А. Паблик рилейшнз средство социальной коммуникации (теория и практика) / В.А. Моисеев. - Киев: ДаКор, 2002. - 500 с.
21. Москаленко А.З., Губерський Л.В., Іванов В.Ф., Вергун В.А. Масова комунікація. - К. 1997.
22. Ньюсом Д. Все о PR. Теория и практика паблик рилейшнз / Д. Ньюсом, Д.В.С. Терк, Д. Крукеберг. М.: Имидж-контакт, 2001. - 628 с.
23. Петровський П., Філософська методологія і проблеми продукування української дійсності [Електронний ресурс] // Демократичне врядування. Електронне наукове фахове видання, 2008, №1/ Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України [сайт]/ - Львів, 2008, №1. - Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_68/Petrovskij.pdf (01.03.2011). — Назва з екрана.
24. Пітерс, Д. Д. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації / Д. Д. Пітерс. - К., 2004. - 302 с.
25. Пох І. Тень журналістики / Статті / Політика // Народна правда [сайт] / Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/politics/4667c0713eef7/> (07.06.2007). – Назва з екрана.
26. Прохоров Е. Режим диалога для демократической журналистики открытого общества. – М., 2002.
27. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій [Електронний ресурс] // [Наукова сторінка професора Володимира Різуна] / Інститут журналістики : [сайт]/ - Електронні дані. - Київ, 2011. - Режим доступу: http://journalib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologiyi.pdf (01.03.2011). - Назва з екрана.
28. Різун В. В. До постановки наукової проблеми про особливий статус медіакомунікацій (масового спілкування) в системі соціальних комунікацій [Електронний ресурс] // [Наукова сторінка професора Володимира Різуна] / Інститут журналістики : [сайт] / - Електронні дані. - Київ, 2012- Режим доступу: http://journalib.univ.kiev.ua/Do_postanovky_problemy.pdf (дата звернення до статті). - Назва з екрана
29. Різун В. В. Теорія масової комунікації: Підручник. - К.: Видавничий центр «Просвіта», 2008 - 260 с.
30. Різун В. Журналістська освіта в Україні [Електронний ресурс] // Електронна бібліотека Інституту журналістики : [сайт]/ - Електронні дані. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/> (04.03.2011). – Назва з екрана.

31. Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії.- К.: Либідь, 1996. - 176 с. - С.88.
32. Соколов А.В. Введение в теорию социальной коммуникации / А.В. Соколов. СПб.: СПбГУП, 1996. - 319 с.
33. Социологический справочник. – К.: Политиздат, 1990. – С. 61.
34. Соціологія: Навч. посіб. – К.: Т-во «Знання», 2005. – С. 211-212.
35. Терин В.П. Основные направления исследований теории массовой коммуникации // Социологическое исследование. – 1997. – №11. – С. 25-31.
36. Тульчинский Г.Л. Public relations. Репутация, влияние, связи с прессой и общественностью, спонсорство / Г.Л. Тульчинский. СПб.: СПб ГАК, 1994.-292 с.
37. Федотова Л.Н. Социология массовой коммуникации: теория и практика. – М., 1993.
38. Фомичова И.Д. Журналистика и общественное мнение. / В сб.: Основные понятия теории журналистики. – М., 1993.
39. Хабермас Ю. Залучення Іншого. Студії з політичної теорії. – Львів, 2006.
40. Хабермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. – Львів, 2000.
41. Шаян Л.П. PRo Суспільні комунікації. – К.: ТОВ «Група компаній «Динаміка», 2008. – 180 с.
42. Шендеровський К. Профілактична соціальна робота: теорія і практика. Навчально-методичний посібник. – К., 2007. – 138 с.
43. Шендеровський К. С. Взаємодія соціальних служб та ЗМК // Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник / за ред. В. В. Різуна ; КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – Т. 39. – Квітень–червень. – С.140-152.
44. Шендеровський К.С. Соціальна освіта та соціальні комунікації: Тексти лекцій/ Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики. — К., 2011. — с. 205.
45. Шишкина М.А. Паблік рилейшнз в системі соціального управління / М.А. Шишкина. СПб, 1999. - 444 с.
46. Энциклопедия социальной работы. В 3т. Т.3.: Пер. с англ. – М.: Центр общечеловеческих ценностей, 1994. – 498 с.
47. Яковлев И. Паблік Рилейшнз в организациях / И. Яковлев. СПб.: Петрополис, 1995. - 286 с.
48. Bauer R. The Obstinate Audience: The Influence Process From the Point of Social Communication. *American Psychologist*, 19 (5), 1964. – P. 319-328
49. Blumer, Herbert, «Social Problems as Collective Behavior», *Social Problems*, Vol.18, 1971, pp.298-306.
50. Brawley E. *Mass Media and Human Services: Getting the Message Across*. Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1983. – 130 p.
51. Brawley E. *The Rural of Small Town Newspaper as a Medium Social Workers Community Education and Prevention Efforts*. Columbia: University of South Carolina College of Social Work. 1984.
52. Conrad, P., and Schneider, J.W., *Deviance and Medicalization: From Badness to Sickness*. St. Luis, MO, 1980.
53. Dervin B. *Mass Communicating: Changing Conceptions of the Audience*. *Public Communication Campaigns*, p.71-87. Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1981.
54. Dreier, Peter, «The Position of the Press in the U. S. Power Structure», *Social Problems*, Vol.29, 1982, pp.293-310
55. Fishman, Mark, “Crime Waves as Ideology”, *Social Problems?* Vol.25, 1978, pp.531-543.
56. Fuller, Richard C., and Myers, Richard R. «The Natural History of a Social Problem», *American Sociological Review*, Vol.6, 1941, pp.320-328.

57. Gaitung J. State, Capital, and the Civil Society: The Problem of Communication // Vincent, R., Nordenstreng, R., Traber, M. (eds) Towards Equity in Global Communication: MacBride Update. Cresskill. 1999. P. 3-21.
58. Gans Herbert J., Deciding What's News: A study of CBS evening news, NBC nightly news, Newsweek, and Time (1979). pp.53-55
59. Gubrium, Jaber F., and Lynott, Robert J., "Family Rhetoric as Social Order", Journal of Family Issues, Vol.6, 1985, pp. 129-152
60. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Cambridge. P. 181–196.
61. Hilgarther, Stephen, «The Political Language of Risk: Defining Occupational Health», in The Language of Risk: Social Conflict in Occupational Health, ed. By Dorothy Nelkin. Beverly Hills, Calif. : Sage, 1985, pp.25-62
62. Hilgarther, Stephen, and Bosk, Charles L., «The Rise and Fall of Social Problems: A Public Arenas Model», American Journal of Sociology, Vol.94, №1(July 1998), pp.53-78. Copyright 1998 by The University of Chicago.
63. International Encyclopedia of Communication / Ed. by E. Barnouw, G. Gerbner, W. Schramm, T.L. Worth, L. Gross. Univ. of Pensilvania. Oxford Univ. Press. N.Y., Oxford, 1989. Vol. 1-4.
64. Irwin, Alan, Risk and the Control of Technology: Public Policies for Road Traffic Safety in Britian and the United States. Manchester: Manchester University Press, 1985.
65. Jaspers K., Die geistliche Situation der Zeit, B, 1931
66. Kinnick, Katherine, Krugman, Dean, Cameron, Glen, "Compassion Fatigue: Communication and Burnout toward Social Problems", *Journalism and Mass Communication Quarterly*, Vol.73, #3 (Autumn 1996), pp.687-707.
67. Molotch, Harvey, and Lester, Marilyn, «News as Purposive Behavior: On the Strategic Use of Routine Events, Accidents, and Scandals», *American Sociological Review*, Vol.39, 1974, pp.101-112
68. Moren S. Social work is beautiful: on the characteristics of social work. // *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 3(3), 1994. – P. 58-66.
69. Pavluch, Dorothy, «Social Problems», in *The Social Science Encyclopedia*, ed.by A. Kuper and J. Kuper, 2nd ed., London: Routledge, 1996, pp. 795-797.
70. Schoenfeld, A.Clay, Meier, Robert F., and Griffin, Robert J., "Constructing a Social Problems: The Press and the Environment", *Social Problems*, Vol.27, 1979, pp.38-61.
71. *Sociology of Mass Communication* / Ed. by D. McQuail. N.Y., 1976.
72. Spector, Malcolm, and Kitsuse, John I., *Constructing Social Problems*. Hawthore, NY: Aldine de Gruyter, 1987, pp. 1-8, 73-79, 142.
73. *Toward a Political Economy of Culture. Capitalism and Communication in the 21-st Century*. Ed. by A/Calabrese and C.Sparks. Lanham, Bouider. P.21-23.

Шендеровський Костянтин
Єремеева Анна
Креймер Ельвіра
Михайлова Оксана
Муравйова Марина
Соколова Катерина

Соціальні проблеми дитинства (дітей) та передумови їх вирішення: співучасть медіакомунікацій

Структура статті:

Розділ перший. Соціально-демографічні та правові особливості визначення категорії «діти». Права дитини як основа сучасної медіадіяльності.

Розділ другий. Діти, що перебувають під загрозою та потребують захисту і допомоги.

Розділ третій. Моніторинг дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства в Україні, інституції допомоги та захисту дітей.

Розділ перший.

Соціально-демографічні та правові особливості визначення категорії «діти». Права дитини як основа сучасної медіадіяльності.

У міжнародній практиці згідно з визначенням, зазначеним у «Конвенції ООН про права дитини» [35]: «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18 - річного віку, якщо за законом, застосованим до даної дитини, вона не досягає повноліття раніше» (стаття 1). *Українське законодавство щодо дітей багатомірне, насичене нормативними актами, указами Президента, постановами Кабінету Міністрів України та іншими нормативно-правовими документами.* В Законі України «Про охорону дитинства» [62] зазначено, що дитина «особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше»; «дитинство - період розвитку людини до досягнення повноліття»; «охорона дитинства - система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав» (стаття 1). У Сімейному кодексі України [76] вказано, що «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» (стаття 6).

Згідно з міжнародним та українським законодавством дитина від народження має невід'ємні права, які їй гарантує держава: право на життя, право на свободу і особисту недоторканність, право на повагу до особистого і сімейного життя тощо.

За такої багатогранності нормативних визначень виникають деякі труднощі при комплексному вивченні проблем дітей. І найголовніше - це знижує можливість взаємного використання досягнень спеціалістів у різних галузях знань, проведення порівняльного аналізу. Тому доцільно відпрацювати єдині принципи у визначенні меж віку дітей.

Дослідження проблем дітей допускає чітке відокремлення її вікових меж. Тут існує достатньо велика кількість думок. Представники різних наук і сфер діяльності підходять до вирішення цього питання в залежності від поставлених завдань. Так, в юридичній науці вважається, що здатність громадянина своїми діями набувати і здійснювати громадянські права, створювати для себе громадянські обов'язки і виконувати їх виникає в повній мірі з настанням повноліття, тобто з досягненням вісімнадцятиліття". "У випадку, коли законом допускається шлюб до вісімнадцяти років, громадянин, не досягнувши вісімнадцятиліття, набуває працездатності в повній мірі із моменту входження в шлюб" (Громадянський

кодекс); мінімальний вік кримінальної відповідальності і позбавлення волі - 16 років (Кримінальний кодекс).

В економічній науці нижньою межею працездатного віку вважається 16 років; в деяких випадках підліток може бути працевлаштований в 15 років; за умови згоди батьків, наявності вільного часу, відсутності шкоди для здоров'я дитини може бути дозволена неповна зайнятість з 14 років (Кодекс законів про працю).

В медичній науці та практиці використовуються поняття «підліток», «підлітковий вік», якими позначається дитина від 12 років.

Хлопці з 15 років набувають ще одного визначення: «допризовник».

Військові науки визначають мінімальний вік з точки зору можливості обов'язкової, а також добровільної військової служби - 18 років (Закон України «Про загальний військовий обов'язок та військову службу»).

Демографічна наука зараховує до дітей осіб віком до 15 років, тобто до закінчення статевого дозрівання людини та початку можливої активної трудової діяльності.

В сфері торгівлі вік обмежений в придбанні тютюнових, слабоалкогольних та алкогольних виробів – до 18 років (до 21 року) [75].

*До медіасюжетів. В залежності від мети медіадослідження, доцільніше вивчати не всю сукупність дітей, а окремі групи, наприклад, новонароджених, підлітків, неповнолітніх, юнаків, школярів і т.д. Для цієї мети існують безліч класифікацій. Одна з них: новонароджені (1-10 днів), немовлята (10 днів - 1 рік), раннє дитинство (1- 3 роки), дошкільний вік (3 - 6 років), молодший шкільний вік (7/8 -12 років), підлітковий вік (12 - 15 років), юність (15 - 20 років), «молодь, молоді громадяни - громадяни України віком від 14 до 35 років» [65]. **І головне: «Конвенція ООН про права дитини» (1989 р.): міжнародний документ, який потрібен кожному з нас, будь-якій родині чи громаді, суспільству, що прагнуть свого розвитку в майбутньому.***

Від минулого – до майбутнього: філософи та історики відзначають, що протягом історії людства ставлення до дітей не було однаковим. Змінювались століття – змінювались моделі типової поведінки, однак ознаки кожної суспільної моделі існують до сьогодні. Увага: надзвичайно важливо усвідомлювати роль «Конвенції ООН про права дитини» як сучасної моделі єдиного типу поведінки людей на планеті заради розвитку у майбутньому.

Переглянемо основні докази.

<i>Період в історії людства</i>	<i>Назва типової моделі поведінки</i>	<i>Основні характеристики типової моделі поведінки або суспільної моделі</i>
до IV ст. до н.е.	Панувала суспільна модель типової поведінки «вбивства дитини»	З одного боку: виправдовувалось вбивство хворих, слабких дітей як засіб регулювання населення, спроможності вижити, воювати та захищатися.

З іншого боку, до прикладу: у Спарті всіх здорових дітей, починаючи з семирічного віку, виховували в спеціальних закладах, привчаючи їх до суворого життя майбутніх воїнів. Таке ж ставлення до дітей було характерним і для інших народів античного Середземномор'я. Пізніше, в середні віки, ця традиція була продовжена християнською церквою. Церковні автори наполягали на моральному обов'язку батьків піклуватися про виховання нащадків. Батько, який нехтував цим обов'язком, ризикував, на їх думку, земним добробутом сина і спасінням його душі. Але це стосувалося лише виховання, саме ж виховання дитини як такої зберігало дохристиянські, «варварські» традиції. Ставлення

середньовічної церкви до дитини коротко можна визначити наступним висловом: «народжується дитина, кричить в колисці, харчується молоком... чого ще треба?».

Період в історії людства	Назва типової моделі поведінки	Основні характеристики типової моделі поведінки або суспільної моделі
IV-XII ст.	Формується та утверджується суспільна модель типової поведінки «заборони вбивства дитини»	З поширенням християнства, яке вимагало заборону вбивства будь-якої істоти, що наділена душею, розвиваються нові норми та правила збереження, охорони, захисту, розуміння дитячого життя.

В середньовічному суспільстві батьки всіх прошарків цікавились дітьми дуже мало, очікуючи від них лише якомога раннього входження в життя. Дорослі, якщо вони були воїнами, вважали, що їхні сини, як тільки вік дозволяв їм брати в руки зброю, на додаток до їхніх сил, їздити верхи і полювати, повинні були ставати маленькими воїнами. Так, син Карла Великого вже в три роки сидів верхи, тримаючи зброю. Дівчат також квапили стати дорослими, якнайшвидше видавали заміж. Викрадення наречених було дуже поширене серед знаті, і часто були випадки, коли дівчат 5-7 років утримували і готували до дорослого життя вже в домівках їхніх майбутніх чоловіків. У суспільстві існувала тенденція до прискорення змужніння дітей, до скорочення цього періоду їхнього життя і раннього включення дитини в життя доросле. Завдання, яке стояло перед дитиною в ті часи - якомога скоріше «перемогти» в собі дитину і стати дорослим. Любов до дитини не була самостійною моральною цінністю. Сильна прив'язаність до дітей у варварському "суспільстві" не вважалася гарною манерою. В церковній традиції любов до дітей обмежувалась їх вихованням. Так, в стародавній писемній пам'ятці - Збірнику Святослава (1076 р.), складеному за матеріалами різних релігійних джерел, міститься порада: «Любя сына своего, жезла на него не щади». «Господь отнимает детей у родителей, слишком привязанных к своим чадам, и это воистину милосердно!» - говориться в одній із заповідей XII століття.

Період в історії людства	Назва типової моделі поведінки	Основні характеристики типової моделі поведінки або суспільної моделі
XIII-XVIII ст.	Складається та розвивається суспільна модель типової поведінки « позитивне втручання в дитинство »	Основні характеристики: інтерес до розвитку дітей; приклад дорослих у вихованні та навчанні дітей, підготовки їх до дорослого життя; батьки та вчителі як суб'єкти пошуку нових підходів у вихованні дітей (індивідуальному та груповому). Родина та школа стають основними суб'єктами позитивного та закономірного впливу на дитину.

Основну роль у соціалізації дитини відігравала і відіграє сім'я. Саме у сім'ї проходило життя дитини, її дорослішання, відбувалося залучення до правил і норм суспільного життя. Коли ми ознайомлюємось з життям дітей, головним чином через художню літературу, то бачимо їх на узбіччі життя дорослих, за лаштунками - вони не беруть участі в обговоренні тих чи інших питань. Їх світ обмежується дитячою кімнатою, вони зростають в оточенні дорослих, спеціально приставлених до них для обслуговування, знайомства з життям. Причому дорослі з раннього віку дитини ставляться до неї як до дорослої. У стосунках з батьками панують авторитарні устої - беззаперечне підкорення батькам, особливо батькові, який визначає весь життєвий шлях і соціальну роль своєї дитини, особливо це стосується дівчат.

Школа як один з інститутів соціалізації дитини не відігравала в ті часи найголовнішої ролі. Освіта, освіченість були прерогативою людей забезпечених. Спочатку в домашньому навчанні, потім у суспільних закладах панувала атмосфера суворості

дисципліни, покори і відсутності власного погляду на всі ідейні і соціальні процеси. Авторитаризм, авторитарний підхід до дитини був єдиним в організації шкільного життя. Система покарань за порушення, провини виступала головною рисою організації шкільного життя, а страх - основою життєдіяльності дитини.

Кардинальні зміни у ставленні до дитинства й дитини відбулися наприкінці XVIII століття, напередодні Великої Французької Революції й пов'язані з іменем Ж.-Ж. Руссо. Його погляди на дитину, дитинство зробили коперніківський переворот в суспільстві. Його ідеї й до цього часу лежать в основі багатьох інновацій щодо організації дитинства й формування дитини. Відштовхуючись від своєї програмної роботи «Суспільний договір або принцип суспільного права», Руссо розвинув нові погляди на природу дитинства. Його головну книгу «Еміль, або про виховання» було прилюдно спалено у 1762 р. - її було визнано шкідливою. Руссо вперше подивився на дитину не як на майбутнього дорослого і тим більше не як на маленького дорослого, а висловив найважливішу істину - розвиток дитини, її формування - це і є її життя, а не підготовка до нього. *Дитина, підліток не готується до майбутнього життя, а просто живе.* І суспільство має створювати умови, що відповідають завданням і потребам їхнього зростання. *Основними умовами життя дитини Руссо визначив свободу, природу і працю.* Революційні ідеї про рівність всіх людей підводили до думки про те, що всі діти без винятку можуть і повинні отримати освіту.

Таким чином, була висунута і узагальнена одна з найбільш значущих і вагомих ідей людства - ідея рівності і загальності освіти. *Ця ідея залишається головною і в Конвенції ООН про права дитини. Якщо ж проаналізувати ідеї Руссо і положення Конвенції про права дитини, то всі її головні постулати перегукуються з ідеями французького просвітника.*

<i>Період в історії людства</i>	<i>Назва типової моделі поведінки</i>	<i>Основні характеристики типової моделі поведінки або суспільної моделі</i>
XIX-XX ст.	Розвиток суспільної моделі <i>типової суспільної поведінки «соціалізації дитини»</i>	Соціалізація найкраще розуміється через принципи задоволення основних потреб дітей, забезпечення їхньої емоційної та соціальної захищеності, освітньої підготовки та турботи про їхнє здоров'я та інші. Принципи соціалізації в контексті прав людини та дитини набувають переломного значення у цивілізованому формуванні на рівні кожної країни зокрема, а саме: формуються конституційні права і свободи в інтересах людини (в цілому) та дитини (зокрема). Як підсумок: в 1989 році (наприкінці XX ст.) ООН приймає «Конвенцію про права дитини» як базовий документ єдиного розуміння та утвердження прав дітей в світі.

Наприкінці XIX століття ідеї унікальності дитячої особистості отримали справжній розквіт і всебічну підтримку як в організації навчання і виховання дітей, так і в організації їхньої життєдіяльності. Їхнім гаслом стала назва книги Елен Кей, шведської письменниці і суспільної діячки, під красномовною назвою «Вік дитини» (1900). *Передовими мислителями, суспільними діячами, лікарями, педагогами, психологами наступне XX століття було проголошено Століттям Дитини.*

На практиці це стосується самоцінності дитинства, розвитку сил і здібностей кожної дитини, повне розкриття індивідуума, природне зростання і вільний духовний розвиток дитини, трудова і практична спрямованість життєдіяльності. Ідеї кінця XIX століття отримали назву «Вільне виховання» й втілилися в діяльності нових шкіл, в молодіжному та дитячому русі.

Думки про те, що діти - це група населення, мета якого (головний результат) - навчання і підготовка до дорослого життя, виявились надзвичайно сталими. В період ХІХ-ХХ століть вони знаходять все нових і нових прибічників, які постійно уточнюють і розвивають їх. Головні питання наукового пошуку: *як і хто має здійснювати «соціалізацію дитини»*... Наприклад, в 30-ті роки ХХ ст. – концепція «зміни провідних типів діяльності» людини; згідно якої в радянській психології став прийнятним поділ людської діяльності на три основні форми: гру, навчання, працю. Ці види діяльності стали розглядатися не як паралельні, а як етапи розвитку свідомості. Стверджувалось, що при переході від дошкільного віку до шкільного і післяшкільного розвитку індивіда в його житті «відбувається зміна провідних типів діяльності» таким чином, що для дошкільного віку провідною діяльністю є гра, для шкільного - навчання і підготовка до дорослого життя, а для дорослого - праця. Подібних поглядів дотримуються й інші дослідники, так, К. Девіс підкреслює, що на першому місці стоять потреби суспільства, а звідси, і потреби дорослих. «Бути дитиною в сучасному світі,- пише Дж. Гарбаріно, - означає захищатися у всіх галузях і сферах, що потребують економічної, політичної, сексуальної сили»; таку турботу здійснюють про дітей батьки, вихователі, політики. На думку цих дослідників, діти не є рівноправною частиною суспільства: вони лише готуються до цього.

Відомий педагог Я. Корчак критикував вищезазначені та подібні наукові «обґрунтування»: «Дитину вивчають як нижчу, більш слабку і біднішу психічну організацію. Начебто всі дорослі - вчені, професори». Критика Я. Корчака цілком об'єктивна, відношення до дітей як до «нижчих» членів суспільства не може не залишити своїх слідів або якимось не проявитися в їхньому «дорослому» житті. Дорослі, вважає Дж. Квортруп, «привчили себе до думки, що дитинство - час ігор, не ускладнений дорослим життям і відповідальністю за свою роботу».

Інші дослідники розглядають дітей як найважливішу групу населення, а їхні потреби - як вищі в суспільстві. Пріоритет повинен належати їм тому, що, власне, діти визначають майбутнє суспільства. Скільки, що і ким буде «вкладено» в дітей, це і чекатиме суспільство в майбутньому, такі будуть його перспективи. Однак навряд чи тільки на основі цього до них потрібно ставитися як до більш пріоритетної групи населення, навколо якої і для якої живуть інші групи. Як тоді потрібно ставитись до людей похилого віку, які віддали своє здоров'я, сили, працюючи на цих і для цих дітей, або до людей, що знаходяться в цей момент у працездатному віці і створюють всі блага для цих дітей?

Ще інша група дослідників зводить поняття «діти як категорія» до роздумів про те, які вікові групи необхідно відносити до дітей. Прибічники такого підходу фактично відходять від визначення цієї категорії, обмежуючись лише часовими рамками, змінюючи цим суть проблеми. В цьому випадку виявлення груп населення, що належать до дітей, є лише умовою для визначення чисельності дітей, і не більше.

Наступна група дослідників відштовхується від того, що діти - частина суспільства, яка бере участь у спільній діяльності, і яка має рівні права з іншими групами населення. Одним із яскравих представників цієї точки зору є Дж. Квортруп. Він вважає, що діти «належать» суспільству і є рівноправною групою. Діти не тільки інтегруються з дорослим суспільством, але вони також інструментально використовують його. «Діти не найменш активна частина «великого» суспільства і не є найменш впливова на більшість соціальних подій, ніж інші люди і групи». Розвиваючи цю ж думку, Д. Ріхтер пише, що відбувається стирання відмінностей між дорослими і дітьми. Вони дедалі меншою мірою виступають як два полярних світи. Одним із підтверджень цього, на його думку, є подібність в одязі і моді дітей та дорослих. Навчання дітей у школі організаційно будується за аналогом дорослої трудової діяльності.

Окремо звернемо увагу на видатну італійку Марію Монтессорі, вчительку, психолога, лікаря та філософа. Сьогодні відомо, що найбільша школа в світі, яку відвідує понад 20 тис. дітей, знаходиться в Індії, в м. Лакнау, і ця школа є школою Монтессорі. В чому особливість методів наукової педагогіки, якими сьогодні позначені «школи Монтессорі»? Напевно, головне – це увага на розвиваюче середовище для дитини. Це індивідуальні засоби навчання та виховання. У Монтессорі поняття свободи та дисципліни злиті у воєдино: «... від нас, дорослих, залежить, щоб ці дві здібності розвивались гармонійно». Монтессорі та її послідовники бачили в дитині унікальну людську істоту, самобутню, ніжну, відкрити для життя, «...діти – добродії, ... вони терплячі, бо прислухаються до вимог і бажань інших... вони добрі, бо радіють благополуччю інших без заздрості, ... вони живуть, творять добро в радості серця, не насилля та миру, а головне – дивовижно працелюбні...» [42].

Уявлення про дітей як рівноправну групу населення існувало і раніше. Так, ще в 1930 році відомий російський філософ і мислитель А. Ф. Лосев писав у праці «Діалектика міфу»: «Дитина, яка прожила три роки, прожила не менше, ніж дев'яностолітній старець. Їх життя однакове перед обличчям вічності, тільки воно наповнене в обох випадках різним змістом». Думки А. Ф. Лосева підтримує і розвиває Я. Корчак, в концепції якого варто відмітити ще одну із ключових проблем - це права дитини. Система польського педагога виділяє такі аспекти цієї проблеми: право дитини на повагу; право дитини бути такою, якою вона є; на участь у обговоренні її поведінки та рішень; на уважне ставлення до її проблем; на висловлення своїх думок; на самостійну організацію свого життя; на використання своєї гідності та приховування своїх недоліків; на протест та вимогу; на помилку; на таємницю; на власність; на гру. Він вважав, що ґрунтовне знання дитини поряд з іншими факторами сприятиме наданню їй повного комплексу прав, попереджатиме помилку у педагогічній діяльності.

Таким чином, широкий та багатовимірний науковий і практичний дискурс ХІХ-ХХ століть щодо ставлення до дітей, їх становлення та розвитку, ролі і місця дітей в сучасному суспільстві стимулює, з одного боку, світові війни, революційні зміни, катастрофи та технологічний розвиток, з іншого боку, вимагає захисту дітей та прискорює незворотні процеси утвердження «дитячих питань» через головний вектор права.

Права дитини – це певні можливості, що надаються дітям для того, щоб жити і дорослішати. Необхідність у особливому захисті дитини була передбачена ще у Женевській декларації прав дитини 1924 року.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) приділяє особливу увагу захисту прав дітей. Одним з її перших правових актів було створення в 1946 році Дитячого фонду ООН як міжнародної надзвичайної організації допомоги дітям у розорених Другою світовою війною країнах Європи. З 1953 року Дитячий фонд ООН став іменуватися ЮНІСЕФ.

В Загальній декларації прав людини (1948 р.) у ст. 25 і 26 йдеться про те, що *діти повинні бути об'єктом особливого захисту і допомоги.* У 1959 році ООН приймає **Декларацію прав дитини**, основною тезою якої є: «*Людство зобов'язане давати дитині все краще, що воно має.*». У преамбулі Декларації відзначається: «... беручи до уваги, що дитина, через її фізичну, розумову незрілість, має потребу в спеціальній охороні і турботі, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження». У Декларації прав дитини проголошуються соціальні і правові принципи захисту і благополуччя дітей на національному і міжнародному рівнях. Десять принципів Декларації являють собою вперше почату спробу виділити особливу роль глобальної проблеми прав дитини і привернути до неї увагу світової громадськості. Текст документа звернений до дорослого і написаний складною юридичною мовою. Однак, Декларація 1959 р. слугувала основою для підготовки *Конвенції ООН про права дитини (1989).*

Потрібно звернути увагу і на інші міжнародні норми, прийняття яких, сприяло поступу розробки «дитячої конституції», а саме:

- Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (зокрема, в статтях 23 і 24);

- Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (зокрема, в статті 10), а також статутів і відповідних документів спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей;

- Декларації про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів (1974 р.);

- Мінімальних стандартних правил ООН (1985 р.), що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»);

- Декларації про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей (1986 р.), особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновлення, на національному і міжнародних рівнях та інше.

У 1978 р. уряд Польщі представив Комісії ООН з прав людини первісний проект, підготовлений на основі Декларації 1959 р.. Тоді була надія, що його можна буде прийняти в 1979 р., який було проголошено Міжнародним роком дитини. Комісія, однак, дійшла висновку, що текст вимагає поглибленого розгляду, і створила спеціальну робочу групу, що проводила одне засідання на рік протягом 1980-х рр. Робоча група досягла консенсусу у відношенні остаточного варіанта незадовго перед сесією Генеральної Асамблеї ООН 1989 р., що прийняла Конвенцію 20 листопада, у тридцяті річницю Декларації 1959 р., що часто називають світовою Конституцією дитини. Хоча з різних причин цю Конвенцію і підтримували, і критикували як революційний документ, в дійсності її слід розглядати як важливу подію. Положення Конвенції, власне кажучи, є логічним висновком з того, що даний час є випробуваним процесом розробки міжнародних норм: спочатку установлюються фундаментальні принципи, потім вони вводяться в міжнародні документи, що охоплюють широку гаму прав, і, нарешті, формулюються в юридично обов'язковий документ, що переслідує специфічні цілі [58].

Вступ у силу Конвенції про права дитини 2 вересня 1990 р. стало кульмінацією майже 70-річної боротьби за те, щоб міжнародне співтовариство визнало особливі потреби й уразливість дітей.

До медіамислення.

Обидва документи — Декларація прав дитини (1959 р.) і Конвенція про права дитини (1989 р.) — є складовою частиною Міжнародного білля про права людини.

Конвенція - це не просто перелік прав. Той факт, що ця Конвенція є міжнародним документом про права людини, має важливе значення. Вона обов'язково враховує різні вірування, цінності і традиції, а також широку гаму соціально-економічних і політичних реалій; "компроміс, що вийшов у результаті," може виявитися для когось незадовільним, однак у подібному договорі він неминучий.

Конвенція — це не стільки перелік прав дитини, скільки всеосяжний список зобов'язань, що держави готові визнати у відношенні дитини. Ці зобов'язання можуть бути прямими, наприклад, надання можливості для утворення чи забезпечення належного відправлення правосуддя у відношенні до неповнолітніх, або непрямыми, даючи можливість батькам, іншим членам родини чи опікунам відігравати свої основні ролі і виконувати обов'язки вихователів і захисників. Іншими словами, Конвенція жодною мірою не є «хартією звільнення дітей», її зміст жодною мірою не знижує значення родини.

Конвенція ООН про права дитини - це угода між країнами. В ній записано, як уряд кожної країни має дбати про дітей. Конвенція була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року. Цей особливий, складний та системний документ було ратифіковано 193 країнами світу. *Конвенція ООН про права дитини набула чинності в Україні з 27 вересня 1991 року та з того часу є частиною українського національного законодавства.*

Ще один міжнародний документ з'являється 30 вересня 1990 р.: Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (м. Нью-Йорк 30 вересня 1990 р.) [11]. Зазначене рішення цікаво тим, що за рік після прийняття Конвенції ООН про права дитини, чітко сформувався загальний політичний та соціальний намір – намір «в інтересах дітей для того, щоб спільно взяти відповідальність та безвідмовно проголосити заклик щодо забезпечення кожній дитині кращого майбутнього». Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей не є альтернативою Конвенції про права дитини. Навпаки, декларація підсилює значення та стратегічну роль Конвенції, визначає групу *проблем, можливостей, завдань, зобов'язань та першочергових кроків* в інтересах дітей. В світі ніби проголошено новий суспільний сценарій поведінки «допомоги будь-якій дитині в інтересах її розвитку».

<i>Період в історії людства</i>	<i>Назва типової моделі поведінки</i>	<i>Основні характеристики типової моделі поведінки або суспільної моделі</i>
3 кінця ХХ ст. та до сьогодні	Суспільна модель « допомоги будь-якій дитині в її інтересах її розвитку »	Рівний доступ до благ для будь-якої дитини в світі. Світова тенденція визначається практикою щодо гуманітарної та соціальної допомоги дітям та їх сім'ям, як необхідний компонент задоволення загальних потреб будь-якої дитини в складних або кризових життєвих ситуаціях. Основна мета таких політик та дій (головний результат) в тому, щоб покращити благополуччя дитини, поновити нормальний хід її розвитку, попередити нанесення шкоди та надати їй можливості активно брати участь у прийнятті суспільних рішень.

Європейська конвенція про здійснення прав дитини (прийнята 25.01. 1996 р., набрала чинності в Україні 01.04.2007 р.), як домовленість країн-учасниць Євросоюзу, бере до уваги Конвенцію ООН про права дитини, підтверджує права дитини та інтереси дитини, визначає нові можливості для дітей у здійсненні своїх прав (зокрема при розгляді сімейних справ), утверджує необхідність щодо надання дітям інформації, допомоги та розширює можливості дітей щодо участі. Крім того, Європейська конвенція – є документом, який нормалізує в країнах Євросоюзу вирішення сімейних конфліктів, ведення судових справ сімей та дітей, визначає умови здійснення дитиною самостійних заходів та встановлює повноваження Постійного комітету спостерігачів щодо вирішення проблемних питань, які стосуються прав дитини [23].

До медіамислення. Конвенція ООН про права дитини охоплює широку гаму прав. Традиційно права класифікуються як цивільні і політичні, з одного боку, та економічні, соціальні і культурні – з іншого. Зміст Конвенції - підкреслює, що усі права взаємно доповнюють один одного, забезпечуючи те, що ЮНІСЕФ називає «виживанням і розвитком» дітей.

Конвенція ООН про права дитини складається з трьох частин і містить п'ятдесят чотири статті, в яких визначені такі права:

Стаття Конвенції	Право (з тексту Конвенції)
Стаття 6	«Кожна дитина має невід'ємне право на життя»... а держави «забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини».
Стаття 7	Дитина з моменту народження «має право на ім'я та набуття громадянства»... «право знати своїх батьків»... «право на піклування».
Стаття 8	«Право дитини на збереження індивідуальності» (включаючи: громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, не допускаючи протиправного втручання).
Стаття 9	Право дитини «не розлучатися з батьками всупереч їхньому бажанню» (за винятком окремих ситуацій). Право дитини, яка «розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками»...
Стаття 10	«Дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі... особисті відносини і прямі контакти з обома батьками».
Стаття 12	«Право вільно висловлювати ... погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю».
Стаття 13	«Дитина має право вільно висловлювати свої думки» (включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду...).
Стаття 14	«...право дитини на свободу думки, совісті та релігії».
Стаття 15	«...право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів».
Стаття 16	«...права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність».
Стаття 17	«...дитина мала доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини».
Стаття 19	Права... «захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження або експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину».
Стаття 20	«Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою».
Стаття 22	«...забезпечити дитині, яка бажає одержати статус біженця або яка вважається біженцем, ... , належний захист і гуманітарну допомогу в користуванні застосовуваними правами».
Стаття 23	«...право неповноцінної дитини на особливе піклування»; «... неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і гідне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства».
Стаття 24	«...право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я».
Стаття 25	Права дитини, яка «віддана компетентними органами на піклування з метою догляду за нею, її захисту або фізичного чи психічного лікування, на періодичну оцінку лікування, наданого дитині, і всіх інших умов, пов'язаних з таким піклуванням про дитину».
Стаття 26	«...право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування...».
Стаття 27	«... право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини».
Стаття 28	«...право дитини на освіту...».
Стаття 30	Дитині «...не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою».
Стаття 31	«... право дитини на відпочинок і дозвілля»... «право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом»... « право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті»...
Стаття 32	«...право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої

	роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку».
Стаття 33	Право на захист «...від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами...».
Стаття 34	Право на захист «...від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень».
Стаття 35	Право на «відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі».
Стаття 37	«... право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги» ... «право оспорювати законність позбавлення...волі» ... «право на невідкладне прийняття ... рішень щодо будь-якої ... процесуальної дії».
Стаття 38	«... норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання» (захист дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними).
Стаття 40	«... право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поведження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві».

До медіаорієнтури: діти та дорослі мають знати положення всіх трьох частин Конвенції ООН про права дитини та знати, розуміти, вміти формувати розуміння всіх прав дитини, формувати поведінкові сценарії, думки, пропозиції та зауваження, виходячи з того, що національне законодавство базується на вимогах Конвенції. А ще, медіапрацівники мають приєднатись до соціального руху підготовки адаптованих переказів і не тільки Конвенції ООН про права дитини, а багатьох інших міжнародних, національних, регіональних норм, написаних правильною юридичною, а не мовою для дитини.

Перша рекомендація щодо вивчення, розуміння та використання Конвенції про права дитини, коли всі права умовно можна поділити на чотири групи, а саме:

- **права «підключтеся про мене»!** (до прикладу: право на достатнє та здорове харчування... право на освіту... право на медичну допомогу...право на розваги);

- **права «не знущайтеся з мене»!** (до прикладу: право на захист від економічної експлуатації та примусової праці... право на захист від будь-якої роботи, яка може бути небезпечною для здоров'я... право не бути жертвою війни... право на захист від сексуальної експлуатації);

- **права «я маю власну думку»!** (до прикладу: право виражати свої погляди... право сповідувати свою власну релігію... право об'єднуватися з іншим... право на інформацію);

- **права «спеціальних потреб»** ... життя деяких дітей є важчим, ніж у їхніх однолітків. Тому такі діти потребують спеціальної уваги і піклування: діти-інваліди; діти, позбавлені батьківського піклування; діти-біженці; діти у конфлікті з законом.

Друга рекомендація щодо вивчення, розуміння та використання прав дитини, коли всі права умовно поділити за трьома основними напрямками життєдіяльності, а саме:

- **забезпечення:** право володіти певними речами (ім'я та громадянство; житло), отримувати певні послуги, медичний догляд, освіту, відпочинок тощо;

- **захист:** право бути захищеним від дій, що завдають шкоди дитині (наприклад, від розлучення з батьками, залучення до військових дій, комерційної чи сексуальної експлуатації, фізичного чи психічного знущання);

- **участь:** дитина має право бути почутою, коли приймають рішення, що стосуються її життя; брати участь у житті суспільства, готуватися до самостійного життя (наприклад, користуватися свободою думки та слова, вибору культури, релігії та мови).

Участь дітей у прийнятті рішень [85] – надзвичайно важлива умова та надзвичайно складна справа. Звернемо увагу на схему: вісім ступенів «Сходишки участі» Роджера Харта (1989) [87], які переконливо свідчать для будь-якого медіапрацівника про рівні участі дітей у прийнятті рішень з різних дитячих питань (див. схем. 1) та застерігає в головному щодо неучасті дітей – невиконанні вимог Конвенції про права дитини.

До медіаорієнтури: діти мають не тільки знати свої права, але вміти їх використовувати; розуміти те, що відбувається з дотриманням прав дітей в громаді, регіоні, в Україні; потрібно стимулювати дітей та батьків, лідерів спільнот та сільських – міських голів брати відповідальність за поширення та дотримання Конвенції ООН про права дитини. При цьому, участь дітей у прийнятті рішень – це процедура тактики та принцип стратегії розвитку і дитини, і сім'ї, і спільноти, і громади. В процесі співпраці, діалогу дорослих/керівників та дітей/молоді [53] розвиваються комунікабельність, вміння орієнтуватись в інформаційному просторі, планувати свої дії, прогнозувати результати та брати на себе відповідальність за прийняття рішень. Участь дає дітям/молоді право власного голосу; вона також важлива для усвідомлення дитиною/молодою людиною прав інших людей на власну думку, відмінну від інших. Перевага участі полягає в розвитку у дітей та молоді навичок соціальної співпраці на власному досвіді. Оскільки участь передбачає реальні проекти, то діалог та переговори між дітьми/молоддю та дорослими/керівниками є обов'язковими.

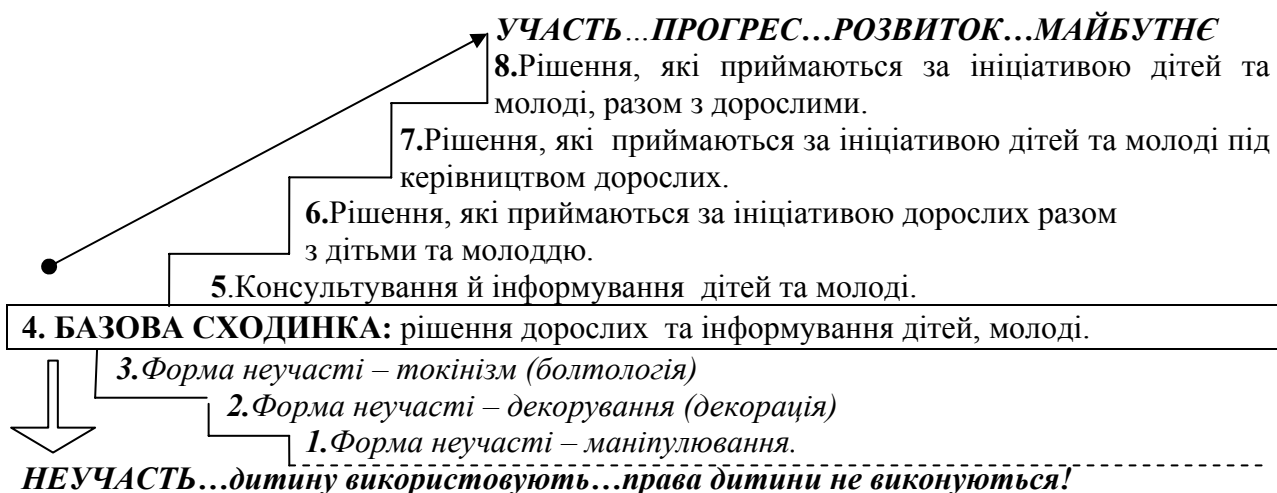

Схема 1. Рівні участі дітей у прийнятті рішень.

Щира порада медіапрацівникам: використовуйте базове розуміння сучасної ролі Конвенції ООН про права дитини або простий алгоритм з чотирьох фундаментальних принципів, які можливо розглядати як основу всієї Конвенції та базовий рівень організації роботи з дотримання прав дітей (див. схему 2).

1. Найкращі інтереси для дітей

Схема 2. Фундаментальні принципи та стратегії як операційне розуміння Конвенції ООН про права дитини.

До медіаорієнтури: діти мають не тільки знати свої права, але вміти поважати права інших дітей, вміти допомогти іншим дітям реалізувати права. Для медіапрацівників операційною складовою можуть бути три основних практико-орієнтованих підходи, а саме:

Сімейний: благо, сімейні функції або їх відсутність.

Інституційний: діяльність різних інституцій (організацій, закладів, установ) щодо вирішення соціальних проблем батьків з дитини або дитинства поза сім'єю.

Суспільний: дитяча участь (ініціатива, інтерес та творчості): дитячі громадські організації (пластуни, скаути, соколята тощо); дитячі та підліткові клуби за місцем проживання; центри та гуртки дитячої творчості; шкільні олімпіади або малі (дитячі) академії наук; дитячі бібліотеки, театри, клуби та гуртки; система дитячих фестивалів, конкурсів або спортивних, туристичних змагань; дитячі парламенти та інші форми самоврядування; громадські об'єднання батьків або вчителів (фахівців) в інтересах дітей

Рівень розвитку родин, спільнот, громад, регіонів та країн не є однаковим. Ми всі різні та рівні на підставі Конвенції ООН про права дитини. І маємо бути єдиними у першочерговій увазі до дітей, які перебувають в складних, кризових, тобто проблемних ситуаціях.

До медіаорієнтури. Головне питання для будь-якого дорослого: хто для тебе будь-яка дитина? Це надзвичайно складне та важливе запитання, бо відповідь на нього і є початком повноцінної компетентності медіапрацівника, вчителя, лікаря, державного службовця, батька чи матері. Безумовно, потрібно допомогти дітям знати свої права, свої обов'язки, мріяти про майбутнє та вміти допомагати один одному, як громадяни однієї держави та як люди єдиної планети Земля! Однак це не відповідь на головне питання, а один із обов'язків кожного з тих дорослих, хто

*працює з дітьми, хто поруч з дітьми. Вищезначений дискурс багатоплановий. Обираємо для відповіді будь-що? Обираємо, але не будь-що! Бо з таким підходом маємо і покинутих дітей, і вбивство дітей, і насилля, деспотизм, використання дітей... Але це все ознаки минулих епох? Так, це ознаки суспільних сценаріїв щодо дитинства, які, з одного боку, залишилися в минулому, з іншого боку, які постійно нагадують дорослим: сформууйте сучасну відповідь на головне питання вже тепер і на все життя. Як зробила це видатна французька Франсуаза Дольто: «...діти – це не ті «недорозвинуті дорослі», за яких ми відповідальні, це люди, перед якими ми несемо відповідальність. Ми не спроможні відмінити смерть, хвороби, природні або сімейні катастрофи... та ми зобов'язані і можемо жити з дітьми, переживати життя разом з ними так, щоб розвиток їхнього власного життя не переривався, не ставав потворним під вагою будь-яких випробувань, щоб вони ставали частиною школи життя... Сучасний світ – це постійні зміни... **Потрібно побудувати доросле життя так, щоб діти ніколи не стали заручниками чи жертвами цих змін...**» [21].*

Медіапрацівники за визначенням мають бути щирими та палкими поборниками прав людини – прав дитини, бо засобами медіакомунікацій звертають, акцентують, стимулюють увагу, навчають та розширюють контакти слухачів/глядачів/читачів щодо соціальних ситуацій (конкретна дитяча доля), умови проблемного, фактів порушення прав людини – дитини, шляхів вирішення проблем, нових умов та можливостей становлення та розвитку будь-якої дитини. Своєю працею, нерідко із значним особистим ризиком, медіапрацівники мають заохочувати уряд, місцеві органи влади, громадські організації та інші спільноти до змін, які в подальшому мають покращувати життя дітей – людей.

До медіасюжетів: готуючи медіаматеріал медіапрацівник має дотримуватися [72] наступних правил щодо виготовлення медіапродукту про дітей, для дітей:

- *не завдайте ніякого болю будь-якій дитині;*
- *будьте точними в своїх твердженнях – перевіряйте інформацію кілька разів;*
- *звжайте на можливі наслідки для конкретної дитини;*
- *переконайтесь в тому, що діти/дитина знають/знає, ЩО ви робите і ЧОМУ;*
- *за можливості отримайте необхідний дозвіл для взаємодії з дитиною;*
- *обов'язково врахуйте точку зору дитини;*
- *зробіть наголос на головному: участь дитини у прийнятті рішення, захист дитини, забезпечення умов, результат щодо рівного доступу до благ для будь-якої дитини – наскільки ситуація відповідає ознакам загальної суспільної моделі «допомоги дитині»?;*
- *популяризуйте принципи та вимоги Конвенції ООН про права дитини, розширюйте контакти на місцях, наприклад, за умов відзначення дат соціального календаря [47], а саме:*

20 січня	Європейський день солідарності з дітьми вулиці (проблема дитини, яка більшість часу перебуває або проживає на вулиці).
25 січня	День прийняття Європейської конвенції про здійснення прав дітей (набрала чинності в Україні з 01.04 2007 р.)
11 лютого	Всесвітній день хворого (проблеми хворої дитини; дитини, у якої відсутній доступ до лікування)
15 лютого	Всесвітній день онкологічно хворих дітей (проблеми онкохворої дитини)
17 лютого	День спонтанного прояву доброти (популяризація досвіду

	участі людей, громад, спільнот у вирішенні проблем дитини: співучасть, милосердя, доброта)
21 березня	Міжнародний день боротьби за ліквідацію расової дискримінації (проблема дитини-біженця або дитини з національної меншини)
24 березня	Всесвітній день боротьби з туберкульозом (проблема дитини, яка хвора на туберкульоз або яка проживає в оточенні хворих)
Третій вівторок березня	Всесвітній день соціальної роботи
2 квітня	Всесвітній день розповсюдження інформації з проблеми аутизму (проблема дитини з інвалідністю)
7 квітня	Всесвітній день здоров'я (проблема збереження здоров'я дитини, залучення дитини до здорового способу життя)
5 травня	Міжнародний день боротьби за права інвалідів (проблема дитини з інвалідністю, реалізації її спеціальних прав)
8 травня	Всесвітній день Червоного Хреста та Червоного напівмісяця (допомога спільнот у вирішенні проблеми дитини)
15 травня	День молодіжних і дитячих громадських організацій України. День сім'ї (проблема дитини – жертви сімейного насилля, недоглянутої дитини, дитини, яка обмежена у доступу до благ через бідність та матеріальну скруту в сім'ї)
15 травня	Всесвітній день пам'яті людей, померлих від СНІДу (проблема ВІЛ-позитивної дитини)
Третя неділя травня	Всесвітній день культурного різноманіття в ім'я діалогу та розвитку
21 травня	Всесвітній день без тютюну (проблема дитини із залежностями та хворобливими пристрастями)
31 травня	Міжнародний день захисту дітей (проблема незахищеної дитини)
1 червня	Міжнародний день – невинних дітей – жертв насилля та агресії
4 червня	Всесвітній день боротьби з дитячою працею (проблема дитини – жертви трудової експлуатації та торгівлі).
12 червня	Всесвітній день батька (проблеми кинутої дитини)
Третя неділя червня	Всесвітній день біженця (проблеми дитини-біженця)
20 червня	Міжнародний день боротьби зі зловживанням наркотиками та їх незаконним обігом (проблема дитини із залежностями та хворобливими пристрастями)
26 червня	День Конституції України (проблеми безправності дитини)
28 червня	Міжнародний день пам'яті жертв работоргівлі та її ліквідації (проблеми дитини – жертви торгівлі дітьми)
23 серпня	День Незалежності України (проблеми дитини від недоступності до благ, які сформувало українське суспільство)
24 серпня	Всесвітній день запобігання самогубствам (проблема дитини)
10 вересня	День батька в Україні (проблема нічийної дитини)
Третя неділя вересня	Міжнародний день глухонімих (проблема дитини з інвалідністю)
Четверта неділя вересня	

30 вересня	День усиновлення (проблема дитини-сироти та дитини, яка позбавлена батьківського піклування)
2 жовтня	Міжнародний день ненасильства (проблема дитини – жертви сімейного насильства, агресій, небезпек)
10 жовтня	Всесвітній день психічного здоров'я (проблема дитини з інвалідністю)
15 жовтня	Міжнародний день білої тростини (проблема дитини з інвалідністю)
17 жовтня	Міжнародний день боротьби за ліквідацію бідності (проблема дитини)
Перша неділя листопада	День працівника соціальної сфери України
9 листопада	Міжнародний день проти фашизму, расизму та антисемітизму (проблема незахищеності дитини)
13 листопада	Всесвітній день доброти (проблема дитини, якій ніхто ніколи не допоміг)
13 листопада	Всесвітній день незрячих (проблеми дитини з інвалідністю)
16 листопада	Міжнародний день толерантності (проблеми розвитку дитини в сім'ї, громаді)
20 листопада	Всесвітній день дитини (проблеми незнання, нерозуміння, нереалізації прав дитини)
1 грудня	Всесвітній День боротьби зі СНІДом або день солідарності з ВІЛ-позитивними та хворими на СНІД
2 грудня	Міжнародний день боротьби за ліквідацію рабства (проблема дитини)
3 грудня	Міжнародний день інвалідів (проблема дитини)
5 грудня	Міжнародний день добровольців (День волонтера) в ім'я економічного та соціального розвитку (проблема дитини, якій ніхто ніколи ні в чом у не допоміг)
Друга неділя грудня	День благодійності та благодійника (проблема дитини, якій ніхто ніколи ні в чом у не допоміг)
10 грудня	Міжнародний день прав людини (проблема дитини яку дискримінують)
19 грудня	Міжнародний день допомоги бідним (проблема дитини, яка немає сім'ї або утримується в місцях неволі)

Міжнародна федерація журналістів [37] сформувала норми та принципи висвітлення у медіа питань, що стосуються дітей та їхніх прав (*сформовані у м. Ресифі, Бразилія, у травні 1998 р. та затверджені на конгресі Міжнародної федерації журналістів у Сеулі у 2001 р.*). Серед відповідних для медіапрацівників міжнародних норм та принципів, акцентуємо увагу на таке:

- усі журналісти та медійники зобов'язані дотримуватися найвищого рівня етичних та професійних норм, вони мають сприяти якомога ширшому розповсюдженню інформації про Конвенцію ООН про права дитини та її застосування у проведенні незалежної журналістської роботи;
- медіаорганізації повинні розглядати порушення прав дітей та питання, пов'язані з безпекою дітей, їхнім правом на особисте життя, захищеністю, освітою, здоров'ям і добробутом, а також усіма формами експлуатації, як важливі проблеми для вивчення та обговорення;

- журналістська діяльність, яка зачіпає життя та добробут дітей, завжди має здійснюватися з урахуванням уразливого становища дітей;
- журналісти та медіаорганізації мають прагнути дотримуватись *найвищих форм етичної поведінки* при висвітленні проблем, пов'язаних з дітьми, а саме:
 - *домагатися найвищого рівня точності достовірності під час створення матеріалів про проблеми, що стосуються дітей;*
 - *уникати використання у своїх передачах або публікаціях зображень, що несуть шкідливу для дітей інформацію;*
 - *уникати використання стереотипів та сенсаційного подання матеріалів, які стосуються дітей, з метою привернути до них увагу;*
 - *ретельно обмірковувати наслідки оприлюднення будь-яких матеріалів, що стосуються дітей, та зводити до мінімуму можливу шкоду для дітей;*
 - *остерігатися візуальної або будь-якої іншої ідентифікації дітей, за винятком тих випадків, коли це необхідно в громадських інтересах;*
 - *надавати дітям право доступу до медіа для висловлення своїх власних думок наскільки це можливо;*
 - *забезпечити незалежну перевірку інформації, що надходить від дітей, та при цьому не наразити їх на небезпеку;*
 - *уникати використання сексуалізованих образів дітей;*
 - *використовувати чесні та прозорі методи отримання фотографій дітей – за їхньою згодою та за згодою їхніх батьків чи опікунів;*
 - *перевіряти повноваження будь-якої організації, що бере на себе відповідальність представляти інтереси дітей та діяти від імені дітей;*
 - *не платити дітям, їхнім батькам чи опікунам за надання матеріалів про життя дітей, якщо тільки це не робиться в інтересах дитини;*
- журналісти повинні з критичним підходом аналізувати доповіді та заяви уряду щодо виконання Конвенції ООН про права дитини в їхніх країнах. Медіа не повинні розглядати та висвітлювати становище дітей лише у вигляді окремих подій; вони мають постійно висвітлювати процеси, які можуть призвести або призводять до таких подій.

Європейська комунікаційна мережа охорони здоров'я: норми для професійних медичних кореспондентів. Проект норм було складено у 1998 році PressWise (MediaWise) та доповнено впродовж двох наступних років у ході консультацій з медичними кореспондентами та експертами Міжнародної федерації журналістів. Фінальна версія була прийнята у 2000 році Європейською комунікаційною мережею охорони здоров'я Всесвітньої організації охорони здоров'я та використовується як зібрання засадничих норм професійної діяльності медичних кореспондентів. Ці норми наступні:

- 1) Перш за все намагайтеся не зашкодити. Права людини та суспільна користь мають першочергове значення.
- 2) Робіть усе правильно. Перевірте факти та джерела, навіть якщо ви ризикуєте не вкластися в терміни.
- 3) Не давайте необґрунтованих надій. Будьте особливо обачливими, коли розповідаєте про «чудодійні зцілення» чи потенційні «медичні жахи».
- 4) Остерігайтеся бути використаним у чужих інтересах. Запитуйте у себе: «хто отримує найбільшу користь від мого матеріалу?».
- 5) Відмовтеся від особистих мотивів. Якщо матеріал публікується за сприяння спонсора, вкажіть на це.
- 6) Зберігайте конфіденційність джерел інформації.
- 7) Завжди поважайте особисте життя хворих та осіб з особливими потребами і їхніх родин.

8) Завжди думайте про наслідки вашої розповіді. Пам'ятайте, що на хворих та осіб з особливими потребами, особливо дітей, чекає попереду все життя після того, як медіа втратять до них цікавість.

9) Ніколи не втручайтеся в особисте горе. Поважайте почуття людей, що втратили когось, особливо якщо мова йде про природні катастрофи. Варто уникати фотографій та зображень жертв та їхніх родин крупним планом там, де це можливо.

10) Якщо сумніваєтеся в чомусь – краще промовчіть.

Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі схвалила 26 жовтня 2011 року *Рекомендації щодо норм і принципів висвітлення засобами масової інформації питань, які стосуються дітей*^[71].

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про захист суспільної моралі» [61], з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, інтелектуального, емоційно-вольового стану дитини, які є реальним чинником моделі розвитку суспільства, керуючись вимогами ч. 1 ст. 19 Закону України «Про захист суспільної моралі», Національна комісія надає рекомендації, потреба у яких вмотивована відсутністю нормативно-правового врегулювання вищезазначених відносин на інформаційному ринку та відсутністю правових основ захисту дітей від негативного впливу інформаційної продукції на емоційно-вольовий стан дітей, а саме:

- Національна комісія просить усіх журналістів та професійних працівників ЗМІ дотримуватися у своїй роботі найвищих етичних та професійних норм, сприяти максимально широкому розповсюдженню в ЗМІ інформації про Конвенцію ООН про права дитини та її значення для незалежної журналістської діяльності;

- просимо організації, що працюють у сфері ЗМІ, розглядати випадки порушення прав дитини і питання, що стосуються безпеки дітей, їх особистого життя, освіти, здоров'я та соціального забезпечення і всіх видів експлуатації, як вкрай важливі для дослідження і суспільних дискусій. Діти мають абсолютне право на особисте життя. Журналістська діяльність, яка зачіпає питання життя і благополуччя дітей, повинна завжди здійснюватися з урахуванням вразливого становища дітей. Журналісти та організації, що працюють у сфері ЗМІ, повинні прагнути дотримуватися максимально високих етичних норм у своїх повідомленнях, що стосуються дітей, зокрема:

- *прагнути створити умови для отримання дітьми з веб-ресурсів такої інформації, яка відповідала б рівню їхнього психічного, інтелектуального, морального та фізичного розвитку, сприяла цьому розвитку та їх вихованню;*

- *прагнути до досягнення найвищого етичного та професійного рівня роботи щодо точності і конфіденційності, створюючи репортажі на теми, що стосуються дітей;*

- *розміщувати повідомлення про необхідність дотримання користувачами правил особистої безпеки під час роботи в Інтернеті;*

- *уникати створення образів дітей та публікацій фотозображень, які вторгаються в інформаційний простір дітей з інформацією, що завдає їм шкоди;*

- *уникати використання стереотипів та сенсаційного подання матеріалів з метою просування журналістських повідомлень, що стосуються дітей;*

- *утримуватись від агресивної реклами;*

- *враховувати, що стиль комунікації з дітьми, елементи дизайну студій, навігації сайту, музичний фон тощо мають відповідати, у тому числі, віковим психофізіологічним особливостям цільової аудиторії;*

- *ретельно зважувати усі можливі наслідки публікації будь-якого матеріалу про дітей, зводячи можливість ризику для них до мінімуму;*

- уникати візуальної або будь-якої іншої ідентифікації дітей, якщо це тільки не робиться виключно в суспільних інтересах;
- надавати дітям, у міру можливості, право висловити свою думку в ЗМІ без будь-якого примусу ззовні;
- забезпечити незалежну перевірку інформації, представленої дітьми, і вжити спеціальних заходів обережності для того, щоб не піддавати ризику дітей, які надали інформацію;
- уникати сексуальних зображень дітей;
- користуватися лише дозволеними, відкритими і чесними методами для отримання ілюстративного матеріалу, заручившись, у міру можливості, згодою дітей або законного представника або вихователя;
- перевіряти повноваження будь-якої організації, що претендує виступати від імені дітей або представляти їхні інтереси;
- не платити дітям, їхнім законним представникам за надання матеріалів про життя дітей, якщо це тільки не робиться явно в інтересах дитини.

Необхідно зазначити, що з метою реалізації та дотримання вимог чинного законодавства у сфері захисту суспільної моралі, обігу продукції і видовищних заходів сексуального та еротичного характеру, продукції, що містить пропаганду культу насильства і жорстокості створена Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі [45].

До медіасюжетів. Проблема порушення прав дитини надзвичайно складна, і вирішувати її необхідно комплексно залучивши до співпраці місцеві органи влади, правоохоронні органи, науковців, медіаорганізації та громадські організації. При цьому медіаорганізації скеровують свою діяльність відповідно до норм та принципів висвітлення у медіа питань, що стосуються дітей (Міжнародна федерація журналістів, 2001 р.) та норм і принципів висвітлення засобами масової інформації питань, які стосуються дітей (Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі, 2011р.). Зазначені норми та принципи є підставою для розвитку соціальної компетентності медіапрацівників. І якщо Конвенція ООН про права дитини розглядається медіапрацівниками як фундаментальна група критеріїв для визначення успішного і проблемного щодо дитинства в українському суспільстві, то норми і принципи Міжнародної федерації журналістів, професійних медичних кореспондентів та Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі українське суспільство розглядає як індикатори якості та результативності медіадіяльності, показники самоорганізації медіапрацівників (медіапрацівника).

Розділ другий.

Діти, що перебувають під загрозою та потребують захисту і допомоги.

Антуан де Сент-Екзюпері писав, що ми відповідальні за тих, кого приручили... Чому ж начебто найрозумніше створіння на планеті – людина – не може або не хоче захистити собі подібного, кого народила?

У Всесвітній декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (м. Нью-Йорк 30 вересня 1990 р.) визначені наступні проблеми дітей (пп. 4-7):

- щодня велика кількість дітей в усьому світі піддаються небезпекам, які перешкоджають їхньому росту та розвитку. Діти піддаються чисельним стражданням, як жертви війни та насилля, іноземної окупації та анексії; як біженці та переміщені діти,

що змушені покинути свої домівки та сімейні вогнища; як інваліди; як жертви халатності, жорстокості та експлуатації;

- щодня мільйони дітей страждають від лих злиденності та економічної кризи – від голоду та відсутності притулку, від епідемій та неграмотності, від деградації навколишнього середовища. Діти страждають від тяжких наслідків проблем, пов'язаних із зовнішніми боргами, а також від наслідків відсутності стабільного та постійного зростання в багатьох країнах, які розвиваються, які менш розвинуті;

- щодня 40000 дітей помирають від недоїдання та хвороб, в тому числі від СНІДу, відсутності води, незадовільних санітарних умов та наслідків проблеми наркоманії.

На початку XXI століття діти і в Україні залишаються найбільш вразливою соціальною групою населення, яка потребує особливого підходу та постійної сторонньої допомоги в інтересах розвитку дітей. У свою чергу, той, хто допомагає має розуміти всю силу відповідальності, покладеної на нього. Допомогти потрібно так, щоб у жодному разі не зашкодити, адже дитина – це людина із ще не сформованою психікою, дуже вразлива і не завжди здатна сама себе боронити. Медіапрацівник повинен бути обізнаний у колі основних проблем (умов та наслідків), що стосуються сучасного дитинства. До них, в першу чергу, належать: **бідність та злиденність, дискримінація, расизм та ксенофобія, торгівля дітьми, насильство над дітьми, залежність та хвороби, безправність дитини.** Медіапрацівник має одночасно бути і компетентним коментатором, і відповідальним гідом у цікавий, але дуже складний світ сучасного дитинства.

В міжнародній спільноті журналістів сформувались традиції першочергових медіатем, медіасюжетів щодо становища дітей. Вперше їх узагальнили, описали та представили на розгляд медіаспільноти ще у 1999 році (з нагоди 10-річчя прийняття Конвенції ООН з прав дитини). Видання базується на практичному досвіді журналістів, створене британською благодійною організацією MediaWise (раніше PressWise), що займається питаннями медіа етики (видання перше: Майк Джемпсон та Деніс Сірл, видання друге: Шарлотта Беррі та Майк Джемпсон). В своїх дослідженнях «журналісти для журналістів» акцентували увагу на наступні медіатеми, а саме:

- 1) Діти з особливими потребами.
- 2) Діти та дискримінація.
- 3) Діти та сім'я.
- 4) Дитяча праця.
- 5) Діти та збройні конфлікти.
- 6) Здоров'я та добробут дітей.
- 7) Діти та ВІЛ/СНІД.
- 8) Ідентичність дитини.
- 9) Думки дітей та громадянські свободи.
- 10) Діти під опікою держави.
- 11) Діти та медіа.
- 12) Діти у медіа.
- 13) Освіта дітей.
- 14) Діти та злочинність.
- 15) Сексуальне насильство та експлуатація дітей.
- 16) Обов'язки держави перед дітьми.

При підготовці цього розділу, ми провели **моніторинг регіональних та центральних медіакомунікацій** (105 видань в період жовтня 2011 р. по березень 2012 р.) та пропонуємо перелік найбільш актуальних медіатем, які, на наш погляд, адекватно відображають найкращі вітчизняні медіапозиції в інтересах дітей України:

- *відсутність блага для дітей*: мова про неблагополучні сім'ї, про соціальних сиріт, про бездоглядних та безпритульних дітей, про дітей – втікачів;
- *відсутність умов для майбутнього дітей*: мова про асоціальні сім'ї, про дітей сиріт та соціальне сирітство, дітей з інвалідністю та хворих дітей;
- *відсутність умов повноцінного розвитку дітей*: мова про сім'ї «групи ризику» (алко-, наркозалежність тощо), про дітей, які перебувають в закладах «неволі» (інтернатні заклади);
- *недоступність благ у дітей з інвалідністю* (з функціональними обмеженнями), у дітей з соціально-медичними проблемами (онкологічні хвороби; ВІЛ-позитивні діти тощо);
- *відсутність захисту та допомоги дітям* – жертвам насилля, дітям – жертвам торгівлі людьми тощо;
- *відсутність правового захисту у дітей та умов для позитивних змін у дітей*, які скоїли злочин; перебувають або повертаються з місць позбавлення волі.

Представництво Дитячого фонду ООН в Україні (ЮНІСЕФ) наступним чином визначає головні проблеми дітей в Україні [15], що є передумовою визначення актуальних медіаєтем та медіасюжетів:

- **початок життя для багатьох дітей не є добрим** через відсутність у їхніх батьків знань про догляд і розвиток у ранньому дитинстві, застарілу систему охорони здоров'я та не відрегульовану законодавчу рекламу заміників грудного молока й інших потенційно шкідливих продуктів. Лише шість відсотків матерів у перші півроку годують своїх дітей виключно груддю. Щороку за оцінками експертів 80 відсотків новонароджених, не захищені від йододефіцитних захворювань, що спричинені нестачею йоду в раціоні їхніх матерів у період вагітності та в їхньому власному раціоні в перші роки життя. Лише 21 відсоток дітей, що мешкають у сільських районах, мають доступ до послуг дошкільної освіти. Коли діти стають підлітками, вони зустрічаються з новими викликами для їхнього здоров'я у формі наркотиків, алкоголю, тютюну та незахищеного сексу;

- **Україна є найбільш ураженою ВІЛ/СНІДом країною в Європі.** Кількість зареєстрованих випадків за останні п'ять років зросла у 13 разів. Станом на грудень 2010 року ВІЛ-позитивними є майже 2 відсотка дорослого населення. Вісімдесят відсотків з них – молодь. Хоча головною причиною передачі інфекції є спільне користування голочками споживачами ін'єкційних наркотиків, проте зараз ВІЛ швидко поширюється взагалі серед молодого населення через незахищені статеві стосунки. Як наслідок, дедалі більше дітей народжується з ВІЛ. Кількість інфікованих вагітних жінок за останні п'ять років зросла вдвічі. У центрі ВІЛ-епідемії в Україні – неповнолітні з груп найвищого ризику. Досі приділяється мало уваги забезпеченню їхнього доступу до медичних і соціальних послуг. У 2004 році в Одесі було перевірено на ВІЛ 29 дітей, що живуть на вулиці. У двадцяти з них був виявлений ВІЛ;

- **догляд і лікування дітей та сімей, уражених ВІЛ/СНІДом, недостатні.** З 1987 року близько 12,000 дітей було народжено ВІЛ-позитивними матерями; та за оцінками 1,300 дітей було інфіковано ВІЛ їхніми матерями. Більшість ВІЛ-позитивних дітей народжуються у соціально неблагополучних молодих сім'ях, а громади не готові надавати їм належну підтримку. Недостатні знання про ВІЛ/СНІД сприяють страху, дискримінації та стигматизації. Десять відсотків дітей, народжених ВІЛ-позитивними матерями були покинуті;

- **з дев'яти мільйонів українських дітей близько 65 тис. живуть у державних інтернатних закладах** – дитячих будинках, школах-інтернатах і притулках. Бідність сімей, безробіття, алкоголізм і споживання наркотиків – головні причини того, що батьки

відмовляються від дітей. Тисячі дітей тікають від насильства, що панує в них удома. Вони знаходять притулок на вулицях, де ризикують заразитися туберкульозом і ВІЛ через споживання ін'єкційних наркотиків. Багато дітей втікають з домівок, тому що вони залишені самі, а батьки виїхали за кордон у пошуках роботи. Незважаючи на зусилля уряду із запобігання відмовам від дітей та зі створення прийомних сімей та інших форм сімейної опіки над дітьми, кількість дітей у інтернатних закладах за останні десять років подвоїлася;

- **створення системи ювенальної юстиції, що орієнтована на профілактику злочинів серед неповнолітніх, є комплексною проблемою.** Досі немає ані спеціальних ювенальних судів у справах неповнолітніх, недостатня кількість спеціально підготовлених суддів, прокурорів та адвокатів, які б займалися дітьми, що перебувають у конфлікті з законом. Замість цього більшість правопорушників направляються в колонії, після чого шанси на реінтеграцію у суспільство низькі. Мало уваги приділяється основоположним соціальним факторам, що в першу чергу штовхають неповнолітніх на конфлікт з законом;

- **Україна – одне з джерел для торгівлі людьми.** Хоча справжній масштаб цієї проблеми невідомий, дані Міжнародної організації з міграції засвідчують, що велика кількість жертв торгівлі людьми – це молоді жінки, а менша частина – діти з сімей з низьким рівнем доходів, яких продають з метою сексуальної експлуатації чи примусової праці. Діти, від яких відмовилися батьки, особливо ризикують стати жертвами торговців людьми.

Вищенаведені переліки не презентують ні «основних», ні «альтернативних» позицій: вони взаємопов'язані. Подібні визначення – це наслідки застосування різних підходів щодо ситуації дитинства. Важливо, що подібні переліки можливо об'єднати, бо і в першому, і в другому, і в третьому за основні індикатори проблемного обрані умови, які унеможливають, обмежують, перешкоджають реалізації прав дитини. Ось чому, для медіадослідження становища сучасного дитинства необхідно уважно та неупереджено вивчити, вміти використовувати текст Конвенції ООН про права дитини. Це об'єднуюча, стратегічна та принципова норма розвитку українського «світу, сприятливого для дітей» [57].

До медіасюжетів: діти і дискримінація. Чи називали ви дітей в своїх медіапродуктах «малі», «неповносправні», «слабкі», «чужі» тощо? Чи згадали ви расу, етнічне походження, релігію чи особливі потреби дитини? Чи мають вони безпосередній стосунок до вашої розповіді? Чи вневнилися ви, що термінологія, яку ви використовуєте, наприклад, стосовно представників етнічної (чи іншої) меншини, стосовно дівчат, не є образливою та не сприяє укоріненню стереотипів у суспільній свідомості? Чи не зробили ви власних припущень стосовно, наприклад, сімейного, культурного, етнічного чи релігійного походження дитини? Перевірте факти перед публікацією матеріалу. Надайте дитині, котра страждає у результаті дискримінації, можливість розповісти суспільству, як вона себе при цьому відчуває. Чи є у вашій країні урядові структури чи громадські організації, що займаються збиранням та оприлюдненням даних про становище дітей? Чи визначена у цих даних дискримінація хлопчиків/дівчаток, багатих/бідних, міських/сільських мешканців, повносправних/з особливими потребами, етнічної групи тощо? Дослідіть цілі, програми та конкретні дії уряду, спрямовані на зменшення дискримінації. Хто та як саме здійснює моніторинг їх виконання? Розкажіть про роботу урядових структур, що впроваджують політику з боротьби із дискримінацією, про громадські організації, що працюють у напрямку подолання упередженого ставлення до дітей. Розповідайте про зусилля уряду допомогти вразливим та знедоленим дітям – таким, які живуть у бідності або із

ВІЛ/СНІДом. Чи відчувають ці діти, що намагання їм допомогти призводять до реального покращення їхнього становища? Чи є ваша історія про ВІЛ-позитивних дітей або таких, що живуть зі СНІДом, адекватною та аргументованою з медичної точки зору? Спекулятивні та сенсаційні історії лише підштовхнуть до упередженого ставлення та погіршать ситуацію.

Що бачить Президент України, Уряд, органи влади; як можновладці визначають «проблемне» українського дитинства та засоби їх вирішення вже сьогодні?

На це питання медіапрацівники знаходять відповіді за наступними джерелами:

- по-перше, **коли** здійснюється аналіз виконання законодавчих актів або відбувається розгляд нових законопроектів. Наприклад: Закон «Про охорону дитинства в Україні» (2001), Закон «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995, зі змінами), Закон «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» (2005), Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001), Закон «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005), Закон «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» (2009);

- по-друге, **коли** Президент України проводить всеукраїнські наради (засідання ради регіонів) з питань дитинства, звітує уповноважений Президента України з прав дитини, засідає та приймає рішення Громадська консультативна рада з питань захисту прав дитини при Президентові України. Наприклад, основні функції та завдання Громадської консультативної ради сьогодні визначаються в широкому спектрі *від* «Маємо почути кожну дитину, права якої порушено, здійснити все необхідне для їх поновлення» - *до* «Наше завдання – навчити державних службовців, суддів, прокурорів, педагогів, медиків, соціальних працівників діяти в найвищих інтересах дитини» [18];

- по-третє, **коли** проводяться парламентські слухання в приміщенні та під егідою Верховної Ради України). Наприклад, 14.03.2012 року відбулись слухання на тему «Освіта в сільській місцевості: кризові тенденції та шляхи їх подолання»; 21.09.2011 – «Інститут сім'ї в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення», 09.02.2011 – «Парламентські слухання з питань оздоровлення та відпочинку дітей і молоді», 22.12.2010 – «Законодавче забезпечення та реальний стан дотримання прав дитини в Україні» та інше [36];

- по-четверте, **коли** друкується (поширюється) чергова Державна доповідь про становище дітей в Україні (за відповідний період). Наприклад, «Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р.» [25]. Цікаву та актуальну інформацію пропонує Державний інститут сімейної та молодіжної політики, який власне і консолідує діяльність щодо підготовки щорічних державних доповідей [19].

Корисна інформація для дітей в Україні.

За захистом своїх прав кожна дитина може звернутися до:

1) Уповноваженої Верховної Ради України з прав людини або її представниці з питань захисту прав дитини, рівноправ'я та недискримінації, написавши лист за адресою: 01008, м. Київ, вул. Інституцька, 21/8 або зателефонувавши на «гарячу лінію»: (044)-253-75-89 чи електронною поштою: omb@ombudsman.gov.ua.

2) Уповноваженого Президента України з прав дитини, за телефоном (044)-255-78-03

або електронною поштою: pavlenko@api.gov.ua.

3) В Україні також існує загальнонаціональна телефонна лінія довіри для дітей:

0-800-500-33-5 або 386 (з мобільного). Телефонні дзвінки за цими телефонами є безкоштовними.

4) Також у кожній області та в кожному місті працює низка державних та громадських організацій, серед них і служби у справах дітей. Дізнатися номер телефону цієї служби у вашому місті або регіоні можна на сайті <http://www.ditu.gov.ua/network> (шукати: мережа закладів соціального захисту дітей).

У Державній доповіді «Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р.» зазначено:

- у 2009-2010 рр. зберігається тенденція попередніх років до зменшення чисельності дітей в Україні та зниження їх питомої ваги у загальній кількості населення. Станом на 01.01.2010 р. чисельність дітей віком до 18 років в Україні становила 8 081 126 осіб, що дорівнює 17,7% від загальної чисельності населення країни. 64,2% всіх дітей проживає у міських поселеннях, 35,8% – жителі сільської місцевості;

- попри всі трансформації сім'ї та складнощі сучасного періоду, більшість дітей в Україні (біля 80%) виховується у повній сім'ї, з батьком і матір'ю. Однак майже кожна п'ята дитина проживає у неповній сім'ї, тобто її виховує лише один з батьків, як правило, мати. Більшість дітей виховуються у сім'ях без братів і сестер, оскільки в Україні масово поширена одинокість. Слід зазначити, що вже кілька десятиліть переважна частина українських сімей обмежується однією дитиною: за даними переписів населення 1970, 1979, 1989 років вже в той час більш ніж половина сімей з дітьми мали лише одну дитину, а на момент перепису 2001 року – вже 64,1% сімей (сімейних домогосподарств). За останніми даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Держкомстатом України, у 70,9% сімей з дітьми виховується одна дитина, у 25,4% – дві, у 3,7% – три та більше;

До медіасюжетів. Чи є сімейне законодавство та процедури розлучення такими, що перш за все захищають інтереси дитини? Чи допоможе ваша історія зрозуміти, як державна політика потенційно впливає на сім'ї? Чи надаєте ви необхідну інформацію, що дозволить представникам громадськості та громадських організацій піклуватися та захищати дітей, а державі та різним інституціям надавати їм необхідну допомогу? Чи пояснює ваша історія, як працює законодавство про сім'ю? Наприклад, коли ви описуєте процедуру розлучення, учасниками котрої є діти, чи присутнє у вашій розповіді чітке пояснення прав, якими володіють діти при призначенні аліментів чи коли приймається рішення про те, з ким із батьків вони залишатимуться? Чи мають діти право голосу у випадку втручання у сімейне життя судів чи соціальних служб, організацій соціального забезпечення? Стратегія виживання, переважаюча серед більшості неповних сімей, може стати основою для хвилюючих оповідей про людські долі, якщо до цього питання підійти делікатно. Подібні ситуації є індикатором ефективності соціальної політики держави, наприклад якості дошкільного виховання. Розкажіть про групи активістів, які намагаються змінити ситуацію на краще. Вивчіть проблеми, пов'язані з вагітністю дівчат-підлітків та раннім материнством. Як справляються із ситуацією молоді мами? Як до цього ставиться їхня родина та друзі? Яким чином, на думку підлітків, молодий вік мами вплине на життя їхніх дітей? Чи береться до уваги те, як позначиться на дитині, наприклад, ув'язнення батьків? Чи дозволяється ув'язненим матерям перебувати у в'язниці з дітьми? Розкажіть, як це впливає на

дітей. Чи базується ваша розповідь про питання опікунства на конкретних фактах? Чи уникали ви емоційних описів дітей? Коли ви розповідаєте про дітей, які перебувають під опікою – у будинках дитини, школах-інтернатах, прийомних сім'ях чи під тимчасовою опікою-наглядом у медичному закладі, чи вивчили ви попередньо правила встановлення особи дітей? Чи дізналися ви, чи можуть діти бачитися із батьками, якщо забажають? Чи запитали ви думку дитини, чи це можливо? Чи ввели їхній погляд на події в підготовлений матеріал? У випадках, коли діти не можуть вільно висловлювати свою думку, чи виконували ви всі вимоги процедури отримання дозволу на бесіду з дітьми чи підлітками? Чи забезпечує влада, адміністрація закладів «неволі для дитини» їхнє право висловлювати власну думку?

- рівень смертності немовлят в Україні наразі більш ніж вдвічі перевищує такий за сукупністю країн ЄС, при цьому є у півтора рази вищим за показники для таких постсоціалістичних країн, як Польща або Білорусь, однак нижчим, ніж смертність немовлят у Молдові або Румунії. Наразі більш ніж половина (53%) смертей немовлят в Україні зумовлена окремими станами, що виникають у перинатальному періоді. Головним чинником відмінностей між Україною та розвиненими європейськими країнами за цим показником є більш висока смертність від зовнішніх причин, отруєнь та інших наслідків зовнішніх дій, тобто тих причин, яких можна запобігти. Так, у 2009 році внаслідок зовнішніх причин в Україні загинуло 30,6% дітей з числа померлих віком від 1 до 5 років;

- стан здоров'я дітей 0–17 років за останні роки має негативну тенденцію. Так, за даними Міністерства охорони здоров'я України, у 2009 році показник захворюваності становив 1 393,9 на 1 000 дітей (у 2003 році – 1 175,46). Причому рівень захворюваності дітей 0–17 років є значно вищим серед дітей, які проживають у містах, ніж у тих, які проживають у сільській місцевості. Зростання показника захворюваності відбулося за рахунок його росту у таких нозологіях: новоутворення, хвороби ендокринної системи, хвороби ока, хвороби вуха, хвороби системи кровообігу, хвороби органів дихання та органів травлення. Серед причин, внаслідок яких діти віком до 18 років стали інвалідами, у 2009 році на першому місці були вроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення – 30% (2002 рік – 22,7%). Питома вага дітей-інвалідів, інвалідність яких пов'язана з патологією нервової системи, складає – 14,2% (2002 рік – 16,7%); розлади психіки й поведінки – 13,0% (2002 рік – 15,4%). Враховуючи, що щорічно вперше набувають інвалідність 18 тис. дітей, постає нагальна потреба у створенні єдиної комплексної системи медико-соціальної реабілітації дітей у всіх вікових періодах, особливо виходжування дітей, які народилися з низькою та критично низькою вагою;

До медіасюжетів: здоров'я та добробут дітей. Стежте за офіційними повідомленнями та статистикою щодо здоров'я дітей.. Наприклад, за рівнем смертності при народженні, смертності дітей, молодших 5 років, рівнем захворюваності такими хворобами, як туберкульоз та дифтерія, захворювання, які можна попередити. Проконсультуйтеся з відомими експертами, попросіть їх прокоментувати ці дані. Зверніть увагу, чи є твердження або дані у показниках статистики, що носять дискримінаційний характер. Дослідіть випадки епідемії серед дитячого населення та причини їх виникнення, включно з питаннями екології та стану державної системи охорони здоров'я. Чи існують масові програми імунізації? Як держава регулює питання охорони здоров'я материнства та дитинства? Порівняйте розмір фінансування з іншими секторами надання послуг населенню. При вивченні питань пологів та педіатрії користуйтеся принципами

«людського інтересу». Чи є рівень проблем при народженні високим? Наскільки ефективними є послуги для дітей у лікарнях? Дослідіть, наскільки доступними для дітей та їхніх сімей є складні методи лікування, наприклад трансплантація кісткового мозку при лейкемії. Чи існують і які черги дітей на невідкладні операції? Яке ставлення до дітей, хворих на ВІЛ/СНІД? Як їх лікують? Дослідіть ефективність просвітницьких програм, що допомагають дітям приймати відповідальні рішення стосовно власного життя, особливо стосовно харчування та статевої поведінки. Вивчіть соціальне оточення, в якому діти живуть, вчаться та грають. Що робиться (у школах, наприклад) для інформування дітей про здоровий спосіб життя (харчування, заняття спортом, правила дорожнього руху, безпеку вживання наркотиків, куріння, незахищені статеві стосунки, забруднення навколишнього середовища)? Чи перевірили ви факти, на яких базується ваша історія? Чи є вони точними та чи відповідають дійсності? Необґрунтовані жахливі історії про проблеми зі здоров'ям можуть завдати більше шкоди, ніж користі, бо призводять до безпідставної недовіри як до медичного персоналу, так і до самих медіа, та навіть можуть поширити паніку серед населення. Чи допоможе ваша робота розумінню людьми специфіки дитячих хвороб, засобів їх попередження та способів лікування? Чи вказали ви джерела інформації та допомоги, куди можна звернутися у разі певної медичної проблеми? Чи допомагає ваша розповідь розтлумачити людям звіти та статистику, пов'язані зі здоров'ям дітей? Чи сприяє ваш матеріал кращому розумінню медичних проблем? Чи не провокує він упереджене ставлення до різних хвороб та станів (таких як ВІЛ/СНІД)? При збалансованому компетентному висвітленні проблем у медіа можна змусити владу (особливо місцеві органи) піклуватися про покращення медичного обслуговування дітей.

- не оминає дитяче населення України і така складна медико-соціальна проблема, як епідемія ВІЛ/СНІД, оскільки на тлі загального збільшення кількості ВІЛ-позитивного дорослого населення зростає частка ВІЛ-позитивних жінок (за даними Держкомстату України, 44,9% від загальної чисельності ВІЛ-позитивних), більшість яких репродуктивного віку і народжує дітей. У 2009 році продовжилася тенденція попередніх років до збільшення чисельності ВІЛ-позитивних дітей з уперше в житті встановленим діагнозом. Так, за даними Держкомстату України, кількість дітей у віці 0–14 років з уперше в житті встановленим діагнозом ВІЛ-інфекції у 2009 році становила 3 765 дітей, у 2008 році – 3 649 дітей, у 2005 році – 2 516 дітей. Показник передачі ВІЛ від матері до дитини складає 6,2%;

До медіасюжетів. Стежте за офіційними статистичними даними щодо кількості дітей, які живуть з ВІЛ-інфекцією. Вивчіть найбільш поширені шляхи передачі ВІЛ. Зверніть увагу на тенденції – вони можуть змінюватися. Чи належать діти до груп ризику? Намагайтеся отримати коментарі визнаних експертів у галузі ВІЛ/СНІДу щодо життя ВІЛ-позитивних дітей, труднощів, з якими стикаються вони та їхні батьки. Чи отримують батьки, які виховують ВІЛ-позитивних дітей, якусь фінансову або практичну допомогу від держави або громадських, благодійних, релігійних організацій? Як суспільство (група) сприймає дітей, які живуть з ВІЛ? Чи є адекватним ступінь толерантності завдяки необхідним знанням щодо шляхів передачі ВІЛ або більш розповсюдженими є стереотипи та міфи щодо ВІЛ-інфекції та уражених нею людей? Як це впливає на життя дітей, які живуть з ВІЛ? Чи є у ВІЛ-позитивних дітей рівний доступ до лікування, навчання, дозвілля? Чи є випадки дискримінації

дітей, які живуть з ВІЛ/СНІДом, з боку представників офіційних структур (навчальних, лікувальних закладів) або з боку оточення? Чи отримують робітники цих закладів необхідні знання щодо роботи з ВІЛ-позитивними дітьми? Вивчіть причини та наслідки цього, а також безпосередній вплив дискримінації на дітей з ВІЛ. Повідомляйте про такі випадки. Поспілкуйтеся з дітьми, які живуть з ВІЛ, дізнайтеся про їхні проблеми. Вивчіть питання, пов'язані з юридичним і соціальним статусом дітей, які живуть з ВІЛ. Чи є закони, які гарантують їхні права? Наскільки ці закони виконуються реально? Чи є у дітей, які живуть з ВІЛ, доступ до антиретровірусної терапії? Чи вистачає у країні таких препаратів? Наскільки доступними вони є? Чи зберігається у медичних закладах таємниця діагнозу щодо дітей з ВІЛ? Дізнайтеся, в яких умовах у державних закладах живуть ВІЛ-позитивні діти, від яких відмовилися батьки. Наскільки ці умови є задовільними? Яким є соціальне середовище, в якому виховуються діти з ВІЛ? Чи існують заклади, що надають ВІЛ-позитивним дітям місце, де вони можуть спілкуватися з іншими дітьми, одержувати догляд і готуватися до школи? Чи є у дітей, які живуть з ВІЛ, можливість бути усиновленими, і наскільки поширені такі випадки? Розкажіть про них. Наскільки позитивною та розповсюдженою є така практика? Яку роль у цьому відіграють державні установи? Вивчіть пріоритетні напрямки діяльності держави, спрямовані на підтримку дітей, які живуть з ВІЛ. Чи носять зусилля уряду декларативний характер або насправді є ефективними? Яка профілактична робота ведеться серед дітей та підлітків щодо запобігання ВІЛ-інфікуванню? Які підлітки входять до груп ризику? Чи охоплюють існуючі послуги з профілактики та зменшення шкоди підлітків груп ризику? Чи є у дітей, які живуть або працюють на вулиці, доступ до ВІЛ-профілактичних послуг, а також до лікування, догляду та підтримки? Чи достатньо ви зробили для збереження конфіденційності щодо особи дитини, яка живе з ВІЛ? Чи усвідомлюєте ви, яку шкоду може завдати оприлюднення інформації про ВІЛ-позитивну дитину її самій? Чи розумієте ви відповідальність, яку несе за розголошення інформації щодо ВІЛ-статусу дитини без дозволу батьків або опікунів? Чи отримали ви дозвіл від батьків або опікунів дитини (зафіксований у письмовому вигляді або записаний в інший спосіб) на оприлюднення інформації про її ВІЛ-статус? Чи спілкувалися ви з представниками урядових, громадських або міжнародних організацій щодо дітей з ВІЛ-позитивним статусом? Чи не розповсюджує ваш матеріал стереотипи та міфи щодо ВІЛ/СНІДу, що й так існують у суспільстві? [7]

- одним з показників ефективності державної політики з питань правового і соціального захисту дітей є рівень злочинності у дитячому середовищі. Однією з причин зниження рівня скоєних правопорушень і чисельності дітей, які перебувають на обліку в органах кримінальної міліції у справах дітей, скоріш за все, є декриміналізація дрібної крадіжки, за яку передбачена адміністративна відповідальність. ... продовжилася тенденція попередніх років щодо зменшення чисельності дітей, засуджених за скоєння злочинів. Так, за скоєння злочинів протягом 2009 року засуджено 8 555 неповнолітніх, що на 23,4% менше, ніж у 2007 році (11 170 засуджених). Також збільшується відрив між загальною кількістю дітей, засуджених за скоєння злочинів без позбавлення волі, і кількістю дітей, яких було засуджено до позбавлення волі, що свідчить про гуманізацію кримінальної відповідальності неповнолітніх. Соціально-демографічний аналіз складу засуджених дітей, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі у спеціальних виховних установах, показав, що 55,3% (813 осіб) мешкали у неповних сім'ях, як правило низького матеріального статку, у

тому числі 22,4% (329 особи) – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; 14,6% (214 осіб) виховувалися у спеціальних виховних закладах (школах та професійних училищах соціальної реабілітації); 24,2% (355 осіб) не працювали і не навчалися. 57,2% (840 осіб) раніше вже притягувалися до кримінальної відповідальності без позбавлення волі, 1,8% (26 осіб) повторно засуджені до позбавлення волі. Більшість заарештованих неповнолітніх правопорушників без суду утримують у слідчих ізоляторах більше року, причому багато з них сидять за незначні злочини. «За останні дев'ять місяців спілкування з дітьми, коли я відвідував СІЗО, то виявив, що переважна частина дітей перебуває там понад рік. Дехто - понад два роки, а один навіть близько трьох років. Тобто поки триває слідство, дитина перебуває у в'язниці. Причому здебільшого діти (що в СІЗО, що в колоніях) сидять за незначні злочини», - заявив уповноважений Президента України прав дитини [6; 9].

З часу публікації Державної доповіді «Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р.» пройшло кілька років і Президент України знову «наголошує на важливості максимально повного дотримання прав дітей та їх захисту, виконання всіх відповідних зобов'язань центральної та місцевої влади. Голова держави зазначає, що йдеться про один із пріоритетів роботи влади та Уповноваженого Президента з прав дитини». Про це сказав Уповноважений Президента України з прав дитини під час презентації результатів опитування дітей [1] у рамках проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років Незалежності» [59]. Серед показників дослідження звертаємо увагу на наступне:

- 56% дітей вважають, що в нашій країні порушується право на захист від жорстокості, знущання, брутального поводження;

- 54% вказали про порушення права на повноцінне харчування. Основними порушниками діти вважають батьків;

- 53% респондентів зазначили порушення права на отримання медичної допомоги. Це право найчастіше порушується з боку медичних працівників;

- 52% вважають, що існують випадки сексуальної експлуатації дітей;

- 48% вважають, що держава не завжди турбується про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, або турбується не повною мірою;

- 48% вважають, що порушується право дітей висловлювати власну думку, кожен третій зазначив, що це право порушується батьками, кожен четвертий – вчителем/викладачем;

- 44% вважають, що порушується право дітей на вільне спілкування з друзями, родичами, батьками та отримання корисної інформації;

- 48% знають про порушення права дітей на освіту;

- 48% засвідчили порушення права дітей на любов та піклування з боку батьків.

Особливо гостро це відчують діти 10-13 років (52,6%);

- 47% вважають, що діти зазнають трудової експлуатації;

- 43% знають про випадки, коли діти, які вчинили злочин, піддавалися тортурам та приниженню [33].

До медіа активності. Як показало дослідження, кожна друга дитина зазначає порушення або недотримання тих чи інших прав. Багато це чи мало? «Перший і

¹ Опитування проводилося в Україні з 15 по 30 квітня 2012 року за підтримки ЮНІСЕФ та благодійного фонду «Розвиток України». В дослідженні взяли участь більше 4 тисяч дітей трьох вікових груп: з 10 до 13, з 14 до 15 та з 16 до 17 років. Основна мета опитування – визначити рівень забезпечення прав дітей в Україні, обізнаність дитини про її права тощо. У проекті також взяли участь понад тисяча батьків та більше 500 експертів сфери охорони здоров'я, освіти, захисту прав дитини.

головний висновок дослідження – це те, що наші діти кращі за нас», - наголосив Уповноважений Президента України з прав дитини. Крім того, посадова особа адміністрації глави держави зазначила, що надзвичайно важливим є, наскільки щасливими почуваються діти: 83% дітей сказали, що відчують себе такими; зокрема, у віковій групі 10-13 років цей показник сягнув 87%, у групі 16-17-річних він становив 77%. Акцент на «щасливих дітях» - це засіб маніпуляції чи «щира правда» від влади? А до цих «щасливих у більшості дитячих відсотків» врахували рівень щастя-благополуччя дітей чи дитячі мрії та сподівання? А за яким критерієм вимірюється щастя хворих дітей, кинутих, небажаних, ВІЛ-позитивних та всіх тих, кого утримують в місцях «несвободи»? **Можливо, «щастя дітей в розумінні та висновках влади» це як подорож «у світ поламаних дітей з широко закритими очима»?** [81]

Медіапрацівники мають бути не тільки точним у використанні цифр статистики чи досліджень, «журналісти повинні піддавати критичному аналізу доповіді та заяви уряду щодо виконання Конвенції ООН про права дитини в їхніх країнах. Медіа не повинні розглядати та висвітлювати становище дітей лише у вигляді окремих подій; вони мають постійно висвітлювати процеси, які можуть призвести або ведуть до таких подій», як зазначено в остатньому абзаці Норм та принципів висвітлення у медіа питань, що стосуються дітей та їхніх прав (Міжнародна федерація журналістів [37]).

Об'єктом особливої уваги з боку держави, громад, спільнот, медіа, як підкреслено в Конвенції ООН про права дітей, повинні бути діти, які живуть у виключно важких соціальних умовах. До категорії таких дітей в Україні належить ряд соціальних груп: діти-сироти; діти, які залишилися без турботи батьків; діти з асоціальних сімей; діти з сімей безробітних або які вимушені працювати; діти - жертви екологічних катастроф; діти залишили будинок; діти-наркомани і які, зловживають спиртними напоями [80; 46; 51; 38].

За словами «держава зобов'язана», «держава охороняє дитинство» частіше за все перебуває чиновник з низькою посадою та заробітною платою, відповідно, і рівнем відповідальності (високопоставлений чиновник, нажаль, більш політизований, виступає ідеологічним «агітатором» «позитивних змін при поточній владі»). Можливо тому, кількість скарг на місцевих чиновників щодо *неучасті, нерозуміння, не вжиття дієвих заходів...* не зменшується в регіонах України [50]. Хтось з них зтягує видачу свідоцтва про народження дитини (наслідком є несвоєчасне оформлення допомоги на дитину), реєстрацію дитини за місцем проживання батьків, неправильно нараховує суми соціальних виплат або, навпаки, поспішно рекомендує позбавити батьків батьківських прав (як кажуть: нема людини – нема проблеми). Ще один приклад: одна із міських рад під час прийняття бюджету *забула* виділити гроші для компенсування безоплатного переїзду в міському транспорті дітей-сиріт, дітей з багатодітних родин, дітей з інвалідністю (що передбачено законами України!).

Практично неможливо лікувати дітей безоплатно (як гарантує Конституція). Діти з числа окремих категорій не забезпечуються на межі повноліття житлом (сьогодні в кращому випадку їм пропонують «соціальний гуртожиток» або місце в звичайному дорослому гуртожитку). Визначене в законодавстві України поняття «першого робочого місця» (хоча б для окремих категорій дітей) так і не стало механізмом реалізації відповідної гарантії для української молоді. Часто порушуються права дитини на освіту (вершина айсбергу: чисельні «батьківські благодійні внески» до дитячих садків, шкіл тощо). А коли буде припинено фізичне та психологічне насильство над дітьми (неповнолітніми) в органах міліції? З іншого боку, за безкарність щодо розбещення

дитини... ми маємо бути вдячні народним депутатам, які так «розмито» прописали законодавчу норму, що правоохоронні структури просто губляться. Проблема подолання бар'єрності для дітей з інвалідністю не менша за проблему для дорослих з інвалідністю. Звернемо увагу і на бюджет 2012 року: передбачені витрати відповідно до реальних потреб хворих дітей та дітей з інвалідністю становлять, наприклад, «дитяча онкологія» - 45%, «печінкова недостатність (або діаліз)» - 37%, «первинний імунodefіцит» - 10%, на лікування епілепсії, аутизму... - непередбачено жодної копійки [8].

Окреме питання: скільки «важить» думка дитини в українських судах? Наскільки і як діти можуть вирішувати питання життєдіяльності в судах? В останні роки на рівні національного законодавства України зроблено помітні кроки на шляху приведення його у відповідність з міжнародними та європейськими стандартами захисту прав та інтересів дитини в судовому процесі. Проте ефективність таких змін залежить від того, наскільки вони сприятимуть вдосконаленню судової практики в цій сфері, що є передумовою реальних соціальних перетворень в галузі захисту прав дитини та її найкращих інтересів. Поки що тему участі дітей у судових засіданнях медіапрацівники оминають, педагоги та батьки уникають будь-які натяків на формування відповідних навичок, деякі громадські та благодійні організації (з відкритим релігійним спрямуванням) перетворюють комплексну тему уведення ювенальної юстиції до простого закликів невтручання в сімейні справи. Наразі відомо, що на початку 2012 року сімферопольський підліток (14 років) подав до суду позов на свого біологічного батька щодо позбавлення його батьківських прав та захисту дитячого права на віросповідання [10].

Соціальне сирітство дітей. Останніми роками значно загострилася проблема соціального сирітства. *Соціальне сирітство* – явище, обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до дитини. Соціальні сироти – це особлива група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин залишаються «сиротами» при живих батьках. Потрібно не плутати соціальних сиріт (соціальна проблематика кинутих, недоглянутих, безпритульних дітей) з дітьми-сиротами та дітьми, які позбавлені батьківського піклування (соціальна проблема сирітства). Серед причин соціального сирітства потрібно вказати на наступні: низький матеріальний рівень життя багатьох сімей; безробіття одного або двох батьків, що є першочерговим фактором розвитку конфліктів, сімейних криз; трудова міграція українських батьків, що призводить до довготривалої відсутності у взаємодії батьків і дітей; відсутність постійного або пристосованого житла; асоціальний спосіб життя одного або двох батьків; проституція батьків; участь батьків у протизаконній діяльності; насильство над дітьми та їх експлуатація тощо. *Чому діти залишають сім'ю? (див. схему 3).*

Наголошуючи на головну очевидну причину ситуації соціального сирітства, виділяють окремо групи «безпритульних дітей», «бездоглядних дітей», «дітей-втікачів з інтернатних закладів», «дітей-втікачів з зовні благополучних сімей», «дітей, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці», «дітей, які більшість часу перебувають на вулиці та мінімум часу взаємодіють з батьками» та інші. З погляду на латентні (приховані) причини ситуацій соціального сирітства, вказують на чотири основних групи таких причин: *імунітивні* (від англ. impunity – *безкарність*), які пов'язані з намірами дитини уникнути жорстокого ставлення до себе, за свої вчинки з боку батьків, педагогів, ровесників; *емансипаційні*, які пов'язані з намірами дитини позбавитись контроль (зайвого), небажаних обов'язків або бути «вільним»; *демонстраційні*, які пов'язані з намірами дітей в наслідок опозиційних реакцій на дії дорослих, ровесників (привернути увагу); *дромоманічні* (з грецької dromos – *біг, шлях*) – немотивована тяга дитини до зміни обстановки.

Відчуття	
Самотність... Страх... Образа... Розгубленість... Сором... Агресія... <i>Тощо</i>	Чому ці діти не є щасливими?
Внутрішні причини та наміри	
- пошук референтної групи... - суїцидальні мотиви - «втеча» як мотив - мовчання як засіб - депресія, стрес як наслідок - залежність як чинник <i>тощо</i>	Чому цих дітей позбавлено сімейного благополуччя?
Хімічні та нехімічні залежності	
вживання алкоголю, наркотиків, сексоманія, азартні ігри, меломанія, серіаломанія <i>тощо</i>	Чому цих дітей не люблять по-справжньому?
Насилля	
Пасивне (запущеність – однократна чи хронічна: фізична, педагогічна, медична, емоційна)... Активне (видно на дитині): фізичне (побої, опіки, укуси, ламання кісток, щепки), сексуальне (педофілія, від прояву «влади»)	Вплив стилю батьків, історія батьківського насилля як впливовий фактор характеристика дитини як фактор впливу... Стрес – відсутність соціальної підтримки, смерть, присутність партнера з агресією, ізоляція, безробіття, проблеми з законом...
Чому у цих дітей немає майбутнього?	

Схема 3. Типові причини народження соціального сирітства або чому діти залишають сім'ю.

Серед дітей – соціальних сиріт, як показують дослідження вуличних соціальних працівників (м. Київ, 2003-2006 роки), переважають хлопці; більшість дітей з малозабезпечених (бідних) сімей; значна частина дітей довгий час перебувала у стадії конфлікту з родичами та батьками; більшість дітей нерегулярно харчувались або голодували понад 2-3 дні; діти вже спробували наркотики, алкоголь [20], частина з них - токсикомани; до 15% дітей ВІЛ-позитивні; практично всі діти курять [84]; у кожній другій дитині один із батьків зловживав алкоголем та ніде не працював понад один рік; майже половині дітей ніхто і ніколи не допоміг (школа, соціальна служба тощо); майже кожна третя дитина має досвід жебрацтва та інше [2].

Органами прокуратури, наприклад, м. Києва [4] тільки за підсумками 2011 р. за фактами злісного невиконання батьками своїх обов'язків, які призвели до тяжких наслідків, було ініційовано відкриття 26 кримінальних справ. Тяжкими наслідками, як правило, є соціальна та педагогічна запущеність дітей, коли в 12-16 років вони не вміють

² В інших розділах та частинах збірки розглядаються соціальні проблеми безпритульних дітей, сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей з сімей, які перебувають у важких життєвих умовах, дітей спів залежних та залежних, дітей з психічними та різними медико-соціальними хворобами.

читати, писати, розрізняти місяці чи роки, не знають дати свого народження, мають хронічні захворювання, які можна було б попередити при систематичному відвідуванні лікарів. Наявні випадки голодування дітей, їх переохолодження, не лікування тощо.

Прокуратура систематично констатує великий перелік фактів перебування дітей в сім'ях під загрозою, бо батьки зловживають алкоголем, наркотиками, ігнорують виконання простих батьківських обов'язків. Частіше за все, про подібні дитячі долі ми дізнаємось після смерті дитини або потрапляння дитини з вулиці до лікарського закладу. Прокуратору намагається вивчати факти соціального сирітства та, з метою їх попередження, притягати до відповідальності посадовців з різних державних, комунальних інституцій. Серед притягнутих до відповідальності у наслідок прокурорських перевірок, чимало фахівців служб у справах дітей, педагогів, лікарів; там відсутні прізвища міських та сілких голів, мера м. Києва тощо.

Перешкодою щодо надання допомоги соціальним сиротам є (1) брак кваліфікованих соціальних працівників і психологів, (2) нечисельна мережа соціальних служб та (3) відсутність цільових місцевих програм щодо попередження соціального сирітства, (4) мінімізація в школах позакласної та позашкільної роботи, (5) «інтернат ний тероризм», коли дітей з малозабезпечених та неблагополучних сімей направляють в заклади «неволі», (6) розвинута практика не попередження, а уваги до дитини, яка вже має досвід «вуличного життя», (7) відсутність дитячої, молодіжної інфраструктури за місцем проживання для більшості громад; (8) домінуюча жалість з боку людей та «негативізм», дискримінація (вони всі злочинці) з боку органів влади [66].

Надзвичайно важлива історія про дитину, якій ніхто ніколи не допоміг. Діма Б. ріс без батька. Та й не бачив його ніколи, кинув їх татусь незабаром після народження Діми. Поїхав на заробітки в Росію, не повернувся. У сім років у Діми з'явився вітчим. Потім народилася сестричка, Діма був щасливий. Як і мама, мама його й сестрички. Поки у вітчима в шахті не трапився обвал. П'ятеро загинули, вітчим - вижив. Після травми голови відновитися не зумів, з шахти звільнили через інвалідність. Запив, бив матір, бив Діму. Мати бігала до лікарів, просила допомоги. А допомоги не було. «Він у вас травматик, будете все життя мучитися з ним», - мудро зауважив місцевий невропатолог. Одного разу на уроці фізкультури вчитель побачив безліч синців на тілі Діми, змусив його одягнутися і піти з уроку. Вітчим буйствував тільки в будинку, підстав для міліцейського втручання нібито не було. Ну, а про якісь там соціальні служби в шахтарському містечку не чули. Каткування тривали, мати ридала і жаліла чоловіка-садиста. Діма терпів. Мовчав вдова, мовчав у школі. Вчителі всі знали, але ніхто з них не спробував поговорити з хлопчиком, обійняти, щось порадити. Таких сімей в містечку було багато, банальна ситуація. Одного разу вітчим побив маму до рясної крові, дитячі крики, здавалося, лише посилювали озвіріння пияки. Мати відвезли в лікарню, їй вдалося вмовити лікарів не фіксувати причину травм, повернулася вранці додому. Ввечері вітчим знову був п'яний. Діма вирішив перервати страждання матері, вбіг із сокирою в кімнату, вдарив вітчима по голові, потім підпалив будинок. Згорів вітчим, згоріла, задихнувшись у диму, маленька Леся. Мама в цей час була у сусідки, робила собі перев'язку. Діма у в'язниці, знову один, нікому не потрібний підліток. Пишається вбивством вітчима: врятував матір. У суді були свідки, в основному, сусіди. Ні лікарів, ні керівництва шахти, ні вчителів суддя не покликав. Воно й зрозуміло: є два трупи, є винуватець події, а на жалісливість і філософію у судді часу немає, в місті дуже багато правопорушень, в основному, у «п'яній справі».

Кинуті діти або підкинуті, або (мовою медиків) «відмовні» діти (від яких відмовилась мати та залишила/кинула в пологовому будинку). Розгляд вразливості зазначеної соціальної групи дітей – є надзвичайно складним, бо, з одного боку, безпосередньо пов'язаний з народженням дитини, що є позитивним фактом, з іншого боку, величезна група причин, які обумовлюють неготовність, небажання, нелюбов батьків ще до ненародженої або новонародженої дитини. Скоріш за все, має бути зрозумілою та виваженою медіаполітика щодо популяризації соціальних знань, розширення контактів у напрямках підготовки до народження дитини та відповідального батьківства.

Ніби (статистика відсутня) поменшало в Україні новонароджених, кинутих до смітників та під поріг незнайомим людям; побільшала кількість «віконець» в пологових будинках, коли непомітно можна віддати дитинку безпосередньо до рук медиків. Можливо «кинуті діти» - це прояв-виняток «дитиновбивства», яким помічено суспільну модель ще від початку розвитку цивілізації. Можливо «кинуті діти» - це факт-знак оклику або індикатор найстрашнішої батьківської провини та безвідповідальності? Як би ми не розглядали подібного, важливою потребою залишаються: увага до будь-якої вагітної; допомога соціальних служб вагітним, в першу чергу, з числа бідних, соціальний та медичний супровід новонароджених за мінімального (очевидного та ймовірного) ризику неблагополуччя. В 2005 році було започатковано створення спеціалізованих соціальних служб в пологових будинках. Та досвід так і не набув переконливої практики. Громадський рух «за відповідальне батьківство» так і не знайшов масової підтримки з боку органів місцевої влади. Ніби живемо в стані розуміння проблемного та цілковитої бездіяльності.

Проблема, як бачимо, не в розумінні шляхів вирішення, а в недолугості місцевих практиків та повільному розвитку солідарності серед людей, в громадах і спільнотах. Для медіапрацівника розуміння відмови від дитини має сприйматись однозначно: це «не вихід» та «не вихід для жодної людини». Це втрата і горе, це страшний факт для батьків конкретної жінки та чоловіка) - ніколи в житті не бути щасливими! Можливо, обов'язок медіапрацівника має трансформуватись у різні форми та за змістом відштовхуватись від найголовнішого: *«Мамусю, не кидай мене, не тікай! Тебе ніхто і ніколи не буде любити так, як я!»*.

До медіадослідження. «В Чернігівському будинку для дітей з особливими потребами (с. Калинівка, Чернігівського району Запорізької області) я не була жодного разу. Дізналася про нього, прочитавши перший звіт Альберта Павлова , зроблений ще в березні ... З того часу саме слово Калинівка викарбувалося у мозку яскраво-червоними літерами. А ще запам'яталися очі маленького Альоші, чоловічка з недорозвиненими кінцівками. Жалість - не те слово, яким можна описати мої почуття. Почуття відчаю, і біль, який відчуваєш фізично, кожною клітиною свого тіла ... Піднімаємося на другий поверх, де знаходиться відділення для лежачих дітей. Прямо навпроти сходів знаходиться велика кімната, в якій нас зустрічають "повзуни", одягнені в нові, в'язані, рожеві кофтинки. На підлозі іграшки, привезені волонтерами минулого разу. Мар'яна присідає і вітається з першим малюком і начебто хвиля проходить по всій кімнаті, рожеві грудочки хто як може, повзучи і сидячи, за допомогою рук, спрямовуються до нас. Ліс рук піднімається вгору і до нас з усіх сил тягнуться дитячі голови. Мар'яна дістає фотоапарат і першим, розштовхуючи інших, недорозвиненими ручками і обурюючись, виповзає Альошка. Характер у нього бійцівський, він стримує налягаючу на нього братію, і не дає нікому іншому підступитися до фотоапарата. Після першого зробленого знімка, він усім виглядом показує, що хоче фотографуватися ще. А коли ми йдемо, починає плакати, доводиться Альберту залишитися і розважати дівчату своїм

фотоапаратом. Ми йдемо в палати, де залишилися лежачі дітки. Більшість лежить на нових, в веселий малюночок простирадлах. Лише над одним ліжечком крутиться іграшка. В інших ліжечках, нічого немає, оскільки, зі слів персоналу, діти просто викидають їх ...

... Побачивши стільки проявів зла, хочеться робити якомога більше добра. Всі ми зрозуміли, наскільки дріб'язкові наші звичайні життєві проблеми. Через цих дітей ми побачили, що є головним, а що - другорядним в нашому житті ...» [86].

...«Жалість - не те слово, яким можна описати мої почуття. Почуття відчаю, і біль, який відчуваєш фізично, кожною клітиною свого тіла».

... «Які вони різні ці діти: одні - мовчазно сидять у кутку кімнати, інші - активно борються за твою увагу і ласку. Одні - безперервно хитаються з боку в бік, інші - нерухомо застигли в одній позі».

... «Але при всьому цьому, тебе не покидає відчуття, що це - діти. Такі ж, як твої - нестерпні, улюблені, що потребують уваги 24 години на добу, здається, до кінця твоїх днів».

... «Чому ж одним - мама, а іншим - довічний вирок? Без права виходу на свободу? Відбування чергового етапу, і за який злочин? За те, що народився не таким, як усі, і добренькі дяді й тітоньки не в силах будуть винести твого вигляду?»...

Чи готові ми до співчуття? Або ж наше суспільство настільки загартоване і здатне лише на «помірну» жалість? На щастя, ми ще журимося над долями покинутих у пологовому будинку немовлят, жаліємо сиріт, співпереживаємо дітям з неблагонадійних сімей. Але є діти, яких прийнято не бачити, діти, яких не існує. Ті, хто не з власної вини позбавлений можливості дізнатися, яке воно - нормальне життя.

Хто з нас уявляє собі, як виглядають інтернати для дітей з інвалідністю – кинутими дітьми?

І хто справді готовий про це дізнатися?

Небажані діти. Про те, що кількість хворих, «нешасних», «невдах» здебільшого поповнюють небажані діти, краще за інших знають психологи та психотерапевти, які практично щодня стикаються з ними. Статистики небажаних дітей, зрозуміло, ніхто не веде, але їх не злічити у всі часи і у всіх країнах. Вони є серед багатих і бідних, відомих і простих людей. *Небажані діти - це діти, народження яких було небажано для обох або одного з батьків.* Для психолога, психотерапевта небажане народження - це свого роду діагноз. Багато проблем клієнта, пацієнта відразу стають зрозумілими і зрозумілим, коли ми дізнаємося, що дитина народилася небажаною. Справа в тому, що такі люди на весь світ схильні дивитися крізь призму небажання свого народження, відчуваючи себе обділеними безумовною любов'ю, незахищеними. Для них відчуття небажаного народження рівнозначно втраті любові, а отже, втраті базисного почуття безпеки і довіри до світу. Небажаних дітей можна розділити (умовно) на дві групи. Перша група - це діти, народження яких не хотіли взагалі, а також незаплановані за часом так звані «несподівані» діти (народжені поза шлюбом, після згвалтувань, неповнолітніми батьками, в клімактеричному періоді (коли вагітність спочатку вважають просто повнотою); сюди можна віднести дітей жінок, які не хотіли народжувати від певної людини, а також дітей, через появу яких батьки були змушені одружуватися; незаплановані діти і ті діти, щодо яких були спроби абортів (просто наміри або дії). Друга група - це треті, четверті (і далі) дівчатка чи хлопчики, народжені поспіль. Часто таких дітей в Росії називають іменами, які мають і жіночий, і чоловічий варіанти. Наприклад, дочка Олександра, Валерія, і син

Валентин, Євген і т. д. Не такі рідкісні випадки, коли, наприклад, розчарований батько відмовляється забирати з пологового будинку п'яту дочку, а мама впадає в депресію через третього сина.

Як показує практика, незважаючи на різні долі, для багатьох, якщо не для всіх, небажаних дітей властиві підвищена схвильованість і почуття провини за те, що вони прийшли в цей світ, не виправдавши очікувань своїх близьких. Небажані діти частіше бажаних бувають ревливими, вразливими, неуспішними в любові, сімейному житті. Це трапляється тому, що вони не можуть повірити в те, що заслуговують на любов і своєю поведінкою провокують сварки і розставання, обирають свідомо невідповідних партнерів. Про те, як небажане народження може негативно впливати на долю людини, говорить такий приклад з психотерапевтичної практики: «Молода жінка скаржиться на те, що всі чоловіки її кидають. Виявилось, що вона за народженням друга дочка. Батько так хотів сина, що до 5 років називав її синочком і намагався, всупереч її протестам, виховати з неї «справжнього чоловіка». В результаті такого виховання його улюблена дочка стала нервовою, невпевненою, нещасною жінкою, яка до психотерапії навіть не могла народити. Вона завжди жила з почуттям провини перед батьком і коханими чоловіками, боялася втратити їхню любов. І завжди її всі кидали, крім батька, якого вона і любила, і ненавиділа водночас» [48].

Надзвичайно важлива історія про дитину, якій ніхто ніколи не допоміг. Історія його життя закінчується... По суті, так і не розпочавшись. Звичайне українське місто, звичайна сім'я. Батьки працювали важко і багато. Троє дітей росли порізно. Він - більше на вулиці, в так званій веселій компанії. Веселилися звично, відбираючи гроші у однолітків, лякаючи бабусь. Одного разу пограбували кіоск з напоями та солодощами. Було їх четверо, троє - з цілком благополучних сімей, він один - з неблагополучної (так сказав прокурор, за ним осуд, хоча насправді сім'я була, за українськими мірками, цілком ординарної). Усіх знайшли, один «благополучний» був сином великого міського начальника. У в'язниці опинився він, «неблагополучний». У міліції не били, але переконували постійно: «Візьми всю вину на себе. Ти малолітка, довго сидіти не будеш. Та й друзів врятуєш. Вони будуть допомагати тобі, і адвоката хорошого візьмуть, і «підігрів» у зону передавати будуть. Будь мужиком, підсоби друзям! » Він - підсобив. Взяв всю провину на себе, він хотів бути справжнім чоловіком. Про його брехні знав слідчий, знав і суддя. Дали термін, відвезли в колонію. Начальник колонії повірив його слова, пожалів. І - похвалив за справжній чоловічий вчинок. Жив в колонії всіма забутий, ніякого «підігріву» з волі не було. Батьки писали зрідка, на побачення не їздили, не було ні часу, ні грошей. У бараку поруч з ним ситий хлопчак з бізнесової родини в тумбочці тримав консерви в банках і солодке печиво. Його власна тумбочка завжди була порожня. Не витримав, вкрав три банки консервів і мішечок із солодощами. Всі з'їсти не встиг, був спійманий. Йому б бігти до чергового офіцера, просити захисту ... Але він, гордий, вирішив і тут бути чоловіком, скорився і чекав покарання. Покарали «крисятника» традиційним способом - «опустили», згвалтували. Так він став «півнем». Через два роки повернувся в своє місто, самотнє вовчєня, всіх ненавидів, нікого не цікавив. Мати в лікарні, батько п'яний, в будинку холодно. А колишній друг, їм врятований від в'язниці, їздить на шикарному яскравому автомобілі, подарованому татком. Ніхто з тих трьох не прийшов провідати його. Ні слів подяки, ні найменшого наміру допомогти. Він вирішив помститися, підпалив червоний автомобіль колишнього друга вартістю 150 000 доларів. Автомобіль згорів повністю. Його бачили, повідомили міліцію. «Так, це я зробив» - сказав він міліціонерам, що приїхали за

ним. Розповів їм правду, всю свою гірку правду. Повірили, поспівчували. Але - не випустили, не могли. Знову тюрма. Знову суд. П'яний адвокат, мабуть, не читав його кримінальну справу. Він же вирішив розповісти всю свою правду судді, молодій жінці, яка двічі дзвонила по мобільному своїм дітям, прямо тут, у ході судового засідання. Чого вже тут соромитися, всі свої ... «Це справи не стосується», - сказала суддя, не бажаючи зрозуміти і прийняти мотиви скоєного. Ніхто не захистив, ніхто не допоміг. Зараз вмирає, СНІД. Ще одна жертва нелюбові, реалій та правосуддя. Мати померла від онкологічного захворювання, батько вкрай впився, брат і сестра (старша за нього) виїхали з цього міста і цього тужливого життя. Всі сусіди і колишні знайомі знають: «він заразний». Незабаром помре. Сусіди і колишні знайомі, дізнавшись, зітхнуть з полегшенням. А суддя (вона ж - турботлива мама) не дізнається нічого. Тому й не згадає [14].

Діти – жертви насильства. Насильство - це одна з основних небезпек для благополуччя суспільства, яка викликає все більшу заклопотаність. Діти безумовно є найзахищенішою категорією населення, коли йдеться про насильство і жорстоке поводження. Вони найуразливіші не тільки тому, що вони не можуть захистити себе фізично, але і тому, що саме їх виживання залежить від дорослих, і вони самі не здатні безпосередньо захищати власні права. У зв'язку з цим вони часто стають жертвами різних травм і шкоди, що наноситься їхній особі та розвитку.

Жорстоке і/або зневажливе поводження з дітьми - це типовий прояв насильства по відношенню до дітей, яке може поставити під загрозу виживання дитини та зашкодити фізичному, психосоціальному, емоційному і сексуальному розвитку, що призведе до сумних наслідків як з погляду суспільства в цілому, так і з погляду благополуччя майбутнього покоління, зокрема.

За даними досліджень близько 40% неповнолітніх вважають, що в нашій країні існує жорстоке ставлення до дітей. Проте діти найчастіше зазнають жорстокого ставлення з боку однолітків [39]. Водночас заслуговує на увагу той факт, що *кожна четверта дитина* з тих, хто потерпав від насильства та знущання, зіткнулася з цим насамперед у власній родині [44].

В Європі та Україні жорстоке поводження з дітьми носить безліч форм, включаючи фізичне, сексуальне і емоційне насильство, позбавлення дітей належного догляду, а також сексуальну експлуатацію дітей. Все це має найсерйозніші наслідки для здоров'я і розвитку як самих дітей, так і благополуччя сім'ї і суспільства в цілому. Ця проблема носить складний і хворобливий характер, є класичним перетином індивідуальних, сімейних і суспільних проблем. Запобігання насильству, жорстокому поводженню з дітьми є величезною задачею. Процес її рішення є повільним, що часто розчаровує і вимагає ініціативи, знань, переконань і терпіння.

Водночас, саме проблема насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми тісно пов'язана із такими явищами, як бездоглядність та безпритульність дітей; зростання кількості розлучень; формування насильницького менталітету нації; жебракування; втрати загальнолюдських цінностей любові та взаєморозуміння; а також виступає однією з передумов скоєння злочинів.

Мод де Бур-Букіккіо, заступник генерального секретаря Ради Європи, наголошує (24.05.2011, м. Київ, міжнародна конференція «Протидія насильству щодо дітей: від окремих дій до комплексних стратегій»): «Рада Європи – у рамках своєї програми «Будуємо Європу для дітей і разом з дітьми» - готова підтримати впровадження міжнародних стандартів про права дитини та прийняття комплексної стратегії в 47 державах-учасниках. Якщо ми хочемо будувати Європу, дружню до дитини, урядам і суспільству в цілому необхідно схвалити підхід, який заснований на «нульовій терпимості

до насильства». Заборона на всі форми насильства щодо дітей, сприяння участі дітей, підготовку фахівців та запуску кампанії з підвищення обізнаності – є деякими із заходів, які ми просимо уряди розпочати. Я переконана, що Україна може вирішити ці завдання шляхом проведення подальшої реалізації свого Національного плану дій в інтересах дітей 2010-2016 рр.».

Основна мета медіапродуктів - зробити все для того, щоб діти могли рости і розвиватися в світі, вільному від всіх видів насильства. Чому це так важливо? У кожній десятій українській сім'ї діти піддаються фізичним покаранням за найменшу провину. Про це свідчить соціологічне опитування, проведене Українським інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка [5]. На питання про покарання 10% дітей відповіли, що їх б'ють. 57% поскаржилися на те, що їх сварять із використаннями ненормативної лексики. При цьому велика частина дітей (як в 10, так і в 17 років) не знають про те, що фізичні покарання щодо них (як у сім'ї, так і, наприклад, в райвідділі міліції) заборонені законом. Діти вважають: якщо їх затримує міліціонер, то він має право їх бити. Зазначимо, що при цьому 87% дітей у віці 10-13 років відчують себе щасливими і лише 4% нещасними (в 16-17 років, 76 і 11% відповідно).

Медіадослідження проблеми насильства по відношенню до дітей, включаючи жорстоке ставлення, залишення в небезпечних умовах (навмисно або випадково), доведення до самогубства тощо, являє особливий інтерес з точки зору права дитини на життя і догляд з боку батьків або інших дорослих, які їх замінюють. Майже щодня в засобах масової інформації ми чуємо або читаємо звіти про трагічні нещасні випадки з дітьми: вони гинуть в пожежах, тонуть, падають з висоти або стають жертвами нещасних випадків. Вони піддаються жорстокому ставленню, звалтуванню або страждають від постійних травм. На жаль, частіше за все медіаповідомлення щодо соціальної проблеми позначені ознаками «криміналізації» чи «баналізації», сповнені стереотипів та дискримінації або дитини, або сім'ї (наприклад: «батько знає за що б'є»; «били і раніш», «дитина є батьковою, він відповідає за неї та обирає різні засоби виховання: потрібно – б'є, потрібно – крикне...», «я тебе породив, я тебе і вб'ю» та інше).

Зауважимо, що на підставі даних про смертність і нещасні випадки серед дітей в Україні можна зробити висновок про те, що життя дитини недостатньо охороняється, незадовільно захищене, інтереси дитини не є домінуючими, а її майбутнє поставлено під сумнів та халатність з боку дорослих. Кілька прикладів:

- ...на вимогу сусідів міліція вилучила із сім'ї, що існувала лише на пенсію бабусі, її одинадцятирічного внука, який не вмів ні писати, ні читати. У будинку, де вони мешкали разом з батьками, відсутнє світло, газ і вода. Ніде не працюючі батько і мати, змушували дитину жебракувати. Будь-яка інформація від освітян чи медиків відносно дитини не надходила;

- ...за відсутності дома матері, її співмешканець забив до смерті дворічного пасинка за те, що дитина оправилась у ліжку. Внаслідок звірячого побиття малюк отримав черепно-мозкову травму, була відбита селезінка, що і стало причиною смерті. Свої дії вбивця пояснив намаганням виховати пасинка;

- ...колишня вихователька інтернату, що стала прийомною матір'ю для двох дівчаток п'яти та шести років і їхнього трирічного братика, у своєму будинку на околиці міста протягом трьох днів жорстоко била їх палицею та наносила опіки на тіло розпеченим металевим прутом. Хлопчик був доставлений до лікарні в непритомному стані;

- ...в одній із квартир багатоповерхівки сім'я збирачів металобрухту зберігала, а в подальшому розлила, сильнодіючу ядовиту речовину – ртуть. Санітарно-епідеміологічна служба зафіксувала перевищення у 84 рази норму її парів у повітрі. В той же час у квартирі протягом тижня батьки утримували своїх дітей (хлопчика – шість років і дівчинку – десять років). Двері квартири нікому не відчиняли і відмовились убезпечити дітей шляхом переміщення їх в інше місце. Загроза життю дітей відповідала п'ятому рівню. На наполегливі вимоги сусідів захистити їх і дітей цієї родини, працівники санітарно-епідеміологічної служби, МНС, міліції, опікунської ради тривалий час були не в змозі щось вдіяти;

За підсумками нашого моніторингу: тільки в центральних засобах масової інформації (34 видання) в III кварталі 2011 року оприлюднено 187 фактів насильства, нелюдського ставлення та безпрецедентної жорстокості до дітей. На жаль, наш моніторинг довів, що протягом місяця з дня відповідної публікації в медіакомунікаціях, зазначено реагування: органів міліції – 7, служб у справах дітей – 5, соціальних служб – 4, закладів охорони здоров'я – 4, закладів освіти – 1, що в сумі складають реагування (різного рівня) на 12% всіх публікацій (різні видання та жанри медіаінформування).

Протягом тривалого часу в Україні на рівні суспільства проблеми насильства в сім'ї активно не обговорювалися. Правозахисні громадські організації, зокрема гендерні, стали не тільки ініціаторами захисту жертв насилля, а й спонукали державні органи влади до формування необхідної законодавчої бази щодо розширення державної системи захисту потерпілих від насильства.

Верховною Радою України 2001 року було ухвалено Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» та Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису». Прийняття законодавчої бази у сфері попередження насильства в сім'ї свідчить про винесення цієї проблеми з розряду приватної родинної проблеми на державний рівень.

Практично в усіх регіонах України почали функціонувати спеціалізовані установи для жертв насильства в сім'ї, зокрема кризові центри, центри соціально-психологічної допомоги, спрямовані на надання комплексної психологічної, юридичної, інформаційно-консультативної, соціально-медичної та іншої допомоги, а також, у разі потреби, надають тимчасовий притулок (до 3 місяців), зокрема, жінкам і дітям, які потерпіли від насильства в сім'ї або опинилися в кризовій ситуації. Послуги потерпілим в більшості надавали громадські та благодійні організації.

В законі України «Про попередження насильства в сім'ї» [64] визначені ознаки, види домашнього насильства та основні шляхи попередження в сучасних українських сім'ях, а саме (див. схему 4):

<i>Чотири ознаки домашнього насильства</i>	<i>Види домашнього насильства</i>
<p>1. Домашнє насильство завжди буває інтенційним.</p> <p>Тобто, ця дія здійснюється з наміром, для отримання певного ефекту.</p> <p>Наприклад, коли водій випадково заподіяв травми пішоходові, то ця дія не є насильством. Але чоловік, що принижує або катує свою дружину, чинить це з наміром. Намагаючись виправдати свої дії,</p>	<p><u>Фізичне насильство</u>: вбивство, спроба вбивства, побиття, катування, нанесення фізичних пошкоджень, стусани, опіки, шпурляння різними предметами і т.п.</p> <p><u>Психологічне та емоційне насильство</u>: Позбавлення волі або утримування під наглядом проти волі жінки, постійне стеження, погрози, залякування, шантаж, постійний контроль життя та спілкування з</p>

<p>домашні кривдники декларують свої позитивні наміри. Але справжні їхні наміри зовсім інші (незалежно від того, усвідомлюють вони це чи ні).</p> <p>2. Суть домашнього насильства полягає в порушенні насамперед <u>особистих</u> прав і свобод конкретної людини.</p> <p>Отже, ця дія характеризується порушенням прав і свобод людини. Всі люди вільні і рівні у своїй гідності і правах. Ці права людини – право на безпеку, життя, свободу і т.д., записані в Загальній декларації прав людини. Але, якщо говорити про права не фундаментально, а спуститися нижче, то чи маємо ми право відмовити людині в її/його вимозі? Можемо ми чинити те, що вважаємо за потрібне? Наприклад, приготувати за своїм смаком? Вдягнути ту річ, що ми бажаємо? Піти туди, куди нам хочеться? Купити собі щось на свій розсуд?</p> <p>3. Насильство є таким порушенням прав і свобод людини, яке унеможливує її / його самозахист. <i>Тобто для цієї дії характерна асиметрія сил, коли одна сторона має переваги над іншою.</i></p> <p>4. Ця дія завдає певної шкоди. Шкода від домашнього насильства буває економічна, фізична та психічна (емоційна). Але якщо фізичні ушкодження помітні, то розгледіти заподіяну психічну шкоду буває складно. Як довести, що дружина має проблеми зі своєю психікою? Що дитина зазнала емоційної травми?</p>	<p>оточуючими, ізоляція, заборона на спілкування (навіть з рідними). Поведінка, яка призводить до емоційного розладу, що включає залякування, погрози чи емоційний шантаж; в т.ч. навіювання відчуття страху за власну безпеку, за здоров'я дітей чи близьких, погрози катування чи згвалтування, погрози щодо права опікуватись дітьми, а також агресивна поведінка: гра з ножами, пістолетом чи рушницею. Змушування жінки силою або погрозами до поведінки чи дії, від яких жінка має право утриматись; постійна поведінка, метою якої є зганьбити, дискредитувати чи принизити особисту гідність жінки: наруга над розумовими чи фізичними даними, висміювання та словесні образи, приниження жінки в її власних очах або в очах близьких. Безпідставні обмеження можливості розпоряджатися спільним майном, нанесення шкоди свійським тваринам. Позбавлення можливості відповідно харчуватися і відпочивати. Примусові аборти та примусові вагітності.</p> <p><u>Сексуальне насильство:</u> Згвалтування та сексуальні домагання (іноді в присутності дітей, інших людей), сексуальні образи, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом.</p> <p><u>Економічне насильство:</u> Фінансовий контроль та фінансові обмеження, заборона працювати на певній роботі, заборона працювати взагалі, заборона вчитись чи підвищувати кваліфікацію. Свідоме руйнування майна, зловмисне пошкодження особистого майна особи, позбавлення можливості користуватись одягом чи майном. Позбавлення їжі, позбавлення медичної допомоги.</p>
---	--

Схема 4. Ознаки та види насильства в сім'ї (домашнього насильства).

Таким чином, згідно з чинним українським законодавством насильство в сім'ї розглядається як будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї щодо іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. Насильство може проявлятися в словесних образах, фізичних нападах, побоях, погрозах тощо.

До медіаорієнтирів щодо партнерства для:

- **попередження насильства:** педагоги навчальних закладів та працівники позашкільних, дошкільних закладів; служителі церков; фахівці центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та служб у справах дітей; медичні працівники лікувальних закладів та поліклінік; активісти та волонтери громадських та благодійних організацій «допомоги сім'ям»; керівники підліткових клубів, тренери спортивних секцій, завідувачі закладами культури; дільничі міліціонери та співробітники кримінальної міліції у справах неповнолітніх, прокуратури, судів; сусіди;
- **звернення (заява) щодо насильства:** відділ внутрішніх справ; служба у справах дітей; центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; управління у справах сім'ї, дітей та молоді (спорту); управління або заклад освіти;
- **допомоги жертві насильства:** міліція (обмеження насильника); служба у справах дітей (тимчасове вилучення дитини з сім'ї, притулок для неповнолітніх або медико-соціальні центри реабілітації для дітей); центр соціальних служб (соціальний супровід сім'ї або розміщення в центрі соціально-психологічної допомоги); центр допомоги потерпілим від насильства, організації різних форм власності (захист та опіка на період розгляду заяви про насильство); сусіди або віруючі місцевого приходу (як свідки та як помічники соціальних інституцій).

Разом із тим, незважаючи на певні позитивні зрушення у розв'язанні проблеми насильства, жорстокого поводження з дітьми механізм правового та соціального захисту потерпілих залишається недосконалим: не вистачає відповідних закладів для надання допомоги потерпілим та спеціально підготовлених фахівців у сфері запобігання насильству (в першу чергу, комунальної власності); неефективною є система вчасного виявлення випадків насильства в родині. Недостатньо ефективною також є система санкцій, що застосовуються щодо осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. Актуальним є вивчення практики надання послуг тим особам, що потерпіли від насильства, визначення чинників, що впливають на якість цих послуг та можливих шляхів вдосконалення реалізації Закону України «Про попередження насильства у сім'ї».

Насильство може чинитися як дорослими щодо дітей, так і самими дітьми відносно одне одного. Свідченням поширеності останнього стали численні публікації та репортажі на національному телебаченні, присвячені насильству між дітьми в школі.

Оскільки діти проводять багато часу саме в навчальних закладах, школи мають відігравати одну з ключових ролей у справі захисту дітей від насильства. Сучасні заклади освіти й виховання з усіма їхніми проблемами, труднощами, недоліками зберігають статус одного з основних інститутів соціалізації особистості, її становлення і розвитку. Відповідно, дорослі, які здійснюють контроль за навчальними закладами і які працюють у них, зобов'язані забезпечити умови, які б сприяли утвердженню людської гідності дитини та її розвитку. Попри широке публічне висвітлення цієї проблеми, варто зауважити, що вона залишається недостатньо вивченою, зокрема, не до кінця з'ясовано причини такого насильства, його види, наслідки та те, яка допомога надається потерпілим дітям і дітям, котрі таке насильство вчиняють [43]. Також бракує інформації про те, якої допомоги потребують учителі для більш ефективного реагування на це явище та його профілактики.

Протидіяти насиллю в школах або інтернатах надзвичайно складно [8], бо вся система освітньої діяльності ніби обплутана круговою порукою. Навіть якщо факт насильства стає відомим – довести його достовірність досить складно [22]. Фахівці, що мають працювати з дітьми, не завжди мають достатньо якісну підготовку для ефективної роботи, рівень вміння для створення безпечного дитячого середовища. Причини різні – брак спеціалізованої підготовки, швидка зміна реалій життя тощо [49].

Очевидним є те, що в Україні права дітей хоча б раз в житті та порушувались...батьками, іншими дітьми, чиновниками, державою...ніби глибоко в «менталітеті дорослого» *засіяно нерозуміння* того, що дитина будь-якого віку – це громадянин України, і поки він/вона не досягли повноліття, прав мають більше, ніж власне будь-хто з дорослих. Є чимало епізодів економічного насильства над дітьми. Мова не про кишенькові гроші для дітей, мова про те, як дорослі використовують права дитини... у своїх корисливих дорослих цілях: наприклад, батьки беруть кредит, приховуючи при цьому, що залогове майно частково належить дитині; потім перестають виплачувати кредит та напряду протиставляють інтереси дитини та інтереси фінансової установи.

Протидію насильству ускладнює те, що насильницькі дії відносно дітей досить складно виявити, дії різних служб та організацій унеможлиблює «сімейне право» та «приватне життя сім'ї». Безумовно, різним організаціям, сусідам, перехожим бракує соціальної компетентності в інтересах дітей. Інтереси дітей на «побутовому рівні» заплутались в тенетах батьківської присутності та нелюбові, в законодавчих суперечностях та відсутності місцевих інституцій оперативного реагування на дитячі ситуації.

Діти рідко наважуються зізнаватись, що стали об'єктами (жертвами) насильства або жорстокого поводження. У деяких випадках діти сприймають погане поводження за нормальне явище, особливо, якщо вони із самого народження виховувались у подібній атмосфері.

Протидії насильству над дітьми зашкоджує завальний механізм координації між різними інституціями. Чиновники бояться фіксувати факт насильства, бо на місцях, частіше за все, відсутні реальні, оперативні або мобільні можливості захистити дитину. Міліціонери не наважуються застосовувати миттєві заходи до кривдників, бо, в переважній більшості, не володіють достатніми фактами для затримання, ізолювання або обмеження в діях кривдника. Судді в переважній більшості вірять виправданню «в словах каяття» гвалтівників дітей – горе батьків (якщо справа і доходить до суду!). Соціальним працівникам бракує реабілітаційних та реінтеграційних технологій, ресурсів; вони несміливо втручаються в сімейне (приватне) життя.

Слід зазначити, що однією з головних причин наявності тривалих за часом чи небезпечних за наслідками фактів насильства над дітьми є *неувага* до ситуацій в кожній сім'ї, дитячому середовищі зокрема: не вистачає часу, кадрів, вміння спостерігати, відслідковувати, втручатись, пропонувати транзитні профілактичні заходи тощо. При розгляді дитячих справ до уваги беруться різні факти, цінності та ресурси, захист прав дитини в цьому переліку операційно не домінує.

Надзвичайно важлива історія про дитину, якій ніхто ніколи не допоміг. Настя і раніше не любила спілкуватися. У колонії вона також мало спілкується з оточуючими. Одного разу вона розповіла психологу все. Розповідала довго, зі сльозами, криками, болем ... Звичайна сім'я: мати і дочка. Батько пішов від них давно, поїхав в Росію на заробітки, там і згинув. Навіть мати не може дізнатися про його долю. Жили завжди важко, від зарплати до зарплати. Втім, так жили багато хто інший. Вважали себе щасливими, тому що мали роботу. Коли Насті було вісім років, мама привела в дім вітчима. Спочатку все було добре: дві зарплати, повна сім'я, що ще потрібно для щастя! Так часто говорила мама. Вітчим вирішив кинути фізичну праця, зайнятися бізнесом. Його бізнес лопнув негайно, не було достатньо грошей, щоб прогледувати всі ці органи контролю. Вітчим, повернувшись на завод залізобетонних виробів, запив. Вважав себе невдахою, лив п'яні сльози за самим собою. Одного разу сп'яну вдарив дружину: «Ти, сука, винна в тому, що моє життя

не вдалося!» Потім стало гірше, за постійне пияцтво вигнали з заводу. Знову жили на одну зарплату, вже - троє. Мати потьмяніла, шукала додаткові заробітки. Одного разу вночі, у відсутності дружини п'яний вітчим побив і згвалтував Настю. Мати, дізнавшись про подію, вітчима пожаліла, просила Настю нікому не розповідати в школі. Акти насильства тривали. Не бачачи кінця такого життя, дванадцятирічна дівчинка отруїла вітчима. На розтині встановили причину смерті - отруєння. Настю заарештували. Слідство було коротким і простим, Настя нічого не заперечувала. Адвокат, колишній працівник міліції, звільнений за участь у катуваннях затриманих, якось сказав Насті: «Ну, і що, трахнув він тебе кілька разів. А вбивати мужика навіщо було?» Таким же був суд, коротким, спокійним, зрозумілим. І ніхто не запросив на судові засідання в якості свідків всіх тих дорослих, які не захотіли допомогти дитині. Не було там вчительки, якій Настя одного разу розповіла все, не було людинолюбної мами, сусідів, що чули не раз нічні крики і плач. Не було дільничного, який, зі слів сусідів, знав про те, що відбувається з Настею. І ніхто не запросив на суд дитячого гінеколога, під час профілактичного огляду дівчаток в поліклініці звернула увагу на розриви, свіжі, кровоточиві розриви Настинної плоти. Вона, гінеколог, змусила дівчинку розповісти правду, але не зафіксувала її письмово, побоялася. А тепер уявімо: суддю, який остаточно зламав майбутнє життя Насті, зроблять ювенальним суддею, спеціалізованою суддею щодо дитячих доль!? З усіма можливостями, що з цього випливають. Щось зміниться? Сумніваємося...

До суттєвого зниження рівня латентності насильства і невиконання батьківських обов'язків може привести запровадження альтернативного (адмінарешту, виправним роботам та адмінштрафу) виду покарання, щось на зразок примусового проходження спрощеної корекційної програми соціально-виховного напрямку. Тобто призначення судами певного терміну часу перебування кривдників (можливо, разом з дітьми) під наглядом спеціалістів (психологів, соціальних педагогів). На сьогодні в регіонах функціонує понад 60 кризових центри, потенціал котрих повною мірою і належним чином не використовується. Саме їх спеціалісти і могли б забезпечити виконання такого судового покарання: оцінити рівень складності відносин, надати певні консультації і поради для набуття досвіду, зорієнтувати у напрямках врегулювання відносин та зняти сегменти агресивності. Запровадження такого покарання посилить довіру у батьків та рідних і сприятиме збільшенню кількості звернень за фактами насильства, принаймні буде отримана більш об'єктивна картина реальних масштабів цього явища у державі. На жаль і дотепер законодавчо визначене ще у 2008 році проходження корекційних програм з особами, що вчинили насильство в сім'ї, так і не запроваджене в регіонах [13].

В Україні впроваджують практику роботи «зелених кімнат» для опитування дітей, які постраждали від насильства та експлуатації. «Зелена кімната» призначена для опитування дітей, які постраждали чи стали свідками сексуального насильства або експлуатації, за допомогою спеціальних методик, дружніх до дитини. Як того вимагають міжнародні стандарти, кімнати обладнані зручними для дітей меблями, необхідною відео та аудіозаписувальними пристроями, «венеціанським дзеркалом», а також методичними матеріалами для роботи з дітьми [82].

Стає очевидною необхідність профілактики проблеми, що пояснюється такими основними причинами: ціннісне ставлення до окремої людини, суб'єктивні страждання постраждалих дітей; поширеність цієї проблеми вимагає дій, що виходять за межі надання допомоги одній окремій дитині; довгострокові наслідки насильства, жорстокого поводження з дітьми звичайно вимагають конкретних програм для їх подолання, а це означає виділення значних державних коштів; дітям варто не лише коригувати наявні

форми поведінки, але й формувати нові, в основному, на власному прикладі, адже батьки, вчителі самі часом дозволяють собі такі прояви психологічного насильства як порівняння, навішування ярликів, ігнорування почуттів дітей; необхідно, щоб педагоги самі навчилися правильно ідентифікувати насильство як у своїй поведінці, так і в поведінці дітей, щоб сформувавши єдиний погляд на наявну проблему; варто ознайомлювати суспільство з загальноприйнятими у світі поняттями «нехтування потребами дитини», яке є більш широким з огляду на розуміння проблеми насильства над дітьми.

Головна мета полягає в розширенні усвідомлення і знань населення щодо масштабів цієї проблеми і її наслідків. Зміна ставлення населення до проблеми жорстокого поводження з дітьми напевно приведе до соціальних і юридичних реформ.

Слід розробити різні навчальні програми, спрямовані на батьків і включаючи освіту з питань розвитку дитини, засновані на наявних накопичених професійних знаннях, а також що містять конкретне керівництво з дій батьків стосовно дитини залежно від ситуації і рівня розвитку дитини.

Слід розробити профілактичні програми для дітей, які включають такі елементи, як право дитини сказати «ні», законність недоторканності тіла і розпізнавання ознак небезпеки. Переважно, щоб такі програми використовувалися в широко відвідуваних місцях, включаючи школи, центри за місцем проживання або центри суспільної охорони здоров'я, і щоб вони діяли не на разовій, а на постійній основі.

Слід детально оцінити і глибоко продумати низку питань. До них зараховують такі питання, як обов'язкове повідомлення про випадки жорстокого поводження з дитиною, обов'язкове покарання і альтернативи для тюремного висновку, позовна давність, свідчення експертів, ступінь впливу на дітей, що стали жертвами, кримінальне розслідування стосовно особи, що вчинила злочинні дії, і питання державної відповідальності із забезпечення подальшого захисту дитини і необхідного реабілітаційного лікування.

Необхідно створити різноманітні «гарячі лінії» та «телефони довіри» для дітей, для батьків, для фахівців або для зацікавлених громадян, що забезпечить прямі консультації для анонімних користувачів.

Важливим «інструментом» є використання різних засобів медіакомунікацій. Широке використання телебачення, радіо і газет надає відмінну можливість для проведення систематичної кампанії з запобігання жорстокого поводження з дітьми та протидії насильству.

Актуальні питання для медіавиробництва:

1) Насильство в сім'ї над дитиною є величезною проблемою державного значення. Її масштаби і прояви вражають.

2) Проблема насильства над дітьми залишається актуальною для України, незважаючи на те, що на законодавчому рівні будь-які прояви насильства по відношенню до дитини, зокрема фізичне покарання, заборонені. Держава визнає, що насильство над дітьми трапляється в різних сферах життя – вдома, при контакті з представниками правоохоронних органів, у закладах опіки, в навчальних закладах.

3) Насильство може чинитися як дорослими щодо дітей, так і самими дітьми відносно одне одного. Свідченням поширеності останнього стали численні публікації та репортажі на національному телебаченні, присвячені насильству між дітьми в школі.

4) Наявна статистична інформація не відображає всієї повноти проблеми. Особи, які зазнають насильства в родині, в більшості не схильні звертатися до офіційних органів захисту або не знають, куди потрібно звертатися. Наявна міжвідомча

статистика не містить усіх необхідних даних: у ній відсутні дані за певні роки та стосовно ситуації в деяких регіонах.

5) Чинне законодавство, зокрема Закон України «Про попередження насильства у сім'ї», потребує істотного доопрацювання. Цей документ має скоріше декларативний, ніж прикладний характер, оскільки є складним для застосування у реальних випадках, які трапляються в повсякденному житті людей.

6) Потребує розвитку й вдосконалення загальноправове регулювання проблеми насильства у сім'ї, стимулювання зміни громадської позиції у цьому напрямі.

7) Територіальні, шкільні механізми превенції насильства, реагування на його прояви та система допомоги для дитини мають розроблятися із залученням самих дітей і врахуванням їх думки для підвищення довіри дітей до цих механізмів, спрямованості пропонованих дій на реальні потреби та очікування дітей.

8) В Україні сформована мережа закладів з надання допомоги потерпілим від насильства в сім'ї, проте вона не задовольняє потреби регіонів.

9) Насильство над дітьми та жорстоке поводження з дітьми потребують на рівні кожного регіону України негайної та системної консолідації наукових, громадських, соціальних, освітніх, медичних, релігійних, правоохоронних інституцій та медіаорганізацій.

10) Найбільше до питань протидії насильству в сім'ї долучаються органи внутрішніх справ, а не місцева влада чи соціальні служби різних форм власності.

11) Потрібно реорганізувати систему просвітницьких та профілактичних дій щодо попередження насильства серед дітей у школі, мікрорайоні, будинку з врахуванням визначених потреб учасників навчально-виховного процесу. Ключовими фігурами на початку такого процесу варто розглядати батьків, педагогів та виховників молоді (дитячі, молодіжні організації).

12) Кількість послуг, що надаються відповідно до Закону України «Про попередження насильства у сім'ї», зростає. Якість послуг у закладах, які надають допомогу потерпілим від насильства, потребує суттєвого вдосконалення.

13) Потребують подальшого розвитку соціальні технології і соціальні послуги з протидії насильству в сім'ї, застосування нових підходів. Окрім проблем з матеріальною та кадровою забезпеченістю діяльності центрів, експерти відзначили низький рівень первинної профілактики насильства в сім'ї, недостатню обізнаність громадян щодо цієї проблеми та правові механізми її подолання. Це є проявом загальної низької правової культури населення, побоювання щодо неефективного вирішення їхніх проблем.

14) Сприяє збереженню насильницької моделі сімейних стосунків і активний показ насилля у мас-медіа [29]. Медіакомунікації мають принципово більше та якісніше працювати у напрямках популяризації соціальних знань та розширення контактів для прийняття дітьми та дорослими оперативних самостійних дій.

Торгівля дітьми, комерційна сексуальна експлуатація дітей, використання найгірших форм дитячої праці. Із року в рік дедалі більше дітей по всьому світу вивозять в інші країни або регіони з метою використання у важкій нелегальній праці або для роботи у сфері секс-послуг, примушують займатися проституцією, продавати себе в порнографії, з метою всиновлення та жебракування [78].

Усі держави повинні захищати дітей від будь-яких форм експлуатації і розбещення, торгівлі та контрабанди їх у будь-яких цілях і в будь-якій формі. Важливим кроком стала ратифікація Українською державою у жовтні 2000 року Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) № 182 «Про найгірші форми дитячої праці»; Факультативний

протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії був ратифікований Україною у квітні 2003 року.

Хоча явище торгівлі дітьми у світі існувало завжди, початком його міжнародно-правового виокремлення можна вважати початок ХХ ст. (1910 рік), коли було прийнято Міжнародну угоду щодо припинення торгівлі білими рабнями (International Agreement for the Suppression of White Slave Traffic) [91]. У цьому документі жертвами торгівлі людьми визначалися особи починаючи з 16-річного віку, і особливий акцент робився на торгівлі людьми з метою використання праці.

Протокол про запобігання, припинення і покарання торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми (також відомий як *Протокол про торгівлю людьми*) [68] прийнятий в 2000 р. Радою Організації Об'єднаних Націй в м. Палермо (Італія) є міжнародною збіркою дипломатичних норм, встановлених відповідно до Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності (ООН) [34]. *Протокол про торгівлю людьми* визначає торгівлю людьми як: вербування, перевезення, передача, приховування або одержання людей шляхом погроз або застосування сили, або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або за рахунок надання або отримання платежів або прибутку для одержання згоди особи, яка має контроль над іншою особою, з метою експлуатації. Така експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію інших осіб шляхом проституції або інших форм сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або дії, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів. Згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію, як викладено вище, не вважається дійсною за умови використання будь-якого із засобів впливу, зазначених вище.

В світі збільшення кількості *проданих дітей*, як правило, пов'язане з бідністю, епідеміями, економічними кризами, політичними репресіями та зростаючим попитом з боку насильників над дітьми. Діти продаються з Китаю в Таїланд. Кожен рік тисячі дітей перепродаються з Непалу в Індію. Тенденція до розширення простежується в Латинській Америці. Дівчатка з Гондурасу перевозяться в борделі Гватемали, Сальвадору та Мексики. Мережа торговців виявлена в Африці та Східній Європі. Діти з України, Росії, Молдови знайдені в Угорщині, Польщі, балтійських країнах та великих містах Західної Європи. Діти з Румунії та Молдови були запрошені як танцювальні колективи в Камбоджу для виступів, а там були примушені до проституції. В будь-якій країні «ланцюг злочинних дій торговців людьми/дітьми» є однаковим:

(1) **ВЕРБУВАННЯ** –

(2) **ПЕРЕВЕЗЕННЯ** –

(3) **ПЕРЕДАЧА АБО ПРИЙОМ ЛЮДЕЙ** –

(4) **ПРОДАЖ АБО ОТРИМАННЯ** –

(5) **ВИКОРИСТАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ МЕТОДІВ** –

(6) **ЕКСПЛУАТАЦІЯ**.

Діти можуть продаватися за межі країни, а можуть переміщуватись у межах країни, як правило переміщення із сільської місцевості до промислових міст або міст туристичного спрямування чи місць поблизу великих будівництв, зупинок вантажівок, портів та військових баз. Ряд правозахисних організацій (Міжнародна організація з міграції, Міжнародний жіночий правозахисний центр “Ла Страда – Ураїна”, Міжнародна організація ЕКПАТ) стверджують, що інформація про масштаби торгівлі дітьми в Україні є не зовсім достовірною та об'єктивною, зокрема це стосується торгівлі дітьми всередині країни (внутрішньої торгівлі) [17].

До медіарозгляду ситуації дитини: які причини торгівлі дитиною (сексуальна експлуатація)?

Ситуація 1, брати Саша і Слава, 15-16 років

Хлопчики – близнюки живуть у невеличкому районному центрі. Батько покинув родину. Мати – інвалід, не працює. Власного господарства родина не має. Опікується сім'єю рідний брат матері. Ця «опіка» полягає в тому, що він «здає» хлопців на сільськогосподарські роботи на будівництво, отримує за це гроші. Лише частину цих грошей він використовує на потребу сім'ї. Формально діти продовжують навчання. Славко навчається в 11 класі. Навчанням не цікавиться. Прогулює уроки. Виявляє агресивну поведінку, не йде на контакт. Сашико навчається в 10 класі (його було залишено на 2-ий рік). До школи відноситься більш відповідально. Хоча, за умови постійно зайнятості на різних підробітках, він не в змозі відвідувати школу регулярно, а саме навчання дається йому важче, аніж братові.

Ситуація 2, сестри Оля 12 років, Іра 14 років, Яна 15 років

Наймолодша дівчинка має фізичні вади розвитку. Батько дівчат не реєстрував шлюб з їхньою матір'ю. Час від часу кидав сім'ю. Вперше вивіз дівчаток за кордон, коли їм було 4, 6, 7 років відповідно. Разом з дівчатами жебракував: видавав себе за інваліда афганської війни, якого з трьома доньками кинула жінка. Матері дівчаток він сказав, що знає благодійні фонди за кордоном, які допоможуть йому влаштувати молодшу доньку на лікування. Через декілька місяців повернувся разом з дівчатами додому. Потім в різні роки викрадав дівчат поодиночі або всіх і вивозив за кордон, де примушував жебракувати. З розповідей дівчат відомо, що під час перебування в Польщі, їх батько виїздив іноді в Німеччину. Дівчата в цей час повинні були працювати на тітку (віддавати їй всі гроші, виконувати хатню роботу), у якій батько їх залишав.

При розгляді вищевикладених соціальних ситуацій маємо вказати такі причини торгівлі дітьми:

- «третя особа» (близька до родини дітей або один із батьків дітей), яка отримує грошову або майнову винагороду за використання дітей;
- бездіяльність місцевих органів та служб, які мали б функціонально попередити експлуатацію дітей;
- невміння дітей-підлітків, молодих людей (з 15 років!) елементарно захистити себе: незнання власних прав та шляхів їх реалізації;
- розвиток дітей припинено! Їхнє майбутнє під сумнівом.

Українських дітей примушували перевозити і продавати наркотики в Молдові та Росії. Нерідко можна бачити, коли діти минуть машини, працюють на базарах або жебрачать, замість того, щоб навчатись у школі. Жінки-жебрачки, які тримають на руках дітей, що постійно сплять, завдають непоправної шкоди їхньому здоров'ю, бо використовують для їх заспокоєння наркотичні речовини або снодійне. Не викликає сумніву факт, що такі діти будуть мати проблеми в розумовому розвитку, фізичному та психічному здоров'ї, а також будуть соціально дезадаптованими.

До медіасюжетів.

Загальний орієнтир медіапрацівнику: серед дітей, які потерпають від торгівлі, можна визначити такі соціальні підгрупи:

- діти, залучені до комерційної трудової експлуатації;
- діти, залучені до комерційної сексуальної експлуатації;
- діти, залучені до жебракування;
- діти, залучені до кримінальних дій;

- діти, продані для трансплантації;
- нелегально усиновлені діти.

Головна відмінність наслідків ситуації насильства поза торгівлею людьми, а також в ситуації трафіку полягає в тому, що, в першому випадку, не втрачається відчуття себе як самостійної, індивідуальної особистості, яка має право на власні почуття, переживання, потреби. В іншому ж випадку, дитина частково або повністю втрачає самоідентифікацію як незалежна особистість. Що молодша дитина та що довше вона перебувала в ситуації торгівлі, то більше є ступінь втрати цієї самоідентифікації.

Окрім цього, необхідно враховувати той вид діяльності, в який було залучено дитину. Адже це також впливатиме на наслідки (див. схему 5):

<u>Перша складова торгівлі дітьми:</u> трудова експлуатація	<u>Друга складова торгівлі дітьми:</u> сексуальна експлуатація	<u>Третя складова торгівлі дітьми:</u> залучення до кримінальної діяльності
<ul style="list-style-type: none"> - медичні проблеми (травми, загострення хронічних хвороб, наслідки інтоксикації хімічними речовинами та інше); - мало шансів стати кваліфікованим дорослим (прогалини в освіті, низька мотивація до навчання); - низька самооцінка; - уповільнений розвиток; - погано розвинуті соціальні навички; - залежність від «хазяїв»; - байдужість до зовнішнього світу, до свого майбутнього... 	<ul style="list-style-type: none"> - медичні проблеми (інфекції, що передають статевим шляхом, СНІД, вагітність, наслідки можливих абортів, наслідки зловживання психоактивними речовинами та алкоголем, та інше); - надмірна сексуалізація поведінки; - втрата довіри до дорослих; - відсутність почуття власної значущості та поваги до себе; - неприйняття власного тіла; - емоційна нестабільність; - викривлена ідентифікація себе; - погано розвинуті соціальні навички... 	<ul style="list-style-type: none"> - наслідки зловживання психоактивними речовинами; - встановлення «поганих» зв'язків; - втрата довіри до оточуючих; - низький рівень розвитку моральних уявлень та норм; - соціальна дезадаптація дітей (діти після виведення з ситуації торгівлі продовжують девіантну форму поведінки, та провокують розвиток кримінальної діяльності)...

Схема 5. Три складових соціальної проблеми торгівлі дітьми: основні наслідки для дитини.

Медіапрацівник має чітко усвідомлювати особливу вразливість дітей внаслідок факту торгівлі, а саме:

- враховувати фактор прихованості;
- враховувати фактор того, що діти не завжди усвідомлюють, що їх продають або експлуатують;
- враховувати фактор того, що в Україні немає спеціалізованих соціально-психологічних або реінтеграційних служб для дітей-жертв торгівлі (за винятком центру в одеському регіоні, який донедавна діяв);

- *враховувати фактор індивідуальної реабілітації для кожної дитини-жертви торгівлі та те, що програми реабілітації займають понад рік-півтора часу.*

Окремі злочинці та кримінальні структури займаються «купівлею» та втягуванням дітей у комерційну сексуальну експлуатацію. Ці кримінальні структури задовольняють сексуальні запити клієнтів, які шукають незаконного сексуального задоволення, використовуючи дітей. Корупція та відсутність або невідповідність законів, недотримання чинних законів – усе це є факторами, які призводять до комерційної сексуальної експлуатації дітей. У комерційній сексуальній експлуатації дітей можуть брати участь як одна особа, так і невелика група (наприклад, сім'я, знайомі), або великі групи (наприклад, кримінальні організації) людей. Комерційна сексуальна експлуатація дітей є формою примусу та насилля над дітьми і прирівнюється до примусової праці та інших сучасних форм рабства. Вона включає в себе дитячу проституцію, порнографію та торгівлю дітьми. До неї також зараховують дитячий секс-туризм та ранні шлюби [28].

Комерційна сексуальна експлуатація дітей може призвести до серйозних наслідків на все життя або навіть поставити під загрозу саме життя, завдаючи фізичну, психічну, духовну, моральну шкоду, включаючи загрозу ранньої вагітності, летальності пологів, запізнення фізичного та розумового розвитку, травми, фізичну інвалідність та хвороби статевих органів, включаючи ВІЛ/СНІД. Право дітей на щасливе дитинство та достойне, продуктивне та корисне життя повністю порушується. Сексуальна експлуатація дітей є багатосторонньою проблемою. Глобальний світовий секс-ринок втягує мільйони дітей і має мільйонні доларові прибутки.

За даними досліджень, вербують дітей, потерпілих від зовнішньої торгівлі, найчастіше пропонуючи їм такі види робіт: торгівля на вулиці, домашня робота, робота в сільському господарстві, надання секс-послуг, танці, робота офіціанткою. Проте на новому місці респондентам рідко доводиться займатися торгівлею на вулиці або домашньою роботою, натомість вони мусять надавати секс-послуги, танцювати, жебракувати. Що стосується дітей, які потерпіли від внутрішньої торгівлі, то їм пропонують працювати прибиральницями, офіціантками, продавцями, а потім примушують надавати секс-послуги або жебракувати.

Діти, що потерпіли від торгівлі людьми, у більшості випадків позбавлені свободи пересування, можливості спілкування з іншими й контактів із близькими. Шляхи звільнення дітей відрізняються залежно від того, потерпіли вони від зовнішньої або від внутрішньої торгівлі людьми. Основними шляхами звільнення дітей, які потерпіли від зовнішньої торгівлі людьми, є втеча, арешт і депортація з країни, від внутрішньої торгівлі людьми, – це рішення самої дитини поїхати та прийняти таке рішення.

До медіасюжетів.

1) Категорії дітей, які є найбільш вразливими до потрапляння в тенета торгівців людьми:

- *Соціальні сироти або діти, які більшість часу проводять на вулиці.*
- *Діти-сироти та діти, які позбавлені батьківського піклування (окремо: мешкають в сім'ях, утримуються в інтернатних закладах).*
- *Діти з неблагополучних родин.*
- *Діти, які зазнали сексуального насильства в сім'ї.*
- *Діти, які постійно зазнають домашнього насильства.*
- *Діти, що мають психічні порушення.*
- *Діти з сільської місцевості.*

- *Діти, що проживають поблизу «скупчення» чоловіків – військові гарнізони, автостанції далекобійників, тощо.*
- *Діти, чії батьки або інші родичі працюють за кордоном або стали жертвами торгівлі.*
- *Діти з багатодітних родин.*
- *Діти, які мають лише одного з батьків.*
- *Діти з викривленою системою цінностей та інші.*
- 2) *Діти можуть потрапити до ситуації торгівлі різними шляхами:*
 - *Міждержавне усиновлення.*
 - *Оздоровлення та відпочинок за кордоном.*
 - *Навчання за кордоном.*
 - *Оголошення модельних агенцій.*
 - *Конкурси краси та кастинги.*
 - *Рекламні оголошення щодо працевлаштування.*
 - *Вербування.*
 - *Продаж або експлуатація рідними або знайомими.*
 - *Продаж або експлуатація іншими дітьми.*
 - *Викрадення тощо*
- 3) *Фактори, які сприяють залученню дітей до торгівлі*
 - *Попит.*
 - *Бідність.*
 - *Оточення, в якому зловживання дитиною є прийнятним.*
 - *Бездіяльність відповідних служб.*
 - *Медіакомунікації, які популяризують експлуатацію дітей.*
 - *Слабка воля держави та бездіяльність місцевих органів влади.*

Проблема торгівлі дітьми, з одного боку, є прихованою, а з іншого боку такою, навколо якої існує багато міфів та стереотипів. Деякі існують на рівні суспільства, деякі притаманні спеціалістам з роботи з дітьми. Так, популярною є думка про те, що лише бездоглядні діти та діти-сироти стають жертвами торгівлі. Коли таке нещастя стається з дитиною на перший погляд благополучної сім'ї, то її обов'язково (типове тлумачення) «викрали цигани» або «продали на органи». Про підлітків, які потрапляють до секс-індустрії, частіше за все говорять про те, що вони самі обрали «шлях розпусти», прагнення легких грошей або у них «відсутні моральні цінності». З іншого боку, *чимало стереотипів і серед працівників медіакомунікацій*, до прикладу: «проблема не актуальна» (дійсно, куди актуальніше проблема розведення кроликів на великих полях Батьківщини); «про проблему усі знають, про неї стільки написано, навіщо ще про це писати»; «у нашому місті проблеми немає!»; «неформат видання: ми не пишемо/не говоримо про дітей»; «ця тема цікава лише жовтій пресі, а ми ... видання!».

За оцінкою Ради Європи, в українських шпиталях крадуть новонароджених дітей та використовують їх для трансплантації органів. «Я переконана, що в Україні були факти викрадення дітей», - повідомила доповідач Парламентської асамблеї Ради Рут-Габі Вермот під час візиту до Києва в 2005 році. - Про такі випадки надходили повідомлення з багатьох міст України. У 2001-2005 роках тільки в м. Харкові з однієї клініки зникло до 300 немовлят». Пані Вермот нарікала також на те, що деякі з чиновників, з якими вона розмовляла, зокрема з МВС, недостатньо серйозно сприймають цю проблему. В свою чергу, Міністерство внутрішніх справ і Генпрокуратура повідомляли та повідомляють про те, що підтверджені фактам торгівлі дітьми в Україні не виявлено.

Ганебні факти торгівлі людьми підтверджує і Департамент Сполучених Штатів Америки: «Україна є державою, з якої чоловіки, жінки і діти продаються у країни Європи,

Близького Сходу та до Росії з метою сексуальної експлуатації і примусової праці. За даними останніх досліджень, в Україні спостерігається феномен внутрішньої торгівлі людьми для всіх форм експлуатації і зростаюча проблема торгівлі неповнолітніми. України продовжує бути країною транзиту на Захід жертв торгівлі людьми азіатського та молдавського походження». Такий висновок зробив Держдепартамент США у п'ятій щорічній Доповіді про торгівлю людьми. В ній, зокрема, зазначено, що "... Міністерство внутрішніх справ у 2005 році відкрило 269 нових справ, завершило 72 розслідування та пред'явило звинувачення в торгівлі людьми 138 особам. За фактами торгівлі людьми розпочато 68 судових розглядів суд визнав обвинувачених винними у торгівлі людьми в 67 випадків. На жаль, до позбавлення волі були засуджені лише 22 особи, інші засуджені умовно протягом звітнього періоду правоохоронні органи успішно нейтралізували 17 організованих злочинних угруповань, причетних до торгівлі людьми. Однією з проблем є факти змови з метою торгівлі людьми та причетність до неї державних посадових осіб. Цим, можливо, і пояснюються дуже м'які вирокі» [79].

До медіарозгляду ситуації дитини: які причини торгівлі дитиною (сексуальна експлуатація)?

Ірина (15 років) проживає у сільській місцевості. Батьки розлучені. Проживає у власному будинку з матір'ю. Домашнє господарство не ведеться. В селі практично немає можливості для працевлаштування. Мати займається проституцією в обласному центрі, куди вона регулярно приїздить із села. Останнім часом вона примушує доньку заробляти для сім'ї гроші, займаючись проституцією. Для цього вона бере її з собою у місто і сама знаходить для неї клієнтів. Чоловіки розраховуються безпосередньо з матір'ю. Точних даних про кількість клієнтів та оплату немає. Ірина закінчила 8 класів, зараз школу не відвідує через заборону зі сторони матері. Школа та інші служби докладають недостатньо зусиль для того, щоб повернути дівчину до навчання. Поведінка дівчини має девіантний характер – вона лається, курить і вживає алкоголь. Внаслідок чого вона майже не має друзів та викликає негативну реакцію з боку навколишніх.

При розгляді вищевикладеної соціальної ситуації маємо вказати такі причини торгівлі:

- *позиція матері, яка сприяє залученню дитини до комерційної сексуальної експлуатації; фактично мати виступає сутенером власної доньки;*
- *бездіяльність місцевих органів та служб, які мали б функціонально наполягати на продовженні навчання, розпочати соціальний супровід сім'ї або застосувати заходи впливу на матір;*
- *відсутність в громаді (де проживає Ірина) значимої людини, до якої можна звернутися по допомогу;*
- *невміння дівчини-підлітка, молодої людини (15 років!) елементарно захистити себе: незнання власних прав та шляхів їх реалізації.*

«Публіцистика про педофілію», на жаль, масова. Однак, зворотнім боком сексуальної експлуатації – є доля дітей, про що медіакомунікації весь час забувають «смакуючи» хворобливі пристрасті дорослих в політичному, кримінальному, елітному ракурсах. В Україні (за даними неофіційних досліджень) в середньому кожний шостий-сьомий підліток у віці до 18 років (обох статей) піддавався сексуальному насильству. Кожна третя дівчинка зазнавала сексуальних домаган, кожна п'ята - зазнавала сексуальних пестошів і одна з десяти - була жертвою зґвалтування. Один з семи хлопчиків зазнавав

сексуального насильства. Дослідження серед вихованців спеціалізованих шкіл та виховних колоній свідчать про наступне: 20-30% опитаних сказали, що вони були жертвами сексуального насильства або експлуатації, і лише 2% випадків такого роду закінчилися судовою процедурою та кримінальним покаранням. Звернімо увагу: якщо жертви не одержували необхідної психологічної підтримки після сексуального насильства, вони часто ставали агресивними стосовно інших і насамкінець вступали в конфлікт із законом.

Слід мати на увазі, що у випадку торгівлі дітьми постраждалі (діти) не завжди можуть скористатися можливостями системи допомоги, оскільки:

1) інституції допомоги можуть бути відсутні в їхньому житті, або нема необхідних ресурсів, чи не відповідати їхнім проблемам (наприклад, дитина може не мати сім'ї, не ходити до школи тощо);

2) діти можуть не мати інформації про ці інституції чи не бажати скористатися ними (наприклад, дитина, якою торгують батьки, може не знати, що це неприйнятно, може не знати, куди звернутися за допомогою, боятися піти в соціальну службу чи районний відділ міліції, оскільки не хоче розлучатися з батьками, яких вона по-своєму любить, чи вступати в конфлікт з ними);

3) норми діяльності інституцій можуть створювати нові проблеми для тих, хто ними користується (наприклад, дитина, яка звернулася за допомогою до органів внутрішніх справ, може переживати психічну травму під час надання численних свідчень до та під час ведення справи в суді) [67].

Аналіз світового досвіду захисту дітей від торгівлі людьми дозволяє виділити дві основні системи його забезпечення: орієнтовану на діяльність органів державної влади щодо протидії цьому явищу; орієнтовану на захист прав дитини. У першому випадку пріоритет надається репресивним шляхам і засобам боротьби з торгівлею дітьми, подолання організованої злочинності та нелегальної міграції. Друга ж система, у свою чергу, поєднує підходи, спрямовані на підвищення статусу дитини в суспільстві та її спроможності щодо захисту своїх основних прав. Всі ці складові мають забезпечувати реалізацію трьох основних напрямів діяльності держави з протидії торгівлі дітьми: (1) превентивні заходи (дослідження; інформування; співробітництво організацій; пом'якшення факторів, які зумовлюють торгівлю); (2) допомога та надання підтримки потерпілим від торгівлі дітьми (захист і забезпечення дотримання основних прав; інформування; правовий захист під час провадження кримінальної справи; фізична, психологічна та соціальна реабілітація постраждалих; медична допомога; надання житла; матеріальна допомога; допомога щодо навчання або працевлаштуванні тощо); (3) кримінальне переслідування торгівців дітьми (припинення повторної торгівлі; протидія нелегальній міграції; кримінальна відповідальність фізичних та юридичних осіб) [27].

До медіасюжетів. Розкажіть про зусилля держави (чи провал таких зусиль) стосовно захисту дітей від комерційної експлуатації: інформаційні кампанії. Докладіть зусиль на пошуки прихованих місць дитячої праці. Поговоріть з дітьми. В жодному разі не допускайте розголошення їхніх імен. Скільки годин вони працюють? Скільки їм платять? Чи працюють вони із власної згоди? Чи можуть вони піти з роботи за власним бажанням? Чи перевіряють державні структури умови, у яких вони працюють? Деякі сім'ї розраховують на працю дитини для забезпечення основного сімейного прибутку або сімейного бізнесу. Чи можна у таких випадках говорити про дитячу експлуатацію, або ж ця праця є невід'ємною частиною сімейної економіки? Чи мають вони вибір? Чи ходять вони до школи? Чи врахували ви, як зміниться становище дітей та суспільство, якщо деякі діти не матимуть доступу до освіти, а натомість їх будуть експлуатувати,

використовуючи вік, фізичні дані, стать чи навички? Чи замислювалися ви над тим, як використати у ваших матеріалах думку чи висловлювання дітей, що працюють, та при цьому не наразити їх на небезпеку? Чи звертали ви увагу на найбільш поширені форми дитячої праці – вуличний продаж, миття машин, чистку взуття, роботу кур'єром тощо? Чи дізналися ви, чому вони працюють, на кого вони працюють, скільки заробляють? Чи висвітлює ваша розповідь загрози, яких зазнають діти, що працюють? Чи називаєте ви тих, хто примушує їх до праці чи експлуатує їх? Чи проконсультувалися ви із громадськими організаціями стосовно прикладів для сюжетів про комерційну експлуатацію? Їхні представники можуть також надати вам корисні контакти для підготовки та розміщення матеріалів.

В світі поширюється соціальний рух проти насильства, жорстокого поводження з дітьми та торгівлі дітьми. Яскравим прикладом тому є діяльність міжнародної організації The Code. Консолідація діяльності відбувається на основі розробленого та публічного представленого етичного кодексу **CODE OF CONDUCT FOR THE PROTECTION OF CHILDREN FROM SEXUAL EXPLOITATION IN TRAVEL AND TOURISM** (норми поведінки для захисту дітей від сексуальної експлуатації в подорожі та туризмі) [90]. Кодекс (норми саморегулювання) – це соціальна ініціатива бізнесу та правозахисної спільноти, спрямована на своєчасне виявлення та протидію дитячому сексуальному туризму. З 1998 року понад 900 бізнес-компаній (туроператорів, перевізників, готелів та інших) підписали кодекс та взяли на себе зобов'язання впроваджувати наступні шість показників соціальної відповідальності в інтересах дітей: (1) встановити етичну політику відносно комерційної сексуальної експлуатації дітей; (2) проводити навчання штату в країнах походження та країнах туристичного призначення; (3) ввести положення в контракти з постачальниками, яке б підтверджувало спільне рішення щодо відмови від комерційної сексуальної експлуатації дітей; (4) надавати інформацію подорожуючим в каталогах, брошурах, кінофільмах, що демонструються під час польоту, квитках, інтернет-сторінках та ін.; (5) забезпечити інформацією місцеві громади та тих, хто приймає рішення; (6) готувати щорічний звіт про свою діяльність в напрямку захисту дітей від сексуальної експлуатації в туризмі. Серед активних учасників соціального руху готелі мережі Ассог, Regent, ParkInn, Британські авіалінії, AirFrance, туристичні компанії Лоту-тревел, Фривей-Бразилія, Аполло-Швеція та ін. Такі компанії заносяться до міжнародного списку соціально-відповідальних компаній. Інформація про них розміщується на сайті. У 2009 році правозахисний центр «Ла Страда-Україна» приєднався до міжнародної кампанії з метою протидії дитячому секс-туризму та став національним партнером міжнародної організації The Code в Україні. На сьогодні в Україні ще немає підписантів Кодексу з числа бізнес-компаній.

Для медіапрактики.

Чому суспільству потрібна інформація про торгівлю дітьми?

- 1. З кожною новою публікацією в медіа підвищується рівень інформованості населення про проблему торгівлі дітьми.*
- 2. Завдяки медіа люди дедалі частіше починають звертатися до фахівців з питання протидії торгівлі та допомоги жертві торгівлі.*
- 3. Громадяни України (в т.ч. і діти) довідаються про свої права, зможуть захистити себе і близьких від сучасного рабства.*
- 4. Жерти торгівлі дітьми та дорослі, які їх оточують, зможуть довідатись де і яку підтримку вони зможуть отримати в Україні і за її межами.*

5. *Ті, хто змушує дітей перетворюватися в «рабів», «повій» і «живі зачастини» повинні бути суворо покараними за свої злочини!*

Завдання і роль медіакомунікацій в процесі протидії торгівлі людьми:

- *інформувати суспільство про торгівлю дітьми як про проблему в цілому;*
- *поширювати інформацію про механізми торгівлі дітьми з метою протидії цьому злочину;*
- *сприяти поширенню інформації про заходи протидії торгівлі дітьми і боротьби з нею;*
- *сприяти толерантному ставленню до потерпілих від торгівлі дітьми;*
- *поширювати інформацію про організації і соціальні проекти, що працюють у сфері протидії торгівлі дітьми;*
- *висвітлювати питання виконання/невиконання владою узятих на себе обов'язків у сфері боротьби з торгівлею дітьми, ефективності використання бюджетних засобів, що виділені на цю діяльність.*

Розділ третій.

Моніторинг дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства в Україні, інституції допомоги та захисту дітей.

Моніторинг дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства в Україні є надзвичайно важливим питанням як життєдіяльності українського суспільства, так і розвитку якісних медіапродуктів. Не є таємницею, що на просте запитання будь-кого із медіапрацівників «Яким є становище дітей (в селі, селищі, місті, столиці, області)?», відповіді абсолютно різняться і по формі, і по суті. *Відповідно медіапрацівник має операційно володіти найважливішою інформацією про становище будь-яких дітей в будь-якому регіоні країни.* Подібну інформацію може надати система моніторингу дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства. Це також є передумовою розвитку медіакомпетентності та незаангажованості, незалежності медіадіяльності, попередження «баналізації» в медіапродуктах щодо соціальних проблем дитинства. Спільними індикаторами системи моніторингу мають виступати статті Конвенції ООН про права дитини.

В українському суспільстві потреба в моніторингу схвалюється уповноваженими представниками більшості різних секторів вирішення соціальних проблем (влада, бізнес, спільноти, медіа). Домінанту сучасної парадигми складає інтеграція зусиль, засобів та можливостей різних державних, комунальних, благодійних, громадських, приватних інституцій, в тому числі й на рівні територіальної громади, з метою проведення роботи з дітьми, залучення самих дітей та їх батьків до вирішення власних проблем, сприяння активізації їхньої участі та розвитку в суспільному житті. Крім того, сучасне спрямування вітчизняної роботи відповідає рішенням спеціальної сесії ООН щодо становища дітей (Нью-Йорк, 8-10 травня 2002 р.), яка ухвалила резолюцію, що зобов'язує держави – члени ООН *створювати громади, сприятливі для життя дітей* [16]. Як позитивну подію, що сталася 5 березня 2009 року, необхідно відзначити прийняття Верховною Радою України Закону України «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо виконання Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» [60], який перебував на розгляді в Верховній Раді України ще з 2006 року. Національний план має на меті забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини та з урахуванням цілей розвитку, проголошених Декларацією тисячоліття ООН, і стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей».

Щодо частоти (періодичності), предмету, виконавця моніторингу – позиції є досить полярними. Чому?

По-перше, актуальність моніторингу дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства значною мірою обумовлена тим, що в умовах сьогодення спостерігається низка суперечностей на рівні територіальної громади (де безпосередньо перебуває дитина) між:

- декларуванням ролі місцевого самоврядування у вирішенні соціальних проблем дітей та інертністю місцевої влади в питаннях залучення членів громади до активної участі у процесах визначення та вирішення проблемного;

- потребою суспільства в ефективно дієвій системі соціальної підтримки та захисту дітей на локальному рівні та відсутністю цілісної теорії її організації, технологічного, програмного, менеджерського, кадрового забезпечення;

- різними видами діяльності громадських, благодійних, приватних організацій та, з одного боку, відсутність механізмів соціального замовлення з боку місцевої влади щодо цільових соціальних послуг, участі або програм для дітей (за участю дітей), з іншого боку, нерозробленістю змісту, напрямів, форм їх роботи у взаємодії з іншими інститутами (в першу чергу: державними та комунальними);

- потребою у якісних, комплексних та оперативних соціальних послугах для дітей або сімей з дітьми та невідповідністю послуг, що надаються в цих інституціях, потребам дітей, відсутність доступу до отримання цих послуг дітьми (відстань, час, компетентність фахівців тощо);

- необхідністю підготовки фахівців до роботи з дітьми в територіальній громаді та відсутністю теоретико-методологічного обґрунтування такої підготовки [2, ст. 6].

По-друге, в Україні за роки незалежності сформовано відповідну структуру державних інституцій, яким делеговані різні функції вирішення проблем дитинства. Головні труднощі цієї структури визначаються такими ознаками: (1) розпорошеність функцій між різними інституціями; (2) незадовільна координація зусиль щодо конкретної проблеми або дитини; (3) відсутність оцінки ефективності роботи через розпорошеність бюджетних потоків та використання різними галузями для аргументації доцільності витрат різних індикаторів як стосовно дітей в цілому, так і щодо складових соціальної проблеми зокрема.

По-третє, з 90-х років минулого століття та до сьогодні соціальна робота з дітьми в Україні у різних інституціях організовувалась, в основному, за вертикальним принципом «згори-донизу»: від розпоряджень міністерств та відомств до практичної реалізації на місцях накази та інструкції щодо організації роботи готувалися, здебільшого, з метою вирішення загальнодержавних соціальних проблем. При цьому часто не бралися до уваги проблеми певного регіону та можливості територіальних громад щодо їх вирішення. Зважаючи на це, робота з дітьми на місцях не завжди була результативною, оскільки вона базувалася не на потребах членів громад або спільнот, а на пріоритетах державної соціальної політики [56, ст. 5].

По-четверте, питання роботи «з дітьми» та «за участю дітей» далеко не завжди відповідає головному поняттю «провідної діяльності» (за Л. С. Виготським), що характеризується трьома ознаками: діяльність має бути *смыслоутворювальною* для дитини; у контексті цієї діяльності *виникають базові стосунки* з дорослими та однолітками; у результаті засвоєння/прийняття провідної діяльності *в дитини формуються вікові новоутворення* (коло здібностей) [52].

По-п'яте, будь-який моніторинг обов'язково пов'язаний з аналізом та оцінкою ситуацій або тенденцій, формуванням висновків та рекомендацій. І в питаннях «прав дитини» власне зазначене і формує предмет як дискусій, так і маніпуляцій. До прикладу: в Указі Президента України «Про питання щодо удосконалення реалізації прав дітей в

Україні» [63] в п.4 зазначено «запровадити у двомісячний строк оцінку результатів діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій за напрямом «Захист прав дитини». Відповідно постає питання не просто *про підміну по суті моніторингових цілей* щодо дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства, а пряму заміну моніторингу на найпростіші адміністративні цілі з головними результатами, які далекі від вирішення «негайного-важливого» в дитячій долі/житті дитини.

До медіасюжетів. Як повідомляють правозахисні організації [67], в Україні існує практика тотального порушення права дітей на приватне життя, наприклад, в загальноосвітніх школах та навчальних закладах закритого типу (кабінки в туалетах, що не зачиняються, перегляд особистих листів та записок, публічне розголошення особистої інформації, майже вільний доступ до журналів та медичних карток), що пояснюється повним нерозумінням наявності цього права у дітей та його важливості, а також часто намаганням на власний розсуд визначити і захистити інтереси дитини.

Діти в Україні і далі зазнають насильства – в загальноосвітніх школах, у сімейних відносинах, при контакті з представниками правоохоронних органів, у закладах опіки та в дитячих будинках сімейного типу нерідко трапляються випадки приниження гідності дітей. При цьому не існує дієвих механізмів ефективного виявлення та реагування на випадки насильства, а також механізмів забезпечення наявних законодавчих норм, що забороняють фізичні покарання. Недосконалою й травматичною для дитини залишається процедура допиту дітей (свідків, потерпілих і обвинувачених у злочині).

Не розроблений механізм раннього виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та оцінювання потреб дитини. Висновок про ситуацію в сім'ї робиться органами опіки та піклування практично на основі єдиного документа – акту обстеження житлово-побутових умов.

Чинне законодавство не забезпечує реалізації норм Конституції України в частині належного фінансування та створення умов для безоплатного і належного медичного обслуговування. Наслідки очевидні: стан здоров'я дітей 0–14 років включно продовжує залишатися незадовільним; зростає рівень поширення венеричних захворювань та шкідливих для здоров'я звичок серед неповнолітніх; поверховими залишаються знання молоді щодо проблем ВІЛ тощо.

Громадські організації відзначають, що в медичних закладах постійно порушуються права ВІЛ-позитивних дітей.

Можна констатувати, що державою не здійснюються заходи щодо забезпечення доступу до освіти безпритульних дітей, дітей-мігрантів та біженців, усунення дискримінації в реалізації права на освіту дітей із ВІЛ/СНІД, не забезпечується у повному обсязі доступ до дошкільної освіти в сільській місцевості, неорганізовано інтеграцію всіх дітей ромів у державну систему освіти.

Серйозною проблемою є повна реалізація права на навчання дітей, які мають психічні розлади, дітей з фізичними вадами (дітей з інвалідністю). Не існує механізму залучення таких дітей до загальної освітньої системи. Майже не працює система індивідуального навчання. Недостатньо підручників та спеціальної літератури для дітей із вадами зору і слуху.

Не мають доступу до освіти діти, що перебувають на державному утриманні в дитячих будинках, інтернатах системи соціального захисту, які не здійснюють освітньої діяльності й не мають у штатних розкладах відповідних фахівців та педагогів.

Дуже незначна увага приділяється навчанню педагогічних працівників щодо прав дитини, підготовці спеціалістів, здатних працювати з дітьми, які мають вади розвитку.

Таким чином, дії держави щодо забезпечення належного рівня дотримання прав дитини в Україні відповідно до стандартів Конвенції ООН про права дитини не є достатніми, ступінь урахування рекомендацій Комітету ООН про права дитини залишається незадовільним.

Проста структура моніторингу дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства «по-українськи» може розглядатись за такими складовими:

- тематичні державні доповіді про становище дітей в Україні. Наприклад: «Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей: тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року» [66] або «Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р.» [25]. Як правило, такі доповіді готує Державний інститут сімейної та молодіжної політики, узагальнюючи матеріали різних інституцій [19]. Очевидний недолік: предмет моніторингу дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства роз'єднаний за різними пріоритетами (темами) та не дозволяє формувати цілісну картину становища в українському суспільстві;

- тематичні моніторинги ЮНІСЕФ (Дитячий Фонд ООН). Наприклад: «Економічний ріст та дитяча бідність (соціальний моніторинг 2004 р.)» [77], «Профілактика ВІЛ-інфекції серед підлітків груп ризику» (2010 р.) [69], «Індикатори до системи моніторингу та оцінки стану догляду і підтримки ВІЛ-позитивних дітей та їхніх родин» (2012р.) [31]. Очевидна глибина моніторингових досліджень, можливість порівнювати ситуацію в Україні з ситуаціями в інших країнах світу тощо;

- періодична державна доповідь про реалізацію прав дітей в Україні [54]. Згідно зі ст. 44 Конвенції ООН про права дитини з метою розгляду прогресу, досягнутого державами-сторонами щодо виконання зобов'язань, взятих згідно з цією Конвенцією, кожні 5 років держави-сторони мають звітувати перед *Комітетом ООН з прав дитини* щодо вжитих заходів стосовно забезпечення та захисту прав дитини на своїй території. Україна підготувала третю та четверту об'єднану періодичну доповідь, які було заслухано Комітетом ООН з прав дитини під час 56 сесії, що відбудеться у Женеві з 17 січня по 4 лютого 2011 р. Очевидний недолік: державна доповідь не є інструментом впливу на ситуацію всередині держави, хоча комплексно визначає ситуацію за кілька років та містить рекомендації щодо усунення проблемного по суті. З одного боку, більшість статей Конвенції про права дитини мають відповідне відображення у національному законодавстві, однак, з іншого боку, практика їх застосування залишається формальною або не відповідає зобов'язанням держави за Конвенцією. Наприклад, досі не враховано зниження мінімального віку для звернення по допомогу та консультації, наприклад, лікаря без згоди батьків; забезпечення права дитини на захист індивідуальності у випадках усиновлення; відсутній системний підхід до врахування думки дитини на всіх рівнях суспільного життя, принцип якнайкращих інтересів дитини покладено в основу державної політики лише у сфері охорони дитинства та регулювання сімейних відносин; політика держави не спрямована на активну протидію дискримінації уразливих та маргінальних груп, передусім у доступі до освіти та медичних послуг; фінансування державних програм і планів щодо прав дітей здійснюється за «залишковим принципом», а не через визначення фіксованої частки від загального бюджету на їх реалізацію; тотальне ігнорування права дитини на приватне життя (національне законодавство не містить тлумачення і, відповідно, гарантій захисту особистого життя дитини) та інше;

- альтернативний звіт про реалізацію прав дітей в Україні. Громадські організації України (з ініціативи ВГО «Жіночий консорціум України» [24]) оприлюднили в 2009 році Альтернативний звіт про виконання Конвенції ООН про права дитини [1]. В ньому міститься огляд стану дотримання всього комплексу прав, які закріплені в Конвенції. Його висновки та рекомендації є актуальними і дотепер. За даними Альтернативного звіту, попередні рекомендації Комітету ООН з прав дитини враховані лише частково. В першу чергу це стосується загальних підходів у державній політиці щодо гарантування прав дитини. Ця політика розглядає дитину не як суб'єкта власних прав, а лише як об'єкт захисту. Очевидний недолік Альтернативного звіту: державні чиновники у сфері дитинства не знають та не переймаються змістом документу громадських інституцій;

- щорічні звіти (доступні під кінець першого кварталу наступного за звітним роком на офіційних сайтах) базових міністерств та відомств (Міністерство соціальної політики; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту; Міністерство охорони здоров'я; Міністерство внутрішніх справ; Міністерство культури тощо). Очевидний недолік: звіти не містять окремих розділів щодо реалізації прав дітей, обтяжені даними про галузеві норми та рішення, застосовують відомчу термінологію та методику звітності; є комплексним аналізом виконання міністерствами та відомствами відповідних функцій: дитина та сім'я розглядаються як сукупний об'єкт центральної та територіальної управлінської діяльності;

- звіти про реалізацію програм громадських та благодійних організацій (доступні на сайтах інституцій: щорічні або за фактом завершення відповідного «дитячого» проекту). Очевидний недолік: публічна доступність різних моніторингів громадських та благодійних організацій дуже обмежена (сайти в наявності окремих всеукраїнських інституцій); методика аналізу є різною та практично не враховує комплексний, регіональний підходи. Хоча дитина та її становище розглядається на рівні суб'єкта соціального життя. Крім того програмний підхід, з одного боку, фокусує увагу на складову дитячих прав, з іншого боку, використовує предмет моніторингу для популяризації власного досвіду або методичних рекомендацій (що обмежує використання для багатьох фахівців не сфери діяльності інституції), до прикладу: «Врахування судами думки та інтересів дитини при розгляді справ, що виникають з сімейних правовідносин» - результати громадського моніторингу судів, який виконала Харківська обласна фундація «Громадська альтернатива» в 2009 р. [89], «Розкриття ВІЛ-позитивного статусу» - збірник статей та методичних рекомендацій на прикладі досвіду київського міського відділення ВБО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ» (2009 р.) [74]; «Оцінка потреб дитини та сім'ї» (проект ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей та дітей», 2007 р.) [52], «Покращення реабілітаційного простору в дитячих закладах» (в рамках проекту Всесвітнього дитячого фонду «Покращення реабілітаційного простору в закладах соціального захисту дітей», 2009 р.) [55], «Регіональна модель профілактики підліткової злочинності» (за матеріалами практичної роботи в громадах України в рамках проекту «Стратегії міліції щодо профілактики підліткової злочинності в Україні» та за підтримки Швейцарської агенції з розвитку та співробітництва, 2009 р.) [70], моніторинг «Права людини в дитячих медичних закладах та дитячих психіатричних лікарнях» [41] та інші. Серед моніторингових матеріалів, які готують громадські/благодійні організації, особливу увагу потрібно звернути на моніторинг законопроектів, що безпосередньо або опосередковано стосуються питання прав дитини [83]. Подібний моніторинг проводить Жіночий консорціум України в рамках програми «Захист прав дитини», за підтримки шведської громадської організації Save the Children Sweden;

- моніторингові звіти дитячих організацій, органів дитячого самоврядування та різних підліткових клубів, дитячих студій тощо. Очевидний недолік: публічна недоступність матеріалів або відсутність послідовної моніторингової діяльності (в

простих формах). Складається враження про однакову помилку в діяльності: позбавляти (суттєво обмежувати) свою діяльність сили та змісту комунікаційної взаємодії;

- місцеві моніторинги частіше за все представлені річними звітами служб у справах дітей місцевої влади. Очевидний недолік: відсутність комплексного підходу та оцінки змін від попередніх аналізів. Крім того, діяльність більшості служб у справах дітей не визначається публічним представленням моніторингової складової, яка замінена окремими повідомленнями та тематичними звітами в переважній більшості за ознаками утвердження оцінки щодо власної позитивної діяльності;

- моніторингові звіти інституцій соціальної, соціально-педагогічної, соціально-реабілітаційної роботи. Зазначені матеріали були б надзвичайно корисними не тільки для медіапрацівників, але й для громадськості. Однак у більшості вони відсутні, обмежений доступ до їх використання (так званий статус «внутрішнього моніторингу»), очевидно є підміна моніторингових звітів інформацією з окремих тем-функцій або напрямів роботи. До прикладу: Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (КМЦСССМ) [32] в період з 2004 по 2007 рік щорічно розміщував на своєму сайті (в т.ч. можливості перегляду архівів електронних документів) моніторинг становища дітей (та інших вразливих груп населення) з аналізом відповідних заходів та оцінки їхньої результативності, з 2008 року моніторинг замінено інформацією про окремі напрямки роботи. В 2005 році той самий центр (КМЦСССМ) ініціював розгляд окремого питання на колегії Київської міської державної адміністрації «Про підсумки моніторингу соціального самопочуття дітей та молоді в територіальній громаді столиці»; однак зазначений досвід так і залишився одиничним прикладом минулого.

Важливе для медіаактивності питання вітчизняного моніторингу дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства досі перебуває у стадії становлення чіткої, публічної та системної відповіді. Усвідомлюючи зазначене, *медіапрацівники мають акцентувати особливу увагу на роль для українського суспільства моніторингу дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства в Україні, який здійснюється Комітетом ООН з прав дитини*. Цей документ написали для того, щоб допомогти Україні змінити на краще ситуацію, яка склалася із захистом прав дитини. На нього мають орієнтуватися всі без винятку установи і служби, які працюють з дітьми та для дітей. У 2017 році Україна буде в черговий раз звітувати перед експертами Комітету ООН з прав дитини про те, яким чином наша держава виконала надані рекомендації (в 2011 році) від імені світового співтовариства.

До медіаактивності. Комітет ООН з прав дитини – це спеціальний орган, створений у 1991 році при Організації Об'єднаних Націй. Комітет здійснює нагляд за виконанням Конвенції про права дитини країнами-учасницями, а також двох факультативних протоколів до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах і торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. До складу Комітету входять 18 незалежних експертів [30], які обираються країнами-учасницями строком на 4 роки. Експерти комітету представляють усі континенти світу та основні правові системи. Кожна країна має право висунути свою кандидатуру для роботи в Комітеті. Ключовою вимогою для кандидата є його/її «високі моральні якості» та компетентність в сфері захисту прав дитини.

Чи враховує Комітет ООН з прав дитини думку дитини?

Комітет ООН рекомендує державі та громадськості враховувати думку дитини під час підготовки звітів, також Комітет спонукає дітей безпосередньо подавати інформацію до Комітету. Діти можуть самостійно написати своє бачення проблем, з якими вони стикаються. Письмовий текст документу можна передати до Комітету одразу після того,

як подано інформацію від держави. Існує також можливість, щоб діти, які працювали над написанням такої інформації, зустрілися з експертами Комітету і розповіли їм особисто про наявні проблеми. Саме на основі інформації, отриманої від влади, громадських організацій і дітей, формуються заключні зауваження та рекомендації.

Що таке адаптована версія «Заключних рекомендацій Комітету ООН з прав дитини для держави Україна» і де можна взяти повну?

Документ Заключних рекомендацій написаний для спеціалістів, які працюють у галузі захисту прав дитини і інколи включає поняття, специфічні для цієї галузі. Разом з тим, цей документ стосується прав та інтересів дитини, і діти мають право знати про нього і розуміти його. Для того, щоб його сутність була зрозумілою дітям різного віку, його «переклали» на мову дітей. Такий варіант, окрім іншого, передбачає, що до деяких слів та термінів в тексті додаються пояснення та тлумачення. Для того, щоб зрозуміти наскільки серйозними є деякі проблеми, в тексті також подають деякі цифри і факти, яких немає у «дорослому» варіанті заключних рекомендацій. Для дітей та їхніх батьків ВГО «Жіночий консорціум України» підготував адаптовану версію Заключних рекомендацій [26].

Чим найбільше стурбований Комітет ООН з прав дитини щодо стану дитячих справ в Україні?

Комітет висловив стурбованість тим, що адміністративна реформа (з 2010 р.) може негативно вплинути на безперервність державної політики щодо дітей, підірвати ефективну координацію та реалізацію політики в інтересах дітей та призвести до погіршення підтримки, захисту та розвитку превентивних послуг для дітей груп ризику. Комітет наполегливо рекомендував Україні провести повний функціональний огляд центральних та місцевих державних установ відповідальних за реалізацію прав дітей, з метою забезпечення чіткого визначення обов'язків в рамках нової структури влади.

Комітет також висловив стурбованість з приводу повільного прогресу в реалізації реформи системи опіки та піклування. Занадто багато дітей, як і раніше, перебувають в інтернатних закладах, а проблемні родини не отримують соціальних послуг, які могли б знизити ризик інституціалізації дітей, особливо, дітей позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів, ВІЛ-позитивних дітей та дітей у конфлікті з законом. Хоча Україна домоглася збільшення родинного виховання і зниження відмов від дітей, система державної опіки над дітьми як і раніше не спроможна забезпечити належним чином право дитини на зростання та виховання в сімейному оточенні, а також не здатна знизити ризики соціальної вразливості.

Комітет висловив глибоку стурбованість проблемою великої кількості дітей на вулицях, яку Україна визнала «гострою». Порушення прав дітей є серйозними також в сфері вживання наркотиків, передачі ВІЛ-інфекції, сексуальної експлуатації, примусової праці та насильства з боку міліції.

Комітет також висловив стурбованість з приводу значної кількості заяв про жорстоке фізичне поводження із затриманими, включаючи дітей, особливо під час першого допиту в районних відділеннях міліції.

Що в першу чергу за рекомендаціями Комітету ООН з прав дитини мають зробити українські урядовці?

Комітет рекомендував Україні включити до національного законодавства принцип недискримінації дітей та заборону дискримінації стосовно дитини незалежно від її родинного статусу, раси, релігії, національного, етнічного та соціального походження або інвалідності. Він також рекомендував Україні зміцнити законодавчу та нормативно-правову базу для сприяння родинної реінтеграції. Україні було рекомендовано вжити необхідних заходів для створення незалежного механізму забезпечення всеосяжного і систематичного контролю за дотриманням прав дітей і розглянути питання про прийняття закону про створення посади Омбудсмана з прав дітей в Україні.

До медіасюжетів: Уряд України має надати наступний звіт про реалізацію Конвенції ООН про права дитини та Факультативних протоколів в вересні 2018 року. Як держава та інститути різних форм власності, різних відомств та технологічних напрямків діяльності виконують рекомендації Комітету ООН з прав дитини?

Для медіаорієнту:

- по-перше, звертаємо увагу на головні теми Заключних рекомендацій. За нашим баченням, їх є 28. Питання не в кількості. До того ж, професійний медіапрацівник завжди має можливість звернутись до повного тексту документу, актуальність якого, нагадаємо, для держави визначена до 2017 року. Ці теми є чітким орієнтиром для комплексного медіадослідження або розробки, впровадження концепцій підготовки якісних медіапродуктів щодо захисту, підтримки дітей. Ось цей перелік:

1. Недискримінація дітей.
2. Найкращі інтереси дитини.
3. Право на життя, виживання та розвиток.
4. Повага до поглядів і думок дитини.
5. Реєстрація народжень.
6. Каткування та інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поводження чи покарання.
7. Сімейне середовище.
8. Діти, позбавлені сімейного середовища.
9. Жорстоке та недбале поводження.
10. Діти-інваліди або діти з функціональними обмеженнями чи особливими потребами.
11. Охорона здоров'я та медичне обслуговування.
12. Здоров'я підлітків.
13. Психічне здоров'я дітей.
14. Вживання наркотиків, алкоголю, тютюну та інших психоактивних речовин.
15. ВІЛ/СНІД.
16. Рівень життя.
17. Освіта, включаючи професійну підготовку та орієнтацію.
18. Цілі освіти.
19. Відпочинок, дозвілля, культурна та мистецька діяльність.
20. Діти-шукачі притулку та діти-біженці.
21. Економічна експлуатація, включаючи дитячу працю.
22. Діти, які живуть та/або працюють на вулиці.
23. Сексуальна експлуатація та насильство.
24. Продаж, торгівля та викрадення.
25. Телефонні служби допомоги.
26. Відправлення дитячого правосуддя.
27. Діти-жертви та свідки злочинів.
28. Діти з числа національних меншин.

- по-друге, звертаємо увагу на те, як Комітет ООН формує для держави Україна бачення проблем та шляхи їх вирішення. Для медіапрацівника – це більш-менш чіткий орієнтир для медіадослідження дитячих питань і по формі, і по суті. Розглядаємо (див. схему б) таку схему:

<i>Головні теми</i>	<i>Проблеми, які бачить Комітет ООН в Україні</i>	<i>Рішення, яке пропонує Комітет ООН або що потрібно вирішити в Україні в першу чергу</i>
1 погляд		
2 погляд		
Недискримінація дітей	Діти національних меншин ризикують стати потерпілими від злочинів за расовими мотивами. Замість того, щоб підтримувати заходи, спрямовані на розвиток толерантності та міжкультурного діалогу, держава підтримує «патріотичну освіту». Діти-інваліди, діти з національних меншин (особливо діти ромів), «діти вулиці», діти, які живуть з ВІЛ/СНІДом, діти біженців та шукачів притулку зазнають дискримінації в різних сферах життя.	Україна має вживати заходів, що запобігатимуть будь-яким проявам дискримінації дітей за будь-якими ознаками. Мають підтримуватись молодіжні програми, які пропагують міжкультурний діалог, толерантність та повагу до відмінностей. Необхідно слідкувати за становищем дітей, які є найбільш уразливими до дискримінації. Принципи недискримінації мають бути прописаними у законодавстві.
Найкращі інтереси дитини	Найкращі інтереси дитини не враховуються, коли ухвалюються рішення стосовно дітей. Зокрема це стосується дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які контактують із законом.	Створити системи та процедури державної політики, з урахуванням найкращих інтересів дитини, особливо дітей у контакті з законом та дітей, позбавлених батьківського піклування.
Право на життя, виживання та розвиток	Багато дітей помирає при народженні. Багато матерів помирає при пологах. Низька кількість пологових будинків/відділень, які є «доброзичливими до дитини».	Покращувати медичні послуги для матері та дитини. Збільшувати кількість якісних працівників в системі охорони здоров'я матері і дитини та здійснювати їх навчання. Пропагувати відповідальне батьківство і здоровий спосіб життя. Підтримувати створення «Лікарень, дружніх до дитини», особливо в сільській місцевості.
Повага до поглядів і думок дитини	Погляди та думки дитини продовжують загалом ігноруватися у цивільних та адміністративних процедурах, а також при здійсненні ювенального правосуддя. Участь дітей у процесах прийняття рішень залишається швидше винятком, аніж правилом.	Внести зміни до законодавства, що дозволять дитині брати участь і бути заслуханими в судових і адміністративних процесах, що її стосуються. Державна концепція стосовно дітей у конфлікті з законом повинна передбачати право на висловлення власних думок. Право висловлювати власну думку має бути закріплено в Законі про освіту, а також гарантувати за цим законом можливість створювати учнівські ради. Думку дитини повинні поважати та чути в родині, школі та у громаді. Діти повинні мати можливість участі в усіх справах, які їх стосуються.
Ресстрація народжень	Велика кількість дітей-ромів не є зареєстрованими і не мають особистих документів. Тому вони не можуть отримати доступу до освіти, медичних послуг і працевлаштування.	Повинна існувати можливість <u>безкоштовної</u> та обов'язкової реєстрації дитини, незалежно від її етнічного походження та соціального статусу. Необхідно скасувати будь-які покарання, як то штрафи, за неспроможність зареєструвати дитину.

<p>Катування та інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поведження чи покарання</p>	<p>Діти часто зазнають жорстокого поводження під час допитів у відділеннях міліції. Діти-мігранти можуть зазнавати жорстокого поводження з боку офіцерів Державної прикордонної служби. Діти зазнають тілесних покарань вдома, в школі та в інших дитячих установах. Діти часто не знають, що такі дії є забороненими.</p>	<p>Впроваджувати заходи, які запобігатимуть будь-яким формам насильства. Навчати працівників міліції та офіцерів Державної прикордонної служби міжнародним стандартам поводження з дітьми, що не дозволяють будь-які форми насильства. Простежувати становище дітей, позбавлених волі, та створити для цього спеціальні механізми, в т.ч. використовувати механізми зазначенні у рекомендаціях Комітетів ООН з прав людини та проти катувань. Дослідити питання доступу дитини, позбавленої волі, до правосуддя, щоб забезпечити її захист від катування та жорстокого поводження. Припинити практику тілесних покарань дитини вдома та інших середовищах. Пропагувати позитивне виховання дитини, що є несумісним з жорстокістю. Розробити державний план (стратегію) для вирішення проблеми жорстокого поводження з дітьми. Приділяти особливу увагу особливим потребам і дівчат, і хлопців у вирішенні проблеми насильства.</p>
<p>Сімейне середовище</p>	<p>Багато дітей не мають родин або з народження, або через те, що їх батьків позбавили батьківських прав. Замість того, щоб допомагати батькам, які мають труднощі, у вихованні дітей, їх позбавляють батьківських прав.</p>	<p>Забезпечити необхідну підтримку та ресурси для зміцнення сімей. Підтримувати батьків, навіть якщо вони не виконують свої батьківські обов'язки; лише у крайньому випадку і лише коли це відповідає найкращим інтересам дитини діти повинні вилучатися з родини та віддаватися до прийомних сімей або інтернатних закладів. Відстежувати та виявляти батьків, яким потрібна соціальна допомога.</p>
<p>Діти, позбавлені сімейного середовища</p>	<p>Діти, позбавлені родини, і далі виховуються у великих інтернатних закладах, замість закладів, умови яких наближені до сімейних.</p>	<p>Посилити зусилля, щоб діти, позбавлені батьківського піклування, перебували в умовах, наближених до сімейних – у родичів, в прийомних родинах тощо, а не у великих інтернатних закладах. Покращувати систему допомоги родинам, що сприятиме їх реінтеграції. Відстежувати умови догляду за дітьми, позбавленими батьківської опіки і піклування. В цій роботі керуватись міжнародними стандартами.</p>
<p>Жорстоке та недбале поводження</p>	<p>Діти зазнають насильства вдома та поза ним. Діти або інші не повідомляють про ці випадки до служб, які мають їх вирішувати. Діти часто не знають, що з 14 років вони можуть самостійно звертатися до суду за захистом своїх прав та інтересів. Випадки жорстокого та недбального поводження щодо дитини майже не розслідуються, також незначною є кількість судового переслідування таких правопорушень. Діти, батьки та інші члени родини не отримують якісної медичної та соціальної допомоги (у т.ч. батьки, які чинять насильство, жорстокість або недбало поводяться з дитиною).</p>	<p>Інформувати громадян про Закон про охорону дитинства та Сімейний кодекс (ст. 18), які забороняють будь-які форми насильства щодо дитини. Запроваджувати навчання щодо батьківських навичок, а також інформувати про негативні наслідки жорстокого та недбального поводження з дітьми. Забезпечити доступ до допомоги дітям, які зазнають жорстокого поводження, їхнім батькам і іншим членам родини. Навчати спеціалістів, які працюють з дітьми, виявляти та реагувати на випадки жорстокого поводження з дітьми. Забезпечити ресурси (засоби збору, обробки та зберігання, публікації інформації) для аналізу ситуації стосовно жорстокого поводження з дітьми.</p>

Діти-інваліди або діти з функціональними обмеженнями чи особливими потребами	Діти-інваліди та їхні родини не отримують належної освітньої, соціальної і медичної допомоги. Замість того, щоб допомогти батькам дітей з вадами розвитку у їх вихованні і розвитку, дітей поміщують до закритих закладів, які не є «дружніми» до дитини. Діти, які мають розумові вади, позбавлені можливості навчатися.	Створити систему (поєднання норм, закладів, людських дій), в якій діти-інваліди матимуть рівноправний доступ до освітніх, соціальних та інших послуг не залишаючи родини та громади. Створювати можливості для виявлення фізичних та психічних порушень дітей у ранньому віці та забезпечувати допомогу і підтримку батьками цих дітей. Це допоможе запобігти поміщенню дітей в закриті заклади. Відстежувати умови догляду за дітьми, які перебувають у закритих закладах. Залучати до цієї роботи громадські організації.
Охорона здоров'я та медичне обслуговування	Діти часто не мають доступу до безкоштовної медичної допомоги, як це гарантовано Конституцією України. Діти з малозабезпечених сімей та з сільської місцевості не завжди мають доступ навіть до первинної медичної допомоги. Замість того, щоб інформувати про користь грудного молока для дітей, існує багато реклами продуктів, які його замінюють (напр. молочні суміші, каші, тощо), в результаті збільшується кількість дітей треба додати слово «віком», які не отримують грудного вигодовування. Існує низька довіра до щеплення, що знижує кількість прищеплених дітей.	Збільшити бюджетне фінансування системи охорони здоров'я. Розвивати систему першої медичної допомоги, а також якість медичних послуг в сільській місцевості. Посилити пропагування грудного вигодовування. Поширювати інформацію про необхідність щеплень.
Здоров'я підлітків	Здоров'я підлітків погіршується. Діти не отримують достатньої інформації про шляхи передачі деяких хвороб, зокрема таких, що передаються статевим шляхом, що призводить до зростання кількості таких захворювань; велика кількість підліткових абортів, що є однією з основних причин материнської смертності. Бракує спеціалістів, які добре обізнані на здоров'ї підлітків.	Провести комплексний аналіз стосовно ситуації зі здоров'ям підлітків та формувати подальші заходи на основі цієї інформації. Проводити профілактичні заходи стосовно вагітності у підлітковому віці, небезпеки абортів та хвороб, що передаються статевим шляхом. Розвивати послуги у сфері підліткового здоров'я, особливо у сільській місцевості. Здійснити кроки для зниження рівня материнської смертності, пов'язаною із абортами у підлітковому віці. Гарантувати, щоб погляди і думки дитини стосовно абортів були почутими і врахованими. Звертатися до ЮНІСЕФ для отримання технічної допомоги.
Психічне здоров'я дітей	Діти, особливо з сільської місцевості та хлопчики, часто вдаються до самогубств.	Розробити комплексну стратегію в галузі дитячого психічного здоров'я. Пропагувати психічне здоров'я, консультування, профілактику розладів психічного здоров'я у системі первинної медичної допомоги, у школах та в громаді, а також стаціонарні та амбулаторні послуги забезпечення психічного здоров'я, дружні до дитини. Спрямувати зусилля на попередження самогубств серед дітей та молоді, у тому числі – шляхом розширення доступних психологічних консультацій та роботи соціальних працівників у школах. Звертатись по допомогу до ВООЗ (Всесвітня організація охорони здоров'я).

<p>Вживання наркотиків, алкоголю, тютюну та інших психоактивних речовин</p>	<p>Діти вживають ін'єкційні наркотики, це насамперед стосується дітей, які перебувають в місцях позбавлення волі, дітей, залишених батьками-мігрантами, «дітей вулиці». Вживання ін'єкційних наркотиків є головною причиною захворювання на ВІЛ. Діти, які вживають наркотики, не мають доступу до медичних та реабілітаційних спеціальних послуг, яким би вони могли довіряти. Замість допомоги, дитина, яка вживає наркотики, може опинитися за ґратами. Багато дітей починає вживати алкоголь та палити тютюн у ранньому віці, що зокрема пов'язано з невиконанням на практиці заборони продажу цих речовин дітям.</p>	<p>Створити <i>спеціалізовані та дружні до молоді послуги</i> з лікування наркотичної залежності та зменшення шкоди для дітей та молодих людей; врахувати для цього останні зміни до законодавства та наявні успішні практики. Вживання або володіння наркотиками не повинно перешкоджати доступу дитини до таких послуг, для цього внести зміни до законів згідно з якими володіння чи вживання наркотиків дітьми це кримінальний злочин. Навчати медичних працівників та працівників правоохоронних органів, які працюють з дітьми, питанню профілактики ВІЛ. Розслідувати та карати будь-які зловживання з боку правоохоронців стосовно таких дітей. Забезпечувати на практиці виконання норми, що забороняє продаж дітям алкоголю та тютюну. Намагатись ліквідувати причини того, що діти п'ють, курять та вживають наркотики.</p>
<p>ВІЛ/СНІД</p>	<p>Діти не отримують достатньо інформації про шляхи передачі ВІЛ/СНІД. Багато дітей та підлітків, особливо у віці від 15 до 19 років, хворіє на ВІЛ та багато дітей помирає від СНІДу. Дітям, хворим на ВІЛ/СНІД, бракує медичної допомоги та ліків. Через розголошення інформації про дітей, хворих на ВІЛ/СНІД, їм важко навчатися в школах.</p>	<p>Забезпечити належне фінансування та інші ресурси для виконання державних програм, які стосуються запобігання ВІЛ/СНІДу, зокрема серед дітей та молоді. Приділяти особливу увагу дотриманню людських прав дітей та молоді, яких торкнулася проблема ВІЛ/СНІДу, або які ризикують бути інфікованими ВІЛ, включаючи «дітей вулиці» та тих, хто страждає від наркотичної залежності. Забезпечити доступ цих дітей до конфіденційних послуг, дружніх до молоді. Проводити більш активні інформаційні кампанії з проблематики ВІЛ/СНІДу та інших захворювань, що передаються статевим шляхом, для підлітків та для широкої громадськості.</p>
<p>Рівень життя</p>	<p>Сім'ї з дітьми, які проживають в умовах бідності, не отримують належної соціальної підтримки, особливо, це стосується багатодітних сімей та сімей з дітьми у віці до трьох років. Високий рівень корупції в країні.</p>	<p>Питання прав дитини має враховуватись під час впровадження державних програм із соціально-економічного розвитку та подолання бідності. Більше уваги потрібно приділяти подоланню бідності та захисту родин із дітьми, які зазнають фінансових труднощів.</p>
<p>Освіта, включаючи професійну підготовку та орієнтацію</p>	<p>Зменшується кількість навчальних закладів, що ускладнює доступ до освіти багатьом дітям – особливо з сільської місцевості, діти ромів та діти з інвалідністю. Дошкільнята не можуть відвідувати дитячі садки через їх недостатню кількість. Діти не отримують освіти належної якості через низьке фінансування цієї галузі та низьку зарплату вчителів.</p>	<p>Збільшити гарантоване законом про бюджет фінансування для закладів освіти. Проаналізувати причини скорочення шкіл та зменшення кількості дітей, які їх відвідують. Запровадити інклюзивну освіту та забезпечити, доступ до освіти всім без винятку дітям, зокрема дітям з особливими потребами. Вживати заходів, щоб жодна дитина не дискримінувалася в закладах освіти та позашкільної діяльності. Збільшити доступність та якість дошкільної та шкільної освіти, особливо в сільській місцевості.</p>

Цілі освіти	Діти не мають повного доступу до знань про свої права, про міжкультурне порозуміння і толерантність. Освіта не сприяє розвитку у дітей практичних навичок, почуття власної гідності, впевненості у власних силах. Велика кількість учнів з проблемами навчання, втому від навчання, психологічним дискомфортом від перебування поряд з іншими учнями та відчуттям байдужості з боку вчителів.	Розробити державну програму щодо освіти в галузі прав людини. Цілі освіти мають відповідати міжнародним стандартам.
Відпочинок, дозвілля, культурна та мистецька діяльність	Діти мають обмежений доступ до культурного життя та культурних закладів. Через це діти більше часу проводять перед телевізором, у комп'ютерних клубах та ігрових залах. Обмеження доступу дітей до комп'ютерних клубів та ігрових залів не виконується.	Гарантувати право дитини на дозвілля, заняття спортом, розважальні, культурні та мистецькі заходи. Збільшити кількість спортивних майданчиків, залів та стадіонів; клубів дозвілля, гуртків тощо в Україні.
Діти-шукачі притулку та діти-біженці	Діти-шукачі притулку та діти-біженці мають обмежений доступ до державної допомоги та послуг, зокрема медичних та психологічних послуг, та послуг з перекладу. Замість отримання законного представника та замість того, щоб бути поміщеними до притулку, діти-шукачі притулку та діти-біженці — жінки — без супроводу та документів часто опиняються під вартою, а потім їх висилають до країни походження. Кількість таких дітей достеменно не відома.	Прийняти новий закон про біженців, який би гарантував дитині осіб, які мають статус біженців, такий самий статус. Надавати дітям-шукачам притулок без супроводу законного представника з тим, щоб гарантувати їх належний доступ до процедури отримання притулку, а також забезпечення допомоги і захисту (у тому числі – безкоштовними послугами перекладача). Не допускати позбавлення волі дитини біженця або шукача притулку. Забезпечити ефективну співпрацю установ, які опікують дітьми біженцями. Забезпечити систему збору даних стосовно дітей біженців. Забезпечити реєстрацію дітей біженців, які народилися в Україні.
Економічна експлуатація, включаючи дитячу працю	Велика кількість дітей віком до 15 років, які працюють у сфері неформальної чи тіньової економіки, а саме у «копанках» (нелегальних шахтах), в індустрії комерційного сексу та у вуличних жебрацьких угрупованнях. Є факти залучення дітей до роботи у складних чи небезпечних умовах. Випадки використання нелегальної дитячої праці майже не виявляються.	Забезпечити державні служби з нагляду за працею, які перевіряють дотримання законодавства про дитячу працю, належними ресурсами для активної діяльності. Розглянути можливість перевірки порушень законодавства про працю дітей на рівні неформальної економіки та в родинах, в т.ч. на основі методик Міжнародної організації праці. Застосовувати санкції проти осіб, які порушують законодавство про дитячу працю. Навчати спеціалістів, які повинні проводити відповідні перевірки дотримання законодавства про працю, з питань дитячої праці. Виконати міжнародні рекомендації стосовно припинення використання дітей, які працюють у незаконних шахтах і займаються сортуванням і завантаженням вугілля на відкритих поверхнях.

<p>Діти, які живуть та/або працюють на вулиці</p>	<p>Велика кількість дітей, які живуть та/або працюють на вулиці. Діти, які живуть на вулиці, наражаються на небезпеку для здоров'я, у тому числі – у зв'язку зі вживанням наркотиків та інших психоактивних речовин – включаючи ВІЛ/СНІД, сексуальну експлуатацію, примусову працю та насильство з боку правоохоронців. Ці діти не мають повноцінної соціальної підтримки (включаючи одяг, житло, медичне обслуговування та освіту). Бракує послуг реабілітації для дітей, які зловживають наркотиками.</p>	<p>Розробити державну програму, яка допоможе «дітям-вулиці» повернутися до життя в родинному середовищі. Збільшити кількість притулків та реабілітаційних центрів для допомоги «дітям вулиці». Підтримувати повноцінний розвиток «дітей вулиці» шляхом надання їм харчування, одягу, житла, медичного обслуговування та можливостей для навчання, у тому числі – професійної підготовки та тренінгів з питань життєвих навичок.</p>
<p>Сексуальна експлуатація та насильство</p>	<p>Збільшується кількість випадків сексуального насильства, експлуатації та втягнення дітей у проституцію та виготовлення матеріалів порнографічного характеру. Велика кількість користувачів Інтернету цікавляться дитячою порнографією. Лише невелика кількість справ використання дітей розслідується та доходить до суду. Потерпілі діти майже не мають доступу до реабілітаційних послуг.</p>	<p>Внести зміни до законодавства України, відповідно до Конвенції прав дитини, особливо стосовно дитячої проституції та усіх інших форм сексуальної експлуатації дітей. Збирати інформацію про дітей, які потерпіли від сексуальної експлуатації, насильства та інших злочинів, зокрема такі дані мають бути в міліції. Боротися з основоположними причинами залучення дітей до торгівлі людьми та сексуальної експлуатації, як от бідність. Покращити можливість міліції та соціальних працівників виявляти та розслідувати злочини щодо сексуальної експлуатації та насильства, а також дитячої порнографії шляхом навчання та збільшення їх технічних ресурсів (засобів зв'язку, обліку, спостереження та іншої спеціалізованої діяльності). Збільшити кількість центрів допомоги дітям, які потерпіли від сексуальної експлуатації та насильства.</p>
<p>Продаж, торгівля та викрадення</p>	<p>Діти мають високий ризик потрапити у ситуації торгівлі, оскільки Україна є одним з найбільших у Європі «джерел» торгівлі людьми. Дітям бракує інформації про небезпеки торгівлі людьми, щоб запобігти їх потраплянню до небезпечних ситуацій. Мало випадків судового переслідування осіб, задіяних у торгівлі людьми.</p>	<p>Запобігати міжнародному викраденню дітей відповідно до міжнародних зобов'язань та надати інформацію про цю роботу у наступній доповіді. Проводити більш активні інформаційні кампанії з попередження торгівлі дітьми, враховуючи ризики заманювання, пов'язані з обіцянками роботи та навчання за кордоном, участі в конкурсах краси тощо. Збільшити кількість розслідувань усіх можливих випадків торгівлі дітьми, для чого покращити ресурсну базу міліції. Робити усе можливе, щоб відповідальні за злочини поставали перед судом.</p>
<p>Телефонні служби допомоги</p>	<p>Відсутність умов для оперативного звернення дитини та фахового реагування.</p>	<p>Покращувати та поширювати роботу телефонних служб для дітей. Бажано, щоб служби допомоги мали номери не більше 3 цифр, були безкоштовними і працювали цілодобово. Інформувати дітей про наявність таких телефонних служб, зокрема в школі.</p>

Здійснення дитячого правосуддя	Діти у конфлікті з законом замість допомоги отримують жорстке покарання, як-от утримання під вартою до суду та під час судового процесу, засуджених до ув'язнення. Як наслідок – високий відсоток людей, що перебувають у в'язниці – це діти. Тривалість ув'язнення для дітей 16-17 років може сягати 15 років. Діти віком до 14 років, які перебувають у конфлікті з законом, поміщуються до закритих виправних закладів попри те, що таке покарання може використовуватись лише після 14 років. Оскільки діти не отримують належної соціальної допомоги, вони вдаються до повторних правопорушень.	Запровадити систему правосуддя для дитини у контакті/конфлікті із законом, яка б відповідала міжнародним стандартам, а саме: діти у конфлікті з законом замість покарання ув'язненням мають отримувати реабілітаційну допомогу, можливість помириться з тими, кому нашкодили, пройти громадські роботи або отримати відтермінування покарання. Запобігати поміщенню дітей від 11 до 14 років, які визнані винними у скоєнні суспільно небезпечних діянь, до закритих закладів. Замість цього проводити необхідну соціальну роботу з такими дітьми. Зміцнити соціальну підтримку шляхом навчання та збільшення кількості спеціалістів (напр., соціальних працівників) з роботи з дітьми у конфлікті із законом.
Діти-жертви та свідки злочинів	Національне законодавство не передбачає, на жаль, спеціальних заходів щодо захисту дітей з числа жертв та свідків злочину під час кримінального розслідування справи. До дітей, задіяних у проституції, мають ставитись як до жертв, а не як до правопорушників, і це має бути прописано в законі.	Забезпечити повноцінний захист усім дітям-жертвам (йдеться, зокрема, про дітей, постраждалих від жорстокого поводження, домашнього насильства, сексуальної та економічної експлуатації, викрадення та торгівлі). Органи влади ніколи не повинні ставитися до дітей-жертв та свідків злочинів як до правопорушників.
Діти з числа національних меншин	Діти з сімей етнічних меншин стикаються з багатьма проблемами, як-от обмежений доступ до освіти, медичних та соціальних послуг, переслідування правоохоронними органами. Це зокрема стосується дітей ромів та дітей кримських татар.	Прийняти комплексний закон, що заборонятиме будь-які форми дискримінації людини. Проаналізувати доступ етнічних меншин до реалізації своїх прав. Запобігати будь-яким формам дискримінації з боку держави і спрямовувати зусилля на захист прав дітей, які належать до усіх меншин. Спрямовувати зусилля на забезпечення прав на освіту усіх дітей, які належать до етнічних меншин. Запроваджувати інклюзивне навчання у системі освіти.

Схема 6. Орієнтир для медіа досліджень сфери дитячих питань (реалізації прав дитини та охорони дитинства)

До питання взаємодії медіакомунікацій з інститутами дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства в Україні.

Для операційної діяльності медіаорганізацій важливо вміти сприймати різновиди та чисельність інститутів дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства, розуміти основні цілі (показники результатів) та технологічні процеси їх діяльності та передумови стратегічного партнерства заради дітей в громаді зокрема, чи в суспільстві в цілому.

Рекомендуємо використовувати зазначений нижче простий орієнтир для цільового розвитку взаємодії медіапрацівників з інституціями сфери дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства (див. схему 7). Простий орієнтир сформовано за рівнями від «загальних інституційних норм, функцій» – до «видів (типів) базової роботи в громаді або регіоні». В простому орієнтирі є п'ять обмежень, які потрібно врахувати при проектуванні медіаактивності:

- по-перше, зазначені інституційні зв'язки легко визначаються по *горизонталі*, важко, складно (потребують додаткових досліджень, володіння методикою проектування) – по *вертикалі*;
- по-друге, зазначені інституційні рівні (особливо третій – п'ятий) не вміщують диференціації за типологією для сільської місцевості, міст та мегаполісів;

- по-третє, зазначені суб'єктні процеси для різних груп дітей неоднозначні: деякі стандартизовані, деякі понятійні (досвід практики методом «спроб та помилок»);
- по-четверте, зазначені форми інституційної діяльності (четвертий рівень) неоднорідні: деякі мають юридичний статус, деякі є інноваційними тощо;
- по-п'яте, якщо комунальні інституції (форми та технологічні процеси) більш-менш рівномірно розподілені (що не означає доступні!) між регіонами в Україні, то рівномірного розподілу форм, технологій роботи з боку громадських та благодійних, приватних організацій не відбувається, що, в свою чергу, потребує уважного ставлення до практиків, часу для пошуку інформації, вміння визначити в інформації позитивне тощо.

<i>Рівні</i>	<i>Основні інститути та інституції</i>		
1) Рівень міжнародних норм, політики, досвіду та моніторингу	ООН, Комітет ООН з прав дитини, ЮНІСЕФ		
2) Рівень національних норм, соціальної політики, її складової – політики дотримання прав дитини та охорони дитинства, централізованої управлінської практики скерування процесами	Президент України. Уповноважений Президента України з прав дитини.	Верховна Рада України. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.	Кабінет Міністрів України: Міністерство соціальної політики, Міністерство юстиції, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту, Міністерство культури (та туризму), Міністерство внутрішніх справ та інші міністерства, відомства України
3) Рівень інституційних суб'єктних процесів (технологічні процедури для різних груп дітей)	Діти в сім'ї	Допомога дітям, які живуть або проводять більшість часу на вулиці.	Діти в інтернатному закладі (без сім'ї, поза сім'єю)
	Діти з інвалідністю в сім'ях	Допомога дітям з інвалідністю та їх батькам	Діти з інвалідністю в закритих закладах (без сім'ї)
	Діти - учасники навчально-виховних процесів (в дошкільних закладах або школах)	Діти - учасники в позашкільних навчально-виховних процесів	Діти – учасники різних форм соціального навчання (соціальної освіти)
	Діти в клубах, творчих студіях та секціях за інтересами (за участю батьків, без участі батьків)	Діти в дитячих організаціях або учасники програм громадських, благодійних організацій	Діти в релігійних громадах (за участю сім'ї, без сім'ї)
	Діти в сім'ях – порушники правопорядку та засуджені без ув'язнення	Діти – ув'язненні, які перебувають в виховних колоніях для неповнолітніх (без сім'ї, поза сім'єю)	Діти-біженці. Діти мігрантів, біженців або шукачів притулку
	Діти етнічних меншин (в сім'ї, без сім'ї, поза сім'єю)	Діти – жертви насильства (в сім'ї, поза сім'єю)	Діти – жертви експлуатації (в родині, поза родинною)
	ВІЛ-позитивні діти в сім'ї	ВІЛ-позитивні діти поза сім'ями, без сімей	Хворі діти без доступу до лікування або які перебувають в різних закладах лікування (з сім'єю або без сім'ї)
	Діти осіб секс-бізнесу	Діти – співзалежні (в сім'ї)	Діти з хімічною/нехімічною залежністю в сім'ях та поза сім'ями
	Сім'ї з дітьми, які отримують матеріальну	Сім'ї з дітьми, які отримають нематеріальні	Сім'ї з дітьми, які перебувають у складних

	допомогу	соціальні послуги	життєвих обставинах
4) Рівень інституційних форм	Інституції освіти та позашкільного розвитку дітей	Інституції освіти (закритого типу) для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, малозабезпечених та багатодітних сімей.	Спеціальні заклади (закритого типу соціального обслуговування) дітей з інвалідністю
	Інституції медичного обстеження, обліку та лікування дітей (в т.ч. дитячі відділення медичних закладів для дітей)	Спеціальні заклади освіти для дітей з інвалідністю	Спеціальні заклади (відкритого типу соціального захисту) ранньої реабілітації дітей з інвалідністю
	Заклади культури для дітей	Інституції оздоровлення дітей	Спортивні заклади для дітей
	Релігійні інституції для сімей з дітьми	Дитячі організації	Інституції для дітей та батьків з профілактики негативних явищ, утвердження здорового способу життя та з безпеки в родині
5) Рівень інституційної відповідальності місцевої влади, органів місцевого самоврядування за охорону дитинства та допомоги сім'ям з дітьми	Служби у справах дітей Органи освіти Органи соціального забезпечення населення Органи у справах сім'ї та молоді (спорту) Органи внутрішніх справ Клініки (лікарні) дружні для дітей (молоді) Соціальні служби для дітей, сім'ї та молоді Соціальні служби громадських, благодійних, релігійних, приватних організацій	Громадські ініціативи «За права дітей» Громадські ініціативи та суспільний рух «За благополуччя дітей» Суспільний рух «За здоровий спосіб життя» Суспільний рух «Місто дружнє (безпечне) для дітей» Органи учнівського, дитячого самоврядування	Заклади соціального захисту для дітей: - притулки для дітей - центри соціально-психологічної реабілітації дітей (в родині, поза родинною) - центри соціально-психологічної допомоги ВІЛ-позитивним дітям та молоді (в родині) - соціальні гуртожитки для випускників інтернатних закладів (без родини) - центри матері та дитини (поза родинною) - центри соціально-психологічної допомоги сім'ям - центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю (в родині)
	Координаційна рада з питань сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах	Опікунська рада	Координаційна рада з питань запобігання насильству в сім'ях

Схема 7. Простий орієнтир для цільового розвитку взаємодії медіапрацівників з інституціями сфери дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства.

Медіапрацівникам потрібно також звернути увагу на традиції (підтримувати, послідовно змінювати або формувати нові), які характеризують інституційні рівні сфери дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства (див. схему 8). Розподіл головних тем (див. схему 6) не є рівним, формуються додаткові пріоритети або стратегії, на щось увагу сфокусовано в першу чергу, на щось – як менш варте уваги. Пояснень до таких тенденцій є кілька:

- 1) рівень місцевої політики та практики є найслабшою ланкою не тільки з питань дітей, а стосовно і деяких інших сфер життєдіяльності населення;
- 2) розвиток інституцій потребує капіталовкладень (і досить великих), процеси їх створення (частіше за все з «нуля») – не є рівними по території України;
- 3) розвиток практик (інституційних норм-процесів) не є послідовним та глибоким, оскільки базовий для країн Європейського Союзу або США, Канади інститут соціальної роботи ще слабкий, недостатньо впливовий, частіше за все домінує адміністративний підхід до розуміння соціальної проблеми клієнта (людини нужденної);
- 4) розвиток інститутів та їх видів, форм, технологічних процесів ускладнено через недостатню увагу та підтримку менеджменту соціальних організацій, домінують адміністративний підхід та методи централізованого скерування соціальними процесами.

<i>Інституційні рівні сфери дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства</i>	<i>Головні теми</i>
1) Рівень міжнародних норм, політики, досвіду та моніторингу	Здійснення дитячого правосуддя. ВІЛ/СНІД. Діти з числа національних меншин. Діти, позбавлені сімейного середовища. Діти-інваліди або діти з функціональними обмеженнями чи особливими потребами.
2) Рівень національних норм, соціальної політики, її складової – політики дотримання прав дитини та охорони дитинства, централізованої управлінської практики скерування процесами	Діти-шукачі притулку та діти-біженці. Найкращі інтереси дитини. Недискримінація дітей. Право на життя, виживання та розвиток.
3) Рівень інституційних суб'єктних процесів (технологічні процедури для різних груп дітей)	ВІЛ/СНІД. Недискримінація дітей. Діти-інваліди або діти з функціональними обмеженнями чи особливими потребами. Діти-шукачі притулку та діти-біженці. Економічна експлуатація, включаючи дитячу працю.
4) Рівень інституційних форм	Освіта, включаючи професійну підготовку та орієнтацію. Охорона здоров'я та медичне обслуговування. Повага до поглядів і думок дитини. Телефонні служби допомоги. Продаж, торгівля та викрадення. Сексуальна експлуатація та насильство. Вживання наркотиків, алкоголю, тютюну та інших психоактивних речовин.
5) Рівень інституційної відповідальності місцевої влади, органів місцевого самоврядування за охорону дитинства та допомогу сім'ям з дітьми	Відпочинок, дозвілля, культурна та мистецька діяльність. Діти з числа національних меншин. Діти, позбавлені сімейного середовища. Діти, які живуть та/або працюють на вулиці. Жорстоке та недбале поводження. Здоров'я підлітків. Психічне здоров'я дітей. Катування та інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поводження чи покарання. Рівень життя. Сімейне середовище.

Схема 8. Співвідношення (тенденції) головних тем та основних інституційних рівнів сфери дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства.

Розподіл головних тем серед інституційних рівнів відповідає нашим поточним дослідженням. Ми також об'єднали тематику для першого-другого та третього-четвертого рівнів. Це, на наш погляд, більш правдиво з позицій ситуативного підходу або усвідомлення відповідних тенденцій.

Час буде вносити свої корективи. Медіапрацівник заради інтересів (найкращих інтересів) дітей має бути готовим до подвійної уваги: з одного боку, до розвитку

інституційних рівнів та взаємодії (по горизонталі і вертикалі) з їх пропозиціями, викликами, новаціями та досвідом, з іншого боку, до впорядкування уваги до головних тем сфери дотримання прав дитини на кожному з рівнів. Зазначене (в сумі) буде ознакою стабілізації як стратегії, так і тактики сфери дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства.

Для розвитку соціальної компетентності медіапрацівника: взаємодія з ресурсними центрами. Ресурсні центри [88] – сучасна, комплексна, структурована, гнучка та відкрита форма як передумова накопичення соціальної інформації, уповноваженого використання соціальних знань, розширення контактів щодо соціальної освіти та акумуляції зусиль для інноваційного вирішення актуальних проблем або збільшення соціального потенціалу відповідної групи населення. Основні види послуг ресурсних центрів: інформаційно-освітні, аналітичні, навчальні та супроводу соціальних проектів в громаді, спільнотах, регіоні. В абсолютній більшості, послуги ресурсних центрів є безкоштовними. Однак, сама справа створення та підтримки ресурсного центру – є достатньо дорогою. Тому спонсори, грантодавці вкладають власні кошти у створення ресурсних центрів за типом довгострокових соціальних інвестицій.

Ресурсні центри в Україні (за формою) не є новиною, однак, за змістом, структурою знань, засобами соціального навчання – завжди є прикладом впровадження нових підходів або моделей діяльності. Діяльність ресурсного центру завжди позначається «початком». Тоді як завершення роботи не є важливим та фіксованим. Ресурсні центри не зникають або не припиняють своєї діяльності, зазвичай, трансформуються в іншій діяльності, модернізують свою структуру, але залишаються частиною активної соціальної дії. В сумі різних прикладів діяльності ресурсних центрів ми маємо підтвердження потенціалу розвитку ресурсної або навчальної культури, як складової частини культури соціальної взаємодії. В цьому особливість, своєрідність та неповторність ресурсних центрів як явища, що не дозволяє застосовувати прямих лінійних порівнянь з бібліотеками чи закладами офіційної освіти.

Ресурсні центри можна поділити на кілька видів за їх сферою діяльності: всеукраїнські, регіональні, міжрегіональні або місцеві. Традиційно, ресурсні центри формуються як базовий майданчик для системних соціальних змін, як альтернатива наявним видам взаємодій та соціальній компетенції. Рідко зустрічаються ресурсні центри з вузьким професійним або напівпрофесійним призначенням. Головна роль ресурсних центрів – бути відкритими та корисними «для більшості», наприклад, населення, співучасників тематичного напрямку соціального життя, учасників взаємодії щодо вирішення соціальних проблем.

Назва ресурсного центру, як атрибутивний показник, з одного боку, визначається головною ідеєю, наприклад, «Ресурсний центр «Соціальна освіта», «Ресурсний центр з питань гендерної рівності», «Ресурсний центр «За здоров'я!», з іншого боку, спрямуванням на головну групу населення, наприклад, «Ресурсний центр для батьків», «Молодіжний ресурсний центр» тощо.

Особливе питання в ресурсному центрі – це питання функцій та їх взаємодії, модернізації результатів їх виконання. Дослідження в період 2005-2008 років дозволяють сформулювати типову структуру функцій ресурсного центру, а саме: функція бібліотеки соціальних знань (друковані та електронні видання) з каталогом, який відповідає за структурою запитам споживачів або є позицією фахівців ресурсного центру, їхнє бачення актуальних складових соціальних знань в контексті або головних ідей, або головних груп населення. Ресурсні центри прагнуть поєднати вітчизняні джерела інформації та міжнародний досвід; традиційні та альтернативні підходи; виокремити інновації та експериментальні чи пошукові види; функція обладнання та багатовидового використання приміщення; функція індивідуальної та групової роботи в ресурсному центрі; функція

проведення за розкладом семінарів, тренінгів, курсів, шкіл соціальних знань, груп самодопомоги; функція підготовки тренерів або діяльності тренерської студії; функція видавничої справи; функція зворотного зв'язку; функція виконання різних, в більшості, інноваційних проєктів (короткотермінової або середньострокової дії).

Приклади діяльності ресурсних центрів.

Ресурсні центри для фахівців та волонтерів соціальної роботи з дітьми.

Всеукраїнська благодійна організація «Український фонд «Благополуччя дітей» (нове ім'я Християнського дитячого фонду) [3] з 2003 року у партнерстві з Міжнародною федерацією соціальних працівників, Українською асоціацією соціальних педагогів і спеціалістів із соціальної роботи за підтримки Дирекції з питань розвитку та співробітництва Швейцарії почали реалізовувати багатокомпонентний інноваційний проєкт «Покращення якості соціальних послуг дітям і сім'ям у громаді».

Цей проєкт став можливим завдяки результатам та досвіду, здобутим працівниками та партнерами Християнського дитячого фонду під час реалізації проєкту «Соціальна освіта в Україні» (1999 - 2003). Мета: вивчення актуальних потреб та проблем дітей, сімей та молоді в громадах різного типу, розробка та надання різних видів соціальних послуг, спрямованих на їх вирішення. Основні завдання проєкту: навчання соціальних працівників, волонтерів та допомога їм в організації послуг дітям, молоді та сім'ям на рівні громади; розробка, апробація та впровадження інноваційних технологій соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями на рівні громади; реалізація механізмів соціального партнерства як умови вдосконалення соціальних послуг. Інноваційна діяльність визначена в тому числі компонентом розвитку діяльності Ресурсних центрів у містах Київ, Тернопіль, Запоріжжя та відкриття консультаційних пунктів на базі територіальних громад міст Севастополя, Луганська, Луцька, Рівного, Дніпропетровська, Хмельницького; організацією діяльності консультативних мобільних груп при Ресурсних центрах, спроможних проводити тренінги, надавати консультації та здійснювати оцінку діяльності провайдерів соціальних послуг на рівні громади тощо.

Ресурсні центри для батьків.

Згідно зі статутом ООН, Всесвітньою Декларацією про права людини, кожний має право на освіту. Упродовж багатьох років в Україні більшість дітей з особливими освітніми потребами здобували освіту у спеціалізованих загальноосвітніх навчальних закладах. Однак однією з форм навчання дітей з особливими освітніми потребами є нова, але визнана в багатьох країнах світу інклюзивна форма освіти, яка забезпечує безумовне право кожної дитини навчатись у загальноосвітньому закладі за місцем проживання із забезпеченням усіх необхідних для цього умов. В Україні модель інклюзивної освіти почала набувати значення переважно за ініціативи громадських організацій.

Основними перевагами інклюзивного навчання (тобто «+») для дітей з особливими освітніми потребами є отримання кращих соціальних, комунікативних навичок, можливість жити не ізольовано від інших людей. Серед основних недоліків (тобто «-») є недостатність реабілітаційних та інших спеціальних послуг, які дитина могла б отримувати у спеціальному закладі. Саме тому одним з найважливіших досягнень проєкту є сам прецедент створення ресурсних центрів для батьків дітей з особливими освітніми потребами на базі загальноосвітніх навчальних закладів. *Подібного досвіду Україна не має.* З метою забезпечення батьків соціально-інформаційною підтримкою для задоволення їхнього росту у відстоюванні прав та інтересів дітей з особливими освітніми потребами, оцінювання потреб і забезпечення надання освітніх, соціальних та інших послуг сім'ям дітей з особливими освітніми потребами, а також розвинення в батьків активної громадянської позиції та сприяння створенню батьківських організацій Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» реалізує проєкт «Створення ресурсних центрів для батьків дітей з

особливими освітніми потребами» за підтримки програми ТАСІС «Розвиток організаційного партнерства» Європейської комісії.

Ресурсні центри на основі оцінювання потреб батьків, педагогів, представників державних і громадських організацій проводять одно-триденні семінари, організують проходження практики для студентів педагогічних, соціально-гуманітарних факультетів, слухачів курсів післядипломної педагогічної освіти. Серед тем, які розглядаються під час проведення семінарів, є такі: освіта для соціальної справедливості; створення й розвиток громадських організацій, у тому числі й батьківських; розвиток адвокатської практики батьків; удосконалення школи; залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх навчальних закладів.

Ресурсні центри для спільнот та громад.

Всеукраїнська база даних про ВІЛ/СНІД (специфічний ресурсний центр Коаліції ВІЛ-сервісних організацій в Україні) [12]: інформаційно-довідкова пошукова система. Забезпечення інформацією і технічною підтримкою надавачів медичних і соціальних послуг (державних і НДО): створення всеукраїнської бази даних послуг з ВІЛ/СНІД. Проект фінансується Всеукраїнською мережею ЛЖВ за програмою Глобального фонду для боротьби зі СНІД, туберкульозом та малярією.

Мета створення всеукраїнської бази даних послуг з ВІЛ/СНІД: покращення доступу користувачів соціальних послуг, представників організацій, які протидіють епідемії ВІЛ/СНІДу і туберкульозу, інших зацікавлених осіб до інформації про експертні медичні і соціальні послуги, що надаються державними установами та НДО.

Передбачається, що база даних задовольнятиме такі інформаційні потреби: спроможність організацій щодо надання технічної підтримки іншим організаціям, а також інформація про експертів з різних напрямків з адресами, ціною політикою та іншою інформацією щодо послуг. Така база даних медичних та соціальних послуг надасть можливість постачальникам послуг не «губити» клієнтів, та надавати їм повний обсяг послуги, впроваджуючи, приміром, переадресацію та залучення фахівця з іншого сервісу.

Полтавський міжрегіональний інформаційно-ресурсний центр з питань ВІЛ/СНІД (ПМІРЦ) [40]. Географія роботи: Полтавська, Сумська, Харківська область. Але це не означає, що ПМІРЦ обмежений роботою тільки в цих регіонах. Будь-яка державна або недержавна організація України, що працює в сфері профілактики ВІЛ, може звертатися до ПМІРЦ за технічною, інформаційною та організаційно-методичною допомогою.

Міжрегіональний інформаційно-ресурсний центр з питань ВІЛ/СНІД - один із напрямків проекту Зменшення Шкоди «Безпека. Знання. Підтримка», який реалізується на базі Полтавського обласного благодійного фонду «Громадське здоров'я» за фінансової підтримки МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ / СНІД в Україні». Цілі роботи Полтавського міжрегіонального інформаційно-ресурсного центру (ПМІРЦ) з питань ВІЛ / СНІД: поліпшення якості послуг з профілактики та лікування ВІЛ-інфекції; розвиток і поліпшення заходів зі зменшення шкоди від вживання ін'єкційних наркотиків; надання технічної, методичної та інформаційної допомоги державним (ДО) і недержавним організаціям (НДО), що працюють у сфері ВІЛ-сервісу та у сфері профілактики соціально-негативних явищ.

Діяльність ПМІРЦ включає тренінги; експертні візити; круглі столи; робочі зустрічі; семінари; інформаційно-освітні матеріали; консультації та надання технічної підтримки, інформаційних та консультаційних послуг, наприклад: висвітлення діяльності ВІЛ-сервісних ДО і НДО в газеті «Біла Альтанка»; консультування з питань пошуку фінансування для забезпечення діяльності профілактичних програм (фандрайзинг), написання проектних заявок; доступ до бібліотеки та електронної бази даних, надання інформаційних матеріалів тощо.

Ресурсний центр ГУРТ [73] - це національний центр суспільної інформації та експертизи, що сприяє суспільним перетворенням в Україні, використовуючи та розвиваючи потенціал організацій громадянського суспільства. ГУРТ засновано у 1995 році та зареєстровано як громадську неприбуткову організацію у січні 1996 р. ГУРТ сьогодні: найбільша в Україні мережа суспільно активних громадян; успішно реалізовані проекти у різноманітних сферах суспільного розвитку; професійна команда. Клієнти: суспільно активні громадяни України; громадські організації; міжнародні та національні благодійні фонди та організації; органи влади; соціально відповідальний бізнес; медіа.

Стратегічні цілі ресурсної діяльності: 1) створити доступ до суспільно важливої інформації для представників інститутів громадянського суспільства, бізнесу, державних установ, медіа, розвиваючи децентралізовану мережу суспільних репортерів та експертів; 2) стимулювати суспільні інновації в Україні, впроваджуючи та поширюючи найкращі національні та міжнародні практики; 3) сприяти формуванню позитивної репутації інститутів громадянського суспільства України, пропагуючи європейські стандарти діяльності - прозорість, підзвітність, ефективність.

XenoDocuments.org.ua [92] – інформаційно-ресурсний портал розроблено з метою відображення ситуації в сфері протидії расизму, ксенофобії та нетерпимості в Україні. Сайт пропонує громадськості вільний доступ до систематизованої інформації та електронної бібліотеки законів, угод і публікацій.

Цільовою аудиторією ресурсного порталу є правозахисні організації, активісти громадянського суспільства та медіапрацівники, які бажають отримувати достовірну інформацію за темою. В структурі ресурсного порталу:

- Мова ворожнечі. Моніторинг мови ворожнечі.
- Організації, що підбурюють до расової дискримінації.
- Просвіта/протидія. Освіта. Акції. Звернення.
- Моніторинг дій правоохоронних органів. Діяльність інших органів.
- Бібліотека. Аналітика. Погляд. Партнери. Контакти. Пошук. Аудіо/відео.

Електронні данні про інші ресурсні центри:

Інформаційно-ресурсний центр «Дитинство без насильства» // Благополуччя дітей. Український Фонд [сайт] / Режим доступу : <http://www.ccf.org.ua/>. - Назва з екрана.

Ресурсний центр «Молодь за здоров'я» [сайт] / Режим доступу : <http://www.mzz.com.ua/> - Назва з екрана.

Ліга ресурсних центрів [сайт] / Режим доступу : <http://berd.net.ua/>. - Назва з екрана.

Рада особливих дітей [сайт] / Режим доступу : <http://www.cec.sped.org/>. - Назва з екрана.

Національна Асоціація освіти молоді [сайт] / Режим доступу : <http://www.naeyc.org/>. - Назва з екрана.

Світовий Форум [сайт] / Режим доступу : <http://www.worldforum.org/>

Коаліція «Захисту прав дітей з інтелектуальною недостатністю» [сайт] / Режим доступу : <http://www.inteldisability-coalition.kiev.ua/>. - Назва з екрана.

Молодіжний ресурсний центр України [сайт] / Режим доступу : <http://mrc.net.ua/> (16.03.2011). - Назва з екрана.

Ліга Ресурсних центрів [сайт] / Режим доступу : <http://berd.net.ua/> . – Назва з екрана.

Молодіжний інноваційний центр “Медіа-М” [сайт] / Режим доступу : <http://www.media-m.org.ua/> . – Назва з екрана.

Освітній ресурсний центр // «Діалог» (м. Львів) [сайт] / Режим доступу : <http://www.dialog.lviv.ua/>. – Назва з екрана.

Інформаційно-ресурсний центр «Толерантність як шлях до Європи» [сайт] / Режим доступу : <http://tolerant.org.ua/> – Назва з екрана.

Інформаційно-ресурсний центр Всеукраїнської мережі організацій, що працюють у сфері відповідального батьківства [сайт] / Режим доступу : <http://www.batktivstvo.org.ua/> - Назва з екрана.

Західноукраїнський ресурсний центр (ЗУРЦ) [сайт] / Режим доступу: <http://www.zurc.org/> - Назва з екрана.

Міжрегіональний інформаційно-ресурсний центр з питань ВІЛ/СНІД [сайт] / Режим доступу : <http://pirc.org.ua/> - Назва з екрана.

База даних InfoDisability [сайт альтернативної и дополнительной коммунікації для родителів и других близких, воспитывающих ребенка с нарушениями развития] / Режим доступу : <http://www.infodisability.org/> - Назва з екрана.

Ресурсний центр / Мережа // Жіночий консорціум України [сайт] / Режим доступу : <http://www.wcu-network.org.ua/ua/> - Назва з екрана.

Передостання рекомендація медіапрацівнику. Дитина є дуже чутливою істотою, вона вдвічі серйозніше сприймає навколишній світ. І в цьому головний намір для розвитку співучасті медіакомунікацій зі сферою дотримання прав дитини та стану вирішення проблем дитинства.

Література

1. Альтернативний звіт про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини (2002-2008) / Конвенція ООН про права дитини / Політика та міжнародні конвенції / Діти // ЮНІСЕФ в Україні [сайт]. Режим доступу : <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/> - Назва з екрана.

2. Безпалько О. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методологічні основи: Монографія. К.: Наук. світ, 2006. – 363 с.

3. Благополуччя дітей. Український Фонд [сайт] / Режим доступу : <http://www.ccf.org.ua/> - Назва з екрана.

4. В Києве с начала года у родителей отобрали семь детей-маугли / Новини // УНІАН [сайт]. - Режим доступу : <http://www.unian.net/> (21.04.2011) – Назва з екрана.

5. В Україні 10% батьків б'ють своїх дітей, більше половини — сварять із використаннями ненормативної лексики / Соціум / Дзеркало тижня. Україна [сайт]. - Режим доступу : <http://news.dt.ua/> (26.05.2012) – Назва з екрана.

6. В українських СІЗО за 2-3 роки без суду утримують дітей / Соціум // Дзеркало тижня. Україна [сайт]. - Режим доступу : <http://news.dt.ua/> (26.05.2012) – Назва з екрана.

7. ВІЛ-позитивні діти. Режим доступу : <http://www.helpme.com.ua/ua/article/id.55/cid.24/default.html>. - Назва з екрана.

8. Владина В. Нарушение детских прав: пора наказываться по-взрослому / Архів / Новини // Цензор [сайт]. - Режим доступу : <http://censor.net.ua/news/all> (16.05.2012) – Назва з екрана.

9. Владина В. По «малолетке»: Украину захлестнула волна детской преступности / Общество // Цензор <http://censor.net.ua/> (02.04.2012) – Назва з екрана.

10. Впервые в Украине подросток подал в суд на отца / Общество // Новости mail.ru [сайт]. - Режим доступу : <http://news.mail.ru/> (20.01.2012) – Назва з екрана.

11. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (м. Нью-Йорк 30 вересня 1990 р.).

12. Всеукраїнська база даних про ВІЛ/СНІД [сайт] / Режим доступу : <http://www.db.hiv.org.ua/> – Назва з екрана.

13. Гема Л. Насильство над дітьми – реалії першого кварталу 2011 року в Україні. - Режим доступу : <http://www.ccf.org.ua/irc/all/view/901/0> - Назва з екрана.
14. Глузман С. Десять историй людей, которым никто не помог / Ничейный малыш / Спецпроекти // LB.ua [сайт]. - Режим доступу : <http://lb.ua/> (06.09.2011) – Назва з екрана.
15. Головні проблеми дітей в Україні / Діти // ЮНІСЕФ в Україні [сайт]. - Режим доступу : <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/children.html> – Назва з екрана.
16. Города, пригодные для жизни детей // Рабочие материалы Второй межправительственной конференции «Сделаем Европу и Центральную Азию регионом, пригодным для жизни детей», Сараево, 13-15 мая, 2004. – 16 с.
17. Гриценко Л.І., Лунченко Н.В., Ерстенюк О.В. Профілактична робота в навчальних закладах з протидії торгівлі людьми: Методичні рекомендації з використання навчальних матеріалів (фільм «Станція призначення – ЖИТТЯ» для дітей та молоді 16-19 років, посібник тренера, посібник учасника «Як підвищити рівень усвідомлення проблеми торгівлі людьми»). – К.: Видавничий дім «АДЕФ – Україна», 2008. - 56 с.
18. Громадська консультативна рада з питань захисту прав дитини має стати активним ініціатором всіх змін у цій сфері / Новини / Головна // Президент України. Офіційне інтернет-представництво [сайт]. - Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/> (27.09.2011) – Назва з екрана.
19. Державний інститут сімейної та молодіжної політики [сайт]. - Режим доступу : <http://www.dipsm.org.ua/> - Назва з екрана.
20. Див.: Дитячий алкоголізм - деградація нації. Режим доступу: <http://politiko.ua/blogpost123>. - Назва з екрана.
21. Дольто Франсуаза. На стороне ребенка / Перев. с франц. – СПб : Издательство «Петербург – XXI век», 1997. – 528 с.
22. Екс-викладачі миколаївської школи заявляють про те, що у навчальному закладі знущуються з дітей / Новини // Експрес-газета [сайт]. - Режим доступу : <http://www.expres.ua/news/> (125.02.2012) – Назва з екрана.
23. Європейська конвенція про здійснення прав дітей. Рада Європи. Міжнародний документ від 25.01.1996.
24. Жіночий консорціум України, Всеукраїнська громадська організація [сайт]. Режим доступу : <http://wcu-network.org.ua/ua/>
25. Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р. / М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. департамент з усиновлення та захисту прав дітей, Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді / А.Г.Зінченко, Т.Ф.Алексєєнко, С.Ю.Аксьонова та ін. - К.: Бланк-Прес, 2010. — 152 с.
26. Заключні зауваження та рекомендації Комітету ООН з прав дитини (Україна, 2011 рік). Версія, адаптована для дітей та підлітків / Видання / Захист прав та інтересів дітей / Головна // ВГО Жіночий консорціум України [сайт]. Режим доступу: <http://wcu-network.org.ua/ua/> - Назва з екрана.
27. Запобігання дискримінації, експлуатації та жорстокому ставленню до жінок - трудових мігрантів. Торговля жінками та дівчатами. Книга 6 : Інформ. посіб. – К.: Міленіум, 2004. – 132 с.
28. Зона «Глибокої паутини» по всему миру: Торговля оружием, наркотики, детская порнография / Новини / Архів // Цензор [сайт]. - Режим доступу : <http://censor.net.ua/> (06.02.2012) – Назва з екрана.
29. Имеют ли право журналисты для привлечения внимания общественности публиковать видео, содержащее кадры насилия над детьми / Час пресси / Радиопрограммы // Радио Свобода [сайт]. - Режим доступу : <http://www.svobodanews.ru/> (13.05.2011) – Название с екрана.

30. Імена всіх експертів Комітету ООН за посиланням <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/members.htm>
31. Індикатори до системи моніторингу та оцінки стану догляду і підтримки ВІЛ-позитивних дітей та їхніх родин / Публікації / Медіацентр // ЮНІСЕФ в Україні [сайт]. Режим доступу : <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/> - Назва з екрана.
32. Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [сайт]. Режим доступу : <http://www.ssm.kiev.ua/>
33. Кожна друга дитина зазначає порушення або недотримання тих чи інших прав / Прес-служба Президента України // Офіційне представництво Президента України [сайт]. - Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/24341.html> (29.05.2012) – Назва з екрана.
34. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (укр/рос) ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 15.11.2000.
35. Конвенція про права дитини. ООН; Міжнародний документ від 20.11.1989. Конвенцію ратифіковано Постановою Верховної Ради України N 789-XII від 27.02.91.
36. Матеріали Парламентських слухань / Парламентські слухання / Законодавство України // Верховна Рада України [сайт]. - Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/> - Назва з екрана.
37. Медіа і права дитини. Посібник для журналістів, створений самими журналістами (Українська версія розроблена МГО «Інтерньюз-Україна» за підтримки UNICEF в Україні в 2009 р.) / Головна // ЮНІСЕФ в Україні [сайт]. - Режим доступу: <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/> – Назва з екрана.
38. Мельник А. «На місцях вирішили, що всиновлення – це вигадка попередньої влади» / Суспільство // LB.ua [сайт]. - Режим доступу : <http://lb.ua/> (31.10.2011) – Назва з екрана.
39. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми / За ред. Шевченко К.Б., Трубавіної І.М. – К: Юрисконсульт, 2005.
40. Міжрегіональний інформаційно-ресурсний центр з питань ВІЛ/СНІД [сайт] / Режим доступу : <http://pirc.org.ua/> - Назва з екрана.
41. Моніторинг «Права людини в дитячих медичних закладах та дитячих психіатричних лікарнях», Громадська організація М'АРТ. Чернігів, 2004.
42. Монтессори Марія Дом ребенка. Метод научной педагогики. – М.: Астрель: АСТ, 2005. – 269 с.
43. Насильство в школі. Аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Аналіз підготовлено ВГО «Жіночий консорціум України» в рамках проекту «Попередження насильства в школі», який здійснюється за фінансової та експертної підтримки Шведської громадської організації «Save the Children Sweden» / Дубровська Є., Ясеновська М., Алексеєнко М. – К.: ВГО Жіночий консорціум України, 2010. – 38 с. Електронна версія : <http://wcu-network.org.ua/defence-rights/publications>
44. Насильство проти жінок: Що про це думають молоді люди? Оновлене дослідження / Британська Рада в Україні. – К., 2005. - 3 с.
45. Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі [сайт]. - Режим доступу : <http://www.moral.gov.ua/> - Назва з екрана.
46. Наш проблемный ребенок : понять и договориться / Под ред. Л.Регуш. – СПб : Изд-во РГПУ им. А. Герцена, 2001. – 191 с.
47. Наш соціальний календар : Збірка навчально-методичних матеріалів і наукових статей / Упор., ред. К.С.Шендеровського / Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики. – К., 2011. – 167 с.

48. Небажані діти - діагноз або доля? / Діти / Психологічні проблеми // Психологія [сайт]. Режим доступу: <http://itstechnology.ru/> (26.05.2012) – Назва з екрана.
49. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі. Навчально-методичний посібник / Упорядники: Дубровська Є.В., Ясеновська М.Е. Редакційна група: Алексеєнко М.К., Дендебера М.П, Соловійова О. Д.. – К.: 2012. – 96 с. Електронна версія : <http://wcu-network.org.ua/defence-rights/publications>
50. Основні порушення прав дітей на основі аналізу звернень та скарг, які надійшли до Уповноваженого Президента України з прав дитини / Уповноважений Президента України з прав дитини / Головна // Офіційне представництво Президента України [сайт]. - Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/content/pravadytyny.html> (08.05.2012) – Назва з екрана.
51. Охрімчук Р. Як працювати з агресивною дитиною : Навчально-методичний посібник. - Л.: ДЦССМ, 2004. – 64 с.
52. Оцінка потреб дитини та її сімі / За заг. ред. І. Звереві. Авт.: І.Звєвєва, З.Кияниця, В.Кузьмінський, Ж.Петрочко, І.Саммон. – К.: Держсоцслужба, 2007. – 144 с.
53. Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті. Програма Національної молодіжної педагогічної ради України (НМПРУ) [сайт]. Режим доступу : <http://eucharter.pedagog.org.ua> – Назва з екрана.
54. Періодична національна доповідь про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини (підготована Урядом України) / Конвенція ООН про права дитини / Політика та міжнародні конвенції / Діти // ЮНІСЕФ в Україні [сайт]. Режим доступу : <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/> - Назва з екрана.
55. Покращення реабілітаційного простору в дитячих закладах. Методичні матеріали для спеціалістів / ВГО «Жіночий консорціум України». – К., 2009. – 40 с.
56. Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді: узагальнення досвіду проекту. Інформаційно-методичні матеріали / За заг. ред. О. Безпалько. – К., 2007. – 144 с.
57. Політика та міжнародні конвенції в інтересах дітей / Діти // ЮНІСЕФ в Україні [сайт]. - Режим доступу : <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/> – Назва з екрана.
58. Права дитини та механізм її захисту. – Ужгород, 2009. Електронний режим доступу:
59. Права дітей в Україні : реалії та виклики після 20 років незалежності (за результатами опитування дітей віком 10–17 років) // Офіційне представництво Президента України [сайт]. - Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/docs/poll2905.pdf> (29.05.2012) – Назва з екрана.
60. Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо виконання Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року. Закон України від 05.03.2009 № 1065-VI.
61. Про захист суспільної моралі. Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV.
62. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III.
63. Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні. Указ Президента України від 16 грудня 2011 року №1163.
64. Про попередження насильства в сім'ї. Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III.
65. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні. Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII.
66. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні: тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. – К.: Державний ін.-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 240 с.

67. Проблемні питання дотримання прав дитини в Україні / Права людини в Україні 2009 – 2010. Доповіді правозахисних організацій / Гельсінська правозахисна група [сайт]. Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/> (22.02.2011) – Назва з екрана.
68. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (укр/рос). Прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. (Дата набуття чинності для України: 21.05.2004).
69. Профілактика ВІЛ-інфекції серед підлітків груп ризику: досвід впровадження цільових моделей в Україні / ЮНІСЕФ, Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка. – К., 2010. – 88 с.
70. Регіональна модель профілактики підліткової злочинності: досвід впровадження. – К.: Український центр порозуміння, 2009. – 80 с.
71. Рекомендації щодо норм і принципів висвітлення засобами масової інформації питань, які стосуються дітей / Рубрика / Законодавство.// Асоціація регіональних ЗМІ [сайт]. - Режим доступу : <http://arzmi.org/> (05.02.2012) - Назва з екрана.
72. Репортажі про дітей: принципи професійної журналістики від трасту MediaWise. - Режим доступу : <http://sotsialka.livejournal.com/4810.htm> - Назва з екрана.
73. Ресурсний центр ГУРТ [сайт] / Режим доступу : <http://www.gurt.org.ua/> – Назва з екрана.
74. Розкриття ВІЛ-позитивного статусу: Збірник статей та методичних рекомендацій. – К.: КМВ ВБО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ», 2009. – 144 с.
75. Розпорядження від 21 травня 2008 р. N 731-р.
76. Сімейний кодекс України. Кодекс України (Закон) від 10.01.2002 № 2947-III.
77. Социальный мониторинг «инноченти», 2004 год. Экономический рост и детская бедность в странах ЦВЭ/СНГ и государствах Балтии / Перевод и макет русского издания: ЗАО «Интердиалект+». – М., 2004. – 131 с.
78. Соціальна профілактика торгівлі людьми: Навчально-методичний посібник / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005. – 344 с.
79. Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання. – К.: Держ. Ін.-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 92 с.
80. Тарханова Л. Как уберечь ребенка от тюрьмы и панели. – М.: Знание, 1997. - 256 с.
81. У світ поламаних дітей з широко закритими очима / Прес-служба правозахисного центру «Поступ» / Права дитини // Українська Гельсінська спілка з прав людини [сайт]. - Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1337598426> (21.05.2012) – Назва з екрана.
82. У Харкові відкривають кімнати для опитування дітей, які постраждали від насильства та експлуатації. - Режим доступу : <http://www.ozis.kr.ua/u-harkovi-vidkrivaut-kimnati-dla-opituvanna-ditej-aki-postrazdali-vid-nasilstva-ta-ekspluataciie>. - Назва з екрана.
83. Узагальнення результатів роботи Верховної Ради України 9 сесії VI скликання з питань захисту прав дитини / Видання / Захист прав та інтересів дітей / Головна // ВГО Жіночий консорціум України [сайт]. Режим доступу : <http://wcu-network.org.ua/ua/> - Назва з екрана.
84. Українські діти найбільше в світі п'ють і курять. Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/ukrayinski-diti-naybilshe-v-sviti-p-yut-i-kuryat.html>. - Назва з екрана.
85. Участь дітей та молоді в процесах прийняття рішень / Купцова А., Сакович О., Кондрашевська Т. та ін.. – Київ : ИМГ «АртБат», 2002. – 112 с.

86. Фотоотчёт о поездке группы волонтеров в Черниговский интернат для детей с особыми потребностями (с. Калиновка) // Дети Запорожья [сайт]. - Режим доступа : www.deti.zp.ua (16.11.2007) – Назва з екрана.

87. Час приймати рішення. Посібник для молоді / Упорядн. О. Жукова. - Херсон: МО «Нова генерація», 2010 – 92 с.

88. Шендеровський К.С. Соціальна освіта та соціальні комунікації : Тексти лекцій/ Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики. — К., 2011. — 205 с.

89. Ясеновська М., Христова Г., Сова Ю. Врахування судами думки та інтересів дитини при розгляді справ, що виникають з сімейних правовідносин. Результати громадського моніторингу судів. – Харків, 2009. – 111 с.

90. CODE OF CONDUCT FOR THE PROTECTION OF CHILDREN FROM SEXUAL EXPLOITATION IN TRAVEL AND TOURISM (норми поведінки для захисту дітей від сексуальної експлуатації в подорожі та туризмі) // TheCode [сайт самоорганізації та соціального руху (англомовний)]. - Режим доступа : <http://www.thecode.org/> - Назва з екрана.

91. International Convention for the Suppression of the «White Slave Traffic». May 4, 1910 /Human Rights Library // University Minnesota [англомовний сайт]. Режим доступа: <http://www1.umn.edu/humanrts/instrree/whiteslavetraffic1910.html> - Назва з екрана.

92. Xenodocuments.org.ua [сайт] / Режим доступа : <http://www.xenodocuments.org.ua/> – Назва з екрана.

Сироти (сирітство): соціальна проблема та якість медіадіяльності

Основні питання статті:

Сирітство: до питання статусу, державної політики та основних протиріч.

Коротка історія вирішення проблеми сирітства на українських землях.

Сучасні шляхи та форми вирішення сирітських проблем.

Усиновлення/удочеріння. Опіка. Прийомна сім'я та ДБСТ.

Інтернати: питання закриття, реформування або ...

Проблематика сирітства та тенденції вітчизняних медіа.

Допомога медіапрацівнику від різних джерел інформації.

«Мене хвилює проблема дітей-сиріт, але я не знаю, чим можу допомогти», «100 тисяч дітей-сиріт в Україні – це жахливо, але я вважаю, що допомагати повинні бізнесмени» - подібні коментарі щодо допомоги дітям-сиротам лунають часто. І це спонукало нас на пошуки власної відповіді на всі ці запитання. Адже ми впевнені:

по-перше, не можна залишитися байдужим до проблеми сирітства;

по-друге, допомогти може кожен і не обов'язково для цього мати великі статки;

по-третє, головна допомога є найскладнішою – знайти сироті нову сім'ю.

Для медіасюжету [24]. Чи допоможе ваш медіапродукт зрозуміти, як нова державна політика потенційно вплине на благополуччя дитини або сім'ї? Чи надаєте ви необхідну інформацію, що дозволить представникам громадськості піклуватися та захищати дітей, а державі та громадським інституціям надавати дітям, сім'ям необхідну допомогу?

Сирітство: до питання статусу, державної політики та основних протиріч

Від українського законодавства медіапрацівники отримують відповідь про дві основні категорії дітей в контексті соціальної проблеми сирітства та про інші стани дітей (див. схему 1).

Дитячі категорії сирітства:	Головна ознака	Важливе
Дитина-сирота	Біологічні батьки з <u>об'єктивних причин</u> відсутні.	} Спеціальний статус; повне державне забезпечення; державне утримання відповідно до державних соціальних стандартів
Діти, позбавлені батьківського піклування	Біологічні батьки є. Однак, за <u>рішенням суду</u> , біологічні батьки позбавлені батьківських прав.	
Інші стани дитячого сирітства: <ul style="list-style-type: none"> - підкинута дитина, - дитина, батьки якої невідомі, - дитина, від якої відмовились батьки, - безпритульна дитина. 		
<p>Сучасне соціальне сирітство в своїй більшості – це наслідок недостатньої уваги суспільства до соціальних проблем сімей, у яких є діти. Причини, через які діти залишаються без батьківської опіки, найрізноманітніші, але наслідок один : дитина позбувається права на сімейне виховання. [41]</p> <p><i>Дотичне до соціальної проблематики сімей та бездомності, безпритульності.</i></p>		

Схема 1. Основні категорії та стани дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» [2] ми маємо думати, говорити про *дитину-сироту* - дитину, в якій померли чи загинули батьки; *дитину, позбавлену батьківського піклування*, - дитину, яка залишилася без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або неіснуючими, оголошення їх померлими, відбування ними покарання в місцях позбавлення волі та перебування їх під вартою на час слідства, розшук їх органами внутрішніх справ, пов'язаний з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривала хвороба батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також *підкинута дитина, дитина, батьки якої невідомі, дитина, від яких відмовились батьки, безпритульна дитина*.

Медіапрацівник має звернути увагу на нечіткість законодавства, яке, з одного боку, визначає категорію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на підставі відсутності батьків через об'єктивну причину або відсутність батьківського піклування за рішенням суду), з іншого боку, - на *стани* дитячого сирітства (*підкинута дитина, дитина, батьки якої невідомі, дитина, від яких відмовились батьки, безпритульна дитина*), коли потрібно встановити та визначити у встановленому порядку наявність-відсутність батьків, батьківського піклування-батьківських прав тощо. Зазначені *стани / становище* окремих дітей потребують не тільки процедури уточнення статусу дитини, але й напряду, пов'язаного з ознаками інших соціальних проблем, наприклад, сучасних сімей (неблагополуччя; дисфункційність; асоціальність), бездомністю та безпритульністю.

Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, виступає важливим інструментом операційного медіаміркування та коректності медіапродуктів по суті. Відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [1], *статус* дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, - визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування. *Державне утримання* дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа - повне забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів матеріальними та грошовими ресурсами дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа для задоволення їх життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності. *Державні соціальні стандарти* для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, - встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами мінімальні норми і нормативи забезпечення дітей-сиріт, дітей, які залишилися без батьківського піклування, та осіб з їх числа.

Для медіасюжету. Чи пояснює ваша медіаісторія, як працює законодавство про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування? Чи базується ваша розповідь про питання, наприклад, опікує на конкретних фактах? Чи уникали ви емоційних описів дітей? Чи врахували ви вплив вашого медіапродукту на дітей? Чи обговорили ви ці питання з експертами та юристами?

Основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа є:

- створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї;
- виховання та утримання дітей за принципом родинності;

- сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів;
- забезпечення пріоритету форм влаштування;
- захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей;
- створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя;
- забезпечення права на здоровий розвиток;
- забезпечення соціально-правових гарантій;
- створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги;
- формування системи соціальної адаптації;
- забезпечення вільного вибору сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, а також особи із їх числа та запитам ринку праці;
- належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, сприяння в наданні реальної допомоги і підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються щодо:

- мінімального матеріального забезпечення, витрат на харчування, одяг та взуття;
- житлового забезпечення;
- житлового забезпечення таких дітей після завершення їх виховання в різних формах влаштування після досягнення ними 18-річного віку, якщо вони не мають свого житла відповідно до житлових нормативів або мають житло з характеристиками, що нижчі за встановлені житлові нормативи;
- мінімального стандарту щодо забезпечення гарантованого першого робочого місця, яке не може бути змінено за бажанням роботодавця протягом трьох років з моменту початку такої роботи, а в разі неможливості надання такого робочого місця - встановлення грошової компенсації на цей період, яка виплачується особі з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів;
- мінімального стандарту разової державної фінансової допомоги при закінченні такими дітьми виховного, навчального закладу чи (по закінченні) перебування таких дітей у різних формах влаштування після досягнення ними 18-річного віку;
- мінімального стандарту щомісячного утримання таких дітей та осіб із їх числа за умови навчання їх у вищих навчальних закладах до досягнення ними 23-річного віку або до закінчення відповідних навчальних закладів;
- мінімального стандарту медичного обслуговування;
- мінімального стандарту забезпечення таких дітей іграшками, що сприяють розвитку, спортивним інвентарем, газетами і журналами відповідно дитячого, юнацького, загальнопізнавального та виховного спрямування;
- мінімального стандарту забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування;
- мінімального стандарту грошового забезпечення батьків-вихователів, прийомних батьків.

Медіапрацівнику на замітку:

Коли медіа говорять/пишуть про сирітство, вони мають на увазі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Утримання і виховання **цих** дітей

забезпечує держава. Ці діти мають відповідний статус, який визначає право дитини на державне забезпечення та підтверджується комплектом документів. Держава формує та вирішує питання цих дітей в межах окремої складової соціальної політики - політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа. При цьому право дитини на державне забезпечення – це право на задоволення їх життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності, тоді як державні соціальні стандарти передбачають мінімальні норми і нормативи забезпечення дітей. Так коротко виглядає не правовий коментар, а опис реальності, яку пронизують протиріччя та вектори різних адміністративних питань, соціальних проблем.

Медіапрацівник має відмежовувати питання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від соціальних сиріт, що є це особливою соціально-демографічною групою дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин zostались «сиротами» при живих батьках.

До операційної складової медіамислення (або соціальної компетентності медіапрацівника) щодо розуміння та вирішення соціальної проблематики сирітства або дітей-сиріт як вразливої соціальної групи потрібно зарахувати таке:

- вікові обмеження дітей визначені періодами з 0 до 18 років та з 18 до 23 років (при цьому останні мають окремий статус осіб з числа дітей-сиріт);
- форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- усиновлення - прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться в її інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя;
- встановлення опіки та піклування - влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають переважно у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів;
- передача до прийомної сім'ї - добровільне прийняття за плату сім'єю або окремою особою, яка не перебуває у шлюбі, із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та для спільного проживання;
- передача до дитячого будинку сімейного типу - прийняття в окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб;
- діти-вихованці - діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до дитячого будинку сімейного типу;
- батьки-вихователі - подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання не менш як п'ять дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування, та яким, за рішенням органів опіки та піклування, надано статус батьків-вихователів;
- прийомні діти - діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до прийомної сім'ї;

- прийомні батьки - подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування;
- заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, - медичні, навчальні, виховні заклади, заклади та установи органів праці та соціального захисту населення, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування;
- випускники закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, - особи, які перебували на повному державному забезпеченні у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, і закінчили своє перебування у зазначеному закладі у зв'язку із закінченням навчання;
- місце походження дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, - місце проживання або перебування її біологічних батьків на момент їх смерті або виникнення обставин, що призвели до позбавлення дитини батьківського піклування. У разі, якщо батьки та їх місце проживання чи перебування невідомі, місцем походження дитини визначається місце, де дитину знайшли, або місце розташування медичного закладу, де дитину залишили;
- місце проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, - місцезнаходження закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, жила приміщення дитячого будинку сімейного типу, прийомної сім'ї, опікунів або піклувальників, житло, в якому дитина проживає, інше житло;
- соціальний супровід - робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу;
- соціальне житло - житлова площа, яка надається за нормами державних соціальних стандартів відповідно до законодавства за рахунок державного та/або комунального житлового фонду.

Для медіасюжету. Наскільки перевіреними є статистичні дані? Скільки дітей було усиновлено або взято на виховання, наприклад, у прийомні сім'ї? Скільки дітей розміщено під опіку в інтернатні заклади? Скільки з них втекло? Що трапляється, коли вони виростають із віку, коли можуть перебувати під опікою держави (перспективи подальшого навчання, працевлаштування, вірогідна тривалість життя)? Поговоріть із колишніми вихованцями державних закладів. Де вони зараз? Яким чином перебування у інтернаті (дитячому будинку) чи прийомній сім'ї або опікунській сім'ї вплинуло на їхнє подальше життя? Яким чином, на їхню думку, можна покращити сьогоднішній стан справ?

Медіапрацівнику на замітку:

Сирітство – соціальна проблема, зумовлена наявністю у суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишились без батьківського піклування внаслідок позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними. **Головні ознаки проблеми: відсутність сім'ї, любові та взаємодії з батьками.** Як доказ зазначеного-дві історії.

Історія перша [25]. Сім'я Анатолія та Люби Кривенків з міста Ватутіно, Черкаської області виховує своїх чотирьох усиновлених дітей та біологічну доньку Вікторію. Це дивно, але наповнені радістю і енергією люди несуть таку нелегку ношу. Анатолій ріс в сім'ї один, без батька. Йому завжди не вистачало батьківської турботи, того, щоб хтось підійшов, погладив його, підбадьорив. Він заздрив тим, хто мав батька. І тому, коли став дорослим, твердо вирішив бути дбайливим татом,

дати дітям все те, що не отримав сам. Що саме спонукало цю сім'ю усиновити дітей? За словами Анатолія, вони не мали своїх. Думали, але не наважувалися взяти з дитячого будинку. І тоді небо привело їм дівчинку прямо додому. Приїхав знайомий і привіз її... мати відмовилася, батько помер, бабуся дуже слабка. Вони відразу відчували бажання піклуватися про неї. Тепер дівчина вже прекрасний підліток, що допомагає в сім'ї, веде недільну школу. Потім народилася дочка, але хотілося ще хлопчиків, то ж і прийшли до висновку – усиновити. Взяли близнюків Дениса і Максима, а також їх старшого братика Ігоря. До такого рішення Анатолій і Люба прийшли не відразу, багато розмірковували. Анатолій говорить: «Це народилося не в один день. Ми думали і вирішили присвятили своє життя дітям, в яких немає майбутнього. Бачили, як змінюється життя дітей, які на той час жили з нами як прийомні. І це підштовхнуло нас до усиновлення. Люди готові прийняти чотириноного друга, але з дитиною це набагато складніше і набагато прекрасніше...». Як стверджують Анатолій та Любов, жоден інтернат, навіть найкращий, не може замінити дитині повноцінної сім'ї, подарувати дитині відчуття дитинства, зігріти любов'ю та створити материк сімейного щастя.

Історія друга [14]. Дмитрик Б. ріс без батька. Та й не бачив його ніколи, бо кинув їх татко незабаром після народження сина. Поїхав на заробітки в Росію, не повернувся. У сім років у Дмитрика з'явився вітчим. Потім народилася сестричка, хлопець був щасливий. Як і мама, його й сестрички мама. Поки у вітчима в шахті не трапився обвал. П'ятеро загинули - вітчим вижив. Після травми голови відновитися не зумів, з шахти звільнили, отримав інвалідність. Запив, почав бити матір, бив Дмитрика. Мати бігала до лікарів, просила допомоги. А допомоги не було. «Він у вас травматик, будете все життя мучитися з ним», - мудро зауважив місцевий невропатолог. Одного разу на уроці фізкультури вчитель побачив безліч синців на тілі Дмитрика, змусив того одягнутися і піти з уроку. Вітчим дебоширив тільки вдома, підстав для міліцейського втручання нібито й не було. Ну а про якісь там соціальні служби в шахтарському містечку не чули. Катування тривали, мати ридала і шкодувала чоловіка-садиста. Дмитрик терпів. Мовчав вдома, мовчав у школі. Вчителі все знали, але ніхто з них не спробував поговорити з хлопчиком, обійняти, щось порадити. Таких сімей в містечку було багато - банальна ситуація. Одного разу вітчим побив маму до рясної крові, дитячі крики, здавалося, лише підсилювали озвіріння алкоголіка. Матір відвезли в лікарню, їй вдалося вмовити лікарів не фіксувати причину травм. А вранці вона повернулася додому. Ввечері вітчим знову був п'яний. Дмитрик вирішив припинити страждання матері: вбіг із сокирою в кімнату, вдарив вітчима по голові, потім підпалив будинок. Згорів вітчим, згоріла, задихнувшись у диму, маленька Леся. Мама в цей час була у сусідки, робила собі перев'язку. Дмитрик у в'язниці, знову один, нікому не цікавий підліток. Пишається вбивством вітчима - рятував матір. На суді були свідки, в основному, сусіди. Ні лікарів, ні керівництво шахти, ні вчителів суддя не покликав. Воно й зрозуміло: є два трупи, є винуватець події, а на жаль і філософію у судді часу немає: в місті дуже багато правопорушень, в основному, внаслідок зловживання жителів алкоголем.

Дві історії як *титулка одвічного* протиріччя: чому одні «нерідні» батьки стають для сиріт рідними, а інші – чужими, ворогами? Вихід з протиріччя за сотні років розвитку цивілізації так і не змінився. Це, насамперед, *сімейна любов, віра, надія...* та, через призму сучасності, *батьківське вміння творити для дитини благо, сприяти розвитку та захищати її.*

Для медіасюжету. На вулиці XXI сторіччя: як медіа мають продовжувати боротьбу за одвічні цінності та прості істини дитячого благополуччя? Яка ситуація в Україні, регіоні з усиновленням та опікою? Чи беруться до уваги права та погляди дітей? Чи проживають усиновлені/взяті під опіку діти з особливими потребами разом зі здоровими дітьми? Висвітливши ці питання у медіа, можна покращити ситуацію та підвищити громадську обізнаність з цих питань, особливо коли інформація обмежена або ненадійна.

Коротка історія вирішення проблеми сирітства на українських землях

В історії української держави допомога сиротам – одна із традицій народу.

До **XI ст.** існували **общинно-родові форми** допомоги й захисту в рамках роду, сім'ї, поселення. Мається на увазі, що допомога надавалась переважно літнім людям, сиротам, вдовам (індивідуальна форма захисту), а також родині, сусідській громаді, цілому роду (колективний захист). Так проводилось усиновлення дітей всередині родової общини, так зване «приймацтво». Приймали в родину сироту зазвичай люди старшого віку, коли їм вже важко було самостійно вести господарство або коли вони не мали спадкоємців. Прийнятий у сім'ю повинен був шанувати своїх нових батьків, справлятися з господарством і т.д. Інша форма підтримки сироти - **громадська допомога**. Вона за характером збігалася з допомогою німецьким старцям. Дитина переходила з хати до хати на годування. Сироті могли призначити «громадських» батьків, які брали його/її на утримання. Проте, якщо сирота мав господарство, громада протидіяла усиновленню. Такі сироти називалися вихованцями. Таким чином, у найдавніший період слов'янської історії зародилися цікаві форми допомоги і підтримки. Вони мали не тільки внутрішньородовий характер, але і вийшли за його межі, стали основою для християнської моделі допомоги і підтримки вразливих верств населення.

За даними українських дослідників, ще у **911 році київські князі брали під свою опіку** людей, які потребували соціальної допомоги, зокрема **дітей-сиріт**. Пізніше, в 1037 році. Ярослав Мудрий уклав перший український збір законів «Руська правда», який містив правила стосовно опіки на державному рівні. Вперше в європейській правничій практиці «Руська правда» виявила турботу і про жінку, і про матір. Ставлячи перед собою завдання охорони материнства, право, таким чином, безпосередньо сприяло запобіганню сирітству (див.: Бадора С. Теорія і практика опікунства в Польщі. - Івано-Франківськ, 2000).

У **XI–XIII ст.**, у період Київської Русі, турбота про дітей-сиріт покладалась насамперед на приватних осіб (найчастіше - князів) та церкви. Єдиною формою піклування про таких дітей було подання милостині та годування, адже це вважалось ділом «богоугодним».

У «Повчанні» Володимира Мономаха (1117 року) даються настанови, як потрібно виховувати дітей, навчати їх манерам і поведінці, щоб вони могли вести «мову коротку», поважати старших і рівних собі, бути вірним слову, співчувати нещастю інших, вміти приборкувати в собі гнів, не лінуватися, робити людям добро. Актуальним у наш час є його погляд на освіту як засіб виховання. В цьому переконують слова автора, звернені до молоді: «Чого не вмієте, тому вчіться... Якщо починаєте забувати це, то часто перечитуйте». Він закликає вчитись не лише елементарній грамоті, а й здобувати вищу освіту, вивчати іноземні мови. Ідея активності і працелюбства проходить через всі праці Володимира Мономаха. Варто відзначити антропоцентризм, в якому провідне місце посідають заклики до захисту «убогих», допомозі «сироте» та «вдовицу оправдуйте сами», заборони «сильным губить человеку».

У **XIV - XV століттях**, за часів, коли українські землі входили до складу Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої, були створені 3 правові статuti, що містили

норми цивільного, шлюбно-сімейного, земельного, державного, кримінального права. У литовському праві встановився принцип спільності майна подружжя. Особисті права батьків були великі. Вони могли віддавати дітей для відробітку боргу, мали право всіляко карати дітей за непослух. Із прийняттям статутів визначився принцип особистої відповідальності, що наступала спочатку з семилітнього віку, однак для дітей покарання були пом'якшені. За другим статутом - з 14, за третім – з 16 років.

При царюванні Івана Грозного, у **XVI столітті**, при церкві відкривалися училища для навчання грамоти, а для бідних і немічних - богодільні. Це був складний процес становлення державного захисту дітей, що зумовлювався об'єднанням держави і церкви в процесі виховання і навчання дітей. У літературі про становлення державного піклування знаходимо і такий факт: у день свого вінчання на престол Борис Годунов роздав бідним, зокрема вдовам та дітям-сиротам, значну суму грошей та великі запаси їжі [23].

У 1650 році для духовенства було видано так звану Кормчу книгу, в якій містилися догмати православної церкви, а також постулати, що стосувалися піклування про бідних та сиріт. В документі йшла мова про те, що священнослужителі мають опікуватися вдовами та дітьми-сиротами, надавати їм житло, їжу та захист від всіх, хто може заподіяти їм зло.

У 1682 році, за часів царя Федора Олексійовича, було розроблено проект Указу (за іншими відомостями - Доповіді), в якому йшлося про державну систему піклування про бідних та немічних. Окремий пункт цього документу був присвячений дітям. Як зазначає українська дослідниця [40], неможливо встановити точно, чи був цей документ офіційно підписаний царем, а чи мав лише декларативний характер. *Проте можна стверджувати, що саме з тих пір державна політика щодо піклування про дітей-сиріт та вирішення їх проблем набуває активної фази.*

На початку XVIII сторіччя за особистої ініціативи новгородського митрополита Іова були створені перші спеціалізовані заклади для дітей-сиріт та незаконнонароджених - так звані «сиропитательниці» (рос.). Незважаючи на те, що ці установи існували лише в одній Новгородській губернії, цей досвід набув великого розголосу в країні. Так, наприклад, подібні сиротинці існували в Києві, а пізніше й в Одесі. З 1715 року розпочалось створення при церквах закладів, до яких би приносили незаконнонароджених дітей та малолітніх сиріт. Їх пропонувалося утримувати за рахунок губернських коштів, але після смерті Петра I ці притулки почали закриватися.

У період, коли правила Катерина II (**друга половина XVIII століття**), на державному рівні була зроблена спроба виховати «нову породу людей» через створення закритих навчально-виховних закладів. Втіленням ідеї «виховання нової породи людей» займався І.І.Бецький. За його проектами були відкриті Смольний інститут благородних дівичь і Сухопутний кадетський корпус. Він писав: «Тільки в ізольованих від розбещеного суспільства навчальних закладах можна виховати нових людей, які зможуть вільно і належним чином займатися промисловістю, торгівлею і ремеслом». В юнаках треба виховувати моральні якості, вселивши в них «страх Божий», пробудити прагнення працювати, навчити пристойній поведінці та ввічливості. **У 1763 році** був створений перший у Москві виховний будинок для незаконнонароджених дітей та сиріт. Він був заснований як державний заклад, але будуватися повинен був за громадські кошти. Пізніше подібні будинки відкрилися у інших містах. Але в період всього свого існування система громадського догляду дітей, які залишилися без піклування батьків, зазнавала нестачі коштів, і, як наслідок цього, висока дитяча смертність була саме серед вихованців вказаних закладів. Катерина II, яка заклала підвалини розгорнутої мережі виховних будинків у Росії, вперше законодавчо закріпила принцип передачі дітей-сиріт до сімей - Указ від 7 листопада 1775 р.

Особливостями системи громадського піклування про дітей-сиріт було:

- становий характер піклування: залежно від стану, до якого належала дитина, вона могла бути поміщена до того чи іншого закладу;
- притулки, виховні будинки та інші подібні заклади існували за рахунок змішаного фінансування. Частіше за все частину коштів на утримання того чи іншого закладу надавала держава, а інша частина надходила від різноманітних благодійників (крім того, ці заклади існували і за рахунок власної комерційної діяльності);
- заклади у більшості були розраховані на утримання дітей з середніх верств населення або дітей, які не мали власного майна, оскільки інші існували саме за рахунок власного майна під піклуванням родичів чи інших людей;
- більшість закладів була розрахована на невелику кількість дітей;
- як самі заклади, так і їх вихованці мали певні пільги.

Для медіасюжету. Питання бідності, злиденності, виживання або зовнішнього благополуччя, яке переважає серед більшості неблагополучних сімей (батьків яких частіше за все позбавляють батьківських прав), може стати основою для хвилюючих оповідей про людські долі, якщо до цього питання підійти делікатно. Подібні ситуації є індикатором ефективності соціальної політики держави, якості роботи місцевої влади та органів самоврядування. Знайдіть таку форму розповіді про дітей, позбавлених батьківського піклування, яка б не наражала на ризик саму дитину. Розкажіть про групи активістів, які намагаються змінити ситуацію на краще.

Роль сільської громади. Основний тягар соціальної допомоги на селах лягав на громадськість. Цьому сприяли особливості общинної організації їхнього життя. В Україні довго зберігало своєрідне значення поняття народного віча. Традиція колективно вирішувати широке коло питань господарського й суспільного життя розвинулася в селянській громаді, однією з визначальних рис якої стало самоврядування. У XVI-XVIII ст. громада відігравала роль станової організації селянства, що регулювала всі аспекти його життєдіяльності. При цьому вона була, з одного боку, пережитком середньовічного укладу, а з другого, демократичною організацією, яка згуртовувала селян у боротьбі за свої права, за соціальний захист. Про цю велику колективну силу в усній народній творчості українців говориться: «громада - великий чоловік», «де людей купа, не болить у пупа», «що громада скаже, то й пан не pomoже».

Особливу турботу виявляла громада про сиріт і вдів. Таке ставлення відштовхувалось від християнської моралі: покривджених долею ніхто не смів ні в чому неволити чи принижувати. «Вдовині й сирітські сльози камінь лупають», - казали в народі. До XX ст. кожне велике село мало сирітську раду і сирітського суддю, які через опікуна дбали про долю підопічних. У виборі опікуна для сиріт вирішальну роль відігравала родина, але такою ж важливою була і громадська думка. Бралися до уваги не тільки ступінь родинного зв'язку між сиротою та опікуном, а й риси характеру останнього, його вік (не менше 25 років), ділові якості. Основним критерієм при цьому було вміння опікуна вести господарство, бо від збереження і примноження спадку сиріт залежала їхня подальша доля.

Характер опікунства визначався й конкретними ситуаціями. Наприклад, коли після смерті батька залишався дорослий син, то він міг переймати опікунство над молодшими, бути опорою для матері-вдови. Якщо сироти не мали рідні, а серед чужих не знаходилося опікуна, то залишене майно громада оцінювала і продавала. За отримані проценти від вирученої суми призначали опікуна, який доглядав дітей до їхнього повноліття. Іноді громадський суд надавав удові для допомоги співопікуна, який мав великі права, але міг боронити сиріт від її нерозважливих вчинків. Кожна громада була зобов'язана мати свій

фонд убогих і сиріт (хоча це траплялося рідко). У разі потреби громада шукала кошти із внутрішніх резервів (продаж власного майна, лісу, штрафи тощо), залучала на допомогу церкву.

Специфічним різновидом громад були церковні братства, які брали активну участь у розв'язанні багатьох соціальних проблем своїх прихильників і тогочасного українського суспільства. До них входили переважно міщани й духовенство, оскільки згадані об'єднання (асоціації) були органічно пов'язані з церквами. Організаційно вони, як і громади, будувалися на волевиявленні окремих осіб. Існували братства за рахунок внесків, пожертвувань, прибутків від господарсько-торговельної діяльності. Братства приділяли велику увагу найменш захищеним представникам суспільства - людям похилого віку, інвалідам, знедоленим, сиротам, для яких влаштовували шпиталі, де за аналогією з власним устроєм запроваджували самоврядування. Вони мали більше значення, ніж звичайна філантропічна діяльність, і були втіленням гуманістичних поглядів на старість, немічність та, сирітство. Ці явища суспільного життя народ вважав лихом, а не приниженням.

Значну благодійну діяльність здійснювали також монастирі. Крім релігійної і просвітницької діяльності, вони розвивали ремесла, садівництво, городництво, надавали притулок і допомагали старцям, сиротам, потерпілим від лиха.

Для медіасюжету. Чи додали ви позитивні сторони у вашу розповідь про долю дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, для того, аби уникнути ризику відчуження громадськості від набридливих статей про скрутне становище дітей та розвиток негативних стереотипів? Чи не ставитеся ви до дітей зверхньо? Адже таким чином ви робите їх об'єктом громадської неприязні.

Окрім зазначеної форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в тогочасній Російській імперії, до складу якої входили й українські землі, існувало ще дві законодавчо затверджені форми : патронат та патронаж. Насамперед допомога надавалась безпритульним дітям, хворим, а також дітям, що скоїли злочин. При цьому відповідальність за надання такої допомоги покладалась на сільські родини та міські громади. Однією з головних цілей патронату було надання дітям, позбавленим батьківської турботи, можливості для набуття професійних навичок. Така форма опіки над дітьми нагадувала нинішні притулки.

Передача ж дитини з притулку в сім'ю «на виховання та вирощування» мала назву патронаж. Як правило, у сім'ї передавались діти молодшого віку. Сім'я, що взяла дитину на виховання, мала певні обов'язки перед притулком та громадою. Зокрема, вона повинна була забезпечити можливість повноцінного розвитку вихованця, дати початкову освіту та прищепити трудові навички. На жаль, в ті часи ці умови не завжди виконувались, адже брали на виховання дітей переважно бідні сім'ї з метою отримання фінансової винагороди та безкоштовного працівника. Справа в тому, що родині, яка виховувала дитину з притулку, виплачувалась відповідно до закону певна сума грошей, розмір якої залежав від віку дитини. Максимальну суму отримували ті сім'ї, що брали маленьких дітей, які ще не здатні допомагати в домашній роботі. Поступово, коли діти дорослішали (12-14 років), виплати скорочувались або припинялись зовсім. В ролі контролера виступали лікарі або інший медичний персонал, до функцій якого входив медичний нагляд за виконанням вихователями своїх обов'язків. За дотриманням інших норм, в тому числі правових, ніхто не слідкував, тому часто прийомні діти часто використовувались як безкоштовна робоча сила. Після досягнення 17-річного віку хлопчики іноді йшли до «казенних селян», отримували пай землі. Дівчатам, у разі якщо вони до цього віку були незаміжніми, видавались спеціальні «вільні» свідоцтва.

Ще одним прикладом сімейної форми, як зазначає дослідниця О.Шипиленко [40], може слугувати наступний культурологічний факт. В українській мові існує словосполучення «піти у прийоми», тобто стати прийомним членом сім'ї. Людина, найчастіше підліток, йшла на заробітки в більш заможну сім'ю. Однак, на відміну від батраків або найманих робітників, до такої людини ставилися як до члена сім'ї: він харчувався разом з іншими членами сім'ї, жив з ними в одному домі. Іноді такий «прийомний член сім'ї» не отримував будь-якої заробітної плати, а працював лише за житло та їжу. Тобто можна казати, що діти виступали суб'єктом економіки. І така ситуація з використанням дитячої праці, і особливо прийомних дітей, існувала аж до ХХ сторіччя, до тих пір, поки Міжнародна організація праці не звернула увагу на цю проблему.

У 1840-1842 рр. було введено в дію звід законів Російської імперії та відповідно виключено застосування норм Литовського статуту. Вихідним положенням регулювання цивільних правовідносин була керівна правоздатність та дієздатність за ознакою станової, національної, релігійної приналежності, за статтю, місцем проживання, приналежністю до законно- або незаконнонароджених тощо. З'явилися нові пункти у зобов'язальному, спадковому і сімейному праві. Так паспорт дружині видавався поліцією за згодою чоловіка. Дорослі діти, які проживали з батьками, не мали права вступати у зобов'язання і видавати векселі без згоди батьків. У ХІХ столітті після реформи 1861 року просвітницьким рухом було охоплене і духовенство, що виділяло приміщення для шкіл, гроші на підручники і навчальні приладдя.

Наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. змінилася і сім'я - з складної ієрархічної структури з великою кількістю членів вона перетворилася на нуклеарну сім'ю, а центр життя і освіти перемістився до освітніх закладів. Жінка-мати стає не тільки вихователькою і господинею, але і часто має професію і працює. Починає розвиватися система суспільного виховання дітей з самого раннього віку. Батько й мати починають брати активну участь у соціальному і культурному житті суспільства. Основою життя в середині сім'ї стають дедалі більше почуття любові, взаємоповаги і духовності. І школа, і сім'я, до цього часу відокремлені одна від одної, починають зближуватись. Однією з причин зближення були єдині погляди і підходи до дитинства і дитини.

Паралельно починає розвиватися дитячий та юнацький рух, що створюється під патронатом дорослих. Набували все більшого розвитку різноманітні політичні, професійні (вчительські) і релігійні організації. Вони вносили дитинство в коло своїх інтересів. Залучаючи дітей до свого руху, а іноді й просто опікуючись їх розвитком, об'єднання дорослих створювали клуби, бібліотеки, театри, майданчики для дітей. Це розширило і поглибило як розуміння дитинства, так і саме ставлення до нього.

Розвиток промисловості сприяв прийняттю законодавчих актів, які регулювали питання праці та зарплати. До них належали закони: «Про малолітніх працюючих на заводах, фабриках і мануфактурах» 1882 р., «Про заборону нічної праці малолітніх та жінок на заводах, фабриках і мануфактурах» 1885 р. тощо. Дитина, дитинство почали отримувати власне середовище існування, свої правила життя і поведінки, свій стиль. І суспільство, дорослі почали помічати їх, звикати до думки, що він існує, цей паралельний світ дітей, тісно пов'язаний зі світом дорослих.

До 1917 року дитинство як феномен розвивалося у Російській імперії за загальними тенденціями, тобто сім'я залишалася патріархальною та авторитарною ланкою суспільства, як і школа, яка головним чином мала на меті порядок, дисципліну, сліпе підкорення дорослим. Але **наприкінці ХІХ - початку ХХ століття** формувалися і закріплювалися альтернативні ціннісні орієнтації, нове ставлення до дитинства - вільний розвиток, свободу особистості, творчу працю, самоцінність дитячої індивідуальності, її незалежність від державної політики. Яскравим прикладом такого підходу до дитинства було організоване С.Шацьким об'єднання «Сетлемент», де вперше діяло самоврядування,

дорослі були старшими товаришами для дітей, а вільний розвиток дитини виступав основою життєдіяльності. Окрім вже зазначених форм піклування про дітей-сиріт, в Російській імперії існувало усиновлення. Документів, які б засвідчували існування відповідного законодавства до XIX сторіччя, знайти, на жаль, не вдалося. Проте у «Свод законов гражданских», виданому у 1914 році, розділ другий «О союзе родителей и детей и союз родственниковъ» повністю присвячено різним аспектам усиновлення. Причому кожна стаття, а їх в цьому розділі 18, містить посилання на законодавчі акти, прийняті ще у XIX сторіччі [40].

На початку XX сторіччя, який знаменувався революціями, повстаннями, війнами, зміною державного устрою, кількість дітей-сиріт, бездоглядних та безпритульних значно збільшилася. Для вирішення цієї проблеми у великих містах почали створюватися безкоштовні школи для дітей-сиріт, жебраків та безпритульних.

Після революції 1917 року радянською владою був проголошений принцип суспільного виховання дітей, які залишилися без піклування батьків. З цього моменту радянська держава взяла на себе обов'язок із утримання та виховання таких дітей. Слід зазначити, що були пропозиції щодо державного виховання не тільки дітей, які залишилися без батьківського піклування, а й взагалі всіх дітей, які народжувалися у країні. Ця ідеологія відбилася і на законодавстві, яке приймала нова радянська держава.

Перший Сімейний кодекс РРФСР 1918 року негативно ставився до усиновлення та практично забороняв його. Це пояснювали тим, що нібито усиновлення тоді використовувалося як замаскована форма експлуатації праці неповнолітніх сиріт та бездоглядних дітей.

В Україні перший Кодекс законів про шлюб та сім'ю, опіку та акти громадянського стану був прийнятий у липні 1919 року. Він містив дві статті про усиновлення, які наголошували, що усиновлені прийомні діти та приймаки щодо усиновителя та усиновителя щодо усиновлених, прийомних дітей та приймаків, якщо усиновлення мало місце до видання цього кодексу, прирівнюються до родичів за походженням, а усиновлення, яке мало місце після набрання ним чинності, не породжує ніяких цивільних обов'язків і прав для усиновителів та усиновлених. Але в силу того, що на Україні почалися воєнні дії (наступ денікінських банд) цей перший сімейно-шлюбний кодекс УРСР фактично ніколи не брав чинності, тому інститут усиновлення продовжував існувати як один з різновидів сімейного влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Після створення у 1924 році СРСР розпочалися великі кодифікаційні роботи стосовно нового сімейного законодавства. У цей період знов з'являється тенденція до передачі бездоглядних дітей на виховання до сімей трудящих та селян. У 1926 році приймаються нові Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану РРФСР та УРСР. Одним з головних їх досягнень було встановлення інституту усиновлення.

Ці процеси не були довготривалими, вони перервалися на початку 30-х років з початком епохи сталінізму. Навчання стало авторитарним, дисциплінарним, а дитина безправним об'єктом виховного процесу. Авторитаризм, дисципліна і повна регламентація шкільного і сімейного життя дитини стали генетичним кодом феномена дитинства.

Певний прорив у ставленні до дитини було здійснено у 60-ті роки В.О.Сухомлинським. Він проголосив дитину найвищою цінністю, підкреслив її унікальність і неповторність, впровадив у виховний процес сім'ї та школи такі поняття, як честь, совість, гідність, відповідальність, свобода і т.д.

Наприкінці існування СРСР була сформована величезна система інтернатних та закритих закладів для дітей-сиріт, дітей-позбавлених батьківського піклування та дітей з малозабезпечених сімей. Тобто, у спадок від радянських часів у вирішенні питань

сирітства Україні досталась «величезна» ідеологізована інституційна система державної опіки, яка ще довге десятиріччя буде непохитним опором будь-яких змін.

Для медіасюжету. Чи зробили ви все можливе, аби надати дітям, які перебувають під опікою держави, можливість висловити свою думку у медіа?

Медіапрацівнику на замітку:

20 листопада 1989 року на Генеральній Асамблеї ООН одногосно було прийнято Конвенцію про права дитини Організації Об'єднаних Націй, що є викладом принципів, яких повинні притримуватися уряди та окремі особи задля сприяння захисту нероздільних прав людини та дитини. *Конвенція ООН про права дитини набула чинності в Україні з 27 вересня 1991 року та з цього часу є частиною українського національного законодавства.* Ратифікуючи Конвенцію, Україна прийняла в повній мірі зобов'язання забезпечити дитині безпечні та благополучні умови для зростання, доступ до високоякісної освіти та медичного захисту і високий рівень життя, захищати дітей від дискримінації, сексуальної та комерційної експлуатації, жорстокого поводження; приділяти особливу увагу дітям-сиротам та дітям-біженцям.

Зі створенням Української держави (з **1991 року**) розпочався процес гуманітаризації та гуманізації ставлення до дитини, але й він на початках носив дещо декларативний характер, бо наштовхнувся на кризовий стан суспільства у всіх його проявах, дитинство і дитина опинилися найбільш вразливими і незахищеними. Питання дітей-сиріт вирішувались традиційно за «старими» радянськими стандартами: усиновлення, опіка в сім'ї рідних та опіка в інтернатних закладах. Об'єктивними причинами поширення проблеми сирітства в Україні в цей час є важке матеріальне становище переважної більшості населення, відсутність дієвої підтримки з боку держави та недержавних організацій дітей, які зростають в неповних родинах, незадовільна матеріально-технічна база системи охорони здоров'я і освіти, опір з боку працівників інтернатних закладів, поширення соціальних проблем залежності, насилля, торгівлі людьми, бездомності та безпритульності, а також необ'єктивне висвітлення проблем сирітства у ЗМІ.

Медіапрацівнику на замітку:

Історія вирішення проблем сирітства на українських землях рясніє різними підходами до долі дитини-сироти. Та об'єднує історичний час традиція українців дбати з повагою та турботою про сиріт. Величезну роль у вирішенні проблем сиріт відігравали громади та братства. Кілька століть поспіль держава намагалась організувати, забезпечити підтримку різним формам вирішення сирітських проблем: притулки та опіка, усиновлення та патронаж. На жаль, радянська ідеологія призупинила чудові історичні приклади «сімейного» вирішення проблем сиріт та стимулювала інший формат: систему інтернатів, «закритих» та «найкращих» для дітей-сиріт. Фактично за роки незалежності в Україні відбулось поновлення історичної традиції та започатковано комплексну діяльність відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини: повернуто до реальності цінності усиновлення, престиж опіки в сім'ї, набувають розвитку альтернативні інтернатам форми сімейного піклування про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Для медіасюжету. Спостерігайте за роботою профільного міністерства, їх територіальних органів або Уповноваженого з прав дитини. Чи вважають діти,

що ці інституції належним чином захищають їх інтереси? Зв'яжіться з громадськими та благодійними організаціями, які у свою чергу допоможуть вам зустрітися з тими людьми, котрим є що сказати.

Сучасні шляхи та форми вирішення сирітських проблем

Феномен сирітства має неабиякі юридичні наслідки – порушується конституційне право дитини на сімейне виховання та батьківське піклування, а це є порушенням одного з базових прав дитини, проголошених Конвенцією ООН про права дитини. Тому діяльність усіх відповідних соціальних інститутів, у тому числі і держави, має бути спрямована на створення таких форм виховання і утримання дитини-сироти, які хоча б певною мірою могли компенсувати відсутність сім'ї. Певною мірою тому, що всі ці форми можуть лише пом'якшити вплив негативних факторів на дитину, становище, у якому вона опинилася, а не компенсувати повністю відсутність її власної сім'ї.

Медіапрацівнику на замітку:

Основні ознаки соціальної проблематики та, відповідно, критерії оцінки рішень в інтересах дітей.

У дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування,
НЕМАЄ:

- сім'ї та сімейного благополуччя...
- взаємодії з батьками...
- батьківської любові...

Структуру сучасних інституційних форм вирішення соціальної проблематики сирітства представляють три основних рівні:

- (1) усиновлення (удочеріння);
- (2) встановлення опіки та піклування;
- (3) передача дітей до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Та на кожному із зазначених рівнів медіапрацівника очікує низка міфів та стереотипів, які не варто обходити, як і не варто породжувати нові. Найчастіше медіапрацівники стикаються із наступними міфізованими поглядами:

- «усі діти з інтернатів є хворими, фактично це прийняття в сім'ю дитини, яку все життя доведеться лікувати»...*Що є правдою?*
- «діти-сироти ніколи по-справжньому не прив'яжуться до членів нової родини»...*Що є правдою?*
- «іноземці не всиновлюють, а купують наших дітей для роботи та догляду на старість»...*Що є правдою?*
- «діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, отримали від біологічних батьків страшні гени: більшість з них у в'язниці чи померли від наркотиків»...*Що є правдою?*
- «лише безплідні батьки всиновлюють або беруть дітей в прийми»...*Що є правдою?*
- «прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу – це виключно сім'ї віруючих або сім'ї з протестантських церков»...*Що є правдою?*
- «прийомні батьки та батьки-вихователі будинків сімейного типу на сиротах заробляють гроші та вирішують питання, житла, ремонту, відпочинку за кордоном»...*Що є правдою?*

Для медіасюжету. Що є правдою? В яку правду про сиріт вірять люди? Наскільки ця правда страшна та жорстка? Як жити, якщо це все неправда? Як захиститись від цієї неправди?... Ці та інші запитання – не омана, ілюзія, а

реальність, яку потрібно зрозуміти, прийняти та перетворити на медіапродукт в найкращих інтересах для дітей.

Усиновлення (удочеріння).

Це процес влаштування дітей, які залишилися без піклування рідних батьків, у сім'ї усиновлювачів. Така форма вирішення проблем сирітства є пріоритетною формою, бо дитина отримує повноцінну родину, набуває статусу «рідної дитини» та отримує максимум любові при своєму статусі.

Факт усиновлення (удочеріння) є таємницею, яка охороняється законом України. Усиновлення (удочеріння) як акт прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина здійснюється на підставі рішення суду. Усиновлювачами можуть виступати громадяни України, які проживають на території України, іноземці та громадяни України, які проживають за межами України.

Громадяни України, які бажають усиновити дитину, звертаються з письмовою заявою до служби у справах дітей за місцем свого проживання та до заяви подають відповідний комплект документів [37]. Служба у справах дітей протягом 10 робочих днів після отримання заяви складає акт про обстеження їх житлово-побутових умов, розглядає питання про можливість заявників бути усиновлювачами і готує відповідний висновок. У разі прийняття позитивного рішення ставить заявників на облік як кандидатів в усиновлювачі. Заявникам видається висновок разом з прошнурованими, пронумерованими, скріпленими печаткою, завіреними підписом керівника служби у справах дітей документами. Строк дії висновку про можливість бути усиновлювачами становить один рік від дати видачі.

Кандидати в усиновлювачі, які за результатами ознайомлення з інформацією про дітей, які перебувають на місцевому обліку, не виявили бажання отримати направлення для знайомства з дитиною, можуть звернутися до уповноваженого органу виконавчої влади АР Крим з питань дітей, служби у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської держадміністрації для ознайомлення з інформацією про дітей, які перебувають на регіональному обліку, або за їх бажанням до Міністерства соціальної політики України для ознайомлення з інформацією про дітей, які перебувають на централізованому обліку.

Медіапрацівнику на замітку. В Україні існує два типи «банків даних»: банк даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та банк даних про сім'ї потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів.

Діти, які можуть бути усиновленими, перебувають в базах даних (1) місцевого; (2) регіонального або (3) централізованого обліку. Служба у справах дітей забезпечує створення і ведення банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Основна мета створення і ведення банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, - удосконалення соціального захисту таких дітей, перш за все щодо процесу вилучення та влаштування таких дітей та осіб з їх числа, реалізації їх права на здоровий розвиток та сімейне виховання, підвищення ефективності діяльності органів виконавчої влади, удосконалення статистичного обліку таких дітей в інтересах самих дітей. Ведення банку даних про сім'ї потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів покладається на відповідні місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Знайомство з дитиною відбувається у присутності працівників закладу та служби у справах дітей за місцем проживання дитини. Після встановлення контакту з дитиною кандидати в усиновлювачі звертаються до служби у справах дітей за місцем проживання дитини із заявою про бажання усиновити її. Керівник дитячого закладу чи особа, в яких проживає дитина, за запитом служби у справах дітей, до якого звернулися кандидати в усиновлювачі із заявою про бажання усиновити конкретну дитину, подає відповідний комплект документів. Служба у справах дітей за місцем проживання дитини на підставі заяви кандидата в усиновлювачі та вищезазначених документів протягом 10 робочих днів готує громадянам України висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини для подання до суду. Для прийняття рішення про усиновлення кандидати в усиновлювачі звертаються з заявою про усиновлення до суду за місцем проживання (перебування) дитини.

Для медіасюжету. Посередницька, комерційна діяльність щодо усиновлення дітей, передання їх під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян України, іноземців або осіб без громадянства забороняється законодавством України. Яким чином контролюється процес передачі дітей на усиновлення? Чи надається дітям вибір?

Процедура усиновлення дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України відрізняється від процедури усиновлення (удочеріння) громадянами України [38]. Крім того, потрібно звернути увагу на те, що порядок передачі дітей на усиновлення, а також здійснення контролю за умовами їх проживання і виховання в сім'ях усиновителів встановлюється виключно Кабінетом Міністрів України [6]. В цьому порядку визначені відповідні обмеження для кандидатів в усиновлювачі тощо.

Медіапрацівнику на замітку: особливої уваги з боку медіа потребує популяризація та систематична підтримка процесів національного усиновлення. Наскільки це важливо для українського суспільства (з огляду на результати першого десятиріччя XXI століття) добре видно при порівнянні основних даних [19]:

Рік	Усиновлено іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України	Усиновлено громадянами України, які проживають на території України
2005	2110	1419
2008	1587	2066
2009	1428	2374
2010	1202	2247

Тенденція до зменшення кількості актів усиновлення «іноземцями» та збільшення «національного» усиновлення очевидна. Та не настільки ця тенденція є сильною, щоб стверджувати про повноцінну стратегію (не з політичної/владної, а суспільної потреби): 35% (більше, ніж кожна третя) усиновлених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування виїхали за межі України з новими батьками-усиновителями! Інше: наскільки усиновлення/удочеріння як найкращі форми вирішення проблеми сирітства є показником якості діяльності в українському суспільстві з огляду на формування банків даних про дітей? Звернемось до цифр [19]:

Роки	2008 рік		2009 рік		2010 рік		2011 рік (8 місяців)	
Перебувають на централізованому обліку	32060		30853		29193		28136	
Усиновлені	Іноземні громадяни	Громадяни України	Іноземні громадяни	Громадяни України	Іноземні громадяни	Громадяни України	Іноземні громадяни	Громадяни України
Всього	1587	2066	1428	2374	1202	2247	720	1329

Звертаємо увагу: з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають на обліку (банк даних), в 2010 р. усиновлено громадянами України тільки 7,6%, іноземцями – 4,1%. Відповідно до показників 2010 р. усиновлення як найкращий шлях вирішення проблем сирітства *спрацював* майже на 12%, тобто тільки кожна десята сирітська доля знайшла підґрунтя любові та благополуччя в сім'ї.

Медіапрацівникам потрібно звернути увагу на поширені стани людей, які приймають або прийняли рішення про усиновлення/удочеріння. Нам бачиться наступний перелік типового, що мало б спонукати медіапрацівників і до розуміння «часу усиновлення», і «мотивів усиновлення», і «намірів усиновлення», що потребує медійного утвердження, а не погоні за сенсаціями, наприклад:

- більшість людей обмірковують «кроки» до усиновлення/удочеріння щонайменше один рік;
- практично всі усвідомлюють, що усиновлення/удочеріння – це назавжди. Однак для кожної сім'ї усиновлювача різними є зобов'язання, мотиви, витрати часу та ресурсів, зміни стилю життя та емоцій;
- всі переконані, що усиновлення/удочеріння може стати найкращим рішенням в житті людини, якщо буде правильно сформована мотивація;
- майже всі усиновлювачі підтверджують готовність до випробувань, які очікують людей не тільки протягом перших років усиновлення/удочеріння, а й протягом усього життя;
- як правило, усиновлювачі розуміють, що очікувати на вдячність з боку дитини – далеко не головний намір усиновлення/удочеріння.

Встановлення опіки та піклування

Маємо розуміти, що мова йде про дві основних форми опіки:

- 1) сімейна опіка: з боку членів родини;
- 2) інституційна опіка: будинок дитини; дитячий будинок; дитячий будинок змішаного типу; загальноосвітня школа-інтернат; допоміжна школа-інтернат. Інституції перебувають в системі державного управління Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, Міністерства соціальної політики. Як правило, керівник «державної інституції» є опікуном або піклувальником для всіх сиріт, яких направлено до закладу.

Медіапрацівнику на замітку. Перед відвідуванням інституції завчасно отримуйте дозвіл (процедура не є чітко встановленою для всіх закладів; в кожній інституції – свій прописаний або «неписаний» порядок. Ваш найперший партнер – територіальне управління освіти! Зважте на те, що інституція – це не режимна організація (у порівнянні з в'язницею чи інфекційною лікарнею), але з явними

ознаками «закритості». Вам потрібно представникам будь-якого закладу чітко пояснити мету та очікувані результати від запровадження медіапродукту. В зазначених закладах, з одного боку, практично відсутні посадові особи, які виконують функцію «прес-служби», з іншого боку, ви постійно будете перебувати під впливом сили опору «сімейним формам» вирішення питань сиріт. Перед відвідуванням сім'ї опікунів/піклувальників, чітко домовтеся про час, мету зустрічі. Не забувайте: сім'я – це приватна територія з багаточисельними правилами та критеріями оцінки.

Питання сімейної опіки.

Така форма вирішення проблеми, здавалося б, є найкращою, проте все залежить від внутрішньосімейних відносин, оцінок та правил взаємодії близьких та рідних дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування. Дитину можуть виховувати і давати їй максимум любові, проте часто діти потрапляють до опікунів, які не в змозі замінити батьків.

Встановлення опіки та піклування – це влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних відносинах із цими дітьми з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку, захисту їх прав та інтересів. Опікуни, піклувальники є законними представниками інтересів дитини без спеціальних на те повноважень, несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дитини, яка знаходиться під їх опікою, піклуванням. Опікуном, піклувальником може бути повнолітня дієздатна особа. При призначенні опікуна, піклувальника враховуються особисті якості особи, її ставлення до дитини. Однією з умов оформлення опіки є бажання самої дитини щодо призначення певної особи її опікуном, піклувальником.

Медіапрацівнику на замітку. Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки. Опіка встановлюється над малолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, які визнані недієздатними. Піклування встановлюється над неповнолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена. Суд встановлює опіку над фізичною особою у разі визнання її недієздатною та обмеження її цивільної дієздатності і призначає опікуна за поданням органу опіки та піклування [8].

Рішення про встановлення опіки, піклування над дитиною приймається органом опіки та піклування, яким є державна адміністрація районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчі органи міських чи районних у містах, рад, або судом. На дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, виплачується допомога, яка становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку. У разі, коли дитині виплачується пенсія, аліменти, стипендія, інші державні допомоги, розмір допомоги визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами та розміром інших виплат.

Для медіасюжету. Коли ви розповідаєте про дітей, які перебувають під опікою або під тимчасовою опікою-наглядом у медичному закладі, чи вивчили ви шляхи потрапляння туди дітей? Скільки часу діти «очікували» на прийняття рішень дорослими? Чи згодні діти з таким дорослим рішенням? Чи підтримують діти контакти з рідними, близькими, кровними батьками (якщо вони є)? Чи запитали

ви думку дитини щодо її теперішнього становища, чи це можливо? Чи ввели їхній погляд на події в підготовлений матеріал? У випадках, коли діти не можуть вільно висловлювати свою думку, чи виконували ви всі вимоги процедури отримання дозволу на бесіду з дітьми? Чи забезпечує влада (її інституції) дитяче право висловлювати власну думку?

Прийомна сім'я.

Прийомна сім'я [29] - сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Така форма вирішення проблеми сирітства є досить поширеною і діти отримують набагато більше уваги від прийомних батьків, ніж від вихователів у дитбудинках (інтернатних закладів). Проте діти не стають рідними, вони не відчують себе повноцінними членами родини – їх просто виховують до моменту досягнення повноліття.

Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники.

На влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Прийомні діти проживають і виховуються у прийомній сім'ї до досягнення ними 18-річного віку, а в разі навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації - до його закінчення. За прийомними дітьми зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вони мали до влаштування до прийомної сім'ї. Прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Рішення про створення прийомної сім'ї приймається районною, районною в містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчим комітетом міської (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) ради в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, на основі типового договору укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї. Орган, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, зобов'язаний контролювати виконання прийомними батьками своїх обов'язків щодо виховання та утримання дітей [7].

Медіапрацівнику на замітку. «Прийомна сім'я» – це не опіка в нормативному їх розумінні, а «сімейна форма» в прямому функціональному вимірі. Метою утворення прийомної сім'ї є забезпечення належних умов для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом влаштування їх у сім'ї на виховання та спільне проживання. Соціальний супровід прийомних сімей здійснює місцевий центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: надання комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг, спрямованих на створення належних умов функціонування сім'ї. Соціальний супровід прийомної сім'ї здійснюється постійно. Прийомні батьки проходять спеціальне навчання. Прийомні батьки виконують свої обов'язки не як «вид трудової діяльності» але отримують від держави грошове забезпечення для утримання прийомної сім'ї. Кількість дітей в прийомній сім'ї обмежується відповідними рішеннями українського уряду [3].

Історія розвитку *сімейних форм* влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розпочинається в сучасний період України з 1998 та 1999 років, коли Кабінет Міністрів України прийняв дві цільові постанови «Про проведення експерименту щодо створення прийомних сімей в окремих регіонах України», що і забезпечило створення прийомних сімей в ряді регіонів нашої держави (місто Київ, Запорізька, Харківська, Львівська, Одеська області та АР Крим). Ініціаторами проведення даного експерименту виступило тодішнє Міністерство України у справах сім'ї та молоді та Представництво ЮНІСЕФ в Україні.

Між тим, за даними Інституту соціальних досліджень, у період з 1998 до 2000 року в Україні було створено лише 17 прийомних сімей, у яких виховувалося 22 дитини.

Напередодні Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН, присвяченої становищу дітей (травень 2002 р., Нью-Йорк), весною 2001 року в Україні було прийнято Закон «Про охорону дитинства», у якому вперше зафіксовано пріоритет сімейних форм опіки та піклування над дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування. А у квітні 2002 року постановами Кабінету Міністрів було затверджено положення про прийомну сім'ю та положення про дитячий будинок сімейного типу.

Медіапрацівнику на замітку: перелік основних норм України, які мають пряме відношення до шляхів та форм вирішення сирітських проблем:

1995 р. – Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (зі щорічними змінами протягом 2003-2011 років)

2001 р. – Закон України «Про охорону дитинства»

2001 р. – Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»

2002 р. – Постанови Кабміну Міністрів України про затвердження Положення про прийомну сім'ю та Положення про дитячий будинок сімейного типу

2002 р. – Сімейний Кодекс України

2005 р. – Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей»

2005 р. – Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»

2008 р. – Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей»

2009 р. – Закон України «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року»

2011 р. – в Україні ратифікована та набула чинності Європейська конвенція про усиновлення дітей.

Для медіасюжету. В переліку зазначено основні вітчизняні норми. В них витримана відповідність міжнародним та Європейським нормам. Очевидним є той факт, що основні документи приймалися протягом 2001-2009 років, без поспіху... Таким чином, з одного боку, сформовано правове поле вирішення сирітської проблематики в найкращих для дитини – сімейних – формах життєдіяльності, благополуччя, взаємодії з новими батьками та розвиток в любові, з іншого боку, залишається відкритим питання про якість, оперативність запровадження законодавчих норм при вирішенні будь-якої сирітської долі. За десять років законодавчого процесу в Україні з'явилося тисячі нових сиріт, яким призначена опіка інтернатного закладу... як не прикро. Водночас громадські захисники прав дітей занепокоєні неможливістю розміщувати дітей у дитячих установах лише тимчасово і у разі крайньої необхідності. Адже державних

програм створення і підтримки форм тимчасового (короткотермінового) сімейного влаштування дитини в Україні немає.

Станом на 01.10.2011 р., в Україні функціонує 565 дитячих будинків сімейного типу, в яких виховується 3795 дітей; нараховується 3356 прийомних сімей, в яких виховується 5765 дітей. Загалом у таких сім'ях виховуються 9560 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що складає 9,9% від загальної кількості дітей даної категорії в Україні [33].

Для медіасюжету: позитивний приклад. «На Рівненщині побільшало охочих створювати прийомні сім'ї. Для них, а також для кандидатів в опікуни в Рівненській області проведуть навчання. За 2 місяці в області десятьох сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вдалося влаштувати в дитячі будинки сімейного типу та у прийомні сім'ї. Загалом там нині виховується 232 дитини. На Рівненщині сімейними формами виховання охоплено більше 90 відсотків сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас фахівці служби у справах дітей активніше проводимуть інформаційну кампанію, аби й для решти сиріт знайти родини» [26]. Завдання забезпечення найвищих інтересів дитини в процесі адміністративної реформи та побудови нової системи соціальної роботи – є пріоритетним для регіонів України. «Це передбачає активізацію діяльності та підвищення професійного рівня працівників органів опіки та піклування, перш за все, служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» (із виступу Ю. Павленка, уповноваженого Президента України з прав дитини).

Дитячий будинок сімейного типу.

Це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, яка бере на виховання та спільне проживання не менш, як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу не повинна перевищувати 10 осіб, враховуючи рідних. Знову ж таки, діти за такої форми виховання отримують більше уваги до себе, ніж від вихователів у інтернатних закладах, проте не стають рідними батькам-вихователям.

Метою створення дитячого будинку сімейного типу є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Батьки-вихователі - особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (вихованці дитячого будинку сімейного типу). Вихованці перебувають у дитячому будинку сімейного типу до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I-IV рівня акредитації - до його закінчення, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку. За вихованцями зберігаються раніше призначені аліменти, пенсія, інші види державної допомоги. Суми коштів, що належать вихованцям як пенсія, аліменти чи інші види державної допомоги, переходять у розпорядження батьків-вихователів і витрачаються на утримання вихованців.

Рішення про створення дитячого будинку сімейного типу приймається районною, районною у м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим комітетом міської ради (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) на підставі заяви осіб або особи, які виявили бажання створити такий будинок, з урахуванням результатів навчання, подання відповідного центру

соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і висновку служби у справах дітей про наявність умов для його створення.

На підставі рішення про створення дитячого будинку сімейного типу між батьками-вихователями та органом, який прийняв рішення про його створення, укладається угода. Орган, що ухвалив рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, позачергово надає батькам-вихователям індивідуальний житловий будинок або багатокімнатну квартиру.

Контроль за умовами проживання вихованців здійснюють органи опіки та піклування, служби у справах дітей. Раз на рік місцева служба у справах дітей готує звіт про стан виховання, утримання і розвитку дітей в дитячому будинку сімейного типу на основі інформації, що надається соціальним працівником, який здійснює соціальне супроводження родини, вихователем дошкільного навчального закладу або класним керівником загальноосвітнього навчального закладу, де навчається дитина, дільничним лікарем-педіатром і дільничним інспектором місцевого відділку міліції. Батьки-вихователі обов'язково ознайомлюються зі звітом, який затверджується начальником служби у справах дітей. Соціальний супровід дитячих будинків сімейного типу здійснює місцевий центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Соціальний супровід здійснюється постійно.

Батьки-вихователі є законними представниками вихованців і захисниками їх прав та інтересів у всіх органах, установах та організаціях без спеціальних на те повноважень. Період, протягом якого особи вважалися батьками-вихователями у дитячому будинку сімейного типу, зараховується до їх загального трудового стажу. Одному з батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу виплачується грошове забезпечення [4].

Медіапрацівнику на замітку. ДБСТ (дитячий будинок сімейного типу) – це не опіка в нормативному їх розумінні, а «сімейна форма» в прямому функціональному вимірі. Рішення про створення ДБСТ приймає місцевий орган влади, який (через відповідні інституції) підбирає, навчає, укладає угоди з батьками-вихователями, контролює, забезпечує житлом та грошима, аналізує стан справ, долучає партнерів та зацікавлених осіб, організацій до вирішення питань життєдіяльності, здійснює соціальний супровід тощо. Коли в населеному пункті відсутній дитячий будинок сімейного типу або прийомна сім'я, медіапрацівник має зрозуміти, що в цій громаді актуальними не є питання сучасної компетентності та якості рішень, які приймають місцеві органи влади в інтересах дітей...

В Україні продовжує збільшуватися кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в сімейних формах виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу). Таким чином, за трохи більше, ніж десять років історії розвитку незалежної України ми маємо позитивну тенденцію: найпоширенішою формою влаштування дітей до сімейних форм виховання є дитячий будинок сімейного типу та прийомна сім'я, де дитина, позбавлена батьківської турботи та любові, має можливість все це отримати. Однак актуальність суспільного запиту щодо цивілізованого вирішення проблем сирітства залишається на часі для медіапрацівників.

В Україні діють сотні потужних, «досвідчених» громадських та благодійних організацій, що сприяють розвитку сімейних форм виховання шляхом здійснення проєктів, спрямованих на будівництво, облаштування приміщень для ДБСТ, знайомство з найкращим зарубіжним досвідом, навчання фахівців, впровадження інноваційних підходів, адаптацію та поширення ефективних методик, підготовку серії видань та

публікацій, організацію конференцій, круглих столів, робочих груп (БФ «Благополуччя дітей» (в минулому - Християнський дитячий фонд) [10], Представництва міжнародних організацій «Кожній дитині» [20], БО «Надія та житло для дітей в Україні» [27], БФ «СОС Дитячі містечка» [35] та інші). Громадські та благодійні організації для медіапрацівників є принциповим «голосом» експертів та «активних» ініціаторів нових якісних практик з вирішення соціальної проблематики сирітства.

Медіапрацівнику на замітку. Мотиви допомоги дітям-сиротам різні. Тому держава дуже жорстко регламентує процедури усиновлення, опіки, направлення до прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу. Наскільки бюрократична тактика є виправданою? Як бути, коли релігія, церква виступають або мотивом, або стимулом допомогти сиротам?

Для медіасюжету: місце та роль церкви у вирішенні соціальних проблем сирітства.

Сюжет перший: «Я натрапив в Інтернеті на повідомлення: «Американець Джеймс Патрік Маккен, який виховав уже 52 (!) українських сиріт, відкрив у Турківському районі Львівської області будинок сімейного типу». Мене зацікавила неординарна постать американця, тому я домовився про зустріч із ним. Містер Джеймс люб'язно погодився і прислав по мене машину. Говіркий водій Арсен одразу при зустрічі розповів, що Джеймс- людина віруюча, а тому хоче, щоб в інтерв'ю прославляли не його, а його Бога. Зізнаюся, що мне це неабияк здивувало, особливо формулювання «його Бога». Вражаюча історія, хіба не так? Кинув усе, приїхав до Львова зі Штатів, щоб подарувати нове життя українським сиротам! Зрозуміло, що на «органи» дітей ніхто не продає, бо для успішності такого бізнесу потрібно було б підкупити занадто багато чиновників та служб. Як робочу силу до Штатів їх теж не відправляють. Залишається один варіант – релігія» [22].

Сюжет другий: Настоятель Свято-Вознесенського монастиря отець Михайло (Чернівецька область), який став батьком для двадцяти дев'яти прийомних дітей (крім того, у нього є і троє своїх: двоє синів і дочка), братія монастиря та діти з годованого монастирем притулку (150 сиріт), багато з яких важко хворі і невиліковні . «Стиснув зуби до скрипу, зчепивши пальці до хрускоту, радуйся, бо ти живеш ... Радуйся чужій любові і дзвінкому сміху не своїх дітей... Навіть коли свинцеві хмари- радуйся... У дощ і сльоту радуйся: радій і радій, зневажаючи біль, бо ім'я тобі - людина!» [39].

Сюжет третій. Новонароджене дитячко без ручок та ніжок перебуває в Будинку «Малютка» однієї із південних областей України. Батьки відмовились від дитини. Про бажання бути з дитиною майже одночасно повідомили представники дитячого будинку одного із православних монастирів та сімейна пара з далекої Канади. Що є для дитини найкращим? І представники церкви та іноземці говорять про любов, відповідальність... Очевидно, що в Україні немає технологічної спроможності лікувати дитинку з інвалідністю від народження. Та що є вирішальним: політичний пріоритет національного усиновлення, патронат церкви чи найкращі інтереси новонародженого дитяти?

Медіапрацівнику на замітку. Кожна четверта сирота продовжує свій життєвий шлях в спеціальних закладах (інтернатах)! А скільки тисяч вихованців інтернатних закладів ще має вийти з інтернатів до сучасного та мінливого світу життя? Вийти без любові батьків та великої науки від взаємодії з батьками? А скільки дітей, які втратили батьків або батьківське піклування, стільки часу перебувають в

«коридорі» чиновницьких процесів вирішення проблем? Чи всі діти доходять до рішення? Чи хтось губиться? Чи всі запити дітей задовольняє суд, орган опіки, служба у справах дітей? Скільки таких дітей, яких статистика не називає, не враховує?

<i>Основні шляхи та форми вирішення проблеми сирітства в Україні</i>		
1	Усиновлення (удочеріння) є оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю дитини на правах сина чи дочки.	<i>Національне усиновлення</i> (як пріоритет) – усиновлення громадянами України, які проживають на Україні. <i>Міжнародне усиновлення</i> – усиновлення іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України.
2	Опіка (піклування) щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	<i>Традиційні форми опіки:</i> А) Члени родини (рідні дитині люди). Б) Будинки дитини. Дитячі будинки. Дитячі будинки змішаного типу. Загальноосвітні школи-інтернати. Допоміжні школи - інтернати
3	Інноваційні форми сімейної життєдіяльності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	Направлення (розміщення) дітей до - <u>прийомної сім'ї</u> (сім'я, яка добровільно взяла від 1 до 4 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, на спільне проживання) - <u>дитячого будинку сімейного типу</u> (окрема сім'я, яка бере на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування)

Схема 2. Основні шляхи та форми вирішення сирітської проблематики в Україні.

Вищевикладене можливо підсумувати простою структурно-логічною схемою для використання медіапрацівниками в щоденній роботі (див. схему 2). Відповідно медіапрацівнику потрібно знати та вміти використовувати таку інформацію:

- про діяльність Департаменту з усиновлення та захисту прав дитини (у складі Міністерства соціальної політики України), бо він координує діяльність, готує проекти рішень, погоджує питання з усиновлення, інформує громадян, контролює діяльність органів та служб у справах дітей та здійснює статистичну, аналітичну діяльність в контексті вирішення проблеми сирітства та захисту прав дітей;

- про діяльність служби у справах дітей (місцевого, регіонального рівня), бо вони приймають посадові конкретні рішення стосовно дитини, формують банки даних, забезпечують процедури усиновлення, опіки, направлення до сімейних форм, контролюють та аналізують діяльність стосовно конкретної сирітської долі;

- про діяльність органу опіки та піклування, бо це колегіальний орган місцевої влади, який приймає рішення в інтересах дитини;

- про діяльність місцевого або регіонального центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, бо він навчає кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, здійснює соціальний супровід, оцінює, аналізує, інформує... з різних питань життєдіяльності дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, складає звіти, формує пропозиції тощо;

- про тенденції національного усиновлення, бо це принципове та важливе питання для українського суспільства;

- про мережу в регіоні інтернатних закладів, прийомних сімей, будинків сімейного типу, бо це відповідь на питання про якість вирішення в сучасних умовах сирітських питань;

- про діяльність громадських, благодійних, релігійних організацій та бізнес-структур, приватних осіб щодо їх участі у розвитку сімейних форм життєдіяльності сиріт та деінституалізації інтернатних закладів, бо це успішний досвід з явними ознаками стратегії розвитку традицій українського народу.

Інтернати: питання закриття, реформування або ...

Дітям, які за об'єктивних умов не мають можливості виховуватися в біологічній родині, держава законодавчо гарантує право на сімейне виховання шляхом розвитку сімейних форм їхнього влаштування. Розвиток саме цих форм визначено в світі, європейських країнах та на Україні життєво необхідною умовою виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Власне це і є вимогою статті 25 Конвенції ООН про права дитини як *право дітей, позбавлених можливості виховуватись у натуральній сім'ї, на опіку в прийомних сім'ях та в закладах сімейного типу*.

Чи зникнуть і коли інтернатні заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?

Медіапрацівнику на замітку: запам'ятайте основне :«які діти» та «з якої причини» потрапляють до закладів (інтернатів)

<i>Діти, які потрапляють до державних закладів</i>	<i>Причини, які призводять до влаштування дитини в державні заклади опіки</i>
Біологічні сироти	Смерть чи загибель батьків
Діти, від яких відмовилися батьки	Відмова матері від позашлюбної дитини чи дитини з важкими патологіями у пологовому будинку
Діти, які залишилися без піклування батьків	Позбавлення батьків батьківських прав внаслідок аморальної поведінки, жорстокого ставлення до дітей тощо
Діти, які тимчасово залишилися без піклування батьків	Важка хвороба батьків або їх тривала відсутність (поїздка на заробітки; позбавлення волі)

Чому це принципово важливе для медіамислення? Тому що потрапляння дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, *в заклад, а не в сім'ю* унеможливує вирішення соціальної проблеми сирітства, коли дитина **НЕ МАЄ** сімейного благополуччя, взаємодії з батьками та батьківської любові!

Міжнародна організація ЮНІСЕФ в Україні повідомляє [15]: з дев'яти мільйонів українських дітей близько 65,000 живуть у державних інтернатних закладах – дитячих будинках, школах-інтернатах і притулках. Бідність сімей, безробіття, алкоголізм і споживання наркотиків – головні причини того, що батьки відмовляються від дітей. Тисячі дітей тікають від насильства, що панує в них удома. Вони знаходять притулок на вулицях, де ризикують заразитися туберкульозом і ВІЛ через споживання ін'єкційних наркотиків. Багато дітей втікають з домівок, тому що вони залишені самі, а батьки виїхали за кордон у пошуках роботи. Незважаючи на зусилля уряду із запобігання відмовам від дітей та зі створення прийомних сімей та інших форм сімейної опіки над дітьми, кількість дітей у інтернатних закладах за останні десять років подвоїлася.

За результатами дослідження (2011р.), майже 80% дітей, які мешкають в дитбудинках та школах-інтернатах вважають себе *нещасливими*. Інтернат ніколи не стане альтернативою сім'ї, його можна розглядати лише як місце тимчасового перебування дитини. *Та дитина «там» проводить весь неповторний період свого дитинства, зустрічає свою юність!* І як відчутти на собі «ту любов», коли тебе люблять лише за службовими обов'язками, а після роботи поспішають до власної родини, рідних дітей?

Про тих, кому знайшли прийомних батьків, говорять, як про везунчиків... На формування ж особистості дитини в інтернаті негативно впливають такі чинники:

- відсутність родинних зв'язків, спілкування та взаємодії з батьками;
- нестача любові, ласки, уваги, тепла;
- замкнутість кола спілкування;
- життя за розкладом часу;
- закомплексованість;
- підвищений стан тривоги;
- відсутність свободи вибору;
- відсутність соціальних навичок власного життя після завершення інтернату...

Для медіасюжетів. Журналіст, як ніхто інший, має можливість вимагати від держави конкретних дій щодо дотримання міжнародних зобов'язань. Чи може ваша медіа ініціювати проведення кампанії на підвищення обізнаності серед населення та політиків у питаннях Конвенції про права дитини, кожного її права зокрема? Чи говорили ви з експертами, активістами за права дитини та безпосередньо з дітьми, щоб визначити проблеми, з якими стикаються діти? Чи намагалися ви отримати пояснення від органів державної та місцевої влади про недоліки при наданні послуг дітям чи захисті їх прав? Чи ваше місто є дружнім, безпечним для будь-якої дитини? Чи є винятки? Чи ознайомилися ви з заявами громадських, благодійних організацій щодо захисту прав дитини в Україні? Чи сприяють ваші медіапродукти кращому розумінню питань, пов'язаних з правами дитини та усвідомленню ролі, яку відіграє політика уряду, діяльність будь-якої інституції у вирішенні цих питань? А як ви сприймаєте та оцінюєте «силу опору» з боку працівників інституцій по відношенню до сімейних форм вирішення питань сиріт – реалізації їх права на сім'ю?

Що рекомендує міжнародна спільнота? Взимку 2011 року Комітет ООН з прав дитини прийняв «Заключні зауваження та рекомендації Комітету ООН з прав дитини Україні» [18]. «Заключні зауваження та рекомендації Комітету ООН з прав дитини Україні» написали для того, щоб допомогти Україні змінити на краще ситуацію, яка склалася із захистом прав дитини. На нього мають орієнтуватися всі без виключення установи і служби, які працюють з дітьми та для дітей. У 2017 році Україна буде звітувати перед експертами Комітету ООН з прав дитини про те, яким чином наша держава виконала надані рекомендації від імені світового співтовариства. В тексті «Заключних зауважень та рекомендації Комітету ООН з прав дитини Україні» до 2017 р. не сформовано рекомендацій про закриття чи ліквідацію мережі інтернатних закладів. Натомість проголошуються рекомендації щодо вдосконалення механізмів підтримки біологічних сімей та не зростання кількості батьків, які позбавляються батьківських прав; розміщення дітей в умовах, наближених до сімейних – у родичів, в прийомних родинах тощо, а не у великих інтернатних закладах тощо.

Кабінет Міністрів України ще 2007 р. затвердив [5] Державну цільову соціальну програму реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Метою цієї Програми є створення у період до 2017 року умов для реалізації державних гарантій і конституційних прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У ході виконання Програми передбачається:

- здійснити реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (далі - заклади) , в інтересах кожної дитини;

- приймати рішення стосовно влаштування кожної дитини в сім'ю громадян для усиновлення, під опіку та піклування, в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу (далі - сім'я громадян) та до закладів на основі комплексної оцінки її потреб;
- забезпечити пріоритетність влаштування дитини в сім'ю громадян;
- влаштовувати дитину перших років життя до закладу, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім'ю громадян;
- здійснювати переміщення дітей із закладу в заклад лише у тому разі, коли не існує можливостей для поліпшення їх стану в інший спосіб;
- забезпечити дотримання принципу родинного походження при влаштуванні дітей в сім'ї громадян і до закладів.

Реформування системи закладів має проводитися чотирма етапами:

перший - вивчення і поширення відповідного міжнародного досвіду, удосконалення діяльності закладів, запровадження влаштування дітей в сім'ї громадян (один рік);

другий - створення нормативно-правової бази, регулювання діяльності закладів, пошук додаткових джерел для фінансування заходів, визначених Програмою, в тому числі за участю міжнародних організацій (один - два роки);

третій - утворення закладів нового типу, переведення до них дітей, перепідготовка педагогічних та соціальних працівників (три - чотири роки);

четвертий - перепрофілювання закладів та оптимальне їх використання (сім - вісім років).

Для медіасюжетів. На думку уряду України, виконання Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дасть можливість: забезпечити дотримання державних гарантій та конституційних прав дітей; збільшити кількість дітей, усиновлених громадянами України; підвищити в суспільстві престиж та авторитет сімей усиновителів; запровадити єдиний механізм фінансового забезпечення дітей; зменшити кількість дітей, вилучених із сімейного середовища; посилити відповідальність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за соціальний захист дітей; зменшити кількість дітей, направлених до закладів; збільшити кількість дітей, влаштованих у сім'ї громадян за місцем походження дитини; реформувати систему закладів із створенням умов для проживання та виховання дітей, наближених до сімейних; підвищити фаховий рівень соціальних працівників тощо. Які можливості з'явилися у дітей, наприклад, у 2012 р., коли з часу прийняття урядового рішення минуло вже п'ять років? Які зміни «реформування» відбуваються в конкретному інтернаті?

Наскільки дії урядовців в питаннях реформування інтернатних закладів послідовні, а Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є механізмом вирішення суспільної проблеми?

Дії уряду України, на жаль, не є послідовними, дедалі стають завуальованими.

Громадські організації обурені та стурбовані новим рішенням Прем'єр-міністра України [28] щодо розширення мережі шкіл-інтернатів. Річ у тім, що після відвідин дитячого будинку «Малютко» у Київській області прем'єр-міністр України доручив міністерствам та обласним адміністраціям направляти дітей із малозабезпечених сімей на навчання у заклади для сиріт (замість того, щоб підтримати родину фінансово), відкрити при них дошкільні відділення, створити навчальний заклад нового типу для сиріт

Київщини і створити інтернати для обдарованих сиріт. Іншими словами — створити нові інтернати та модернізувати існуючі. Таке рішення суперечить державній програмі реформування інтернатних установ та впровадження альтернативних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Тепер же виходить, що Україна має зробити крок назад у вихованні дітей-сиріт та повернутися до старої радянської системи. Не зрозуміло, чим зумовлене рішення Прем'єр-міністра України про розширення мережі закладів «неволі». Якщо це зроблено заради економії бюджетних коштів, то аргументів на користь цієї тези у фахівців немає: утримання шкіл-інтернатів, що підпорядковані освітянам (а є ще ті, що належать Міністерству охорони здоров'я та Міністерству соціальної політики), обходиться державі у 117 мільйонів гривень на рік. Тоді як утримання дитини у закладі з сімейною формою виховання обходиться державі у чотири, а й то й шість разів дешевше. Та й результати виховання у прийомній сім'ї й інтернаті суттєво відрізняються.

Для медіасюжету. При створенні медіапродукту намагайтесь уникати «бухгалтерії в інтересах дітей», фінансових показників утримання дітей-сиріт в частині порівняння «дешевше» - «дорожче»... Це відносний аргумент, він більше несе зла, ніж користі. Бо стимулює чергові стереотипи, наприклад, «в інтернаті дитину-сироту утримувати значно дорожче, але ці кошти завжди можна проконтролювати», або «в прийомних сім'ях чи сім'ях опікунів дитину-сироту утримувати значно «легше» для бюджету...тому потрібно закрити всі інтернати».

Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не набуває повноцінних ознак механізму партнерської діяльності в суспільстві. Тут питання не тільки до тексту програми, але й до менеджменту та державного управління. В додатку до програми «поодинокі цифри», які важко перевірити, проаналізувати, а з деяких позицій показники взагалі відсутні. Крім того, застосовуються традиційні «ручні засоби вдосконалення»: так Прем'єр-міністр України доручив (грудень 2012) Міністерству освіти, молоді та спорту спільно з Міністерством юстиції розробити програми соціальної адаптації дітей-сиріт - випускників інтернатів. За словами Прем'єр-міністра України, необхідність таких програм виникла у зв'язку з тим, що сироти-випускники інтернатів, безпорадні за стінами інтернатів, підкресливши - в Україні до 10% сиріт-випускників здійснюють спроби суїциду, не впоравшись з життєвими труднощами [9]. Чому в 2012 р., за п'ять років до завершення програми реформування інтернатних закладів, урядовці паралельно до завдань програми приймають нові рішення? Це маніпуляція суспільною думкою, недолугість власне програми-рішення, банальний приклад «політичної уваги» до дітей-сиріт чи перехід до стигматизації? Спочатку класифікуємо: дитина-сирота. Далі - поміщаємо її у відповідний центр, де буде відповідна вівіска (інтернат для дітей-сиріт). І ці діти з раннього дитинства будуть розуміти, що вони не такі, як усі, вони не частина цієї спільноти та громади.

Медіапрацівнику для роздумів: вітчизняну програму реформування інтернатних закладів затверджено у 2007 році; її виконання передбачено на 2017 рік. Для порівняння: в США подібну програму було прийнято в 1913 році (!) з періодом виконання протягом п'ятдесяти років та з детальним описом змін по кожному профілю закладів державної опіки. В 1953 році уряд прозвітував американському суспільству про виконання державної програми реформування інтернатних закладів для сиріт.

Для медіасюжету. Чи реформують в Україні до 2017 року сирітські (дитячі) інституції? Для медіа – це актуальне та відкрите запитання. Саме так – відкрите! Ні сьогодні, ні в найближчому майбутньому ніхто не наважиться сказати точніше, ніж формула «І так, і ні». Медіа потрібно домагатись систематичного звіту виконання урядовими структурами власного ж рішення щодо реформування інтернатних закладів, популяризувати альтернативні та інноваційні проекти... Формування в медіа протиставлення «сімейних форм» та «інтернатного життя» не є доцільним, бо це шлях утвердження ярликів, ізолювання одних дітей за рахунок інших. За таких позицій медіа «радянський» традиційний опір з боку інтернатних закладів буде житись будь-яким недоліком серед усиновителів, опікунів, прийомних батьків чи батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу.

Державне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачає функціонування мережі спеціальних закладів: школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (в т.ч. спеціальні загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування), санаторні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки, будинки дитини та будинки-інтернати. Загалом у 2009 році, за даними Держкомстату України, в Україні функціонувало 78 шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та спеціальних шкіл-інтернатів; 114 дитячих будинків, 48 будинків дитини та 55 будинків-інтернатів. Останніми роками спостерігається стала тенденція зменшення кількості вихованців інтернатних закладів. Зменшення чисельності вихованців закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відбувається внаслідок реформування державної системи опіки та піклування над дітьми цієї категорії, в основу якого покладений принцип пріоритетності сімейного виховання дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування [17]. Державна соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачає і надання соціальної допомоги випускникам інтернатних закладів, оскільки проблема невідповідності вихованців шкіл-інтернатів до самостійного життя є складною та вкрай актуальною.

До медіасюжету. НЕ ВЖИВАЙТЕ СЛОВО «СИРОТИНЕЦЬ»! В кожній інституції є офіційна назва! Перевірено: «сиротинець» формує у слухача/глядача/читача більше сприйняття «інтернату» як в'язниці, а не як дитячої території, на яку може потрапити будь-яка добра людина. Інша справа, коли «сиротинець» вживають представники церкви.... Вони завжди намагаються пояснити особливий статус «такого будинку», підкреслюють роль церкви у соціальному служінні.

Що робиться для покращення умов у закладах, де діти навчаються та живуть? Чи існує тенденція до створення менших, більш затишних закладів інтернатного типу? Які реформи (якісні зміни) відбуваються в конкретному інтернатному закладі? Скільки бюджетних та не бюджетних грошей йде на державну опіку однієї дитини протягом року, місяця? Скільки з цих грошей і на що дитинка витрачає самостійно!? Яким чином навчають персонал інтернатів та як контролюють його роботу? Чи заборонена фізична кара, чи дотримуються цієї заборони? Яким чином перевіряється та карається насильство у дитячих будинках? Чи володіють діти безпечними способами висловлення скарг відносно будь-яких аспектів їхнього життя? Чи існують ефективні та незалежні механізми розслідування та впровадження прийнятих рішень? Чи існує в

інтернаті чітке розуміння права дітей? Чи зробили ви все можливе, аби надати дітям, що перебувають під опікою держави, можливість висловити свою думку у медіа? Позитивні репортажі про можливості для таких дітей повернутися у суспільство можуть побороти байдужість та упереджене ставлення людей.

Медіапрацівнику на замітку

Якщо говорити про класичну інтернатну систему, то вона нівелює особистість дитини й ускладнює її інтеграцію в суспільство. Відмовитися в один день від сиротинців та припинити їхню роботу – не можна і не потрібно. Розширювати їхню мережу - недоцільно. Можна скористатися досвідом Великої Британії, де колишні інтернати використовуються у цій же соціальній сфері: для соціальних гуртожитків або для тренінгових центрів соціальних працівників тощо.

До позиції громадських, благодійних організацій. В «Альтернативному звіті про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини» (як результат спільної роботи експертів та спеціалістів неурядового сектору у сфері захисту прав дітей) позиції громадських та благодійних організацій щодо інтернатної системи більш категоричні: «Водночас розвиток сімейних форм виховання відбувається не на заміну інтернатної системи, а як доповнення до неї. За одночасного збільшення кількості дітей у сімейних формах виховання зростає кількість дітей і в інтернатах (див.: *Громадський моніторинг виконання Конвенції ООН про права дитини в Україні / Ресурс доступу: <http://www.childrights.ua>*). Якщо порівняти кількість дітей у закладах опіки в 2006 році із загальним числом дітей у країні, то виявиться, що вони складають 1% дитячого населення, що можна вважати «епідемією» сирітства серед українських дітей. Кількість дітей у закладах опіки збільшується : вона подвоїлася протягом останніх 10 років (від 35200 у 1995 році до 64000 у 2006)». На думку громадськості, Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005) – значний крок уперед на шляху розвитку прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, але не вичерпна відповідь... Важливим компонентом забезпечення права дитини жити і виховуватися у сім'ї, реформи дитячих закладів опіки і піклування повинен стати фокус на обмеженні потоку дітей в інтернати.

Медіапрацівнику на замітку: підхід щодо обмеження потоку дітей в інтернати відомий під назвою **гейткіпінг**. Влаштування в інтернатні заклади має відбуватися лише у крайніх випадках на основі оцінки потреб і лише для тих дітей, чії потреби не можуть бути задоволені в сім'ї чи в сімейному середовищі. За умови, що набір послуг і підтримка, яка надається сім'ї з дітьми повністю вичерпана. Позитивний досвід запровадження системи гейткіпінгу у Київській області дає надію на його подальше поширення.

До позиції експертів-науковців. За даними досліджень Державного інституту сімейної та молодіжної політики (раніше - розвитку сім'ї та молоді) [16], найбільшими проблемами випускників інтернатів є неадекватна самооцінка, відсутність житла, спекуляція статусом сироти, проблеми адаптації в суспільстві та невміння витратити гроші. Перебування дитини в інтернатному закладі є шкідливим для її розвитку, і це доведено не одним міжнародним дослідженням. Так, за даними одного з них, тільки 5% дітей, яких виховують в інтернатному закладі, отримують роботу та створюють власну сім'ю, 10% дітей скоюють самогубства, 30% із них стають на кримінальний шлях. За даними Українського центру соціологічних досліджень, чинна інтернатна система лише частково вирішує проблеми дітей, позбавлених батьківського піклування, але в цілому не

задовольняє їх природну потребу у фізичному, емоційному та соціальному благополуччі та культурному розвитку [12; 13]: тільки 16% випускників інтернатів мають сім'ї, 25% постійно працевлаштовані, 1% отримує вищу освіту і 44% - спеціальну технічну освіту.

До позиції міжнародних організацій в Україні. Як показує сумний досвід, діти-сироти найбільше зазнають ризику спокуситися на обіцянки «великих грошей і можливостей» і потрапити у трудове рабство. Спільне дослідження ЮНІСЕФ, ОБСЄ, Агентства з міжнародного розвитку США та Британської ради показало, що діти-сироти, випускники профтехосвітніх закладів належать до групи ризику постраждати від торгівлі людьми. У них бракує досвіду та навиків оцінювання ризиків та управління власним життям, і вони не отримують достатньої підтримки з боку оточуючих. Під час переходу від життя в інтернатній установі до самостійного життя діти-сироти стикаються ще з однією проблемою: їм потрібно пристосуватися до економічних реалій та знайти робоче місце. [32]

Окремого медіапогляду потребує неоднозначне для сприйняття, проблемне з огляду на негативні прояви... людське життя випускників інтернатних закладів. Так як мова не про експерименти або інновації, а мова про людське буття, медіапрацівникам потрібно більше систематичної уваги приділяти шляхам та результатам вирішення питань осіб з числа сиріт-випускників інтернатів. Іншими словами, медіадискурс має охоплювати не фрагменти сирітської долі в молодому віці, не відкриття причин від минулого (бо все же породжує медіапродукт жалості), а показати різнобічний формат співучасті людей у подоланні труднощів, що характеризує близьке майбутнє, формує для медіа стиль співучасника, а не спостерігача.

До позитивних прикладів з переліку різнопланових дій. Випускникам інтернатних закладів пропонують наступні пропозиції щодо вирішення деяких соціальних питань:

- *курс соціального навчання* за програмою центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів старших та випускних класів інтернатних закладів, шкіл соціальної реабілітації та осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Максимально цей курс охоплює до 75% відповідної категорії дітей. Дані про моніторинг якості або результативності навчання відсутній;

- *сприяння у працевлаштуванні* за проектом ОБСЄ «Сприяння працевлаштуванню випускників інтернатних установ для дітей-сиріт в Україні» [31], який виконується за фінансової підтримки урядів Андорри, Ліхтенштейну, Польщі та США. В Івано-Франківській, Луганській, Запорізькій, Харківській областях та в Києві проводяться тренінги для працівників соціальних служб і служб з працевлаштування з метою допомогти випускникам профтехучилищ знайти роботу. До проекту залучені представники малого та середнього бізнесу, великих бізнес-компаній;

- *індивідуальна робота та програми соціального супроводу*, що на думку фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, є найбільш ефективною і оптимальною формою надання соціальної допомоги випускникам інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проте діяльність центрів спрямована не лише на підготовку до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, а включає в себе також сприяння вирішенню житлових проблем (оформлення необхідних документів, відновлення житла, постановка на квартирний облік, реєстрація), пошуку роботи, влаштування на навчання, відновлення втрачених документів тощо;

- *щомісячна матеріальна допомога* (як соціальна програма місцевих та регіональних органів влади) дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які навчаються у вищих навчальних закладах I-IV рівня акредитації та

професійних навчальних закладах (наприклад: Могилів-Подільська районна рада Вінницької області, Донецька обласна рада);

- *грошова допомога* (як соціальна програма місцевих та регіональних органів влади) дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які закінчують 9 та 11 класи загальноосвітніх шкіл міста (наприклад: виконком Вінницької міської ради);

- *грошова допомога* (як соціальна програма місцевих та регіональних органів влади) дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які будуть зараховані до 1 класу загальноосвітніх шкіл (наприклад: Вінницька міська рада);

- *фінансова допомога* (як соціальна програма місцевих та регіональних органів влади) на придбання квартир, погашення боргів, кошти на ремонт житлових приміщень, що належать дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування (наприклад: районні, міські, сільські ради АР Крим; міські ради Хмельницької області);

- *соціальний гуртожиток*. З метою забезпечення тимчасовим житлом, надання комплексу соціальних послуг дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування віком від 15 до 18 років, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років в Україні розвивається мережа соціальних гуртожитків для цієї категорії дітей. Мешканцям гуртожитку надаються безкоштовно соціальні послуги різного спрямування, направлені на вирішення житлових питань, питань працевлаштування, навчання, реєстрації тощо. Мережа соціальних гуртожитків розширюється: якщо у 2008 році в Україні функціонувало 14 одиниць, в яких перебувало 306 осіб, то в 2009 році вже 17, в яких проживало 459 осіб.

Для медіасюжету. Один із лідерів громадської організації, сам випускник школи-інтернату, каже, що у парі йдуть дві проблеми: робота і помешкання. «Якщо навіть роботу знайдеш не повсякденну, а підзаробиш чи на ринку, чи в будівельній галузі, треба ж мати це куди прийти. Вже не говорю про те, що в майбутньому мало б йтися про створення сім'ї. Це буде дуже важко». Як подолати сирітський синдром після інтернату? Яку допомогу та від кого очікують особи з числа дітей-сиріт? Як вижити та розпочати повноцінне безпечне життя? Про що мріють та як досягають успіху випускники інтернатів для сиріт? Чому випускники інтернатів створюють громадські організації? Чи в своєму медіаматеріалі ви не спростили сирітські питання до тем грошей, роботи, житла? Чи не підходили ви до написання сюжету із заздальгідь складеною думкою про те, які відповіді ви хочете отримати від дітей, від випускників сирітських інтернатів, від осіб з числа дітей-сиріт? Чи відобразили ви точно те, що вони сказали? Чи впізнають вони себе у вашому матеріалі, чи не переробили ви їхні ідеї по-своєму, по-дорослому?

Медіапрацівнику на замітку: до питання благодійності дітям-сиротам.

Не є таємницею, що благодійність і волонтерство в Україні не надто розвинені. В світовому рейтингу благодійності серед 153 країн зайняла 150 місце, і останнє місце - серед 26 держав Центральної та Східної Європи. Так, за даними всесвітньої служби Геллапа, минулого року всього лише 5% українців жертвували на добродійність і тільки 19% українців допомагали незнайомим людям (за цим параметром гірше, ніж в Україні, справа йде лише в Камбоджі і на Мадагаскарі). Тому одне з основних завдань медіадіяльності – це розвиток культури благодійності в Україні, привернення уваги громадськості до існуючих соціальних проблем та зміни ставлення до них, а так само залучення допомоги для тих, хто її потребує.

Для медіасюжету. Пам'ятайте та говоріть, пишіть, показуйте тих, хто хоче всиновити дитину-сироту, але вагається – озвучте для цих людей потрібні аргументи. Пам'ятайте та говоріть, пишіть, показуйте тих, хто взагалі нічого не знає про стан сиріт в Україні – розкажіть їм про те, наскільки важливо долучитися до вирішення цієї проблеми. Замислюйтесь над тим, що хоче почути дитина-сирота від вас, медівників. Запитайте у цих дітей їхню думку, озвучте її у медіа. Не нехуйте можливістю говорити вустами цих дітей! Пам'ятайте про те, наскільки важлива для вихованців інтернатних закладів увага дорослих. Розкажіть своїй аудиторії про можливість індивідуального шефства над дитиною-сиротою, про благодійні акції різного спрямування (збір речей, книжок, канцтоварів (остання з ініціатив телеканалу СТБ); проведення майстер-класів у школах-інтернатах; привітання дітей-сиріт з Днем Святого Миколая (щорічна ініціатива Віктора Сороки, заслуженого журналіста України, та каналу ICTV).

Проблематика сирітства та тенденції вітчизняних медіа

За підсумками дослідження матеріалів вітчизняного медіапростору, присвячених дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, ми виділили наступні п'ять тенденцій:

- по-перше, тенденція «заклику» до втручання, залучення громадян до вирішення проблемних сирітських питань: привернення уваги, популяризація принципу благодійності та розширення контактів для дії у вигляді різних форм допомоги дитячим будинкам. До прикладу:

<...> Малечі із дитбудинку, окрім подарунків на свята, потрібні і харчі у будні...

<...> Напередодні Дня святого Миколая, Нового та Старого Нового року чимало людей хоче зробити добру справу - допомогти сиротам. У ці дні малечі у великих кількостях несуть подарунки та солодоці. А їм, як правило, потрібно щось зовсім інше, до прикладу – харчі...

<...> Тих, хто може допомогти «Тернопільському обласному спеціалізованому будинку дитини», просять перераховувати кошти на наступні рахунки. Банківські реквізити...

- по-друге, тенденція «залякування» населення докладним описом асоціальних вчинків, скоєних дітьми, які залишилися без піклування батьків (проституція, вбивства, крадіжки), з приписуванням їм таких ознак, як грубість, жорстокість, неосвіченість, обтяжена спадковість. До прикладу:

<...> На Д... 5 сиріт за 9 днів викрали 10 автівок...

<...> Всі затримані у віці до 20 років, один з яких є раніше судимим за крадіжки, ніде не працюють і перебувають на державному піклуванні. За десять днів затриманими скоєно дев'ять викрадень. Молодики пояснили, що порушили закон через те, що не могли та й не дуже хотіли знайти роботу, а на життя грошей не вистачало...

<...> Як повідомляє співробітник міського управління міліції В..., любителями металу виявилися десятеро хлопців віком від 16 до 20 років. Усіх їх пов'язувало те, що вони після закінчення навчання в одному з ліцеїв області для сиріт приїхали у С... до родичів на постійне місце проживання. Офіційно влаштуватися на роботу за отриманими спеціальностями ніхто з них не поспішав. А розв'язання своїх фінансових проблем хлопці побачили у крадіжках металу...

- по-третє, тенденція «використання» соціальної проблематики сирітства для посилення позиції того чи іншого політика. До прикладу:

<...> Віце-прем'єр-міністр пообідав з дітьми-сиротами і вирішив змінювати інтернатну систему...

<...> Віце-прем'єр відвідав 28 січня «Дитяче містечко» для дітей, залишених без опіки і соціальних сиріт, і, схоже, «загорівся» ідеєю міняти...

<...> ... систему інтернатів в Україні на європейський манер... про це політик написав на своїй сторінці в «Facebook»...

- по-четверте, тенденція «жертви»: яскраво виражене ставлення до дітей, позбавлених батьківського піклування, як до жертви дорослої агресії та безвідповідальної поведінки.

<...> Дітей-сиріт в Україні ображають та принижують... За свідченнями дітей, їх регулярно б'ють, морять голодом, прив'язують до батарей, твaлтують і навіть віддають в «оренду» педофілам. Коли вони намагаються скаржитися, міліція їх заарештовує і одягає на них наручники за те, що вони «психічно хворі», а чиновники, в свою чергу, їм загрожують ...

- по-п'яте, тенденція «християнська»: заклик до милосердя, до християнських традицій. До прикладу: портал Християнські Черкаси від 08.11.2011 року, матеріал «За Україну – без сиріт!». (Назва з екрану. Електронний ресурс за адресою: <http://www.christ.ck.ua/>). Або:

<...> Кожна десята дитина — безпритульна. Кожен другий безпритульний регулярно вживає алкоголь і наркотики. Багато бездомних дітей заробляють на життя крадіжками, розб'єм і проституцією. Тож день молитви було започатковано, щоб нагадати християнам: Бог закликає людей проявляти любов до кожної дитини. Тож у першу неділю листопада Церкви по всій Україні приділяють особливу увагу дітям, які залишилися без піклування батьків, зокрема просять для них Господнього заступництва...

Окремої уваги потребує «типаж» передвиборчо-квазісоціальних медіапродуктів, або «Скільки коштує сльоза дитини-сироти?» [34]. До прикладу, «Адреналін» Шустера: зваливши вину на дрібних чиновників, дати владі попіаритися на показовому співчутті й порожніх обіцянках... Сама ідея дотепна: організувати «Шустер live» про сиріт (тема першого випуску), нацькувавши позбавлених батьківських прав на тих, хто позбавляє, а всиновлювачів - на тих, хто заважає всиновленню. Вкотре викрити бюрократизм і бездушність чиновників, а на трон посадити «бояр», які іменем Уряду й Президента обіцятимуть в усьому розібратись і покарати винних. І все це має бути побудовано на емоціях! «Ви хотіли адреналіну? Я прийшла!», - випалила в процесі звичної богословської (в поганому сенсі слова) перепалки одна з учасниць шоу. Рекламні плакати проекту пропонують глядачам відчутти чужий біль. Якщо «Савік Шустер студія» і Перший національний хотіли підняти у студії насувні соціальні проблеми, то саме це - безсоромна, цинічна клептократія, - і є джерелом більшості соціальних проблем. Але провини влади тут не обговорюють. Її традиційно виносять за дужки. Ні, її не заперечують! - навпаки, визнають (із поправкою на те, що левова частка цієї провини лежить на попередниках), але ж ніякої відповідальності за неї не передбачено. Хіба що у формі обіцянки все виправити, за невиконання якої, знову ж таки, відповідальності жодної... Коли маленька Катя притискається до матері-опікунки й плаче, налякана верескливою перепалкою останньої з директоркою дитбудинку, Савік Шустер так зворушливо її заспокоює: «Ти боїшся, що тебе заберуть? Не бійся, не заберуть. Принаймні, зараз». А як взагалі додумалися привести дівчинку, в житті якої лише нещодавно почалася порівняно світла смуга, на цей ринг словесних поєдинків, де лунають слова, здатні її ще дужче травмувати? Сльози маленької героїні були епізодом, який навіть не змусив ведучого змінити хід програми й зупинити те, що її налякало, - змусити учасників програми, які істерично перекикували одне одного, замовкнути! **Скільки ж пунктів рейтингу - телевізійного, електорального - коштує сльоза дитини?**

Ця логіка зрозуміла. При цьому вона є рабською й принизливою для своїх носіїв!

Серед усього обсягу медіапродукції про соціальну проблематику дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, потрібно відзначити, що найбільш часто згадують нижче названі ознаки, їх медіапрацівники вважають ключовими:

- дитяча безпритульність як наслідок невирішених питань дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- зростаюча кількість дитячих будинків та їх вихованців (з різних соціальних груп);
- альтернативні форми влаштування дітей-сиріт.

Аналіз медіаматеріалів дозволяє також виділити наступні стилі подачі інформації про дітей:

- стиль «обвинувачення»: державу і владу звинувачують у зростанні кількості сиріт, що є упередженням з боку медіапрацівників;
- стиль «жалю»: співчуття і жаль до сиріт призводить до підсилення стереотипів та міфізації теми;
- стиль «заяжування»: відразлива форма подачі інформації, текст більше лякає, ніж сприяє допомозі дітям, що потрапили в біду. Подібне стимулює стигматизацію: від формування негативного суспільного настрою по відношенню до всіх дітей з інтернатів до утвердження «репутації», як (у майбутньому) людини-тягаря або загрози;
- стиль «напівправди»: висвітлення окремих форм діяльності без критичного розгляду та порівняння з іншими видами, що утверджує практику «замовного» матеріалу та стимулює маніпуляції громадською думкою.

За нашими переконаннями, медіадискурс щодо розуміння та вирішення соціальних проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, має відповідати:

- вирішенню завдань соціального просвітництва: навчити громадськість розуміти, брати участь у вирішенні соціальної проблематики. Дитина, яка залишилася без батьків, - це дитина, котра потрапила в біду. Її доля вимагає уваги і участі з боку держави і суспільства. Вона потребує допомоги - не в ізоляції, не в покаранні, не в обмеженні - у реальній допомозі;
- вирішенню завдань медіапопуляризації позитивного досвіду з боку громад, громадських, благодійних організацій, бізнес-компаній. Дитина «випала з сімейної норми» - це дитина в екстремальній ситуації. Екстремальна ситуація передбачає термінову реакцію і відповідні заходи;
- вирішенню завдань модерації суспільного діалогу в контексті рекомендацій від імені світового співтовариства та дій урядовців. Успішна соціалізація «сирітських» категорій та станів дітей можлива тільки при консолідації всіх суспільних структур та інститутів;
- вирішенню завдань медіаосвіти для дітей сиріт та осіб з числа дітей-сиріт. У будь-якої дитини в будь-якому віці і будь-якому стані є можливість змінитися і повернутися до нормального життя. Повернення до нормального життя дітей можливо лише в умовах загальної реабілітації дитинства: в утвердженні права будь-якої дитини на самореалізацію, повагу, любов і розвиток;
- вирішенню завдань утвердження престижу сімейних форм вирішення соціальних проблем дітей.

Медіапрацівники також зобов'язані популяризувати:

- телефонну лінію з питань усиновлення 0800501414;
- доступ (адреси, контакти) до ресурсних центрів, електронних бібліотек соціальних знань для громадян з різних аспектів сирітської проблеми;
- результати формування банків даних про сиріт та їх використання;
- підготовку, навчання кандидатів в усиновителі або прийомні батьки;
- хід реформування інтернатних закладів (2007-2017 рр.);

- традиції українського народу щодо вирішення сирітських питань;
- діяльність ініціативних груп, представників руху «дружні міста для дітей»;
- позитивний досвід територіальних громад, місцевих органів влади щодо вирішення долі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- експертні позиції та адресні рекомендації;
- діяльність спеціалізованих видань з питань подолання проблем дітей-сиріт, порушення прав дітей в Україні тощо.

Посилання на відому вимогу щодо відтворення медіапрацівниками ролі балансоутворюючої інформації при виробництві медіапродуктів з соціальної проблематики сирітства – недостатня вимога! Порад медіапрацівникам щодо запровадження принципів громадянської або суспільної журналістики – явно запізніла дискусія з огляду на ситуацію. Як діяти всім медіапрацівникам? На нашу думку, кожен медіапрацівник зобов'язаний: не таврувати, не волати, не вичавлювати сльозу, а професійно і вчасно втручатися і впливати на ситуацію. А ще пам'ятати стратегічне (стаття 20 Конвенції ООН про права дитини): *“Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою. Держави – сторони відповідно до своїх національних законів забезпечують зміну догляду за дитиною”*.

Допомога медіапрацівникам: інформація про експертів:

Державний інститут сімейної та молодіжної політики	http://www.dipsm.org.ua/ моніторинг та аналіз, наукова експертна думка та рекомендації.
ЮНІСЕФ в Україні Міжнародна організація (ООН).	http://www.unicef.org/ukraine/ukr/ Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) відкрив своє представництво у Києві у 1997 році. Працює заради благополуччя всіх дітей в Україні. Залучає кошти донорів з різних країн світу для реалізації актуальних інноваційних програм в Україні в інтересах дітей. Популяризує та утверджує вимоги Конвенції ООН з прав дитини. Веде широку просвітницьку, інформаційну, моніторингову, організаційну та навчальну діяльність.
Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	http://www.ssm.kiev.ua/ Позитивний досвід навчання кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі та соціального супроводу «сімейних форм» вирішення питань дітей-сиріт....
Українська благодійна організація (ПБО) «Кожній дитині» (Every Child).	http://www.everychild.org.ua/ Експерти та спеціалісти з питань попередження вилучення дітей із сімейного середовища або дітей, які перебувають під ризиком сепарації.
Міжнародна благодійна фундація «Отчий дім»	http://www.otchiy-dim.org/old/ Експерти та практики з допомоги дітям-сиротам: пошук батьків, створення ДБСТ, проведення тренінгів, збір коштів, шефство над малюками.
Проект «Нова СІМ'Я»	http://novasimya.org.ua/ Сприяння національному усиновленню.
Благодійний Фонд «Розвиток України»	http://www.fdu.org.ua/ Розвиток сімейних форм виховання.
Проект «Sirotstvy.net»	http://www.sirotstvy.net/ Всеукраїнський портал національного усиновлення
Проект «Невидимі діти».	http://www.invisible-children.org/ Формування шефства над дітьми-сиротами.
Всеукраїнська громадська організація «Магнолія»	http://www.magnolia.org.ua/ Реалізація права дитини на виховання в сім'ї шляхом пошуку зниклих дітей; пошук батьків дітей; реалізація права дитини на виховання в сім'ї шляхом пропаганди національного усиновлення, прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу.
Проект «DetDom.info»	http://www.detdom.info/ Інформаційний ресурс, який містить детальну інформацію про життя та потреби дітей-сиріт, дітей з обмеженими можливостями України. Це соціальна мережа для всіх, хто допомагає дітям України, а також зручний майданчик для спілкування та обміну досвідом, планування поїздок та розвитку благодійних ініціатив.

Благодійний Фонд «Приятелі Дітей»	http://helpthechildren.com.ua/ Різні аспекти життя дітей-сиріт та установ. Мета : не тільки забезпечувати матеріальні потреби дітей-сиріт та установ, де вони мешкають, а й знаходити шляхи виховання у дітей-сиріт довіри до суспільства, відчуття себе повноправними громадянами своєї країни, що має ті права та обов'язки, що й всі українські громадяни, як під час перебування цих дітей у дитячих сирітських закладах, так і після виходу з них.
Благодійний фонд «Благополуччя дітей»	http://www.ccf.org.ua/ Забезпечення позитивних змін заради створення сприятливого середовища для розкриття потенціалу кожної дитини.
Благодійний фонд « СОС. Дитячі Містечка»	http://www.sos-mistechko.org.ua/ Незалежна неурядова соціальна організація, яка з 1949 року працює на благо діток, що залишилися без батьківської опіки, захищаючи їхні права та інтереси і сприяючи їхньому розвитку в 132 країнах світу. В центрі уваги даної організації – турбота про дітей і їхнє світле та радісне майбутнє.
Благодійна фундація «Надія та житло для дітей в Україні»	http://www.hopeandhomes.org.ua/ukr/ Діяльність спрямована на попередження відмов від дітей та реінтеграцію в сім'ї, закриття великих інституцій, розвиток сімейних форм виховання та створення мережі соціальних центрів підтримки для дітей і сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.
Благодійна організація «Асперн»	http://www.unicef.org/ukraine/Aspern_brochure_electronic_version_final.pdf Соціальний гуртожиток для осіб з числа дітей-сиріт (Дарницький район у м. Києві).

Міністерство соціальної політики України

<http://www.mlsp.gov.ua/>

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

<http://www.mon.gov.ua/>

Допомога медіапрацівникам: дати соціального календаря (Див.: *Наш соціальний календар*: Збірка навчально-методичних матеріалів наукових статей / Упор., ред. К.С.Шендеровського / Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики. – К., 2011. – с. 167.):

20 січня	День солідарності з дітьми вулиці
17 лютого	День спонтанного прояву доброти
Третій вівторок березня	Всесвітній день соціальної роботи
Друга неділя травня	День матері
15 травня	День сім'ї в Україні
1 червня	Міжнародний день захисту дітей
4 червня	Міжнародний день невинних дітей – жертв насилля та агресії
Третя неділя червня	Всесвітній день батька
Третя неділя вересня	День батька в Україні
30 вересня	День усиновлення в Україні
Перша неділя листопада	День працівника соціальної сфери України
20 листопада	Всесвітній день дитини
5 грудня	Міжнародний день радіо та телебачення в інтересах дитини
5 грудня	Міжнародний день добровольців в ім'я економічного та соціального розвитку (День волонтера)
Друга неділя грудня	День благодійності та благодійника
19 грудня	День Святого Миколая

Допомога медіапрацівникам: література та різні джерела інформації

1. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Закон України від 13 січня 2005 року N 2342-IV.
2. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III.
3. Положення про прийомну сім'ю. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. N 565.

4. Про дитячий будинок сімейного типу. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. N 564.
5. Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 №1242.
6. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. №905.
7. Сімейний Кодекс України. Глава 20-1. N 2947-III від 10 січня 2002 року (редакція від 20.09.2011 року).
8. Цивільний Кодекс України. Стаття 55-79. N 435-IV від 16 січня 2003 року (редакція від 22.12.2010 року).
9. Азаров доручив Міносвіти і Мін'юсту розробити програми соціальної адаптації випускників інтернатів / Стрічка новин // РБК – Україна [сайт] / Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/> (07.12.2011) – Назва з екрана.
10. Благополуччя дітей. Благодійний фонд [сайт] / Режим доступу: <http://www.ccf.org.ua/> - Назва з екрану.
11. Вихованці інтернатів про себе і своє життя / О.М. Балакірева (кер. авт. кол.), О.О.Яременко, Н.П. Дудар та ін. - К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. - Кн.1. -134 с. - (Сер. «На порозі самостійного життя», У 4 кн.)
12. Вихованці інтернатів про себе і своє життя: Випускнику школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Балакірева О.М., Бондар Т.В., Варбан М.Ю. та ін., – К.: УІСД, 2000. – 134 с. – Сер. “На порозі самостійного життя”.
13. Вчимося жити самостійно: Навч.-метод. посіб. для роботи з учнями випускних класів інтернатних закладів / Ж.В.Петрочко, О.В.Безпалько, О.М.Денисюк та ін. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002.– 203 с.
14. Глузман С. Десять історій дітей, которым никто не помог / Собес // Левый берег [сайт] / Режим доступу: <http://society.lb.ua/> - 06.09.2011- Назва з екрана.
15. Головні проблеми дітей в Україні / Діти в Україні //ЮНІСЕФ [сайт] / Режим доступу: <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/> - Назва з екрана.
16. Державний інститут сімейної та молодіжної політики [сайт] / Режим доступу: <http://www.dipsm.org.ua/>
17. Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р./ М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді/ А.Г. Зінченко, Т. Ф. Алексєєнко, С. Ю. Аксьонова та ін. - К.: Бланк-Прес, 2010. — 152 с.
18. Заключні зауваження та рекомендації Комітету ООН з прав дитини (Україна, 2011 рік). Версія, адаптована для дітей та підлітків / Видання / Захист прав та інтересів дітей // Жіночий консорціум України [сайт] / Режим доступу: <http://wcu-network.org.ua/> - Назва з екрана.
19. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених протягом 2005-2010 років / Інформація для громадян / Усиновлення та захист прав дітей //Міністерство соціальної політики України [сайт] / Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/> (07.02.2012) - Назва з екрана.
20. Кожній дитині. Партнерство [сайт] / Режим доступу: <http://www.everychild.org.ua/> - Назва з екрану.
21. Комарова Н.В., Мельничук Л.М., Пеша І.В. Питання формування ефективності родинних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування – К.: ДПКСМ, 2004 –18 с.

22. Кому потрібні українські діти? / Будинок сімейного типу // Інформаційна пекарня. Блог **dedvshyn** [сайт] / Режим доступу: <http://dedvshyn.livejournal.com/> (18.12.2011) – Назва з екрана.
23. Максимов Е. Начало государственного призрения в России. - М., 1899. - 58 с.
24. Медіа та права дитини: Посібник для журналістів / Останні публікації // ЮНІСЕФ в Україні <http://www.unicef.org/ukraine/ukr/> (2009) - Назва з екрана.
25. Моя історія / Нова сім'я [сайт] / Режим доступу: <http://novasimya.org.ua/> - Назва з екрана.
26. На Рівненщині побільшало охочих створювати прийомні сім'ї / Новини /Жіночий Консорціум України [сайт] / Режим доступу: <http://wcu-network.org.ua/> (22.03.2012) - Назва з екрана.
27. Надія та житло для дітей в Україні [сайт] / Режим доступу: <http://www.hopeandhomes.org.ua/ukr/> - Назва з екрана.
28. Назад в інтернат / ЗМІ про проблему / Прес-центр / проекту «Розвиток сімейних форм виховання» [сайт] / Режим доступу: <http://www.sirotsvny.net/ua/> (08.07.2010) – Назва з екрана.
29. Приймна сім'я: методика створення і соціального супроводу: Науково-методичний посібник / Г. М. Бевз та ін. – К.: Центр стратегічної підтримки, 2003. – 92с.
30. Приймні сім'ї для дітей-сиріт з функціональними обмеженнями / Яременко О.О., Комарова Н.М., Левін Р.Я. та ін., – К.: УІСД, 2001.– 120 с.
31. Проект ОБСЄ «Сприяння працевлаштуванню випускників інтернатних установ для дітей-сиріт в Україні» // Радіо Свобода [сайт] / Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org> (06.09.2009) – Назва з екрана.
32. Путівка в життя: яким є майбутнє випускників інтернатів? Україна // Радіо Свобода [сайт] / Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org> (13.05.2010) – Назва з екрана.
33. Сімейні форми за дев'ять місяців 2011 р. / Інформація для громадян / Усиновлення та захист прав дітей //Міністерство соціальної політики України [сайт] / Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/> (07.02.2012) - Назва з екрана.
34. Скільки коштує сльоза дитини / Колонка Отара Довженка / Медіаконтент// Телекритика [сайт] / Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/> (27.01.2012) – Назва з екрана.
35. СОС Дитячі Містечка. Благодійний фонд [сайт] / Режим доступу: <http://www.sos-mistechko.org.ua/> - Назва з екрана.
36. Соціально-економічні проблеми дитинства в сучасному українському селі.- К.: Академпрес, 1998.- 136 с.
37. Усиновлення дитини громадянами України, які проживають в Україні /Національне усиновлення // Міністерство соціальної політики України [сайт] / Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/> - Назва з екрана.
38. Усиновлення дитини іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України / Інформація для громадян // Міністерство соціальної політики України [сайт] / Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/> - Назва з екрана.
39. Форпост. Фильм - проверка на душевную вшивость. Электронная версия: <http://www.youtube.com/watch?v=sDPI1Fr0lyI> (2009) – Название с екрана.
40. Шипиленко О. Історія розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської турботи, в Україні /Електронний доступ: <http://www.ccf.org.ua/for-specialists/view/168/> - Назва з екрана.
41. Шишко О., Соціальне сирітство як чинник порушення психічного здоров'я дитини // Режим доступу: <http://www.kmv.gov.ua/divinfo.asp?Id=216796> - Назва з екрану.

Шендеровський Костянтин
Соколова Катерина
Сорока Віктор

Бездомні та безпритульні: головні примітки для медіаактивності

Основні питання статті:

Люди, медіа та бездомні люди. Суспільні стереотипи. Головне питання для вітчизняного медіамислення. Норми. Терміни. Поняття. Люди та бездомні люди: що нас очікує у найближчому майбутньому? Ознаки соціальної проблематики. Закономірності. Окремі причини. Наміри та складові соціальної політики: від громади до міністерства. Інституції: хто і як працює з бездомними та безпритульними? Безпритульні діти – окрема тема медіаактивності. Наш соціальний календар. Медіапрацівнику до власної бібліотеки.

Люди, медіа та бездомні люди.

Ви, безумовно, бачили бездомних та безпритульних. Не всіх, а кілька людей.

У вас, скоріш за все, не було можливості чи бажання *поговорити* з ними. І так все зрозуміло...

Можливо, ви занадто довіряєте Інтернету та стихійно сприймаєте *голоси* бездомних?

Мабуть, ви мали можливість подивитись щось з кінопродукції? Безсумнівно, кіно – не життя.

Однак... У фільмі «Соліст» (2009), сюжет якого заснований на реальних подіях, проблематика психічно хворих пов'язана з бездомністю. На початку стає відомо, що людина не має місця, куди могла б повернутися, але пізніше робиться акцент на те, що це сталося не просто так, що людина психічно хвора і за власним бажанням обрала такий шлях. З двох видів допомоги (послуга і участь) тут надається перевага участі. Творці фільму намагалися переконати аудиторію: щоб повернутись до нормального життя, людині потрібно мати неабияке бажанням. Фільм «Твіст» (2003) розповідає про молодого Олівера, який потрапляє в компанію юнаків. Один з них, Додж, бере Олівера під опіку та схиляє нового жителя лондонських вулиць до світу наркотиків, проституції. Олівер стикається з внутрішніми, раніше незнайомими, питаннями та не в силах вирватись з кола безпритульного життєвого колориту. Стрічка «Траса 60» (2002) : бездомного з табличкою «працюватиму за їжу» біля кафе доля зводить з заможним чоловіком, який дає йому яблуко і просить помити автомобіль. Втім, бездомний викидає яблуко. Звичайно, йому потрібна їжа, але, більш за все, потрібні гроші. На харчування? А, можливо, на алкогольні напої.

Хтось, опустивши очі, проходить повз, хтось дає гривню-дві «на хліб», а хтось з огидою жахається. Скільки і яких «хтось» на сучасних вулицях і майданах, у переходах і на зупинках транспорту-важко вирахувати. Та чи принципова ця «людська математика»? Напевно, бездомні та безпритульні звикли до цього, тому й не заявляють про свої *звичайні* права у громаді чи суспільстві. Ці люди, громадяни, співвітчизники, живуть у своєму замкненому світі *паралельно* з нами. Так, це ніби паралельний світ, в який нам (з числа «хтось») входу немає.

Проблема бездомності викликає стільки емоцій через те, що є найбільш видимою. Бездомних людей бачити неприємно. І не тільки на вулицях.

Ми радимо медіапрацівникам розпочинати внутрішні міркування, добирати власний емоційний стан та виробляти медіапродукт, пам'ятаючи, що серед бездомних,

безпритульних чимало людей, яким ніхто ніколи нічим не допоміг. Наприклад, одна з історій, яку розповів лікар Глузман С. (пер. з російської):

«Ігор С. живе на вулиці. Невисокий, худий, виглядає на 10-11 років у свої шістнадцять. У групі підвальних співмешканців він «ведений». Близько року був в «оренді» у двох дорослих квартирних злодіїв, основною функцією його було залізити приміщення через квартиру і відкрити входні двері зсередини. Злодії, цілком дорослі чоловіки, платили за «оренду» частиною вкраденого. Ігор приносив цю «плату» в свою групу, здавав «паханові». Той продавав. Зараз Ігор без постійної «роботи»: по-перше, зловили тих квартирних злодіїв на реалізації вкраденого, по-друге, сам Ігор став крупнішим - в квартиру вже не влізти. Виріс в обласному центрі північної України, там і тепер живуть його батьки, відомі в місті алкоголіки, злиденні «синюхи». Ігоря били нещадно, фактично без причини, спрямовували на нього всю свою агресію. У школі вчився недовго, його били і там, маленького, голодного, беззахисного. Били діти, ображали вчителі. Він заважав їм усім, мовчазне звірятко без бажання або спроможності вчитися. Годували частіше не батьки, а жалісливі сусідки. А він і їх стиха ненавидів, бо вони злими словами обзивали його завжди п'яну матір. А він любив її, маму... Зі школи вигнали, хотіли віддати в інтернат для розумово відсталих. Втік з такими ж неприкаяними вуличними товаришами до Києва. Живе в зграї. Краде, просить милостиню. Іноді різними способами обслуговує дядьків, які бажують хлоп'ячих утіх, тут, на вулиці, і обслуговує. Кілька разів до їх зграї підходили дорослі жалісливі тітки, говорили про Бога, добро, пропонували допомогу. Одна плакала, намагалася гладити по вишівій голівці. Ігор вкусив її за руку. Не трапилися йому в дитинстві ні соціальний працівник, ні дільничний педіатр, ні шкільний психолог. Та й батькам його ніхто не допоміг, коли це було ще можливо. Двічі вони ходили до місцевого нарколога в диспансер, марно ходили. Лікувати їх серйозно той не хотів, та й не вмів. Ігор хворий, втрачає сили, «згряя» жаліє і підгодовує його як може. І ховає від міліції, яка насправді розшукує його за участь у квартирних крадіжках. А в тому місті, як і скрізь в Україні, як і раніше немає адекватних соціальних служб. І дільничні педіатри так само душею дитини не цікавляться - немає на те часу. Тільки нарколог живе в гаразді, алкоголіків, як і раніше, не любить, інша річ - наркомани, вони реальні гроші лікарю несуть» . [7]

Поділ людей на «своїх» і «чужих» ще більше віддаляє й без того достатньо віддалені одна від одної соціальні групи. Через це права безпритульної людини порушуються на кожному кроці. **У цьому головне пояснення бездомних як вразливої соціальної групи.**

Позачергова примітка. Важливо пам'ятати, що наше (суспільне, індивідуальне) ставлення до бездомних та безпритульних людей багато в чому говорить і про нас.

Проблема бездомності існувала й існує в усіх, навіть розвинених державах з високим рівнем соціальної захищеності громадян. Вона має комплексний характер та набуває нових вимірів відповідно до зміни життєвих стандартів. Залежно від стану економіки та спрямування соціальної політики, зокрема житлової, кількість бездомних людей може зростати чи зменшуватися.

Примітка перша. З німецької мови «безпритульний»- дослівно перекладається, як «той, хто втратив дах». Внутрішній стан «бездомних»

та «безпритульних» людей можна глибше збагнути, якщо уявити собі людину серед стін умовного житла-життя без даху над головою, без захисту згори від небезпек, непогоди. Така собі «приватна територія», яка є і незахищеною і не захищає людину, людське. Напевно, тому бездомний з легкістю вкладається спати будь-де, головне, щоб «згори» було хоч щось. Їм потрібен дах! *І це перший ключ для розуміння таких людей.*

Разом із будинком людина втрачає відчуття безпеки, стабільності та приватності. Дослідниця Анастасія Рябчук пише, що *через специфіку вуличного життя в бездомних виробляється низка спільних рис характеру: недовіра до оточуючих, зменшення соціальних контактів до мінімуму, орієнтація на задоволення своїх потреб будь-якою ціною, навіть шляхом порушення соціальних норм і законів, відсутність відчуття часу та планів на майбутнє, байдужість до того, що відбувається навколо.* Відсутність бездомних на вулицях радянських міст можна пояснити, з одного боку, перевагами наявної на той час системи (повної зайнятості, соціальних гарантій, стабільності), а, з іншого боку, - її недоліками (тотального контролю над особистістю, репресією щодо будь-яких форм девіації та відхилень від «норми»). Сьогодні бездомних більше не ув'язнюють, не змушують працювати і примусово не лікують. Але так само їм більше не гарантують ані роботи, ані житла, ані соціального захисту. Відсутність постійного місця проживання стала особистою проблемою самих бездомних. [28]

Суспільні стереотипи

«Вони самі винні» (1)...

«їх спіткало нещастя» (2)...

як два виміри суспільних стереотипів.

Позицію звинувачення бездомних у власному становищі науковці називають «консервативною» [41, 30]: апеляція до моральних якостей індивіда представляє бездомних як «небезпечних декласованих елементів, алкоголіків, наркоманів чи злочинців», які становлять загрозу громаді, спільноті, суспільству. «Ніякі вони не бідні. Вони тільки прикидаються. Вони ж спеціально переодягаються безхатченками, і у них там своя мафія є, обов'язки - хто і де має стояти, і головні, які ті відсотки збирають! І навіть смітники у них усі поділені» - це типові думки. Консервативна позиція стигматизує бідних і бездомних, плутає наслідки бідності та безробіття (алкоголізм, злочинність, асоціальна поведінка) з причинами.

Бідних також ділять на тих, хто «заслуговує на допомогу» (дітей, інвалідів, пенсіонерів, жертв насилля в сім'ї), і тих, хто «не заслуговує» (залежних, хворих, осіб секс-бізнесу, осіб, які повернулись з місць позбавлення волі)...

У цьому сенсі *ліберальна позиція є більш прогресивною, а завдяки універсалізації проблеми (це може статися з кожним) люди готові допомагати бездомним людям . Хоча благодійність - це краще, ніж ігнорування проблеми, її недолік у тому, що вона переносить до сфери особистої пожертви та турботи про знедолених те, що є сферою прав людини і має гарантуватися державою.* Наприклад, умовний благодійний центр може надати нічліг, а може й не надати - таким чином забувається право кожного на житло.

Очевидно, що *консервативна та ліберальна позиції є прикладами «моральної переваги» надавача допомоги, а також є прикладами ексклюзії або ізолювання від «усіх» людей людей бездомних.*

Примітка друга. Звернення «БОМЖ» з'явилося у 70-х, коли в протоколах радянської міліції почали вживати скорочення для фіксації акту

правопорушення людини «без определенного места жительства». Це ганебне спрощення від «чужого мислення» залишається формою загального страху, неповаги, неприйняття та дискримінації людини: «вони не люди, вони – бомжі!». Ніколи не вживайте слова «БОМЖ»! Це другий ключ для розуміння таких людей.

Головне питання для вітчизняного медіамислення.

Конструкція головного питання *дуже складна та відповідальна* в контексті суспільних стереотипів. Обов'язок кожного медіапрацівника - з самого початку самостійно розставити знаки-акценти наприкінці базового речення, а саме:

Варіант 1. Бездомні люди, їхня дорога - це шлях в один бік? Медіамислення як пошук відповіді, як формування відповіді у взаємодії з різними інституціями допомоги людині.

Варіант 2. Бездомні люди, їхня дорога – це шлях в один бік! Медіамислення як ігнорування пошуку відповіді. Усі думки інтолерантні та дискримінаційні.

Варіант 3. Бездомні люди, їхня дорога – це шлях в один бік... Довгий та непрямий шлях повернення до нормального життя під дахом. Хто і що сприяє або заважає людям на цьому шляху?!

Три варіанти - як три складових сценарію медіапродукту з великою кількістю різноманітних модифікацій. **Постановка соціальної проблематики бездомних в сучасних медіа є дуже суперечливою.** Доходить до абсурду: *люди* більш обізнані з місцями знаходження притулків для *тварин*, ніж для *людей*. Якщо у рядок пошуку Google ввести «безпритульні...», перше, що виділяється на фоні чоловіків у брудному одязі, це дівчинка, яка тримає у руках плакат з надписом про те, що «безпритульні собаки теж хочуть на Євро-2012»... Тим часом в інших медіа:

«В Запорожье нашли 12 бомжей. Запорожский центр учёта лиц без определённого места при Запорожском городском совете зарегистрировал и поставил на учёт за два месяца 2012 года 12 бездомных, сообщает интернет-представительство городского совета...»³.

«Киевские бомжи... «не знают...». Киевские бомжи говорят на русском языке. К такому выводу пришли в ходе исследования по подготовке «Карты социальных услуг Киева» ...»⁴.

«Стало известно, сколько бомжей обитает в столице... Хотя, на самом деле, оказать реальную помощь бомжу и вытащить его со дна - проблематично. Тут мало дать денег, еды, нужно еще и его желание и воля, чтобы что-то изменить. А это не всегда присуще опустившемуся...»⁵.

Безпритульні не мають гарної репутації і в інших країнах. Небажання людей миритися із сусідством соціальних закладів для безпритульних людей на Заході має назву N.I.M.B. – *not in my backyard* («не в мене на подвір'ї»). Величезна соціальна дистанція та відсутність об'єктивної інформації про проблему бездомності сформували у свідомості громадян стереотип «БОМЖа» як аморального, кримінального та асоціального елемента. Хто ж відповідальний за формування цих стереотипів? Традиційні джерела інформації про бездомних – власні спостереження та засоби масової інформації. У першому випадку інформації можна отримати дуже мало, зважаючи на те, що більшість людей цурається близького контакту й спостерігає за бездомними здалека. У другому – інформація,

³ Рублевский К. В Запорожье нашли 12 бомжей / Общество / Бэгнет [сайт] / Режим доступа: <http://www.bagnet.org/news/society/176101> - 29.02.2012- Назва з екрана.

⁴ Киевские бомжи... / Общество / Наш век [сайт] / Режим доступа: <http://wek.com.ua/article/64713/> - 21.02.2012- Назва з екрану.

⁵ Стало известно, сколько бомжей обитает в столице / Обозреватель [сайт] / Режим доступа: www.kiyany.obozrevatel.com - 10.10.2010- Назва з екрана.

зазвичай, буває суб'єктивною, поверховою, базованою на власних стереотипах медіапрацівника.

Загалом, усі медіаповідомлення про проблему бездомності можна поділити на три яскраво виражені групи [32]. До першої належать повідомлення, які наголошують на прямому зв'язку між відсутністю житла й кримінальною поведінкою, провокуючи таким чином в аудиторії страх перед усіма людьми, які живуть на вулиці:

«У місті ... бомж і зек загвалтували пенсіонерку до смерті» («ТСН» («1+1»)⁶);

«У місті ... бомж крав мобілки у маршрутках» («Львівський портал»⁷);

«У місті ... бомж викрадав номерні знаки з авто» («Львівські новини»);

«...міські бомжі, не поділивши смітника, вдалися до вбивства» (ProUA).

Звичайно, більшість злочинів такого типу вчиняють люди, що мають постійне місце проживання. Серед самих бездомних, за статистикою, кримінальне минуле мають приблизно 22%, й, переважно, це дрібні крадіжки.

Інший тип публікацій чи сюжетів про бездомних людей сповнений трагізму. Вони намагаються викликати співчуття, почуття провини чи навіть сором за власну черствість, та жалість до них радше нагадує жалість до безпритульних собак:

«Бомжі – «ампутанти» («Високий замок»⁸);

«Безпритульні гниють живцем» («Високий замок»);

«Розтопити лід байдужості» («Дзеркало тижня» [27]).

Ще один найжорстокіший спосіб говорити про бездомних людей – глузливий. У цьому випадку їх трактують як таких собі неформалів, які обрали таке життя з власної доброї волі:

«Королівство л... бомжів» (ZIK);

«Безпритульні в Україні: історії та обличчя українських клошарів» («ТСН», «1+1»);

«Неслухняний бомж» («Ратуша»);

«...бомжі – найосвіченіші в Україні!» («Український репортер»);

«Перший крок до сортування сміття у місті вже зробили бомжі» («Універсальний прибиральник»).

У програмі «Правокація» (ZIK) журналісти «перевтілювалися» в бездомних і жебраків. Процес «перевтілення» викликав у них масу позитивних емоцій. Свої веселощі вони вирішили пустити в ефір.

На програму «Народний суд» (телеканал «Інтер») було запрошено людей, які ризикували стати бездомними: жертви махінацій «Еліта-центру», хореограф Григорій Чапкіс, який ріс у важких умовах. Художник Сергій Поярков, чомусь запрошений як експерт, запевняв усіх, що *«єсть люди, которым просто нравиться вонять»* (мовою оригіналу).

Нещодавно телеканал ICTV «проілюстрував» сюжет про передачу Львівською міською радою громадській організації «Оселя» приміщення для створення соціального гуртожитку кадрами зі смітника, де на купі лахміття лежав п'яний чоловік і показував операторові середній палець. Ані про проблему відсутності соціального житла як таку, ані про те, що в гуртожитку житимуть люди, які вже пройшли процес ресоціалізації, ані про те, що вони будуть під постійним наглядом соціальних працівників, ані про багаторічний досвід роботи громадської організації в Україні у сюжеті не згадали.

Чому медіапрацівники ставляться до цієї теми саме так? Мабуть, за кожним «підходом» тінь власного розуміння проблеми. А у випадках, коли йдеться не про висвітлення окремих фактів, а про певні дискусії щодо самої проблеми бездомності, наші

⁶ У Львові бомж і зек загвалтували пенсіонерку до смерті / ТСН [сайт] / Режим доступу: <http://tsn.ua/chorna-hronika/u-lvovi-bomzh-i-zek-za-valtuvali-pensionerku-do-smerti.html> - Назва з екрана.

⁷ У Львові бомж крав мобілки у маршрутках / Львівський портал [сайт] / Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/news/2010/03/24/151515.html> - Назва з екрана.

⁸ Бомжі-ампутанти / Високий замок [сайт] / Режим доступу: <http://www.wz.lviv.ua/articles/16600> - Назва з екрана.

ЗМК і дотепер сперечаються про необхідність допомагати бездомним людям... і ставлять під сумнів такі важливі людські справи.

Проста примітка. *Образ «БОМЖа», сформований у суспільстві й підтримуваний засобами масової інформації, відображає не суть проблеми бездомності, а її результат.*

Бездомні, яких ми бачимо на вулиці, – це не етап «особистісного розвитку» чи «моральної кар'єри», а наслідок життя на вулиці! Алкоголізм, девіантна поведінка, психічні розлади, ув'язнення, втрата роботи, різноманітні хвороби, відсутність документів, втрата зв'язку із сім'єю, родичами, близькими часто можуть бути причинами того, що людина потрапляє на вулицю. Там *формується так звана субкультура бідності*, де панують свої норми та правила, під які людина змушена підлаштовуватись, аби вижити. Якщо всі навколо називають таку людину «бомжем» і демонструють байдуже, зверхне чи осудливе ставлення, поведінка цієї людини з часом неминуче почне відповідати тому, чого зазвичай очікують від «БОМЖа».

Примітка третя. Відчуваєте весь жах зазначеного «медіамислення»: про людей, як про непотріб, вживані речі: «знайшли», «мешкають», «витягти», «дно», «сміття», «бруд», «сморід» та інше. **Ніколи, за жодних умов, не ототожнюйте бездомних людей з непотрібними речами!** За будь-яких умов, навіть у дрібницях, стверджуйте, що вони люди з рівними правами в сучасному житті селища чи міста, регіону чи України в цілому. *Це третій ключ для розуміння таких людей.*

У багатьох країнах бездомні заробляють на життя, розповсюджуючи спеціальні журнали або газети. Сьогодні більш ніж двісті тисяч бездомних по всьому світу поліпшили своє життя завдяки продажу різних видань (в світі їх 110). Його Королівська Високість Принц Вільям влучно зауважив: «Мене надихають вуличні газети» [40].

Відень. Бездомні в Австрії користуються навіть народною прихильністю. Часто на вулицях Відня чи в метро можна побачити, як перехожі вітаються з безпритульними, щиро усміхаючись при цьому, дружньо тиснуть їм руки, неспішно гомонять про їхнє та своє життя. А ще австрійські громадяни часто купують у бездомних газету «Ухудля» та «Августин» [10]. Ці спеціалізовані видання готують професійні журналісти, висвітлюючи в них проблеми бездомності, безпритульності в Австрії та інших європейських країнах.

Ще нещодавно у віденському метро лунало оголошення про те, щоб люди не давали бездомним гроші просто так. В австрійських друкованих та інтернет-виданнях часто можна зустріти інформацію про необхідну допомогу центрам та притулком для людей, що втратили власну домівку з популярним гаслом: «Без вашої допомоги ми безпомічні!». Там обов'язково вказується чітка сума на конкретну справу. Наприклад, директор віденських благодійних осередків «Франческо» розповів, що нещодавно ними було зібрано кошти на ремонт мікроавтобуса, яким розвозять гарячий обід для безпритульних. До речі, протягом дня цей автобус перевозить 150 літрів супу для трьохсот безпритульних. Загалом за 17 років діяльності благодійних організацій їм вдалось приготувати та роздати один мільйон літрів супу на вулицях Відня.

Примітка четверта. Досвід виготовлення та розповсюдження спеціалізованих видань, наприклад, в Австрії є досить позитивним. Одночасно розв'язується кілька проблем, пов'язаних із безпритульністю. Не менш важливим є залучення безпритульних, бездомних до праці. Вони

користуються прихильністю широкого кола людей: *і це четвертий ключ для медіарозуміння.*

У Лондоні місцеві безхатченки розповсюджують журнал *The Big Issue*. Щотижневе видання коштує два фунти. Частина виручки від продажу залишається у розповсюджувачів, частина – йде на добродійні проекти. Засновник журналу каже, що розповсюджувачі мають унікальний зв'язок із навколишнім світом, обізнані в подіях та проблемах, які хвилюють мешканців великих і малих міст: *«Ми хочемо, щоб вони були нашими очима та вухами, давали змогу бачити життя з унікальної точки зору й водночас отримали змогу залишити вулицю»* [5]. Розповсюджувачів *The Big Issue* у Британії близько трьох тисяч, а його аудиторія, за даними видавця, становить понад 670 тисяч читачів.

Примітка п'ята. П'ятий ключ для медіа розуміння: втілення ідей незалежної журналістики; поширення практики громадянської журналістики серед широких верств населення; **популяризація ролі медіаактивізму!** Відповідь на питання «Яку роль ми відводимо цьому медіапродукту?» є чіткою: «Роль медіаактивності!».

У Львові бездомні люди продають видання «Просто неба». «Просто неба» є членом Міжнародної мережі вуличних видань (INSP). Журнал розповсюджують безпритульні люди, і половина його вартості – це їхній заробіток [23]. За підрахунками громадської організації «Народна допомога» [17], у Львові безпритульних громадян приблизно 2,5% від усього населення міста. «Центр обліку реєструє лише тих людей, які безпосередньо звертаються, ходять на роздачу їжі. Окрім того, центр має лише одне приміщення, де роздає їжу. Представник громадської організації зауважує: *«Не можна казати, що погано працюють органи влади, коли людина втратила квартиру, оскільки зловживала алкоголем чи була наркоманом. Дуже багато людей втрачають жило, потрапивши у місяць позбавлення волі, через родичів тощо. Навпаки, у нас створено те, чого немає в багатьох містах нашої держави, - нічліжку, службу, яка піклується про безпритульних, допомагає виготовити документи, влаштовує в лікарні. В лікарні особам, які мають пенсійний вік та інвалідність, виготовляють необхідні документи для подальшого їх поселення, наприклад, у будинки-інтернати. Раніше такого не було...»* [6]. В іншій громадській організації - «Оселя» (м. Львів) – звертають увагу на складність працевлаштування бездомних. З них 39% мають середню спеціальну освіту, середню - 28%, вищу - 17,5%. Однак працюють вони лише на «чорних» роботах. Більшість - нелегально.

Який вихід? У 1949 році католицький священник заснував Міжнародний рух ЕМАУС. Сьогодні існує триста п'ятдесят спільнот безпритульних у світі, зокрема у м. Винники під Львовом. Приблизно п'ятсот безхатченків отримали там допомогу. Вони працюють: збирають, ремонтують і реставрують старі меблі та прилади, використовуваний раніше одяг тощо. Таким чином, лише торік заробили понад сто тисяч гривень. Багато це чи мало? Це – сильно!

Примітка шоста. Бездомна людина сама обирає, до якої інституції звернутись. І в цьому шостий ключ розуміння цих людей. Кількість та різноманіття програм мають бути на рівні міста чи регіону достатніми для того, щоб бездомні зробили простий та доступний вибір «дорогою до нового дому», найкращі програми – це умови для діяльності соціальних спільнот безхатченків. Місцева влада в переважній більшості мовчить та киває на волю зі «столиці».

Норми. Терміни. Поняття.

Розуміння долі бездомних потребує збалансованого використання основних понять та термінів.

Головні закони-норми: *засади соціального захисту бездомних громадян... правове регулювання відносин у суспільстві, які спрямовані на реалізацію бездомними громадянами прав і свобод, передбачених Конституцією України та чинним законодавством... умови для діяльності комунальних, громадських, релігійних, приватних та благодійних організацій, що працюють у сфері соціального захисту населення.*

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995, зі змінами в 2010)

Закон України «Про соціальні послуги» (2003)

Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» (2003)

Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей» (2005):

- визначає термінологію, пов'язану з поняттями бездомність та безпритульність;
- визначає структуру моделі соціального захисту бездомних громадян в Україні;
- описує систему обліку та реєстрації бездомних громадян;
- визначає способи вирішення проблем бездомних громадян суб'єктами надання соціальних послуг;
- доповнює та розширює норми законів «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання», «Про соціальні послуги»;

Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» (2006):

- вводить додаткову термінологію (спеціалізований будинок для бідних та безпритульних, тимчасовий притулок для дорослих, соціальний гуртожиток);
- характеризує форми соціального житла та категорії користувачів;
- визначає повноваження різних гілок влади щодо соціального житла;
- визначає порядок та процедури отримання соціального житла.

Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» (2011)

Інші норми (рівень Кабінету Міністрів України):

- *Про схвалення Концепції соціального захисту бездомних громадян (2008)*
- *Порядок взаємодії закладів соціального захисту для бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі, із закладами охорони здоров'я щодо надання медичної допомоги бездомним громадянам та особам, звільненим з місць позбавлення волі (24.01.2007)*
- *Про затвердження нормативно-правових актів щодо надання соціально-медичних послуг бездомним громадянам та особам, звільненим з місць позбавлення волі (24.01.2007)*
- *Про затвердження Порядку відновлення документів громадян, які перебувають у тимчасових притулках для дорослих (07.03.2007)*

В Україні з 2005 р. діє Закон «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [22], за яким виокремлюються терміни «бездомна або безпритульна особа» та «безпритульна дитина», «бездомність» та «безпритульність», «реінтеграція бездомних осіб та безпритульних дітей». Таким чином, за українською нормою:

- *бездомність* - соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання;

- *бездомна особа* - особа, яка перебуває у соціальному становищі бездомності. До бездомних осіб належать безпритульні особи та особи, які мають притулок;

- *безпритульна особа* - повнолітня особа, яка проживає на вулиці, в парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, не призначених та не придатних для проживання, у тому числі жилих приміщеннях, що перебувають в аварійному стані;

- *безпритульні діти* - діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання;

- *реінтеграція бездомних осіб і безпритульних дітей* - процес повернення бездомних осіб і безпритульних дітей до життя в суспільстві як повноправних його членів.

Бездомні особи та безпритульні діти мають право на: повагу до їх гідності; охорону здоров'я; соціальний захист; правову допомогу; звернення відповідно до законодавства із заявами та скаргами до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; отримання інформації про свої права та обов'язки.

Наскільки українське законодавство бездоганно або чітко пропонує медіапрацівникам (та всім громадянам) для операційного використання основні терміни, поняття в контексті розуміння, вирішення соціальної проблеми бездомних людей?

На жаль, в Україні відсутній публічний та повноцінний моніторинг.

Звернемося до практики країн європейської спільноти [20]. Там одночасно використовуються різні терміни, поняття, які вважаються взаємозамінними. У Голландії, наприклад, основна сфера дискусії стосується застосування двох термінів: *dakloos* («бездомний») і *thuisloos* («безпритульний»). У 2002 році уряд наполіг на тому, щоб розпочати реалізацію дослідницького проекту (*Monitor Community shelter*, або ж *Social Shelter Services Monitor*) з метою створення стандартизованого комплексу визначень та операційних критеріїв. Це виявилось не такою уже й простою справою, і не в останню чергу тому, що терміни, які зараз використовуються, містять численні підтексти, бачення, думки, академічні підходи та ідеологічні погляди. Українським можновладцям та практикам є у кого повчитися!

Термін *бездомний*, зазвичай, стосується людини, яка не має притулку на ніч. Відтак термін стосується виключно *фізичної відсутності гарантованого притулку*. Це одновимірний термін, який відносно просто зробити операційним – вказати, що є «гарантованим притулком».

Термін *безпритульний* більше стосується соціально-психологічного компоненту. Це багатовимірний термін. Його, як правило, використовують у наукових публікаціях соціальних психологів, педагогів, соціальних працівників.

Також використовується форма, еквівалентна до *бездомний і безпритульний*, це узагальнена версія двох попередніх термінів. Однак можна поставити запитання, чи ці два позначення і справді перетинаються: чи бездомні люди неодмінно є безпритульними і навпаки? У будь-якому разі поєднання двох термінів може лише привести до подальшого непорозуміння.

Люди без власного житла: люди, у яких є дах над головою, але вони не мають власного помешкання, тобто кімнати чи кімнат, призначених для проживання, які вони орендують чи за які сплачують іпотеку. До «людей без власного житла» також входять дорослі, які мешкають (більш-менш постійно) з друзями чи членами родини.

Абсолютно бездомні люди: люди, які загалом проводять ночі на вулицях чи у якомусь тимчасовому доступному притулку, який вдалося знайти.

Люди без постійного місця проживання. Ця семантична форма стосується людей, які мають більш-менш постійну адресу у притулку чи квартирі/будинку, яким управляє служба соціального забезпечення, або у приватному секторі. Ця категорія має подальшу

субкатегорію, «люди наполовину без постійного місця проживання», тобто зареєстровані за адресою відомої організації служби соціального забезпечення, але хто, з допомогою професійних радників, може жити більш-менш незалежно чи то самі, чи то у малій групі.

Інший термін, який широко використовується впродовж останнього десятиліття, – це *соціально вразливий*. **Соціально вразливі люди** – це люди з серйозними проблемами у різних сферах, включаючи житло, роботу, особисті контакти, психологічне та фізичне здоров'я тощо. Ці фактори можуть призвести до того, що люди, про яких йдеться, втрачають бажання чи здатність користатися можливостями, що надають різні соціальні служби. До цієї групи належать безробітні, наркозалежні, особи, які повернулися з місць позбавлення волі, жінки, які стали жертвами насильства в сім'ї, та незареєстровані мігранти. Під категорію *соціально вразливих* потрапляють і люди *бездомні* та *безпритульні*.

Примітка сьома. В Україні з 2005 р. діє Закон «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», за яким виокремлюються терміни «бездомна або безпритульна особа» та «безпритульна дитина», «бездомність» та «безпритульність», «реінтеграція бездомних осіб та безпритульних дітей». Вживається і ціла низка «толерантних понять», а саме: *людина без власного життя; абсолютно бездомна людина; люди без постійного місця проживання тощо*. Не треба боятися понятійного різновиду. Головне розуміти, що ми переймаємося долею *соціально вразливих та соціально нужденних людей*. Щоб використовувати поняття і терміни, потрібно враховувати ознаки проблеми тієї чи іншої людини. І в цьому – сьомий ключ медіарозуміння.

Люди та бездомні люди: що нас очікує у найближчому майбутньому?

Наявні експертні думки можна розглядати під чотирма кутами, а саме:

- думка експертів-правозахисників: *в Україні немає самої ідеології боротьби з безпритульністю;*

- думка експертів з соціальної роботи: *«Щоб повернути наших безпритульних до життя, у нас, на жаль, поки недостатній рівень розвитку та організації роботи з ними. Але діяльність громадських організацій та державних установ сьогодні активно розвивається і досить швидко йде вперед. Це процес розвитку, звичайно, буде покращуватися».*

- думка експертів територіальних громад: *«Насправді в Україні багато безпритульних. Але більшість із них просто не хочуть нічого змінювати. Знаю багато людей, підприємців, фермерів, хто погодився б прилаштувати таку людину, кого обійшла доля – надати житло, роботу, але прийде хіба «алкоголік» чи «наркоман». Чи, може, усі безпритульні такі?»*

- думка експертів міжнародних проектів в Україні: *«На жаль, поки що не спостерігається постійної і дієвої боротьби з безпритульністю. Останнім часом кажуть і пишуть набагато більше про безпритульних тварин, ніж людей...».*

Для європейської спільноти федерація організацій, що працюють з безпритульними людьми, FEANTS, на початку 2005 р. розробила типологію безпритульності і відсутності житла під назвою ETHOS.

Типологія ETHOS виокремлює три сфери, що складають «дім», відсутність яких можна сприймати як вказівку на бездомність. Дім можна розуміти як: наявність належного помешкання (чи простору), яким людина та його /її сім'я повністю володіє (*фізична сфера*); здатність підтримувати приватні стосунки та насолоджуватися ними (*соціальна сфера*) і законне право на роботу (*юридична сфера*). Це веде до чотирьох

основних понять: *Бездомності, Відсутності житла, Ненадійного житла і Житла, що не відповідає вимогам*. І всі чотири можуть вказувати на відсутність домовки. Відтак ETHOS класифікує бездомних людей відповідно до їхньої ситуації з «домом».

Концептуальні категорії	Цільові групи											
	Бездомні особи (взагалі)		Безпритульні особи (взагалі)								Літні люди	
<i>бездомність</i> (без даху будь-якого роду, ночівля під відкритим небом)			Діти (Д)	Жінки (Ж)	Чоловіки (Ч)	Мігранти. Біженці.	Особи, які повернулись з місць позбавлення волі	Психічнохворі	Люди з інвалідністю	Особи різного етнічного походження.	Вихованці (пацієнти) закритих (інтернатних) закладів.	Літні люди
<i>відсутність житла</i> (є місце для ночівлі, але воно тимчасове – в установах чи притулку)						Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Жінки Чоловіки
<i>проживання у ненадійному помешканні</i> (загроза раптового виселення через наругу, насильство в сім'ї)						Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Жінки Чоловіки
<i>проживання у помешканні, що не відповідає вимогам</i> (у фургонах на незаконних територіях таборів, у помешканні, не придатному для проживання, в умовах надмірної тісноти тощо).						Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Діти Жінки Чоловіки	Жінки Чоловіки

Схема 1. Операційний орієнтир (підкажчик) для медіапрацівника.

Примітка восьма.

В Україні відсутні стандарти щодо взаємодії з бездомними та вирішення соціальних проблем бездомності, безпритульності. Успішний досвід – поодинокий та не характеризує більшість територіальних громад. Можна використовувати європейські типології, достатньо зрозумілі та більш операційні, до прикладу: *бездомність* (без даху будь-якого роду, ночівля під відкритим небом); *відсутність житла* (є місце для ночівлі, але воно тимчасове – в установах чи притулку); *проживання у ненадійному помешканні* (загроза раптового виселення через наругу в сім'ї); *проживання у не придатному для цього помешканні*. По суті, це і є восьмим ключем медіамислення з огляду на близьке суспільне майбутнє.

Зазначені чотири концептуальні категорії розбиваються на робочі категорії. Ці субкатегорії враховують національні відмінності з метою досягнення кращого розуміння, сприйняття бездомності, безпритульності. Різні цільові групи (діти, жінки, чоловіки, старші люди різного етнічного походження чи груп мігрантів, а також з різними вадами

/проблемами) можуть потрапити до одної чи більше з цих категорій. Цей підхід полягає у тому, що концептуальна модель є стабільною, а основою типології залишаються чотири концептуальні категорії, що підтверджує, що бездомність, безпритульність – це процес (а не статичне явище), який впливає на багато вразливих людей, сімей у різні моменти їхнього життя.⁹

Вищезазначені акценти та зроблені примітки дозволяють нам сформувану відповідну структурно-логічну схему (див. схему 1), яка може виконувати роль операційного підкажчика для медіапрацівників.

Ознаки соціальної проблематики. Закономірності. Окремі причини...

Ознаки соціальної проблематики. Узагальнення відповідної частини описів практики роботи вітчизняних громадських, благодійних та релігійних інституцій дозволяють сформувану *перелік-орієнтир основних ознак соціальної проблематики бездомних та безпритульних.* При цьому ми робимо окремий наголос на групу «дорослих» і «дітей» (див.схему2).

	Дорослі		Діти
1.	Відсутність житла	1.	Відсутність сім'ї або неблагополучна сім'я
2.	Небажання працювати або відсутність умов для праці	2.	Небажання навчатись або відсутність умов для навчання
3.	Поганий стан здоров'я або залежності	3.	Насильство
4.	Відсутність документів та громадянських прав	4.	Експлуатація (трудова, сексуальна)
5.	Відсутність бажання повертатись до нормального життя «під дахом»	5.	Поганий стан здоров'я або залежності
6.	Страх «повернення», стигматизація та ігнорування	6.	Відсутність нормального харчування та одягу, взуття

Схема 2. Перелік-орієнтир основних ознак соціальної проблематики бездомних та безпритульних.

Закономірності: статистичні дані щодо кількості бездомних дуже фрагментарні та суперечливі. Зокрема, в одній з публікацій можна прочитати, що у 2004 році у Києві нараховувалося близько 10-12 тисяч бездомних (День, 18.02.06); за іншими ж - лише 3,5 тисячі (Україна Молода, 23.03.05). Останнє джерело, що послуговується «спільними нідерландсько-українськими дослідженнями», також наводить дані про 63% бездомних чоловіків: 57% - 30-40-річного віку, 13% - від 20 до 29 років і лише 6% - пенсійного віку; 35% мають середню або професійно-технічну освіту, а кожен п'ятий - вищу. Щодо причин бездомності, то цифри теж відрізняються. Нідерландсько-українське дослідження (Україна Молода, 23.03.05) зазначає, що лише для 4% бездомність є добровільним вибором, тоді як на парламентських слуханнях «Про проблему бездомних громадян та безпритульних дітей і шляхи її подолання» у грудні 2003 року заявлено, що 83% бездомних відмовляються від працевлаштування (отже, бездомність є «їхнім вибором?»). За даними перших - 13% стали бездомними через розлучення, 12% - після виходу з місць позбавлення волі, 10,4% - жертви шахрайських дій, а 9,5% - мали конфлікт з родичами. Натомість друге дослідження вказує, що 38% - колишні засуджені, а це показник утричі вищий за попередні дані!

⁹ FEANTSA, the European Federation of National Organization's Working with the Homeless [сайт] / Режим доступу: www.feantsa.org - Назва з екрана.

Майже 45% безпритульних переконані, що втратили житло через погану роботу органів влади, 40% - через алкоголізм і наркоманію, 15% - через певні риси свого характеру. Також серед поширених причин безпритульності - негаразди в сім'ї, махінації родичів, розлучення, квартирні махінації з боку сторонніх людей. Більшість безпритульних - чоловіки (70%). Жінок - 29%. Здебільшого, це люди працездатного віку: особи 30-50 років становлять 55%, 18-29 років - 10%, від 50 років і старше - 35%. Більшість безпритульних розлучені (60%) або неодружені (20%). Тривожною тенденцією в даний час є активне зростання чисельності бездомних громадян та безпритульних дітей, які жебракують, схильні вести протиправний, здебільшого злочинний спосіб життя. Серед них і ті, що були раніше ув'язнені, хворі на різні інфекційні захворювання (СНІД, туберкульоз, гепатит С тощо), зловживають наркотичними засобами, хронічні алкоголіки.

У Міністерстві внутрішніх справ України можна отримати статистику про кількість бездомних, які вчинили злочини (у 2002 році по Україні таких було 2 200), про кількість зареєстрованих «осіб, які ведуть бродячий спосіб життя» (дорослих понад 23 тис., а дітей - 129 тис. - по Україні загалом), у Міністерстві соціальної політики - про кількість бездомних, які перебувають у нічліжках та притулках; в службах у справах дітей - про кількість безпритульних дітей; у моргах можна було б дізнатися, скільки осіб без постійного місця проживання помирає на вулиці, а у благодійних їдальнях - скільки бездомних харчується у них. Тому статистику, надану в цій статті, слід сприймати радше як ілюстрацію тих чи інших аспектів проблеми, ніж як свідчення реальної кількості бездомних.

Примітка дев'ята. *Підрахувати всіх безпритульних не так уже й легко, оскільки багато з них не мають жодних документів, а також часто «подорожують» всією територією України. Крім того, статистичні дані про чисельність такої категорії населення добре замовчуються і не є повними... Безпритульних багато. Не кожен бездомний жебракує та краде. Не кожен жебрак - бездомний.* Бездомних, безпритульних, яких не враховує статистика, ще більше. (А. Адлер). **Справа не в цифрах, а в причинах соціальних проблем. Це дев'ятий ключ до медіарозуміння.**

В цілому. причинами небезпечної соціальної проблематики бездомності та безпритульності стало різке зниження доходів та рівня життя населення внаслідок структурних змін у галузях економіки, збитковості багатьох підприємств виробничої сфери, недосконалості фінансово-кредитних механізмів, різкого збільшення наявного та прихованого безробіття, неготовність навчальних та соціальних закладів, правоохоронних органів проводити роботу з соціально вразливими групами населення. Крім того, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишити територію України не підкріплюються достатньою освітньою, правовою та інформаційною роботою серед громадян, яка б допомогла реалізувати правові норми, передбачені Конституцією України.

Примітка десята. Безпритульність – це не злочин, а доля, яка може спіткати навіть успішну людину. *Це десятий ключ до медіарозуміння.*

Наміри та складові соціальної політики: від громади до міністерства

На рівні територіальних громад та органів місцевого самоврядування питання відповідної складової соціальної політики практично не розглядається; на рівні регіональних органів влади з питань праці та соціального обслуговування населення маємо приклади окремих рішень щодо здійснення «цільових» заходів; на центральному рівні останнє рішення Кабінет Міністрів України прийняв 14.02.2007 р. «Про

затвердження плану заходів щодо забезпечення соціального захисту бездомних громадян на 2007 рік», яке, до речі, чинне і дотепер (березень 2012 року). Отже, медіапрацівник об'єктивно зіткнеться з труднощами щодо нормального сприйняття комплексного політичного бачення причин бездомності, безпритульності в Україні та шляхів їх вирішення. Що ж за таких умов має бути орієнтиром для медійника?

Однією з найбільш гострих і потенційно небезпечних проблем сучасного українського суспільства громадська організація «Правозахисна організація «Спільна Мета» вважає проблему соціального відчуження. Громадські соціологічні дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) вказують на зростання протягом 1992-2008 рр. частки населення, яка втратила життєво важливі соціальні зв'язки з оточуючими людьми і відчувала відчуження від решти суспільства (ситуація соціальної ексклюзії). Зокрема, на запитання «Коли Ви потрапляли в скрутне становище і хтось міг Вам допомогти, як часто Вам тоді допомагали?» у 1992 році «Ніколи» відповіли 5,1% міського дорослого населення, у 2008 - 14,2%; серед селян — 20,5%. Звідси фахівці КМІСу у 2008 році зробили висновок, що загальна міжособистісна соціальна ексклюзія в цілому складала понад 16%.

Статтею 30 Європейської соціальної хартії (ратифікованої в Україні Законом України №137-V від 14.09.2006!) встановлено, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на захист від бідності та соціального відчуження Сторони зобов'язуються:

а) у рамках загального та узгодженого підходу вживати заходів для надання особам, що живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження або бідності, а також членам їхніх сімей, ефективного доступу, зокрема, до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги;

б) переглядати ці заходи з метою їхнього коригування у разі необхідності.

При цьому в Поясненнях Європейського комітету з соціальних прав деталізовано, що для виконання положень статті 30 Європейської соціальної хартії держави-сторони мають вживати належні заходи для *«сприяння подоланню перешкод особами, які проживають або ризикують опинитися у ситуації соціального відчуження та бідності, а також їхнім сім'ям, та доступу до фундаментальних соціальних прав, зокрема, зайнятості, житла, навчання, освіти, культури, соціальної та медичної допомоги. Заходи мають покращувати доступ до соціальних прав, процедур та управління виплатами та послугами, інформації щодо соціальних прав та відповідних виплат, подолання психологічних та соціально-культурних перешкод до цих прав»*. Державою мають виділятися адекватні ресурси для реалізації соціальних прав. При цьому *«соціальні партнери та громадське суспільство повинні брати участь у формуванні, оцінці та прийнятті заходів»*.

За визначенням ЮНЕСКО, соціальне відчуження, воно ж соціальна ексклюзія - це ситуація, в якій індивіди та групи не мають можливості користуватися соціальними правами, виконання котрих гарантується міжнародними, національними та місцевими нормативно-правовими актами. Соціальна ексклюзія тісно пов'язана з проблемами бідності та мінімального життєвого рівня.¹⁰

Відповідно до вищезазначеного, соціальна політика щодо бездомності та безпритульності має складатись із трьох елементів – запобігання, проживання та підтримки. Політика запобігання має передбачати розуміння причин безпритульності і шляхів, які призводять до неї. Положення про проживання має включати такі елементи, як проживання у надзвичайних ситуаціях чи тимчасове проживання, перехідне помешкання, а також постійне житло.

¹⁰ Див.: Аналіз стану та зауваження щодо виконання Україною положень статті 30 Європейської соціальної хартії (переглянутої) //Спільна мета [сайт] / Режим доступу: <http://commongoal.org.ua/ru/m/cochart/34-news.html> - Назва з екрана.

Іншим, трохи видозміненим підходом, має бути розвиток такої соціальної політики, яка б на рівні «територіальної громади (місцевих органів влади – міністерства та Президента України (центральної влади))» стимулювала, створювала та розвивала систему інституцій – технологій – ініціатив (1) *профілактики та консультування з питань відчуження*, (2) *виявлення та реінтеграції безпритульних*, (3) *боротьби з умовами відчуження людей в сучасному цивілізованому суспільстві*.

«Профілактика та консультування з питань відчуження» - це система інституцій та мережа комунікаційних технологій, спрямованих на усунення правових, соціальних та інших причин виникнення бездомності та безпритульності, запобігання їм, у тому числі заходів щодо зниження ризику втрати людьми прав на житлові приміщення і запобігання втраті цих прав, а також на попередження виникнення негативних суспільних наслідків, пов'язаних з відсутністю в людей житла. Іншою складовою має бути система соціальних знань (просвіта, соціальна неформальна освіта, традиційна освіта): попередження бездомності і безпритульності у рамках відповідних програм навчання населення щодо норм законодавства з питань придбання, відчуження, оформлення і державної реєстрації прав на житлові приміщення та земельні ділянки, щодо інших правочинів, предметом яких є житло та інші соціальні права. Зазначені заходи повинні формувати здатність громадян застосовувати норми законодавства для реалізації та захисту своїх соціальних прав. *Інше попередження бездомності - серед вразливих груп населення (діти, жінки – жертви насилля та торгівлі людьми, ув'язнені, мігранти тощо)*.

Стосовно дітей служби у справах дітей систематично проводять профілактичні рейди. Протягом 2011 року службами у справах дітей було проведено 33131 профілактичний рейд, під час яких було виявлено 19437 дітей, у т.ч. вилучені з сім'ї у зв'язку із загрозою їх життю і здоров'ю, із комп'ютерних клубів та розважальних закладів, де діти знаходилися замість відвідування школи або перебували у вказаних установах в нічні години. Порівняно із таким самим періодом 2010 року у 1,5 разів зменшилася кількість дітей, виявлених під час рейдів повторно. У 2010 році такі діти становили 5,3% від загальної кількості виявлених під час профілактичних заходів, а в 2011 році 3,6% дітей повторно привернули до себе увагу служб у справах дітей і знову були зафіксовані під час рейдів. У 2011 році служби ініціювали 14300 притягнень до відповідальності за порушення прав дітей і попередили 33243 батьків. Протягом 2011 року служби у справах дітей провели відповідну роботу щодо соціального захисту дітей, вилучених під час проведення профілактичних заходів: 30,5% дітей з числа вилучених (на 2,9% більше, ніж за аналогічний звітний період минулого року) було влаштовано до притулків та центрів соціально-психологічної реабілітації, 10,5% дітей (на 0,5% більше) – до закладів охорони здоров'я, 9,5% – до навчальних закладів. Після виявлення під час профілактичних рейдів 5468 дітей (49,5% від виявлених) було повернено в сім'ї. [26]

Що потребує розвитку? Профілактична робота, розвиток неформальної соціальної (або громадської) освіти.

Примітка одинадцята. Відповідальним, виправданим та коректним є медіавідповідь на питання: «Як в Україні (в громаді чи регіоні, в окремих частинах чи державі в цілому) попереджають бездомність, безпритульність?». *І це одинадцятий ключ медіа активності.*

«Допомога безпритульним, бездомним та їх підтримка» - це система (1) інституцій (закладів, центрів, служб, пунктів роботи з безпритульним або бездомним), (2) соціальних послуг (надання місця для ночівлі, виготовлення документів, харчування, надання санітарно-гігієнічної, медичної допомоги, взуття, одягу тощо) або (3) участі громадян, спільнот щодо підтримки бездомних на вулиці, під час реінтеграції (харчування

на вулиці, роздача одягу та взуття біля церкви тощо). В сумі зазначених видів діяльності формується вітчизняна система соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей, яка і визначається у відповідному Законі України (2005 р.).

Що потребує розвитку?

По-перше, причина посилення соціальної проблеми бездомності криється у нашому світогляді: ми не сприймаємо цю проблему серцем!

По-друге, мережа закладів або соціальних послуг має повністю накривати територію України. Але по факту маємо інше: у нас діє 157 стаціонарних центрів роботи з бездомними - як державні, так і громадські.

По-третє, потрібно законодавчо встановити мінімальний рівень соціального захисту безхатченків, чітко визначити права, обов'язки і відповідальність суб'єктів, до компетенції яких належить проблема бездомності, увести механізм соціального замовлення або щорічної (через конкурс) бюджетної підтримки місцевих програм громадських, благодійних організацій.

По-четверте, держава має використовувати *це великі наявні ресурси* для влаштування бездомних: по всій країні маємо достатньо вільних приміщень, де можна обладнати притулки, соціальні служби, пункти або територіальні центри.

По-п'яте, престиж та компетентність соціальних працівників інституцій допомоги бездомним, на яких лежить суперечливий рівень відповідальності: з одного боку, виконання законодавчих норм, з іншого боку, захист прав, інтересів клієнтів/бездомних та безпритульних людей.

Примітка дванадцята. Відповідальним, виправданим та коректним є медіавідповідь на питання: «ЯК в Україні (в громаді чи регіоні, в окремих частинах чи державі в цілому) ДОПОМАГАЮТЬ, ПІДТРИМУЮТЬ бездомну або безпритульну ЛЮДИНУ?». І це дванадцятий ключ медіаактивності.

Інституції: хто і як працює з бездомними та безпритульними? [15]

Центральний рівень: Міністерство соціальної політики України для виконання основних завдань державної політики щодо подолання бездомності та безпритульності взаємодіє з Міністерством надзвичайних ситуацій, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством освіти і науки, молоді та спорту, Пенітенціарною службою та іншими. Різні центральні органи влади в Україні спільно намагаються сформуванати систему соціального захисту, реінтеграції бездомних осіб та соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Ця робота, в основному, проводиться шляхом удосконалення законодавчої та методичної бази, координації дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, розвитку мережі закладів (установ) реінтеграції бездомних (див. схему3), вивчення міжнародного досвіду.

Регіональний та місцевий рівень: регіональні управління *відповідних* міністерств та відомств центрального рівня (заклади, установи, служби, центри різних форм власності). Співпраця різних суб'єктів здійснюється за такими напрямками: виявлення бездомних осіб, організація соціального патрулювання – «вуличної роботи»; облік бездомних осіб, відновлення документів та реєстрація переважного місцезнаходження; надання послуг сім'ям з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах (бездомні, безпритульні); організація медичної допомоги, обслуговування, обстеження бездомних осіб; встановлення групи інвалідності; надання послуг іноземцям, особам без громадянства, біженцям, особам, звільненим з місць позбавлення волі та засудженим до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. За даними регіональних управлінь праці та соціального захисту населення в Україні, станом на 01.01.2012 функціонує 157 (для порівняння: на

01.01.2011 – 136; 01.01.2010 – 130) суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним особам та особам, звільненим з місць позбавлення волі.

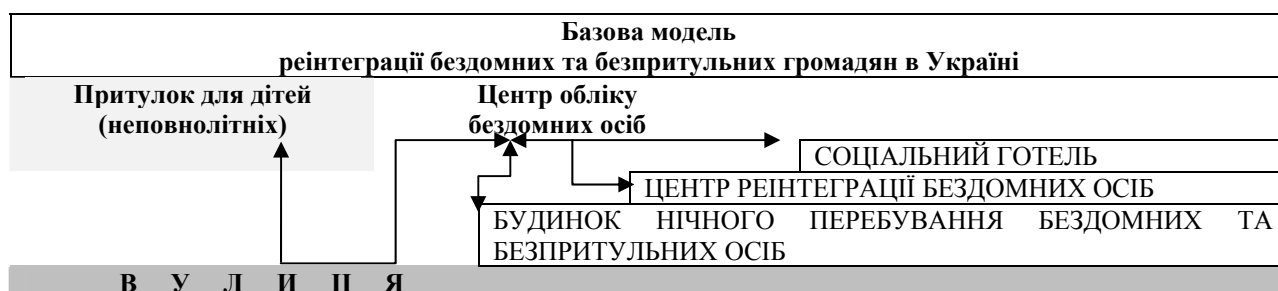

Схема 3. Українська модель реінтеграції бездомних.

Для бездомних осіб станом на 01.01.2011 функціонує:

57 центрів (відділень, секторів, служб) обліку бездомних осіб: 54 комунальних (Автономна Республіка Крим – 3, Дніпропетровська обл. – 1, Донецька обл. – 5, Запорізька обл. – 9, Івано-Франківська обл. – 1, Луганська обл. – 1, Львівська обл. – 1, Миколаївська обл. – 1, Одеська обл. – 3 (центр з філіалом обліку), Полтавська обл. – 20, Рівненська обл. – 1, Сумська обл. – 1, Харківська обл. – 1, Хмельницька обл. – 2, Черкаська обл. – 1, м. Київ – 2 (центр з філіалом обліку) та м. Севастополь – 1) та 3 утворено громадськими, благодійними організаціями (Волинська обл. – 1, Тернопільська обл. – 1, Чернівецька обл. – 1);

21 будинок (відділення) нічного перебування: 17 комунальних (Автономна Республіка Крим – 1, Дніпропетровська обл. – 3, Донецька обл. – 4, Івано-Франківська обл. – 1, Львівська обл. – 1, Одеська обл. – 1, Рівненська обл. – 1, Сумська обл. – 1, Хмельницька обл. – 2, Черкаська обл. – 1, м. Київ – 1) та 4 утворено громадськими, благодійними організаціями (Запорізька обл. – 2, Луганська обл. – 1, Хмельницька обл. – 1);

17 центрів (відділень) реінтеграції бездомних осіб: 6 комунальних (Миколаївська обл. – 1, Рівненська обл. – 1, Сумська обл. – 1, Харківська обл. – 1, Черкаська обл. – 1, м. Київ – 1) та 11 утворено громадськими, благодійними організаціями (Автономна Республіка Крим – 1, Запорізька обл. – 2, Луганська обл. – 3, Львівська обл. – 1, Одеська обл. – 1, Чернівецька обл. – 1, Чернігівська обл. – 1, м. Київ – 1, Полтавська обл. – 1¹¹);

2 соціальних готелі (відділень): 2 комунальних (Полтавська обл. – 1, м. Київ – 1). Також для бездомних осіб функціонує відділення постійного проживання (м. Київ) та 12 громадських, благодійних організацій, що надають окремі види послуг (Житомирська обл. – 5, Київська обл. – 1, Львівська обл. – 1, Чернігівська обл. – 4, м. Київ – 1).

Для осіб, звільнених з місць позбавлення волі, станом на 01.01.2011 функціонує: 2 комунальних центри (відділення) соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі (Житомирська обл. – 1 (система органів внутрішніх справ), Черкаська обл. – 1); 30 громадських, благодійних організацій, що надають послуги особам, звільненим з місць позбавлення волі (Вінницька обл. – 6, Запорізька обл. – 1, Донецька обл. – 1, Житомирська обл. – 1, Київська обл. – 2, Кіровоградська обл. – 2, Луганська обл. – 4, Львівська обл. – 3, Одеська обл. – 1, Полтавська обл. – 1, Харківська обл. – 1, Хмельницька обл. – 1, Чернігівська обл. – 5, м. Севастополь – 1); 13 комунальних спеціальних будинків-інтернатів (спецвідділення, відділення) для осіб, звільнених з місць позбавлення волі (Автономна Республіка Крим – 1, Вінницька обл. – 1, Донецька обл. – 1, Житомирська обл. – 1, Кіровоградська обл. – 1, Луганська обл. – 1, Одеська обл. – 1,

¹¹ Див.: Засновники Центру адаптації для бездомних осіб дякують за допомогу // Асоціація благодійників України [сайт] / Режим доступу: <http://www.vboabu.org.ua/news/486.html-16.02.2012> - Назва з екрана.

Полтавська обл. – 1, Рівненська обл. – 1, Харківська обл. – 1, Херсонська обл. – 1, Чернівецька обл. – 2).

Для *безпритульних дітей* діють притулки для дітей та центри соціально-психологічної реабілітації дітей (комунальні заклади). Кількість центрів допомоги дітям з боку громадських, благодійних організацій та релігійних спільнот становити не вдалось. Станом на 01.01.2012р.в Україні працювали:

- *притулки для дітей* регіональних та місцевих органів влади – 67 (АР Крим -5, області: Вінницька – 1, Волинська – 1, Дніпропетровська – 8, Донецька - 5, Житомирська - 1, Закарпатська - 1, Запорізька - 5, Івано-Франківська - 1, Кіровоградська - 2, Луганська - 5, Львівська - 1, Миколаївська - 2, Одеська - 13, Полтавська - 2, Рівненська - 1, Сумська - 2, Тернопільська - 1, Харківська - 1, Херсонська - 1, Хмельницька - 1, Черкаська - 2, Чернівецька - 1, Чернігівська - 1, м. Київ - 2, м. Севастополь - 1);

- *центри соціально-психологічної реабілітації дітей* регіональних та місцевих органів влади – 51 (області: Вінницька - 1, Волинська - 1, Дніпропетровська - 3, Донецька - 7, Житомирська - 2, Закарпатська-1, Запорізька - 2, Івано-Франківська - 1, Київська - 9, Кіровоградська - 1, Луганська - 4, Миколаївська - 3, Одеська - 1, Полтавська - 1, Рівненська - 1, Сумська - 1, Харківська - 6, Херсонська - 1, Хмельницька - 1, Черкаська - 1, Чернігівська - 2, м. Київ - 1).

Важливо:

Презентовано перший в Україні путівник для бездомних, який містить інформацію про 56 організацій, більше 120 пунктів отримання різних послуг. Серед них 43 пункти медичної допомоги, 13 служб соціально-психологічної допомоги, 24 банки одягу, 30 їдалень, 4 стоматології, 1 нічліжка, 3 перукарні та 2 юридичних консультації, а також туалети, душові та камери схову. Така інформація допомагає бездомному знайти найближчий пункт допомоги, а благодійним організаціям - переадресувати бездомних в інші організації за їхніми потребами [12].

Цікаво: *досвід годування бездомних*. Наприклад, Благодійний фонд «Карітас-Київ» реалізує програму "Благодійна їдальня", що передбачає харчування дітей, людей похилого віку за адресою: м. Київ, вул. Микитенка, 7 б¹². «Осанна, євангельська церква» – постійно годує бездомних людей на вулицях¹³.

Форми розвитку: продовжується робота щодо *вивчення міжнародного досвіду та залучення міжнародної технічної допомоги*.

Триває реалізація україно-австрійського проекту «Професійна інтеграція: інновативні шляхи соціального включення бездомних в Україні», який фінансується австрійською неурядовою організацією «Фольксгільфе Австрія» за підтримки Федерального міністерства праці, соціального забезпечення та захисту прав споживачів Республіки Австрія. Виконавцем проекту в Україні виступає об'єднання громадян «Народна допомога». Проект має на меті сприяння соціальному включенню бездомних осіб шляхом їх професійної (трудової) інтеграції та розвитку соціально-економічних підприємств на базі неприбуткових організацій в пілотних містах – Києві, Чернівцях та Львові.

Міжнародною благодійною організацією «Ромський жіночий фонд «Чіріклі» розпочато реалізацію в Україні Міжнародного проекту «Покращення ситуації здоров'я ромів в Україні через впровадження програми ромських посередників у сфері охорони

¹² Див.: Благодійний фонд «Карітас-Київ» [сайт] / Режим доступу: <http://caritas.iatp.org.ua/> - Назва з екрана.

¹³ Див.: Осанна [сайт] / Режим доступу: <http://hosanna.org.ua/sluzhnniya/goduvannya-bezdomnix> - Назва з екрана.

здоров'я», в рамках якого передбачається впровадження міжнародно-правових норм і прикладів європейської практики сприяння соціальної інтеграції ромів у суспільство.

Наразі Всеукраїнським центром правової допомоги «Громадський захисник» за підтримки неурядової організації «Міжнародна тюремна реформа» і Швейцарського Агентства Співробітництва та Розвитку спільно із Міністерством соціальної політики, Пенітенціарною службою реалізується проект «Пенітенціарна реформа в Україні».

Триває реалізація україно-шведського проекту «Триступенева всебічна програма реінтеграції в суспільство громадян, які перебувають на випробувальному терміні та звільнених з місць позбавлення волі» за фінансової підтримки Шведського агентства співробітництва та розвитку, в рамках якого Всеукраїнською благодійною організацією «Конвіктус Україна» планується відкриття Центру соціальної адаптації для осіб, звільнених з місць позбавлення волі «Дім на півдорозі» (Харківська обл., Лозівський р-н, смт. Краснопавлівка).

Примітка тринадцята.

Основною проблемою, обмеженням, які уповільнюють процеси формування зазначених систем є недостатність коштів у місцевих бюджетах, ініціативи місцевих громад, шкіл, вузів, підприємств щодо здійснення заходів, спрямованих на профілактику безпритульності, утворення та утримання закладів та установ відповідного спрямування. Через недостатність ініціативи та відповідальності взагалі не утворено закладів для бездомних осіб будь-якої форми власності у Вінницькій, Закарпатській, Кіровоградській, Херсонській областях, а центрів для звільнених з місць позбавлення волі – в АР Крим, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Миколаївській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернівецькій областях та м. Києві.

«Якою є твоя дорога повернення доДОМУ, людино?» – і в цьому запитанні черговий ключ для медіаактивності.

Безпритульні діти – окрема тема медіаактивності

В Законі України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (2005) виокремлюється термін *безпритульна дитина*. У засобах масової інформації, наукових психолого-педагогічних роботах, результатах соціологічних досліджень, у діяльності служб, органів і спеціальних установ для дітей вживаються і такі терміни, як «безпритульні», і наступні: «діти вулиці», «бездоглядні», «бездомні», «діти, позбавлені батьківського піклування», «соціальні сироти», «неповнолітні групи ризику» тощо. Характеристику цих понять можна знайти у працях сучасних російських (О.М.Панов, Є.І.Холостова) та українських (С.В.Толстоухова, І.М.Пінчук) вчених у галузі психології, соціології, політології, педагогіки та соціальної роботи.

Різноманітні міжнародні структури, в тому числі ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, які займаються вивченням стану справ в дитячому та молодіжному середовищі різних країн, відзначають таку негативну тенденцію, як зростання кількості дітей та молоді, що перебувають *в стані соціальної дезадаптації*. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) відносить до них:

- дітей, які не спілкуються з власними родинами і живуть у тимчасових сховищах;
- дітей, які підтримують контакт з сім'єю, але через бідність, різні види експлуатації та зловживань по відношенню до них проводять більшу частину дня, інколи і ночі, на вулиці;
- дітей-вихованців інтернатів та притулків, які через різні причини втекли з них і перебувають на вулиці.

У Бельгії розрізняють три групи таких дітей: які протягом більшої частини дня, жебракують, працюють на вулиці, прогулюють школу; які втекли з дому; що живуть вдома, але вулиця є середовищем їх постійного місцеперебування.

У Швеції дітей, що не контактують з батьками, проводять більшість часу в тимчасових приміщеннях та на вулицях, називають «покинутими». В Італії стосовно дитячої безпритульності вживається термін «неповнолітні групи ризику». У Великобританії осіб вулиці в залежності від віку називають: «юні втікачі» - діти до 18 років, які пішли з дому чи виховної установи; «молоді бездомні» - особи, які не мають роботи та постійного місця проживання; «ті, що сплять на вулиці» - підлітки та молодь, які не мають постійного притулку та ночують під мостами та в місцях різних вуличних будівель. В Греції, Туреччині, Угорщині, Хорватії «дітьми вулиці» називають переважно циганчат та дітей б'їженців.

Результати соціологічних досліджень феномену безпритульних дітей, досвід роботи різних закладів для дітей дають підстави виокремити такі соціально вразливі групи дітей:

- безпритульні діти - діти, які не мають постійного місця проживання в зв'язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих в сім'ї;
- діти, яких вигнали з дому батьки;
- бездоглядні діти - діти, які мають певне місце проживання але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів), психічних розладів батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей;
- діти-втікачі з виховних установ - діти, що зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;
- діти-втікачі з зовні благополучних сімей - діти з високим рівнем конфліктності, акцентуаціями та патологіями характеру, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку;
- діти, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці - діти, позбавлені систематичного батьківського піклування, аутсайтери шкільних колективів, діти, які важко піддаються процесу виховання, схильні до безцільного проведення часу.

Примітка чотирнадцята. *Не вживайте словосполучення «діти вулиці»!* Напевно, тому, що вулиці різні, проблемні ситуації у дітей різні, «вхід» та «вихід» з вулиці абсолютно індивідуальні, різні! А різними вулицями – ми всі ходимо щоденно! То хіба вулиця винна?... Іноді важко навіть пояснити, що спонукає дітей залишати родину, школу, близьких людей і йти на вулицю. Феномен «дітей на вулиці» є симптомом соціального й економічного неблагополуччя в країні і, як наслідок, в сім'ї. Кожна безпритульна дитина – це індивідуальність, яка обирає свій спосіб життя. Вулиця – це те місце, де дитина працює, спілкується, грає, навчається «виживати» в екстремальних умовах, де відчуває «лікоть приятеля», свою захищеність... «А чи відчуває будь-яка дитина захист від влади, громади, кожного з нас?» – в цьому запитанні наступний ключ для медіаактивності.

Якою є вулиця? Коротка подорож медіапрацівника будь-якою вулицею...

1. Вулиця – арена реального життя, вона неоднорідна.
2. Існує певна структура вулиці: хтось в цій структурі взагалі не має прав, їхній шлях «школа – дім».

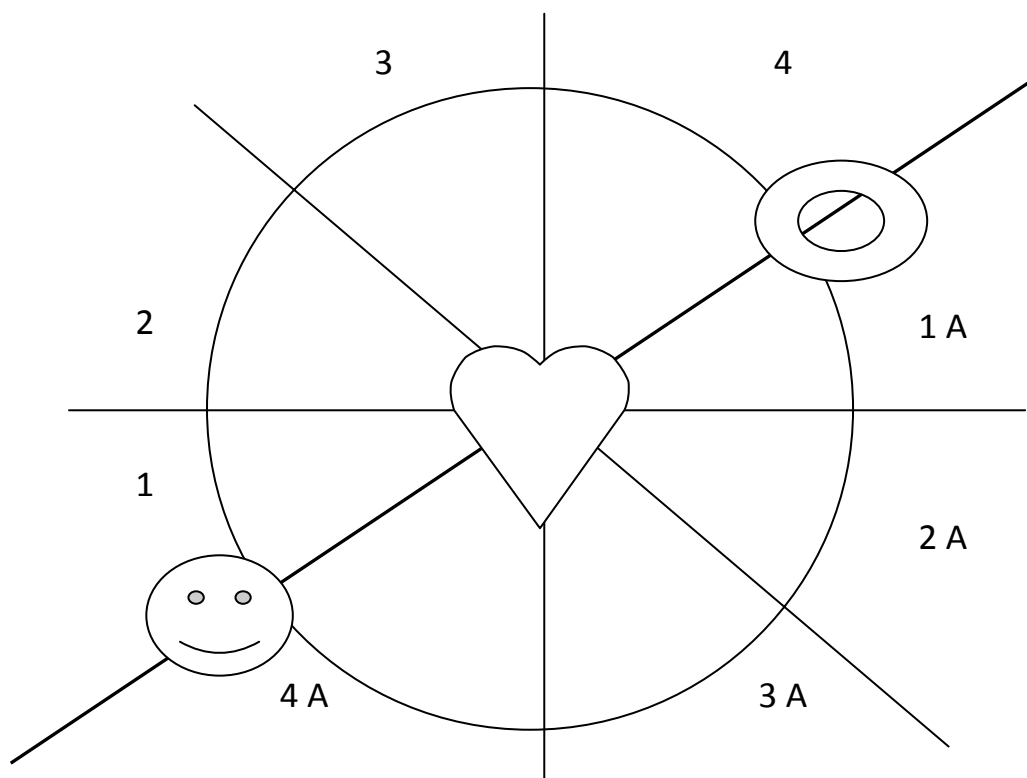
Дромоманія (з грецької *dromos* – біг, дорога і *манія*) – нездоланне прагнення до безцільного блукання, бродяжництва

3. Помилка від нашого розуміння, ніби вулиця володіє аеродинамічною силою: тільки не доглянь - і вулиця захоплює будь-яку «ідеальну дитину».
4. Вулиця володіє тільки тими, кого вже «виключили» з сім'ї або школи, та це далеко не завжди діти з девіантною поведінкою.
5. Дитина на вулиці - не елемент криміногенний, бо групи на вулиці мають різні цілі та цінності.
6. Вулиця азартна, таємнича: там всі «вітаміни», що дорослі не дали підліткам.
7. Ті діти, які «пройшли вулицю», мають захисний імунітет.
8. Сама вулиця не може нав'язати негативних якостей, вона тільки реалізує явне відхилення у дитини, з яким вона прийшла з сім'ї, школи тощо.
9. Діти вулиці – це протест проти складного світу дорослих. Тому діти вулиці завжди обирають занижені, спрощені норми поведінки. Суспільство для підлітка – це абстракція, а з приятелями він кожного дня поруч.
10. Існує страх перед вулицею. Це ніби недовіра до міцності моральних норм, що сім'я чи громада привила дитині.
11. Просто так дитина не йде на вулицю.
12. Вулиця – це невивчений архіпелаг підліткової субкультури, це самодостатня та закрита система, захищена від дорослих.
13. Якщо дитина виросла «поганою» – її зробила такою «вулиця»; а якщо «доброю» – ця дитина ніби позбавлена впливу «вулиці»?
14. На вулиці дитина є повноправним учасником моделі соціуму, а не глядачем, як у нормальному житті.
15. Біда не у «вулиці», а в суспільстві. Хочете впорядкувати «вулицю» – змініть суспільство!
16. Що краще: щоб дитина жила біля комп'ютера – віртуальне життя, віртуальні почуття (якщо досвід і набувається, то викривлений) – або життя реальне?
17. Вулиця виконує функції: компенсаторну, спілкування, дозвілля, освіти, соціалізації. А які функції і як виконує громада, сім'я, школа, підлітковий клуб?
18. Вулиця була і буде. Вона поза нашими «бажаннями» і «небажаннями». Її немає чим замінити.
19. Чи можна впливати на вулицю? Безумовно, бо будь-яка система є пластичною.

Які «ліки» допоможуть «вилікувати» суспільство від безпритульних дітей?

Неофіційно безпритульних дітей кілька сотень тисяч. Офіційно: не знає ніхто, хіба органи міліції або служби у справах дітей за фактом втечі з дому, жебракування тощо. Існує припущення, що близько 40% дітей в Україні – це діти з неблагополучних сімей або вихованці інтернатних закладів. Більшість безпритульних підлітків хворі на туберкульоз, венеричні та шкірні хвороби, майже у 10 % - СНІД. Ще одна біда – це відсутність віри в майбутнє. Безпритульні діти кочують по всій Україні. Взимку вони з'їжджаються до великих міст, влітку їдуть до моря. Їх змушують жебракувати, красти, займатися проституцією та порнографією. Фахівці вважають, що масова дитяча бездоглядність може призвести до демографічної кризи в Україні.

Примітка п'ятнадцята. *«Пекуча і нерозв'язна проблема в Україні – безпритульні діти».* Ці слова призведуть до дикої ненависті українських чиновників. На перший погляд здається, що безпритульних дітей стало менше, проте це не так. У багатьох випадках «затримана» дитина втікає з притулку знову на вулицю, адже, щоб змінити своє життя, перш за все, треба цього бажати. *П'ятнадцятий ключ медіаактивності в простій схемі складного процесу «виходу» дитини на вулицю та «повернення з вулиці» (див. схему 4).*

- 1 Дитина не допускає можливості «виходу з дому».
- 2 Дитина розмірковує, по-справжньому замислюється над тим, щоб залишити «домівку»
- 3 Дитина має намір бути на вулиці!
- 4 Дитина практично реалізує свій намір.

ДИТИНА на ВУЛИЦІ!

- 1А Дитина не допускає можливості «повернення додому».
- 2А Дитина розмірковує, по-справжньому замислюється над тим, щоб залишити «вулицю» та повернутись «додому».
- 3А Дитина має намір повернутись «додому» найближчим часом!
- 4А Дитина реалізує свій намір повернутися «додому».

ДИТИНА ПОВЕРТАЄТЬСЯ з вулиці!

Останнє запитання:

КУДИ повертається ДО КОГО?

Схема 4. Процес «виходу» та «повернення» дитини з вулиці.

На завершення або остання примітка. «Все, що цей світ створив, він може, озброєний цим знанням, скасувати. В будь-якому випадку, не існує нічого менш невинного, ніж невтручання». [39]

Наш соціальний календар [18] або чіткі приводи для медіаактивності.

20 січня: День солідарності з дітьми вулиці. Історію виникнення цього дня не вдалось встановити. Та актуальність дня – поза будь-яким сумнівом!

Коротко в цей день. Відень: один із священнослужителів з 10 ранку чистить взуття перехожим на східцях головного корпусу Віденського університету. Таким чином церква та благодійна громада збирають гроші для проектів допомоги дітям рідного Києва.

Українські правозахисні організації заявляють про те, що Україна стала лідером з виробництва дитячої порнографії.

Сьогодні день солідарності з дітьми вулиці, безпритульними, покинутими, бездоглядними дітьми. Потрібно зважити на дуже багато факторів, діяльність різних соціальних інституцій, на особливості різних вулиць в наших громадах. У питанні дітей не може бути вихоплених слів та подій! Найголовніше: солідарність з дитиною.

Додаткові джерела інформації:

Благодійна організація АСПЕРН-КІІВ <http://www.aspern.org.ua/>

Державна соціальна служба сім'ї, дітей та молоді <http://www.dcssm.gov.ua/>

Дитячий соціально-реабілітаційний центр «Сонячне світло» [сайт] / Режим доступу: <http://www.sunshine-kiev.org/ua/html/about.html>

Допомога дітям вулиці (Львів) [сайт] / Режим доступу: <http://kids.net.ua/>

Допомога сім'ям і дітям // Міжнародний благодійний фонд КАРИТАС Україна [сайт] / Режим доступу: <http://caritas-ua.org/>

Заклади соціального захисту дітей / Діти // Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту [сайт] / Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/sport/>

Міжнародна благодійна фундація «Отчий дім» [сайт] / Режим доступу: <http://www.otchiy-dim.org.ua/>

Міжнародний благодійний фонд «Подих життя» [сайт] / Режим доступу: <http://spiritusvitae.org.ua/>

Права дітей [сайт] / Режим доступу: <http://www.kidrights.ks.ua/>

Служба захисту дітей [сайт] / Режим доступу: <http://www.children-ukraine.org/>

Служба у справах дітей [сайт] / Режим доступу: <http://ssd-koda.gov.ua/>

Український фонд благополуччя дітей [сайт] / Режим доступу: <http://www.ccf.org.ua/main>

Перший понеділок жовтня: Всесвітній день Хабітат. Інша назва – Міжнародний день житла. У 1985 році Генеральна асамблея ООН оголосила перший понеділок жовтня Всесвітнім днем житла з метою забезпечення житлом населення планети.

Від латинської *habitabilis* – здатний до проживання; населений. Англійське *habitat* – житлові умови. Саме тому цей день присвячений умовам проживання в населених пунктах, створенню гідних умов життя для усіх.

Соціальні теми для медіа: право на житло; приватизація житла; житло для молоді та соціальних категорій; соціальне житло; спільне управління житлом з боку власників багатоквартирних будинків; гуртожиток як тимчасове житло; соціальні гуртожитки для випускників шкіл-інтернатів; житло для бездомних.

Додаткові джерела інформації:

Знай свої права. Програма правової освіти молоді [сайт] / Режим доступу: <http://zsp.org.ua/>

Ресурсний центр підтримки самоорганізації населення Луганської області [сайт] / Режим доступу: <http://osn-lg.org.ua/>

Ресурсний Центр об'єднань співвласників багатоквартирних будинків [сайт] / Режим доступу: <http://www.osbb.com.ua/>

Портал захисту КОМУНА. Приватна web-сторінка, яка створена для підвищення правової культури та освіти наших громадян, усі матеріали розміщені тут виключно з просвітницькою метою. Режим доступу: <http://komuna.lviv.ua/>

Соціальне житло // Правовий простір. Безоплатна правова допомога в Україні [сайт] / Режим доступу: <http://pravo.prostir.ua/library/1232.html>

Баталії за житло // Портал Чернігова [сайт] / Режим доступу: http://www.gorod.cn.ua/news_10668.html

17 жовтня: Міжнародний день боротьби з бідністю. Історія проведення Міжнародного дня боротьби з бідністю нерозривно пов'язана з датою 17 жовтня 1987 року. Саме тоді понад 100 тисяч осіб зібралися на площі Трокадеро в Парижі, де в 1948-му була підписана Загальна декларація прав людини, щоб віддати данину пам'яті жертв убогості, насильства й голоду.

Резолюцією, прийнятою 22 грудня 1992 року, Генасамблея ООН оголосила 17 жовтня Міжнародним днем боротьби з бідністю й закликала всі держави до його відзначення.

Координатор системи ООН в Україні оголосив, що Організація Об'єднаних Націй вважає: Україні необхідна національна стратегія боротьби з бідністю, оскільки 28% українців живуть за національною межею бідності.

Соціальні теми для медіа: бідність і злиденність; бідність в сім'ї – бідність в сім'ях майбутніх дітей; державна допомога бідним та запобігання деградації людини; допомога бідним в місцевих громадах; подолання бідності як пріоритет влади; вирішення проблеми бідності в Україні: різні шляхи від різних партій; сумарний показник бідності, безробіття та інфляції – індекс злиденності; бідність і молодість, бідність і старість; бідність та бездомність.

Джерела інформації:

Центр перспективних соціальних досліджень [сайт] / Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua/>

Програма закінчилась – бідність залишилась // Українська Гельсінська спілка з прав людини [сайт] / Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1299250175>

Подолання бідності: погляд науковця [сайт] / Режим доступу: http://geodidakt.ucoz.ru/ld/0/18_Podolannya_Bidn.pdf

Джерела інформації щодо успішної діяльності інституцій різних форм власності в європейському просторі:

Фундація Limor, Гаага (неурядова організація) [сайт] / Режим доступу: www.limor.nl

Фундація Kessler, Гаага (неурядова організація) [сайт] / Режим доступу: www.kesslerstichting.nl

Армія спасіння, Гаага (неурядова організація) [сайт] / Режим доступу: www.legerdesheils.nl

FEANTSA – Європейська федерація національних організацій, що працюють з безпритульними [сайт] / Режим доступу: www.feantsa.org

FEANTSA – Європейська федерація національних організацій, що працюють з безпритульними, яку було засновано у 1989 р. як європейську неурядову організацію (французькою мовою, FEANTSA означає la Fédération Européenne des Associations Nationales Travaillant avec les Sans-Abri). Близько 100 організацій FEANTSA походять із 30 європейських країн, включаючи усі 25 держав, що входять до Європейського союзу. FEANTSA – єдина європейська мережа, яка зосереджується виключно на питаннях безпритульності на рівні Європи. FEANTSA отримує фінансову допомогу від Європейської комісії для ведення своєї діяльності. FEANTSA тісно співпрацює з установами Європейського союзу і має консультативний статус у Раді Європи та ООН.

CUHP (Побудова розуміння безпритульного населення) [сайт] / Режим доступу: www.cuhp.org

CUHP (Побудова розуміння безпритульного населення) – це дослідницька мережа, яку заснувала Європейська комісія. Вона складається із дослідницьких груп з семи європейських країн, які разом обговорюють різні аспекти дослідження безпритульності. Зустрічі цієї мережі проводилися на п'яти семінарах та кінцевій конференції. Перший

семинар проводився у Парижі, другий – у Мадриді, третій – у Копенгагені, четвертий – у Лондоні, п'ятий – у Мілані, а конференція – у Брюсселі. Мережа також створює загальноєвропейську бібліографію досліджень у сфері безпритульності, включаючи посилання на основні дослідження, здійснені за межами Європи.

Європейська мережа знань про міста (EUKN) [сайт] / Режим доступу: www.eukn.org

Європейська мережа знань про міста (EUKN) ділиться досвідом та знаннями про вирішення питань міст. П'ятнадцять країн-членів ЄС, EUROCITIES, програма URBACT і Європейська комісія беруть участь у цій європейській ініціативі. EUKN полегшує обмін знаннями та досвідом у питаннях міст, необхідність у яких викликана потребою. EUKN має на меті підтримувати тих, хто створює політику, і практиків всієї Європи у розробці ефективної політики розвитку міст, а також сприяти життєспроможності європейських міст. У проєкті EUKN беруть участь 15 країн-членів ЄС, EUROCITIES, програма URBACT та Європейська комісія.

Основний компонент EUKN – це оперативна база даних, Європейська міська електронна бібліотека. Для заповнення цієї електронної бібліотеки кожна із 15 країн-членів створила Національний осередок. Національний осередок несе відповідальність за збір відповідних знань на державному рівні і надання доступу до них EUKN.

EUROCITIES – це мережа основних європейських міст [сайт] / Режим доступу: www.eurocities.org

EUROCITIES – це мережа основних європейських міст. Її було засновано у 1986 році, і вона об'єднує органи правління понад 130 великих міст у більш, ніж 30 європейських державах, веде активну діяльність у низці аспектів політики: політику економічного розвитку та єдності, надання громадських послуг, навколишнє середовище, транспорт і мобільність, зайнятість і соціальні сфери, освіту, суспільство інформації та знань, управління та міжнародну співпрацю.

Медіапрацівнику до власної бібліотеки:

1. Антипова А. Бродяжки: Дітей залишають чи вони втікають самі? // *Голос України* . – 2003. – 4 квітня. – С.7
2. Бакши Н.А. Попытки преодоления "бездомного человека", или христианский гуманизм в послевоенную эпоху / *Вестник Московского университета им. М.В. Ломоносова. Серия 9 : научный журнал* // Московский университет им. М.В.Ломоносова. – Москва, 2011. – С. 69-79.
3. Безпалько О. Соціальна робота в громаді: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005.
4. Борсукова І. Потяг байдужості прямує у безвихідь...: Проблеми безпритульних дітей // *Урядовий кур'єр*. – 2004. – 22 квітня. – С.16
5. Британські бездомні стануть журналістами/ Головна / *Медіаграмотність* [сайт] / Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.kiev.ua> - Назва з екрана.
6. Вулична газета «Народна Допомога» - соціальний проєкт допомоги в реінтеграції бездомної людини [сайт] / Режим доступу: <http://gazeta.nardop.org.ua/> – Назва з екрана.
7. Глузман С. Десять историй детей, которым никто не помог / *Собес* // *Левый берег* [сайт] / Режим доступу: http://society.lb.ua/sobes/2011/09/06/113541_desyat_istoriy_detey_kotorim_ni.html - 06.09.2011- Назва з екрана.

8. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. – М., 1998, - 600 с.
9. Деякі аспекти оцінки ефективності надання соціальних послуг різним категоріям клієнтів. – К.: Держсоцслужба, 2005 р. – 124 с.
10. Из власника будівельної фірми у ряди безпритульних / Австрія – Україна [сайт] / Режим доступу: <http://austria-ukraine.info/> - 16.09.2009- Назва з екрана.
11. Інноваційні моделі соціальних послуг: Проекти Українського фонду соціальних інвестицій / За ред. Н.В.Кабаченко. – К.: ВІПОЛ, 2006. – 320 с.
12. Карта соціальних послуг // Соціальне партнерство [сайт] / Режим доступу: http://www.socpartnerstvo.org/?act=socialno_vidprovidalni_innovacii - Назва з екрана.
13. Карпачова Н. І. Роль сім'ї, суспільства і держави в недопущенні безоглядності, безпритульності та насильства щодо дітей (із спеціальної доповіді "Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні) / Карпачова Н. І. Бюлетень Міністерства юстиції України : офіційне видання // Міністерство юстиції України. – Київ, 2011. – № 5 (травень). – С. 5-12
14. Кукса Ж. Кримінал з дитячим обличчям // Урядовий кур'єр. – 2003. – 17 липня. – С.18
15. Мережа закладів для бездомних осіб та установ для осіб, звільнених з місць позбавлення волі // Міністерство соціальної політики України [сайт] / Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=34941 (10.03.2012) – Назва з екрана.
16. Мірошникова Л. Діти “підземки” // Хрещатик. – 2005. – 23 лютого. – С.7
17. Народна допомога - об'єднання громадян, створене однодумцями професіоналами соціальної роботи, з метою сприяння соціальній інтеграції, захисту прав та надання допомоги вразливим людям [сайт] / Режим доступу: <http://www.nardop.org.ua/> – Назва з екрана.
18. Наш соціальний календар: Збірка навчально-методичних матеріалів і наукових статей / Упор., ред. К.С.Шендеровського / Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики. – К., 2011. – с. 167.
19. Підлітки групи ризику: доказова база для підсилення відповіді на епідемію ВІЛ в Україні: аналіт.звіт / ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. досліджень ім. О.Яременка. – К.: К.І.С., 2008. – 192 с.
20. Посібник з питань безпритульності / Проект «Львів - Варшава – Гаага» за краще управління наданням допомоги соціально вразливим мешканцям (безпритульним) Львівської області. – Львів, 2007. – с.57. Електронна версія: <http://www.nardop.org.ua/lviv/1.htm>
21. Практичний досвід роботи спеціалістів спеціалізованих служб та партнерських організацій Київського міського центру соціальних служб для молоді / Упорядник К.С.Шендеровський. – К.: ДЦССМ, 2003.
22. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей / Закон України / Законодавство / Верховна Рада України [сайт] / Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> - Назва з екрана.
23. Просто неба. Газета / Спільнота взаємодопомоги «Оселя» [сайт] / Режим доступу: http://emaus-oselya.org.ua/?page_id=230 – Назва з екрана.
24. Пясковська О.Маленькі христарадченки: Жебрацтво та злочинна діяльність неповнолітніх // Хрещатик. – 2005. – 27 травня. – С.10
25. Рамон Ш. Західна і східна Європа: соціальна робота і соціальна політика // Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під ред. Полтавця В.. – К.: КМ Academia. – 2000. – С.7-27.
26. Результати проведення профілактичних рейдів // Міністерство соціальної політики України [сайт] / Режим доступу:

http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=138262&cat_id=138144 (10.03.2012)

– Назва з екрана.

27. Рыжов Р.О. К оценке количественной динамики, социальной природы и последствий бездомности / Социологические исследования : научный и общественно-политический журнал // Российская академия наук. – Москва, 2009. – № 5 (301). – С.46-50.

28. Рябчук А. Бездомні Києва: їх власна вина, випадок долі чи побічний ефект переходу до капіталізму? / Режим доступу: <http://chapeye.livejournal.com/320607.html> - 25.11.2007- Назва з екрана.

29. Рябчук, А. (2005) Зайві люди: бездомні на вулицях Києва. К.: Четверта Хвиля.

30. Семигіна Т., Робота в громаді: практика і політика. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 180 с.

31. Семигіна Т.В., Словник із соціальної політики. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 253 с.

32. Соха М. Не бачити в людині «Бомжа» / Ref-лекція / Режим доступу: <http://elekcii.org/ref-lekciji/ne-bachiti-v-ljudini-bomzha.html> - 10.10.2010- Назва з екрана.

33. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д.Зверева, О.В.Безпалько, С.Я.Харченко та інші. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.

34. Соціальні індикатори рівня життя населення : статистичний збірник // Державний комітет статистики України ; [за ред. Н.С. Власенко ; відп. за вип. І.В. Калачова]. – Київ : Державний комітет статистики України, 2008. – С. 240.

35. Сятиня М. «Діти вулиці» потребують допомоги // Голос України. – 2004. – 27 січня. – С.16

36. Тиньгаева И. Дети улицы просят защиты // Библиотека. – 2004. - №7. – С.46-52

37. Чікаліна Д. Чіі діти стають злочинцями?: Аналіз ситуації за даними кримінальної статистики по Донецькій області // Урядовий кур'єр. – 2004. – 26 серпня. – С.15

38. Шендеровський К.С. Пропозиції для побудови процесу практики соціальної роботи // Соціальний працівник, номер 12 (36), червень 2007. – С.2-10.

39. Bourdieu, P. et al. (1999) The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society – Stanford University Press, Stanford.

40. The International Network of Street Papers (Служба вуличних новин) [сайт] / Режим доступу: <http://www.streetnewsservice.org/search/news-results.aspx?language=Українська> - 10.03.2012- Назва з екрана.

41. Wright, T. (2000) Resisting homelessness: global, national and local solutions. In: Contemporary sociology, Vol.29, No.1, pp.27-43.

Радимо почитати:

Батуріна М. В. Стереотипи масової свідомості : особливості формування та функціонування у медіа середовищі : Монографія. – Дніпропетровськ : Видавництво «Слово», 2009. – С. 368.

Лубкович І. М. Соціологія і журналістика : підруч. – Львів : ПАІС, 2009. – С. 232.

Сорока Ю. Г. Видеть, мыслить, различать : социокультурная теория восприятия : монография / Сорока Ю. Г. – Х. : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2010. – С. 336.

Ув'язнені (вразлива соціальна група населення) та медіакомунікації

Основні питання статті

Ув'язнення – це несвобода! Кожен 45-ий українець «сидить»... Ув'язнення та права людини. До питання нормативної компетентності медіапрацівників у сфері проблем ув'язнених. Реформування пенітенціарної системи в Україні. Вимоги за Європейськими Тюремними Правилами до правообмежень осіб, які позбавлені волі: варто розуміти межі «мінімальності». До назви центрального органу виконавчої влади та наукових дискусій. Нинішня система покарань та ув'язнення залишається малофективною... Чи ув'язнені та персонал пенітенціарної служби мають мати знання про права людини? Медіапрацівник – учасник систематичного моніторингу місць ув'язнення. Медіапрацівник знає про діяльність громадських, благодійних організацій та взаємодіє з ними. Альтернатива ув'язненню та неволі. Ювенальна юстиція як шлях від ув'язнення неповнолітніх. Дорога додому особи, яка повертається з місць позбавлення волі. Уроки від журналіста Костянтина Усова.

Україна посідає 10 місце у світі за кількістю ув'язнених у відношенні до загальної чисельності населення. Якщо у світі дотримуються відносного індикатора 70-80 осіб/ув'язнених на 100 тис. населення, то у нас – понад 220... Попереду за статистикою тільки Китай, Росія, Мексика... Тема **«Ув'язнені як вразлива соціальна група суспільства»** є багатовекторною, складною та на тлі українського розвитку ще й «патологічною хворобою» і влади, і суспільства. Відповідно і медіаактивність має бути виваженою, не фрагментарною, коректною, толерантною, як візит лікаря з найкращим принципом взаємодії з хворим: «Не зашкодити!».

Базові теми медіасюжетів можливо структурувати за такими варіантами.

Варіант перший для вибору медіапрацівником	Варіант другий для вибору медіапрацівником
<ol style="list-style-type: none">1) злочин як передумова ув'язнення або ізолювання від людей, суспільства: покарання, небезпека, перевиховання, запобігання повторному злочину (рецидиву);2) ізолювання на період слідчих дій – альтернатива ізолюванню;3) рішення суду: вирок про ув'язнення – альтернативні види покарання; реалізація людських прав за умов оскарження рішення суду;4) ув'язнення в одній із установ пенітенціарної системи; реалізація прав людини в умовах ізоляції від суспільства, родини;5) амністія;6) підготовка до повернення з місць позбавлення волі;7) соціальна адаптація людей, які повернулись з місць позбавлення волі	<ol style="list-style-type: none">1. Безправність ув'язнених.2. Злиденність ув'язнених.3. Дискримінація ув'язнених.4. Каткування ув'язнених.5. Ізоляція та втрата соціальних навиків ув'язнених.6. Хвороби та суїцидальна поведінка ув'язнених.7. Сегрегація та бездомність ув'язнених після повернення з місць позбавлення волі.

Зазначені нумерації у варіантах вибору – умовність. Все інше – реальність: *будь-яка група людей, ізольована від суспільства, є вразливою, оскільки там можливе порушення прав людини!*

До медіасюжету. Працюючи над будь-якими медіатемами в сфері пенітенціарної системи, пам'ятайте: існує великий пласт інформації, яку дуже важко перевірити; інколи потрібні місяці рутинної роботи, щоб мати доведені факти.

Примітка перша. Ми не розглядаємо питання життєдіяльності ще однієї частини людей, яких засуджено на різні терміни *без позбавлення волі* (умовно). За таким

Поділом, відповідно до рішень суду, маємо (1) засуджених без позбавлення волі та (2) засуджених до позбавлення волі, життя яких можна визначати як *життя ув'язнених, життя людей, які перебувають у місцях позбавлення волі, життя за ґратами ...*

Примітка друга. Ми свідомо мало уваги приділили фактам позитивної взаємодії секторів бізнесу, спільнот, різних інституцій та закладів пенітенціарної системи щодо вирішення соціальних проблем ув'язнених, мотивуючи своє мислення такою аргументацією: *по-перше, позитивний досвід є великим, але він більше відображає складові людської солідарності в суспільстві, ніж причини та шляхи вирішення соціальних проблем ув'язнених (до прикладу: відомий фестиваль-естафета «Червона калина»; концерти та вистави; наповнення бібліотек та навіть факт проведення автобусних екскурсій для вихованців однієї із виховних колоній); по-друге, діяльність громадських, благодійних, релігійних, бізнес-інституцій в пенітенціарній та постпенітенціарній сферах не є багаторічною, стабільною та послідовною: тут потрібно окремо розглядати тенденції та питання вдосконалення роботи «недержавних» інституцій на теренах історії незалежної України.*

*До медіасюжету. Засуджена людина: ув'язнена особа для відбування терміну, який визначено в судовому рішенні, або не ув'язнена, якщо суд прийняв рішення «не позбавляти людини волі». Це дві основні групи людей, які визначаються виключно судовим рішенням. **Воля і справедливість** рішення суду – це тільки очевидні ознаки. Зосереджуємо увагу на тих із них, кого засуджено і ув'язнено. Перше медіазапитання: «А на що засуджено?»... «На позбавлення волі», - так каже законне судове рішення ім'ям України. Друге медіазапитання: «Позбавлення волі: а що обмежується?»... Людину позбавили свободи пересування? Чи загалом свободи (до прикладу: спілкування з родиною, творчої діяльності, освіти, релігійних відправ...)? Зрештою, чому позбавлення волі позбавляє людину людських умов існування? Чітка відповідь на різні медіазапитання: ув'язнення – **це несвобода!***

Ув'язнення – це несвобода! Покоління, кому п'ятдесят, пам'ятає, що змалку «тюрмою» лякали. В той же час «бабця Марія розповідала про інший страх: будь-якої миті могли прийти і забрати... так сталося із твоїм дідусям. Ніхто в селі не говорив про те, що він «злочинець чи незлочинець», ніхто не вживав понять «справедливо – несправедливо»...тільки сексоти мовчали та обходили двір десятою дорогою. Всі знали одне: забрали, далі в'язниця або табір, а там «політичні» або «уголовники»...Ми ж тільки чекали вісточки..., а отримали лише один лист – про смерть діда». Історія ГУЛАГів прописана, навіть увійшла через оповідання, повісті, поеми та романи до програм вивчення сучасної літератури ХХ століття.

Потреба «*не принижувати людську гідність*», «*не дискредитувати людину*», «*не обмежувати людські права*» і зараз перебуває в українському суспільстві під тиском різних ідеологічних чинників та політичних «доцільностей». Власне, зазначене має спонукати медіапрацівників **до цілеспрямованого впливу на формування громадської думки щодо позитивних змін із захисту прав людини в Україні** [8]. Іншого не дано.

Інше продукує політична еліта, на свій «розум» трактуючи норми міжнародного та конституційного права в Україні. Так лідер українських комуністів майже щорічно «жваво» закликає «відновити в Україні смертну кару», бо «матері повинні не боятися за своїх дітей, коли відпускають їх на вулицю», зростання злочинів «становило 15%», «кожен третій злочин не розкритий». При цьому «злочини скоювали: неповнолітні - 10% , безробітні - 28% і люди у стані алкогольного сп'яніння - 10%» та, «за даними Державної судової адміністрації, за роки незалежності в Україні було скоєно більш як 70 тисяч замахів і вбивств на замовлення» [50]. Як каже вітчизняна армія чиновників, стимулюючи страшну «радянську догму»: нема людини – нема проблеми.

Сучасне покоління ніби і не виховується у страху перед тюрмою. Та виникає чи то від чиновницького свавілля, чи то від втрачених доміант людської солідарності якийсь «новий страх», тепер перед людьми ув'язненими, а чому? Чому знову і знову повторюються радянські тенденції щодо «політичної доцільності»? Чому так часто і небагатослівно тема ув'язнених знову перетинається з темами політики, власної еліти, ізоляції людини - ізоляції держави як в сталінські часи? Можливо, ув'язнити одного, щоб інша сотня боялась? Сучасним медіапрацівникам потрібно збагнути велику істину: в Україні велика кількість громадян перебуває в закладах, установах «неволі», і це перша передумова коректного та виваженого медіамислення щодо людей ув'язнених як вразливої соціальної групи.

До медіадіяльності. Опитування доброї сотні молодих медіапрацівників дозволило представити такі медіапозиції: по-перше, це погляди на ув'язнених як на злочинців, а не людей; погляди підкріплені розумінням «суворого покарання» (а не справедливого); по-друге, це погляди на ув'язнених як суб'єкт жалю, співучасті...; по-третє, це погляди захисту прав людей та розуміння, що їх медіапогляди не подобаються офіційній владі; по-четверте, це «ніякі» за ознаками погляди, коли рушійним є пошук сенсації, доступу до в'язниці, висвітлення тюремної субкультури, смакування міфів про тюремну романтику...

Такі різні ми отримуємо і медіапродукти. Особливість тільки в тому, що це продукти для масової аудиторії, продукти не про архітектуру тюремних дворів, а про архітектоніку різних, чужих, людських доль.

Кожен 45-ий українець «сидить»...

Близько мільйона осіб в Україні утримується в «місцях несвободи» [18]. Як зазначають експерти, «місцями несвобод» є не тільки установи пенітенціарної системи та міліції, а також заклади Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, Міністерства соціальної політики та ін. Таким чином, «місцем несвободи» визнається не тільки тюрма або ізолятор, а й психоневрологічний інтернат, психіатрична лікарня, будинок дитини, школа-інтернат, пункт тримання мігрантів і навіть військова частина. Ані відомства, ані міністерства, за якими закріплені ці місця, не здатні дати точні цифри на кожну секунду, на кожну годину часу. Загалом, за оцінками правозахисників, **в Україні близько 5400 різного роду місць несвободи** (для довідки: радянський ГУЛАГ на середину 1940-х налічував всього кілька сотень таборів, ізоляторів, виправно-трудова колоній тощо). Щороку у «місцях несвобод» перебувають 80-90 тис. дітей (а це 8-10% від загальної кількості «невільних»), 150-155 тис. осіб утримуються у закладах пенітенціарної служби (а це 18-22% від загальної кількості «невільних»).

На утримання таких закладів держава витрачає значні бюджетні кошти. Крім того, люди не мають доступу до медичної та юридичної допомоги, інформації, належних програм реабілітації, адаптації та соціалізації. Громадська увага до цих місць, громадський контроль за цими місцями набагато нижчий, бо вважається, що за ними

контролюючу роль виконує сама держава. Але частіше, як показує дослідження, це зводиться до формальних відвідувань прокуратурою чи іншими службами, в яких всі давно один одного знають, і часто те, як поведуться з людьми в цих місцях, залишається повністю на розсуд керівника закладу/установи.

До медіасюжету. З одного боку, наявність великої кількості «закладів несвободи» (тотальних закладів; закладів сегрегації тощо) в Україні – це чіткий індикатор оцінки сучасної владної політики як політики, що не відповідає ідеології людських прав та нормалізації вирішення будь-якого людського питання без ізоляції. З іншого боку, європейські стандарти нормалізації та деінституціалізації впроваджувались відразу після завершення Другої світової війни. Ми ж тільки-тільки за гроші міжнародних грантів намагаємось популяризувати, створювати ті ж самі прийомні сім'ї – на противагу інтернатам; ті ж самі центри реінтеграції бездомних – на противагу ігноруванню бездомних як людей, ті ж самі ...Перелік, на жаль, не є таким великим. Пам'ятайте про це.

Ув'язнення та права людини. Низка міжнародних правових актів, ратифікованих Україною, вимагають створення системи регулярних і незалежних моніторингових візитів до місць вимушеного перебування людей під опікою або контролем держави. Так 21 липня 2006 року відбулася ратифікація Україною Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, які принижують гідність, видів поводження і покарання (ОПСАТ). Ця подія зумовлює створення в державі національних превентивних механізмів (НПМ), тобто системи організацій та здійснення відвідувань місць несвободи. Стаціонарні установи, де люди перебувають під опікою держави і позбавлені свободи або частково обмежені у ній, повинні розглядатися саме як об'єкти роботи НПМ, тобто **моніторитися на предмет дотримання прав осіб, які там утримуються.**

До медіасюжету. Медійна мова про ув'язнених, з одного боку, - це втручання в український державний, на жаль, монолог про «заклади несвободи»; з іншого боку, це відкритий намір за будь-яких умов відтворити хоча б дух суспільного діалогу. Хоча українська держава в юридичному сенсі і ратифікувала Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, які принижують гідність, видів поводження і покарання, завдання в тому, щоб привернути увагу і суспільства, і державних органів до того, що повинна існувати чітка система контролю за такими місцями, яка буде включати не тільки держконтроль, коли держава контролює саму себе, а й громадський контроль, що надасть цьому контролю високий ступінь об'єктивності, а людям в «закладах несвободи» реальні гарантії бути почутими, бути зрозумілими, бути людьми з правами та майбутнім! Проста логіка медіароздумів: воля – рішення суду – ув'язнення – заклади несвободи – права людини – воля.

Воля – рішення суду – ув'язнення – заклади несвободи – права людини – воля: людина не народжується злочинцем, але вона не народжується також із задалегідь заданими позитивними якостями (інакше не було б потреби у вихованні). Власне людські риси, її особистість формуються саме тому, що з моменту народження вона є не просто біологічною істотою, **а суспільною особистістю.** Ця суспільна, специфічно людська сутність є наслідком соціалізації, завдяки якій людина набуває тих чи інших конкретних якостей та властивостей, що визначають її поведінку у суспільстві. Міжнародне співтовариство вже давно приділяє пильну увагу захисту та дотриманню прав людини.

Найбільш важливими документами тут є: Загальна декларація прав людини (1948 р.; Конвенція про захист прав людини та основних свобод (ратифіковано Україною в 1997 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ратифіковано Українською РСР в 1973 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ратифіковано Українською РСР в 1978 р.); Європейська соціальна хартія (переглянута в 1996 р.; ратифіковано Україною в 2006 р.); Загальна декларація про геном людини та права людини (прийнята 1997 р.); Конвенція про права дитини (1989 р.; ратифіковано Україною в 1991 р.); Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, які принижують гідність, видів поводження і покарання (ратифіковано із застереженнями в 1987 р.).

До медіасюжету. Ставлення до держави та суспільства залежить від того, як держава ставиться до людей, що перебувають в «неволі». Це не якісь «західні правила», це загальноприйняті правила – права людини.

Стосовно європейських стандартів... Один відомий швейцарський експерт зауважив українцям, які і по нині скептично ставляться до тем прав людини що у в'язницях Європи життя вимірюється трьома аргументами:

- по-перше, в європейських в'язницях не завдають страждань, у людей є майже все, крім свободи; головна мета в'язниці – підготувати людину до нормального співіснування на свободі;

- по-друге, в європейських країнах ніхто не ув'язнює неповнолітніх, найгірше рішення – це рішення про ізоляцію від суспільства дітей;

- по-третє, в'язниці для людей з інвалідністю – це приклад максимальної безбар'єрності для будь-якого міста чи селища.

Запитання до медіапрацівника: чому наш експерт ще нескоро зможе презентувати подібні три аргументи?

Українська держава, яка ратифікувала вищенаведені міжнародні норми,

визнає

гідність - як властиву рису всіх членів людської сім'ї та *рівні і невід'ємні права* – основою свободи, справедливості і загального миру, *ідеал вільної особи*, вільної від страху та нужди, дискримінації, насилля, катувань..., що можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними та політичними правами;

зобов'язана

заохочувати загальне поважання і додержання прав і свобод людини, беручи до уваги те, що кожна окрема людина, маючи обов'язки щодо інших людей і того колективу, до якого вона належить, повинна добиватися заохочення і додержання прав.

Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (прийнятий резолюцією 57/199 Генеральної Асамблеї від 18 грудня 2002 року) у *статті 1* обумовлює, що має на меті створення системи регулярних відвідувань, які здійснюються незалежними міжнародними та національними органами, місць, де перебувають позбавлені волі особи, з метою запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження і покарання.

*До медіасюжету. **Не вживайте:** «зек», «зона» – це атрибути, символи субкультури, яку не потрібно підтримувати, бо вони принижують гідність людини. **Вживайте:** «колонія»; «місце позбавлення волі» або «перебування в місцях позбавлення волі»; «життя за ґратами» і таке інше. **Не вживайте:** «в'язень» – це*

*тільки стимулює рефлексію людини до звинувачення у своїх проблемах «третього», тільки не себе. **Вживайте:** «людина, яка перебуває в місцях позбавлення волі»; «утримується під вартою» тощо.*

До питання нормативної компетентності медіапрацівників у сфері проблем ув'язнених.

По-перше, Україна посідає четверте місце за кількістю справ, що розглядаються Європейським судом з прав людини. Про це йдеться у щорічному звіті про результати діяльності Урядового уповноваженого України у справах Європейського суду з прав людини. Зазначається також, що справи проти України, які розглядаються в Євросуді, становлять 7,5% від загальної кількості справ [14]. Більше справ до Євросуду надійшло лише з Росії, Туреччини та Румунії. Якщо 2010-го з України до Європейського суду з прав людини передали 19 950 заяв, то 2011-го – вже 23 750. Причому, як свідчить звіт урядового уповноваженого з питань Європейського суду з прав людини за 2010 рік, значну частину звернень становлять скарги на порушення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод під час утримання під вартою, починаючи від обмежень листування ув'язнених і закінчуючи тортурами в СІЗО та відмовою в наданні медичної допомоги.

Ситуація з лікарським обслуговуванням по той бік колючого дроту, за даними правозахисників, особливо критична: у Лук'янівському СІЗО на 3 тис. ув'язнених у медичній частині лише 42 ліжко-місця. Є інформація, що перебування в медчастині можуть собі дозволити лише ті, хто має «грів», тобто матеріальну й фінансову допомогу з волі. Забезпечити ефективне лікування всіх підозрюваних система неспроможна. Як наслідок – різке зростання смертності у виправних установах. Якщо 2009 року померла 761 особа, 2010-го – 808, то лише за півроку 2011-го цифра сягнула 601 ув'язненого. Ненадання медичної допомоги також можна кваліфікувати як тортури щодо підозрюваних і засуджених. Крім того, ув'язненим повністю недоступні послуги нотаріусів, суттєво обмежена доступність до послуг соціальних служб тощо.

Згідно зі ст. 11 Закону «Про попереднє ув'язнення», норма площі в камері СІЗО для однієї, взятої під варту особи, не може бути меншою, ніж 2,5 м², а для вагітної жінки або такої, що має при собі дитину, – 4, 5 м² (у колоніях – дещо вища: перед завершенням своєї президентської каденції Віктор Ющенко підписав закон, яким збільшив її від 3 до 4 м²). Згідно з рекомендаційними стандартами ООН, норма утримання під вартою під час досудового слідства має становити не менш ніж 4 м². Проте й положення закону про 2, 5 м² в СІЗО на одну особу часто не виконується, зважаючи на переповнення в окремих регіонах. У Києві, за норми 2850 місць у СІЗО, утримують на 1058 в'язнів (тобто на 37%) більше, у СІЗО Донецька на 1970 місць реально перебувають 2898 осіб. Але проблема не лише у браку належної кількості «місць ув'язнення». Утримання під вартою, у СІЗО у практиці правоохоронців – це не стільки запобіжний захід, скільки метод тиску, констатують правозахисники. Слідчому дуже зручно тримати підозрюваного в СІЗО, бо він завжди «під рукою», з людини, яка перебуває в «прес-хаті», значно легше «вибити» свідчення, «повісити» на неї справу. Показовими є цифри звільнених із СІЗО: у 2010 році випустили на свободу 14 412 осіб (22, 3%), з них 5942 – у зв'язку з тим, що суди виносили покарання, які не пов'язані з позбавленням волі, 2540- бо змінювали запобіжний захід на м'якший. Фактично майже 8, 5 тис. могли б перебувати не у в'язницях, а на підписці про невиїзд. У СІЗО також намагаються активно «виховувати» й «політичних». На сьогодні можна говорити про більш ніж 30 політв'язнів нової України, на яких серйозно тиснули у слідчих ізоляторах.

Чи не найбільшою проблемою української пенітенціарної системи правозахисники називають те, що вона не працює над профілактикою кримінальних рецидивів. На

сьогодні 51, 9% українських в'язнів (близько 56, 1 тис. осіб) раніше вже відбували покарання. У 2010 році ситуація ще дужче погіршилася, 55% засуджених 2010-го – це особи, які вже мали судимість.

Правозахисники сигналізують про вкрай тривожні тенденції і в кадровому забезпеченні пенітенціарних установ, його низький кваліфікаційний рівень. І це закономірно: плинність кадрів у системі виконання покарань становить близько 30%, що є дуже високим показником як для служби, яка потребує фахівців із психологічною підготовкою та багаторічним досвідом роботи. До засуджених, які протестують і скаржаться, застосовуватимуть каральні заходи. В правозахисних організаціях не стомлюються констатувати суттєвий рівень корупції, яка існує серед персоналу в'язниці, «зокрема, при застосуванні умовно-дострокового звільнення». Випадки викриття хабарників почастишали, але на загальний рівень корумпованості персоналу це, на жаль, не впливає.

По-друге, медіапрацівникам потрібно знати основні вимоги Кримінального кодексу України. Кримінальний кодекс України (КК) [22] має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

По-третє, медіапрацівникам потрібно знати основні положення Кримінально-процесуального кодексу України (КПК) [24]. Призначенням Кримінально-процесуального кодексу України є визначення порядку провадження у кримінальних справах. Завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний. Наразі (перша половина 2012) в Україні відбувається прийняття нового тексту Кримінально-процесуального кодексу. Співголова Харківської правоохоронної групи Євген Захаров вважає ухвалення Кримінально-процесуального кодексу *пародією на законотворчу роботу*. На думку правоохоронця, новий Кримінально-процесуальний кодекс дозволить зменшити кількість ув'язнених у СІЗО. «КПК частково вирішує одну болючу проблему – кількість населення СІЗО має зменшитися на 30 відсотків. Судді тепер зможуть застосовувати такий запобіжний захід, як домашній арешт. Але потрібно змінити усю систему кримінальної юстиції, удосконалити законодавство щодо попереднього слідства і ув'язнення. Однак поспішність, з якою приймали Кодекс, вказує на те, що влада не хоче кардинальних змін у цій сфері», - підсумовує Євген Захаров [53].

По-четверте, медіапрацівникам потрібно знати основні положення Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК) [23]. Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими. Завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за

виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними.

Аби бути компетентним у відображенні різного роду проблем, пов'язаних із життям ув'язнених, медіапрацівникові варто розуміти і усвідомлювати ключові поняття, такі, як позбавлення волі, арешт, вирок, режим, амністія, соціальна адаптація тощо.

Позбавлення волі – це найсуворіший вид покарання з числа перерахованих у Кримінальному кодексі України. Позбавлення волі передбачає ізоляцію засудженого від суспільства на певний строк з переміщенням його в спеціалізовану установу визначеного виду. Позбавлення волі як вид покарання за здійснення злочинів, які представляють підвищену суспільну небезпеку. Правовий статус осіб, що підлягають згідно вирокам суду позбавленню волі, характеризується тим, що вони позбавляються права вільного переміщення, обмежуються в праві розпоряджатися своїм часом, спілкуватися з рідними і близькими, вибирати вид трудової діяльності й одночасно суворо регламентується час їхньої роботи і відпочинку.

Слідчий ізолятор (СІЗО) — пенітенціарна установа, яка призначена для утримування осіб, щодо яких було обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту на будь-якій стадії кримінального судочинства (до судового процесу, після вироку до направлення в виправний центр чи колонію), крім військовослужбовців, які утримуються на гауптвахті.

Взяття під варту (попереднє ув'язнення, арешт) – запобіжний захід, який полягає в позбавленні волі особи на час дізнання, досудового слідства, провадження справи в суді першої інстанції (зокрема, в перервах між судовими засіданнями), звернення вироку до виконання після його постановки (а так само на час апеляційного розгляду справи). Винести постанову чи ухвалу про застосування даного запобіжного заходу вправі лише суд.

Строки тримання під вартою. Тримання під вартою не повинно тривати більше двох місяців. Але в разі, коли у цей строк закінчити досудове слідство неможливо, а підстав для зміни запобіжного заходу немає, термін арешту може бути продовжений.

Тримання. Заарештовані тримаються у слідчих ізоляторах, військовослужбовці – на гауптвахтах; у виняткових випадках – в ізоляторах тимчасового тримання. Забезпечення порядку тримання в цих установах покладається на адміністрацію цих установ. Особи, щодо яких обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою, підлягають обшуку, медичному огляду, дактилоскопуванню, фотографуванню; речі, які є при них, передачі та посилки на їх ім'я підлягають огляду, а листи – перегляду. Заарештованим забороняється мати при собі цінні речі та гроші. Основними вимогами до режиму тримання осіб під вартою є нагляд за ними та роздільне тримання. Тримають окремо: чоловіків і жінок; неповнолітніх і дорослих; лише у виняткових випадках у камері можуть бути один або два дорослих, обвинувачених у злочинах невеликої чи середньої тяжкості, які вперше притягаються до кримінальної відповідальності; співробітників кадрового складу розвідувальних органів України; осіб, які вперше притягаються до відповідальності та осіб, які вже відбували кримінальне покарання; осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі та осіб, які не відбували це покарання; осіб, які обвинувачуються у вчиненні тяжких або особливо тяжких злочинів; осіб, які обвинувачуються у злочинах, передбачених статтями 109 — 114 Кримінального кодексу (проти основ національної безпеки); осіб, які раніше працювали в правоохоронних органах (міліція, Збройні Сили України, служба безпеки, юстиції, кримінально-виконавча служба України, суд); вже засуджених; іноземців та осіб без громадянства; осіб, підозрюваних/обвинувачених у таких злочинах: порушення угоди про працю, порушення умов участі у страйку,

невиплата пенсії, стипендії, зарплати, порушення авторського права, суміжних прав, патентного права, злочини у сфері господарської діяльності (крім незаконних дій із підробленими грошима, лотерейними білетами, іншими паперами); осіб, засуджених до довічного позбавлення волі та осіб, засуджених до позбавлення волі на строк; обвинувачених/підозрюваних по одній і тій самій справі.

Порядок розміщення засуджених у місцях лікування встановлюється окремо. *Заарештовані мають право:* (1) на захист своїх прав і інтересів; (2) ознайомлюватися з правилами тримання під вартою; (3) на щоденну прогулянку тривалістю 1 година (для вагітних жінок, жінок із дітьми, неповнолітніх — 2 години); (4) одержувати передачі, посылки, гроші; (5) купувати предмети першої необхідності та продукти харчування на суму не більше 1 мінімального розміру зарплати на місяць та без обмежень письмове приладдя, газети та книги; (6) користуватися власним одягом та взуттям, мати при собі записи стосовно кримінальної справи; користуватися переданими телевізорами, настільними іграми, книгами та газетами; (7) виконувати релігійні обряди; (8) на 8-годинний сон у нічний час, який не може бути перервано слідчими діями, крім невідкладних випадків; (9) жінки можуть мати дітей до 3-х років; молоді заарештовані (14 — 35 років) мають право на отримання соціально-психологічної допомоги; (10) звертатися зі скаргами до Європейського суду з прав людини та інших органів міжнародних організацій. *Заарештовані зобов'язані:* дотримуватися порядку у місці попереднього ув'язнення; дотримуватися санітарно-гігієнічних правил, мати охайний вигляд, підтримувати чистоту в камері; ввічливо ставитися до адміністрації місць попереднього ув'язнення; бережливо ставитися до майна.

Побачення. Адміністрація місця попереднього ув'язнення може лише з письмового дозволу органу дізнання, слідчого чи суду, в провадженні яких знаходиться справа, дозволити побачення з близькими родичами один раз на місяць тривалістю від однієї до чотирьох годин. Іноземцям під вартою - побачення з представниками посольств та консульств за погодженням із відповідним слідчим, органом дізнання чи судом та Міністерством закордонних справ України. Побачення проводиться під наглядом адміністрації місця попереднього ув'язнення. В разі порушення правил проведення побачення воно достроково припиняється. Побачення з захисником надаються без жодних обмежень.

Листи та скарги. Особи під вартою можуть листуватися з родичами та іншими громадянами з письмового дозволу органу особи чи органу досудового розслідування. Скарги, заяви, клопотання, листи переглядає адміністрація місця попереднього ув'язнення. Скарги на дії особи, яка проводить дізнання, або слідчого надсилаються прокурору, а скарги на дії прокурора — прокуророві вищої інстанції не пізніше трьох діб. Оскарження вироку суду надсилається протягом 24 годин з часу подання до апеляційного суду. Інші скарги, заяви, клопотання і листи, пов'язані з провадженням у кримінальній справі, надсилаються адміністрацією до органів, що провадять цю справу протягом трьох днів, а ті, що не пов'язані зі справою, розглядаються адміністрацією місця попереднього ув'язнення. З відповідями на ці скарги/заяви/клопотання/листи адміністрація ознайомлює заарештованих під розписку, яка додається до особистої справи особи. Кореспонденція, яку взяті під варту особи адресують Європейському суду з прав людини, іншим міжнародним організаціям або своєму захиснику у справі, а також кореспонденція у відповідь, перегляду не підлягає.

Під заставою як видом запобіжного заходу розуміється внесення на спеціальний рахунок, визначений у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України, підозрюваним, обвинуваченим чи підсудним грошей чи інших матеріальних цінностей для забезпечення належної поведінки, виконання зобов'язання не відлучатися з місця

постійного проживання чи тимчасового перебування і явки особи за викликом до органу розслідування або суду. Розмір застави встановлюється судом.

Помилування здійснюється у разі звернення засудженого з клопотанням про помилування, а порядок здійснення помилування затверджується Президентом України. Документи готуються у спеціальному підрозділі Адміністрації Президента та передаються *Комісії при Президентові з питань помилування* (далі Комісія). Комісія розглядає подані документи та вносить пропозиції Президентові. А Президент видає указ про помилування особи (осіб). Помилування – це прерогатива Президента, тому не викликає подиву, що Президент Янукович затвердив нове положення про помилування та новий склад Комісії з питань помилування.

Амністія. Амністія засуджених проводиться відповідно до прийняття відповідного закону. Так протягом липня-жовтня 2011 року в Україні проводилась *чергова амністія* засуджених осіб відповідно до Закону України «Про амністію у 2011 році» [39]. Варто зауважити, що амністія стосувалася як осіб, які відбували покарання в місцях позбавлення волі, так і осіб, які отримали покарання, що не пов'язані з позбавленням волі, то і результати наведені окремо по цих двох групах. З першої групи - осіб, які відбували покарання у місцях позбавлення волі – підпадала під амністію 4571 особа. З них було відмовлено у застосуванні амністії 532 особам. Звільнено з виправних колоній 2869 осіб, з виправних центрів звільнено 348 осіб, з виховних колоній - 91 особа. Крім того, зі слідчих ізоляторів звільнено 230 осіб. Скорочено термін покарання 501 особі. На жаль, інформації про те, скільки осіб відмовились від амністії, відомство не надає. Щодо другої групи осіб дані наступні. Підпадало під амністію осіб, які засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та щодо яких покарання здійснює кримінально-виконавча інспекція, 14155 осіб. Застосовано амністію щодо 13107 осіб, решті - 1048 особам - у застосуванні амністії відмовлено. Відповідно до чергового закону про амністію, місцеві та регіональні органи влади зобов'язані розробити програми сприяння особам, яких звільнено за амністією, виконати комплекс заходів та інформувати центральні органи влади, населення про результативність застосування амністії. Однак медіапрацівникам доведеться стикатись з двома системними труднощами на місцевому рівні: по-перше, пошук інституції, яка здійснює координацію роботи щодо осіб, яких звільнено за амністією; по-друге, отримання поточної інформації щодо взаємодії та якості, результативності вирішення життєвих питань людей, які, в тому числі, перебували за ґратами.

Спостережні комісії. Кабінет Міністрів України привів у відповідальність до вимог чинного законодавства власну постанову від 1 квітня 2004 року про затвердження положення про спостережні комісії. Зокрема, постанову узгоджено з положеннями Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» [41]. Зокрема, новою редакцією Положення про спостережні комісії визначено склад та чіткий порядок утворення спостережних комісій. Крім того, відповідно до внесених змін членам спостережних комісій надано право відвідувати установи виконання покарань без спеціальних дозволів. Змінами до постанови встановлено також обов'язок для спостережних комісій щодо інформування громадськості через засоби масової інформації про результати своєї роботи та про стан дотримання прав людини, основоположних свобод і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань тощо. Мета внесених змін (як наголошує Міністерство юстиції України) – вдосконалення організації громадського контролю за дотриманням прав людини, основоположних свобод і законних інтересів засуджених та осіб, звільнених від відбування покарання. Крім того, практична реалізація нових положень має сприяти забезпеченню процесу виправлення і ресоціалізації засуджених та створенню належних умов для їх тримання з боку органів та

установ виконання покарань. Але запровадження зазначених змін аж ніяк не дає можливості державі звітувати про створення і запровадження національного превентивного механізму по запобіганню катувань.

Порада медіапрацівникові. У цьому розділі окреслені загальні питання, які варто знати журналістові, аби компетентно працювати із джерелами інформації, що стосуються ув'язнених чи людей, котрі мають конфлікти із законом. Однак пишучи про права та обов'язки громадянина, про злочини і покарання, медіапрацівник, не будучи фахівцем з питань права, не може обминути часто складних правових колізій, у яких іноді важко розібратися навіть дипломованим у цій галузі спеціалістам. Як і в інших питаннях, журналіст повинен мати певний багаж знань, взаємодіяти з експертами, бути особливо обережним у власних судженнях, коли заходить мова про людські долі, розуміти можливості та межі втручання у діяльність відповідних державних інституцій. Юристи часто та небезпідставно нарікають на правову некомпетентність медіапрацівників. **Рекомендуємо активно та систематично використовувати матеріали , методичні рекомендації проекту «Підтримка пенітенціарної реформи в Україні». [33]**

Реформування пенітенціарної системи в Україні.

Погляд правозахисної організації [35]. На сьогодні очевидно, що Україна потребує реформування пенітенціарної системи. Насамперед має бути переглянута нормативна база щодо ведення досудового слідства й утримання підозрюваних під вартою. Повинні бути встановлені чіткі імперативні критерії, які дають змогу встановити міру запобіжного заходу щодо підозрюваного. Крім того, потребують негайного впровадження ідеї щодо використання електронних браслетів, мікрочипів, інших новітніх технологій стеження за місцем перебування підозрюваних. Такі позиції є у проекті нового Кримінально-процесуального кодексу, але було б логічніше не чекати нового кодексу, а вже нині вносити зміни до старого. З одного боку, за приблизними підрахунками, це дозволить зекономити держбюджету принаймні 1 млн. грн. за день, із другого – тисячі підозрюваних уникнуть «вибивання» свідчень і тортур. Зрештою, це дасть змогу забезпечити у виправних установах 4 м² на підозрюваного. Ще одним напрямком реформування мають стати кардинальні зміни в кадровому забезпеченні пенітенціарних установ. Зокрема, це стосується зміни підходів у доборі та мотивації персоналу СІЗО, виправних колоній. Замість того, щоб створювати армію 35-річних пенсіонерів, а саме це є основним стимулом для тих, хто йде працювати в пенітенціарну систему, значно ефективніше створити кар'єрну систему проходження служби у виправних закладах із відповідним соціальним пакетом, заробітною платою тощо.

Тим, хто повертається на волю, необхідно створити умови, щоб вони максимально соціалізувалися. Для цього, зокрема, слід дати можливість ув'язненим заробляти у місцях позбавлення волі реальні гроші; за необхідності в місцях ув'язнення давати робітничу професію (наприклад, в одній із жіночих колоній Росії ув'язнені пишуть комп'ютерні програми й на волю виходять спеціалістами); надавати правову допомогу тим, хто повертається на волю (реєстрація за місцем проживання, судові оскарження про позбавлення власності тощо). І, звичайно ж, необхідним є посилення громадського контролю. Наразі ж усе відбувається навпаки, а деякі чиновники паразитують на «реформі» пенітенціарної системи. Рахункова палата, провівши перевірку використання бюджетних коштів за Держпрограмою поліпшення умов утримання засуджених та осіб, що тримаються під вартою, виявила неефективність витрачання грошей за 2006–2010 роки на суму 130 млн. грн. У громадській організації «Донецький меморіал» відзначають, що із

23 рекомендацій, які рік тому були донесені до державних інституцій, що стосуються діяльності установ виконання покарань, бодай частково виконуються лише вісім. Відсутні суттєві позитивні зміни як у сфері ухвалення відомчих документів, так і на рівні загального законодавства. Права засуджених далі порушують як на рівні загальних умов утримання, так і в поводженні персоналу, котрий вимагає від позбавлених волі абсолютної покори.

Позиція Міністерства юстиції України [57]. Першочерговими та основними пріоритетними напрямами державної політики у цій сфері є вирішення таких проблем:

- приведення умов тримання ув'язнених у слідчих ізоляторах та осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі до європейських стандартів;
- переповнення місць тримання ув'язнених та засуджених;
- зростання захворюваності на туберкульоз, ВІЛ-інфекцію та інші епідемічні хвороби серед ув'язнених та засуджених;
- недостатнє матеріально-технічне забезпечення органів та установ виконання покарань;
- запобігання вчиненню нових злочинів особами, взятими під варту, та які відбувають покарання, а також запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню з особами, які тримаються в установах виконання покарань;
- поліпшення роботи з кадрами кримінально-виконавчої служби, вдосконалення їхньої професійної підготовки.

Міністерством юстиції розроблено та подано на розгляд Кабінету Міністрів України *проект* «Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 року». Розпорядженням КМУ цей проект було схвалено у листопаді 2008 р., внесено зміни – у жовтні 2011 р. [44]. Зазначений проект спрямовано на подальше реформування кримінально-виконавчої служби України, вдосконалення діяльності установ виконання покарань шляхом створення умов для виправлення засуджених, здобуття ними освіти та набуття професії, їх соціальної адаптації в суспільстві, приведення умов тримання осіб, узятих під варту, та які відбувають покарання відповідно до вимог Європейських пенітенціарних правил, організацію діяльності кримінально-виконавчої інспекції на засадах пробації, підвищення престижу професії працівника кримінально-виконавчої служби.

Чи є реформа пенітенціарної системи в Україні? Пропозиції Міністерства юстиції, схвалена урядом концепція...понад 4 роки не затверджені Кабінетом Міністрів України: навіть формально вести мову про реформування пенітенціарної системи в Україні немає підстав! Цікавим є порівняння позицій правозахисників та урядових чиновників: перші пропонують конкретні, вимірювальні зміни; другі – «гарні політичні тези», які потребуватимуть не однієї сотні законодавчих змін. А час безупинно іде, а для ув'язнених це конкретний час несвободи.

Вимоги за Європейськими тюремними правилами до правообмежень осіб, які позбавлені волі: варто розуміти межі «мінімальності».

До медіасюжету. «Право (right) – надання людині блага або можливості. Людина наділена правами тільки в силу того, що вона – людина, належить роду людського. Права накладають на державу правові зобов'язання, коли вони кодифіковані в законі, міжнародних договорах, які ця держава ратифікувала. Захист прав людини є частиною міжнародного звичаєвого права».

Останнім часом все частіше можна почути та прочитати заклики, пропозиції щодо внесення змін до чинного кримінально-виконавчого законодавства. Як видається, це обумовлено кількома факторами: з одного боку, громадські організації, діяльність яких стосується кримінально-виконавчої сфери, постійно вказують на проблеми стосовно відповідності національного законодавства міжнародним стандартам, наприклад, на невідповідність норм Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК) Конституції України, особливо що стосується медичного, пенсійного забезпечення засуджених, права на працю в місцях позбавлення волі, права на судовий захист, громадського контролю та деякі ін. З іншого боку, Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [40] передбачає, що з метою усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого **Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ)** порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді (ст. 13 Закону). Наша держава має *inter alia* («серед інших речей») змінювати відповідне законодавство, яке стало причиною порушення **Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод** (далі – Конвенції).

Слід відзначити, що зосередження як державних структур, так і громадських організацій на усталеному, консервативному та «заїждженому» колі проблем, з одного боку, нібито має сприяти швидшому їх вирішенню (що, як показує практика, на жаль, не відбувається), проте, з іншого боку, це певним чином гальмує реформування інших досить важливих норм вітчизняного законодавства, що регулює процес виконання-відбування покарань. Разом з тим існують досить вагомні недоліки відповідного національного законодавства у світлі такого міжнародного стандарту, як **Європейські тюремні правила (ЄТП)** [60].

Еквівалентом терміну «обмеження» в українській науковій думці можна вважати термін «правообмеження», що є більш специфічним саме для вітчизняного кримінально-виконавчого права і означає сукупність тих позбавлень і страждань, яким піддаються засуджені до позбавлення волі. Хоча у вітчизняному законодавстві іноді використовується саме термін «обмеження», наприклад ч. 2 ст. 51, ч. 1 ст. 128 КВК.

По суті, вимоги ЄТП зводяться до того, щоб обмеження, які накладаються на позбавлених волі, були обґрунтованими. Однак підхід до такого обґрунтування, що міститься у ЄТП, відрізняється від підходу Конвенції. При детальному розгляді ЄТП можна відзначити велику кількість правил, які прямо чи опосередковано встановлюють вимоги до правообмежень засуджених. Серед так званих базових принципів ЄТП варто виділити такі: збереження прав особами, які позбавлені волі, мінімальності обмежень, пропорційності (або доцільності) обмежень для таких осіб. Перший принцип відображений у правилі 2: «Особа, позбавлена волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту». Другий та третій – у правилі 3: «Обмеження, які накладені на осіб, позбавлених їхньої волі, повинні бути мінімально необхідними і відповідними (або пропорційними) тій обґрунтованій меті, з якою вони накладені». Крім того, у правилі 5 вказано, що життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві. Закріплене правило містить у собі принцип, який нині відомий у Європі як принцип нормалізації. Нормалізація підкреслює необхідність наблизити умови в тюрмі до умов у відкритому суспільстві, що повинно полегшити повернення ув'язненого в суспільство [34].

Вказане знайшло своє відображення у ч. 2 статті 102 КВК: «Режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності», що, безумовно, є позитивною нормою, особливо якщо вона хоч у

майбутньому буде братись до уваги при встановленні тих чи інших правообмежень у законодавстві. На недотримання цієї норми раніше вже зверталась увага правозахисниками та науковцями [45].

Принцип нормалізації має безпосереднє відношення до обґрунтованості правообмежень, адже для того, щоб життя в ув'язненні максимально наблизилось до позитивних аспектів життя у суспільстві, необхідно, по-перше, щоб на засуджених накладалось якнайменше правообмежень, по-друге, ці обмеження повинні бути мінімальними. Таким чином забезпечення принципу нормалізації сприятиме і втіленню принципів мінімальності та доцільності право обмежень і навпаки.

Узагальнивши, *можна відзначити основну вимогу до правообмежень – мінімальність*. Напевно, найбільшою проблемою, що виникає при втіленні вимоги мінімальності правообмежень як у законодавстві, так і в правозастосуванні, є встановлення того, що ж є мінімальним правообмеженням. Великою мірою це пов'язано із відсутністю відповідних висновків експертів, наукового вивчення характеристики мінімальності як категорії ЄТП не тільки в Україні, а і за кордоном.

Однак це оцінювання не є перешкодою для того, щоб встановити невідповідність деяких норм КВК, які закріплюють правообмеження засуджених, вимозі мінімальності. Це стає можливим, якщо застосувати логічний метод «від протилежного». У будь-якому випадку мінімальні обмеження не є максимальними. І навпаки - максимальні обмеження, так само однозначно, не є мінімальними. Цей умовивід є застосовним, наприклад, до ч. 3 ст. 51, відповідно до якої засудженим до арешту забороняється побачення з родичами та іншими особами, за винятком адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги, особисто чи за дорученням юридичної особи; до абз. 1 ч. 11 ст. 134 КВК, згідно з яким під час тримання в дисциплінарному ізоляторі, карцері або приміщенні камерного типу (одиначній камері) засудженим забороняються побачення, придбання продуктів харчування і предметів першої потреби, одержання посилок (передач). Названі обмеження є максимальними, тому вони, безумовно, суперечать вимогам ЄТП. Додамо також, що повне обмеження контактів із зовнішнім світом суперечить і правилу 24.2 ЄТП, у відповідності з яким спілкування і відвідування можуть бути обмежені або поставлені під контроль, якщо це необхідно для розслідування, підтримки порядку та безпеки, попередження кримінальних злочинів і захисту жертв злочинів, але такі обмеження, включаючи спеціальні обмеження, які встановлюються судовим органом, повинні допускати мінімальний рівень спілкування. Це правило також можна вважати таким, що містить вимогу мінімальності до обмежень. Додатково у ньому вказуються цілі встановлення відповідних правообмежень, які, по суті, зводяться до того, щоб забезпечити безпеку людини і сприяння розслідуванню певних злочинів. Однак навіть якщо припустити, що такі цілі наявні стосовно засуджених до арешту, а також осіб, які відбувають дисциплінарні стягнення, то ця норма також порушується, адже мінімальний рівень спілкування не є забезпеченим. Отже, можна із впевненістю сказати, що названі положення національного кримінально-виконавчого законодавства виразно суперечать рекомендаціям ЄТП, причому іноді відразу кільком його положенням.

Навряд можна визнати мінімальними і такі обмеження: засудженим до арешту забороняється одержання посилок (передач) і бандеролей, за винятком посилок (передач), що містять предмети одягу за сезоном (ст. 51 КВК); самодіяльні організації серед засуджених до довічного позбавлення волі не створюються (ч. 4 ст. 151), що є максимальним обмеженням. На додаток, відповідно до ч. 2 ст. 151 на осіб, які відбувають довічне позбавлення волі, поширюються права і обов'язки засуджених до позбавлення волі, передбачені статтею 107 цього Кодексу, а отже, засуджені до довічного позбавлення волі мають право брати участь у самодіяльних організаціях (це право якраз передбачено статтею 107 КВК), проте для них такі організації, як було вказано, не створюються.

Також не можна визнати мінімальним і обмеження, що полягає у відсутності в осіб, які відбувають довічне позбавлення волі, можливості отримувати довгострокові побачення. Крім того, що це обмеження аж ніяк не є мінімальним, воно ще й порушує право на батьківство та материнство, до того ж не тільки ув'язненого, а і його партнера. Право на створення сім'ї безпосередньо закріплено у ст. 12 Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод. Право на материнство та батьківство – у статті 51 Конституції України, та, безпосередньо у ч. 1 ст. 49 і ч. 1 ст. 50 Сімейного кодексу України. Отже, дане обмеження суперечить Конвенції, ст. 51 Конституції України та ч. 1 ст. 49 і ч. 1 ст. 50 Сімейного кодексу України. І знову ж таки не дотримується ще одна рекомендація ЄТП, а саме: відвідування повинні бути організовані таким чином, щоб дати ув'язненим можливість максимально природно підтримувати і укріпляти сімейні відносини (24.4), адже навряд чи її можна дотриматись в умовах відсутності можливості довгострокового побачення. Крім того, більш короткі «подружні візити» можуть принижувати гідність обох партнерів.

Доцільно також згадати правило 24.1, у якому рекомендується максимально часто дозволяти ув'язненим спілкуватись по пошті, по телефону або за допомогою інших засобів спілкування зі своїми сім'ями, іншими особами і представниками зовнішніх організацій. Очевидно, що вимога максимально часто дозволяти спрямована на втілення того ж принципу мінімальності, що закріплений у 3 правилі ЄТП, так як вона зумовлює максимальне звуження правообмежень для ув'язнених. Разом з тим, у світлі цього правила необґрунтованим видається існування ч. 6 статті 51 КВК, яка передбачає, що засудженим до арешту право на телефонну розмову із близькими родичами може бути надано за виняткових обставин.

Окрім того, що існування в українському кримінально-виконавчому законодавстві норм, що містять правообмеження, які не відповідають міжнародним стандартам, спричиняє багато невідгідних для нашої держави та правової системи наслідків, існує й інша сторона медалі. У відомій в наукових колах книзі «Парадоксы тюрьмы» В.Хохряков вказував, що примус, який триває роками, не може не викликати протесту. Він підсилюється і тим, що ізоляція пов'язана з обмеженням в задоволенні ряду життєво важливих потреб, а деякі з них взагалі неможливо втілити. Як би глибоко людина не усвідомлювала, як би він не спрямовував свою свідомість на подолання протесту, незадоволення все одно виникає. *Жорстокість світу тюрми викликана не властивостями злочинців, а умовами життя у неволі... Ув'язнені, всупереч заборонам, на межі психічних можливостей стараються відтворити звичне середовище... Надмірна кількість правил і пов'язана з ними висока вірогідність порушень ставить ув'язнених в положення школярів-пустунів: їх завжди є за що покарати...* Нарешті, саме адміністрація установ виконання покарань буде уособлювати у собі всі ті обмеження, яким підлягають засуджені.

Висновки, до яких можна дійти, підтверджують необхідність законодавчих змін, які б врахували рекомендації Європейських тюремних правил. Подальше існування згаданих необґрунтованих норм КВК України в сучасному вигляді, безперечно, не підвищуватиме рівень дотримання цих норм як засудженими, так і адміністрацією, настроюватиме один проти одного цих суб'єктів, ще більше погіршуватиме рівень дотримання прав засуджених в Україні, який і без того не є належним на сьогодні. Також це створюватиме невинуватий та не обумовлений безпосередньо фактом ув'язнення додатковий психологічний тиск, що в подальшому після звільнення, викликавши звичку, безумовно, не допомагатиме особі повернутись до нормальної життєдіяльності в родині, громаді. [54]

Додатковою вимогою до українського законодавства є ратифікація та прийняття змін до чинних законів відповідно до вимог «Правил ООН, що стосуються жінок, яких

позбавлено волі або яких засуджено без позбавлення волі» (прийняті 21 грудня 2010 року Генеральною асамблеєю ООН, більш відомі як Бангкокські правила). [37]

До назви центрального органу виконавчої влади та меж наукових дискусій.
Державна пенітенціарна служба України (ДПтС України) [4] - центральний орган виконавчої влади України утворена відповідно до пункту 1 Указу Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» внаслідок реорганізації Державного департаменту України з питань виконання покарань. У відповідності з положеннями цього Указу та п. 13 Схеми організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади ДПтС України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра юстиції України. Відповідно до Указу Президента України від 6 квітня 2011 року №394/2011 було прийнято Положення про Державну пенітенціарну службу України.

Державна пенітенціарна служба України забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання покарань; виконує правозастосовні та правоохоронні функції; спрямовує, координує та контролює діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України. Персонал Державної пенітенціарної служби України складає понад 47тисяч чоловік, з яких понад 35 тисяч – атестований склад. Відомча газета – «Закон і обов'язок» [11].

Прийняття зазначених документів обумовило дискусію з приводу того, яка ж саме управлінська структура має відповідати за виконання покарань в Україні, особливо зважаючи на досить суперечливі положення Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (2005). Так у згаданому вище Законі зазначається, що на Державну кримінально-виконавчу службу України покладається завдання щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Крім того, Закон вказує, що Державна кримінально-виконавча служба України складається з центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань зі спеціальним статусом, його територіальних органів управління, кримінально-виконавчої інспекції, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, підприємств установ виконання покарань, інших підприємств, установ і організацій [42]. Отже, зараз склалася ситуація, коли в межах кримінально-виконавчої системи, визначеної законодавством, створюється державний орган виконавчої влади у сфері виконання покарань, який законодавством не передбачений [6]. Створення ДПтС як центрального органу виконавчої влади без попереднього внесення до цього відповідних змін до чинного законодавства зумовило певну незручність щодо правового регулювання діяльності ДПтС в системі координат органів кримінальної юстиції і системі кримінально-виконавчого законодавства України. Іншими словами, прийняття Президентом України відповідного Указу було дещо передчасним кроком з огляду на положення кримінально-виконавчого законодавства.

Водночас критика щодо доцільності використання словосполучення «пенітенціарна служба» пов'язується із такими фактами. Загальновідомо, що поняття «пенітенціарний» має походження від терміну «пенітенція», тобто «каяття». Таким чином, пенітенціарна установа – це установа, де люди каються у своїх гріхах, які держава обрамлює у формально-юридичні рамки за допомогою поняття «злочин». Проте сьогодні, як зазначається опонентами, поняття «пенітенціарна служба», каяття як змістовне наповнення діяльності з виконання покарань характеризується високим ступенем декларативності. Зазначається, що «каяття» як філософське підґрунтя в діяльності системи органів виконання покарань не спрацьовує. Тому *пенітенція* як обґрунтування діяльності системи органів виконання покарань є неприйнятним через декларативність та

недосяжність цієї ідеї. Переслідуючи мету зробити процес виконання-відбування покарань максимально «приземленим» та прагматичним, варто визначати відповідне відомство не через «мету», а через «діяльність», тобто через ключову категорію, якою є «виконання покарань». Варто наголосити, що вперше термін «пенітенціарний» було застосовано в англійському Пенітенціарному акті 1779 року, який базувався на ідеях відомого британського філантропа Д.Говарда та юриста В.Блекстоуна. Перші пенітенціарні установи з'явилися у Північній Америці в кінці XVIII століття, а згодом – у Британії та Канаді. Та часи, коли «пенітенціарний» означав каяття («пенітенцію») закінчилися одразу ж після того, як і з'явилися перші пенітенціарні установи. Тому термін «пенітенціарна система» вже давно позбавлений того змісту, який вкладався у нього, коли релігійний вплив був основним засобом впливу на особистість ув'язненого.

Серед сучасних наукових позицій, з одного боку, знаходяться визначення *пенітенціарної системи* як сукупності органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських інституцій, об'єднаних на інтегрально-функціональних засадах навколо центрального органу пенітенціарного управління, на який покладено обов'язки з вироблення та реалізації єдиної політики у сфері виконання кримінальних покарань, де всі органи і інституції взаємодіють у напрямі забезпечення суспільства шляхом ресоціалізації осіб, які відбувають або відбули кримінальні покарання [5]. З іншого боку, дискусія між представниками вітчизняної пенітенціарної педагогіки як «науки про перевиховання», тобто системи поглядів і уявлень про недосяжне, ірреальне, яке не має наявного буття, та розроблювачами проблем пенітенціарної психології, що віддає пріоритет категоріальній розробці терміна «виправлення». Більш того, впровадження терміну ресоціалізації у вітчизняне законодавство є спробою підміни вітчизняної кримінально-правової доктрини теорією нового соціального захисту, в якій категорія «ресоціалізація» виступає провідним, центральним, екзистенціальним поняттям [12]. І, насамкінець, «новий соціальний захист» – це вже «вчорашній день», який вітчизняна наука кримінально-виконавчого права майже «прогавила» в затеоретизованих дискусіях з приводу відмінностей між абстрактними категоріями, нерідко позбавленими практичного змісту. Відновлення відверто позитивістських поглядів та поняття «небезпечний стан особи» вже давно стоїть на порядку денному у всьому західному світі [58].

Проте водночас ми відстоюємо необхідність використання саме терміну «пенітенціарний» через його традиційність та загальноживаність. Сьогодні «пенітенціарний» є усталеним міжнародним терміном, який означає «пов'язаний із виконання покарань» і позбавлений того змісту, коли під впливом релігійних ідей квакерів та стремління американських колоністів максимально далеко відійти від жорстокості англійського кримінального права другої половини XVIII століття було сформовано те, що отримало ярлик релігійного каяття. Прикладом чого можуть служити загальновідомі Європейські пенітенціарні правила. Протиставляти «пенітенціарний» та «кримінально-виконавчий», на нашу думку, не має сенсу через тотожність цих понять для практики. Опоненти «пенітенціарної» термінології забувають про те, що реабілітація (виправлення), в цілому, як мета покарання перебуває в занепаді, причому «реабілітаційна криза» розпочалася ще у 1970 роках. В свою чергу, це навряд надає підстави визнавати сучасну (виправну) в'язницю «нереабілітаційною», хоч де-факто вона власне виправною ніколи не була. Якщо дотримуватися думки, що служба має бути «кримінально-виконавчою», і ця служба має «виконувати покарання», то виникає логічне питання щодо *мети* такої діяльності. Виконувати покарання заради того, щоб виконувати покарання? Або все ж таки покарання має виконуватися з певною *метою*? Кримінальний кодекс України визначає чотири цілі покарання, серед яких є виправлення злочинців. Тому було б

правильним «кримінально-виконавчу діяльність, спрямовану на реабілітацію злочинців» визначати як «пенітенціарну діяльність».

До медіасюжету. Ми живемо в суспільстві, де в сфері позбавлення волі – ув'язнення юридичні, інституційні протиріччя та численні наукові дискусії не дозволяють оперувати чіткими термінами та поняттями, посилаючись на основні концепції розвитку. Але головне, що мета діяльності різного роду інституцій ув'язнення більш декларативна (хоча і формалізована) та по суті розміщена в межах дискурсу «перевиховання» - «ресоціалізація» - «соціальний захист» - «реабілітація» тощо. Однозначність криється ось у чому: існуюча система покарання та ув'язнення є малоефективною. Відкрите питання суспільного діалогу: коли та за яких умов зазначені системи будуть ефективними для українського суспільства в цілому?

Станом на 1 листопада 2011 року в 184 установах, які належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, утримувалось (на початок 2011 р.) 154 698 осіб [36]. При цьому:

у 33 слідчих ізоляторах	38484 особи, з них на стадії:
досудового слідства	5099 осіб,
судового слідства (до винесення вироку)	18196 осіб,
у 143 виправних колоніях	114884 особи. З них:
10 колоній мінімального рівня безпеки	
із загальними умовами для тримання чоловіків	6947 осіб,
12 колоній для тримання жінок	5810 осіб,
35 колоній середнього рівня безпеки	
для вперше засуджених до позбавлення волі	36091 особа,
41 колонія середнього рівня безпеки для	
неодноразово засуджених до позбавлення волі	44437 осіб,
9 колоній максимального рівня безпеки	4337 осіб,
8 колоній мінімального рівня безпеки	
з полегшеними умовами тримання	1020 осіб.
у 22 виправних центрах	5039 осіб.
у 8 виховних колоніях (неповнолітні)	1330 осіб.
у 6 лікувальних закладах	2936 осіб,
(також у 16 лікувальних закладах при установах виконання покарань та слідчих ізоляторах тримається 2630 осіб)	

Криміногенний склад засуджених до позбавлення волі:

17,7 тис. осіб – за умисне вбивство, у тому числі майже **9 тис.** осіб, які вчинили вбивство при обтяжуючих обставинах;
10,3 тис. осіб – за умисне тяжке тілесне ушкодження;
30 тис. осіб – за розбій, грабіж та вимагання;
2,4 тис. осіб – за зґвалтування;
22 особи за захоплення заручників;
21,5 тис. осіб – за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

Виробництво Державної пенітенціарної служби України представлено **128** промисловими та **11** сільськогосподарськими підприємствами. При **88** установах виконання покарань функціонують професійно-технічні навчальні заклади, в яких навчається **8,6 тис.** засуджених. Загальноосвітнє навчання засуджених забезпечує **151** загальноосвітній навчальний заклад. З їх числа: у **58** установах - вечірні школи, **74** - класи

(групи) з вечірньою формою навчання, **19** - навчально-консультаційні пункти. До загальноосвітнього навчання залучено **14644** засуджених. Для задоволення релігійних потреб засуджених функціонує **123** культові релігійні споруди, з яких: **73** храми; **46** каплиць; **4** молитовні будинки.

До медіасюжету. Пенітенціарна система України складна та без фахової обізнаності не є зрозумілою. Система ніби створює умови виправлення, але не виправляє людину як таку. Система бере на себе величезні функції та не може (і не знає як) їх виконувати. У 18 ст. система визначалась за формулою: келія + Біблія = покаяння. В радянські часи існувала інша формула системи: залякати (масовість) + ізолювати + примусова праця = зламати людину. Якою «формулою» визначиться для нащадків сучасна система? Наскільки сучасна пенітенціарна система відкрита для змін, для взаємодії з суспільним рухом щодо реформування, громадським рухом на підтримку служб пробації та ювенального правосуддя, соціального руху щодо адаптації осіб, які повернулись з місць позбавлення волі?

В Україні зберігається тенденція до збільшення ув'язнених.

Згідно з даними, наданими пенітенціарною службою, станом на 01.07.2011 року в місцях позбавлення волі перебувало 157 866 осіб, тобто за півроку чисельність осіб в місцях позбавлення волі зросла на 3 839 осіб (+ 2,5%).

Чисельність довічно ув'язнених осіб зросла за півроку на 31 особу (за 2010 рік на 90 осіб, за 2009 рік - на 68 осіб) і склала станом на 01.07.2011 1727 осіб, з них - 20 жінок.

Чисельність засуджених жінок склала 7100 осіб, тоді як півроку тому - 6 731 жінка (+5,5%).

Відбували покарання 1459 неповнолітніх осіб, що на 25 осіб більше за показник січня 2011 року.

Динаміка чисельності осіб в установах пенітенціарної служби за останні сім років наступна:

	Загальна чисельність осіб в установах департаменту	Зміна чисельності осіб в установах департаменту у % до попереднього року
01.01.2004	191 677	- 3,02
01.01.2005	188 465	- 1,68
01.01.2006	170 923	- 9,31
01.01.2007	160 725	- 5,97
01.01.2008	149 690	- 6,87
01.01.2009	145 946	- 2,65
01.01.2010	147 716	+ 1,21
01.01.2011	154 027	+ 4,27
01.07.2011	157 866	+ 2,49

Від засуджених до Державної пенітенціарної служби за півроку надійшло 187 скарг. З них задоволено 3, ще стільки ж частково знайшли своє підтвердження. Це офіційна статистика.

Варто відзначити тенденції у показниках, які відображають захворюваність та смертність. За півроку (2011 р.) померла 601 особа, тоді як за весь минулий рік – 808 осіб. Це означає, що смертність зросла за півроку на 45%. Очевидна тенденція до росту і суїцидів – за півроку їх сталося 28 (44 за весь минулий рік), тобто ріст становить 22%. Натомість зберігається тенденція до зменшення хворих на активну форму туберкульозу, ріст ВІЛ-позитивних, а саме:

Показники	1.1.2004	1.1.2005	1.1.2006	1.1.2007	1.1.2008	1.1.2009	1.1.2010	1.1.2011	1.07.2011 (півроку)
Кількість осіб в місцях позбавлення волі	191 677	188 465	170 923	160 725	149 690	145 946	147 716	154 027	157 866
Померло	824	808	868	741	729	765	761	808	601
На 1 тис. ув'язнених	4,30	4,29	5,08	4,61	4,87	5,24	5,15	5,25	7,61
Випадків суїциду	41	44	40	44	54	40	44	44	28
На 1 тис. ув'язнених	0,21	0,23	0,23	0,27	0,36	0,27	0,30	0,29	0,355
Хворих на туберкульоз в активній формі	9 080	10 198	9 020	біля 7,6 тис.	6 195	6079	5667	5486	5393
На 1 тис. ув'язнених	47,37	54,1	52,77	47,28	41,4	41,65	38,36	35,62	34,2
ВІЛ-інфікованих	1 917	3 568	4 058	4 695	5 017	5073	6069	6020	6438
На 1 тис. ув'язнених	10,0	18,93	23,7	29,2	33,5 / +15%	34,8 / +3,6%	41,1 / +18%	39,1	40,8

До медіасюжету. Потрібно класифікувати соціальні проблеми людей, які перебувають або повертаються з місць позбавлення волі, таким чином:

- соціальні проблеми неповнолітніх, які перебувають у виховних колоніях;
- соціальні проблеми жінок, які перебувають у місцях позбавлення волі;
- соціальні проблеми людей, які перебувають в СІЗО;
- соціальні проблеми чоловіків, які перебувають у виправних колоніях;
- соціальні проблеми неповнолітніх, молоді, жінок, чоловіків, які засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Нинішня система покарань та ув'язнення залишається малоефективною [52], оскільки базується на традиційному радянському підході застосування занадто жорсткої міри покарання за будь-який вчинок, пов'язаний з правопорушенням. Судова практика

засудження переважної більшості правопорушників до позбавлення волі навіть у тих випадках, коли адміністративні стягнення або інші альтернативні види покарань є доречними, призводить, зокрема, до виникнення специфічних проблем пенітенціарної системи, а саме:

- непропорційно велика кількість громадян, позбавлених свободи;
- завелика кількість пенітенціарних установ та персоналу, що їх обслуговує;
- неспроможність держави в повному обсязі фінансувати потреби системи, що позначається, зокрема, на умовах утримання ув'язнених, нестачі коштів на харчування, ліки, неможливості надати належну медичну допомогу в'язням, хворим на такі соціально небезпечні захворювання, як туберкульоз, СНІД та ін.

Наукові дослідження свідчать, що в людей, які перебувають у місцях позбавлення волі протягом тривалого часу, поступово спотворюються поведінкові сценарії, особистісні якості, відбувається втрата навичок адаптивної сімейної взаємодії. Наслідком цього є не лише велика вірогідність скоєння повторних злочинів, але й збільшення кількості сімей, які характеризуються сімейним насильством, асоціальними, девіантними формами поведінки їх членів, у тому числі й дітей, маргінальним суспільним статусом, відсутністю умов для особистісного розвитку.

Важливі тенденції можна представити такими узагальненнями.

Думка 1. В суспільній думці переважає (37%) *зневажливе ставлення* до людей, які скоїли злочини, відбувають покарання та повертаються з місць позбавлення волі. Значна кількість громадян (63%) підкреслює *«незадовільне» ставлення* (ігнорування) через фактори безпеки, які (за їх переконанням) провокують люди, які повертаються з місць позбавлення волі (в цьому ряду: ВІЛ-інфекція, туберкульоз, наркозалежність тощо).

Думка 2. Розподіл злочинності за віковими групами приблизно має таку динаміку: 14-17 р.- 7-9 %; 18-24 р.- 30-35 %; 25-29 р.- 15-18 %; 30 р. і старше – 22-25 %. Тобто, основну групу становить саме **молодь**.

Думка 3. Зміст проблеми злочинності неповнолітніх полягає в тому, що, по-перше, кожен другий злочин, скоєний неповнолітніми, є тяжким, по-друге, значний відсоток злочинів (понад 50 %) було скоєно особами, які не працювали та не навчались, по-третє, зростає рецидивна злочинність (серед неповнолітніх близько 30%), по-четверте, постійно підвищується рівень вживання алкогольних, наркотичних речовин (65-70% злочинів було скоєно неповнолітніми у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння). На відміну від більшості майнових злочинів дорослих, підліткові крадіжки, пограбування далеко не завжди мають корисливу мотивацію (тобто прагнення до наживи), а можуть зумовлюватися бешкетуванням (7,04%), пошуком пригод (8,50%), демонструванням власної сили, переваги (2,91%), здійснюються "за компанію" (5,58%). Або ж це прагнення заволодіти предметами моди, престижу (20,63%), щоб "бути, як усі" (75,97%).

Думка 4. Відомо, що значна кількість злочинів здійснюється в групі. Якщо ж звернутися до злочинності підлітків, то більш ніж 75% неповнолітніх правопорушників діяли в групі. Разом з тим більшість груп, які здійснили злочини, малочисельні за складом (більше 75% їх склалися з 2-4 чоловік), нестійкі (існували до моменту скоєння злочину менше 3-х місяців). Вони сформувались в процесі спільного проведення дозвілля і при відомій ситуації переходили до скоєння злочинів. Більш інтенсивна злочинна діяльність характерна для так званих змішаних груп, які мають у своєму складі дорослих осіб, які, як правило, мають злочинний досвід.

З аналізу статистичних даних випливає, що за останні 10 років в Україні спостерігається стійка тенденція до зростання злочинності неповнолітніх, особливо злочинності рецидивної. Повертаючись із місць позбавлення волі, де неповнолітні відбувають покарання, вони стикаються з труднощами, до яких не готові й, на жаль, їм ніхто не допомагає їх подолати, хоча саме перші місяці на волі є підґрунтям подальшої

поведінки неповнолітніх. Проблеми, з якими стикаються неповнолітні, можна умовно поділити на такі групи: *соціально-економічні* — це умови проживання (найчастіше ці умови вкрай незадовільні), сімейне становище (багато хто з батьків неповнолітніх не працює, пиячить, багато неповних сімей), невлаштованість на навчання, роботу; *правові проблеми*. На цьому етапі розвитку суспільства молодь є однією з найбільш незахищених верств населення. Особливо це стосується осіб, які повернулися з місць позбавлення волі. Фактично відсутня правова регламентація їхнього життя; *психологічні проблеми*, які впливають на неповнолітніх, можна поділити на дві групи: 1) фактори, що сприяють адаптації; 2) фактори, що утруднюють адаптацію (соціальна незрілість особистості (несформованість світогляду неповнолітнього); розірваність соціальних зв'язків внаслідок ізоляції від суспільства; несформованість життєвих навичок через те, що неповнолітні, перебуваючи в місцях позбавлення волі, постійно знаходяться під наглядом, їхнє життя підпорядковане режиму, вони відвикають самостійно приймати рішення, втрачають елементарні навички домашнього господарювання тощо; негативне соціальне середовище, куди повертається неповнолітній).

Думка 5. Переважна частина засуджених жіночої статі (майже 65 %) з неблагополучних сімей, 10% - сироти, у 78% рівень освіти не відповідає віку; майже 40 % від загальної кількості засуджено за майнові злочини, понад 50% вчинили тяжкі злочини (розбій, хуліганство, вбивство); 10% із психічними проблемами та перебувають на обліку у психіатра, 30% мають схильність до суїциду.

Думка 6. Соціальні програми допомоги людям, які повернулись з місць позбавлення волі, мають бути комплексними та доступними в усіх регіонах України. На жаль, позитивної динаміки не сформовано. За даними моніторингу 2008 року, до соціальних служб м. Києва звертались після ув'язнення молоді кияни з такими потребами:

Проблеми поновлення документів та громадянських прав	95%
Проблеми здоров'я та залежностей (співзалежностей)	68%
Внутріособистісні проблеми	64%
Проблеми сім'ї	45%
Проблеми зайнятості	40%
Міжособистісні проблеми	34%
Проблеми ВІЛ/СНІДу, туберкульозу	18%

Думка 7. В більшості люди, які позбавлені волі, без освіти або з освітою, яка не дозволяє претендувати на посади зі статусом, оплатою. 8% - мають початкову освіту; 13% - не мають неповної освіти; 16% - мають повну середню освіту; 39% не мають спеціальності; 0,5 % - (з числа сучасних неповнолітніх) не вчилися взагалі.

Думка 8. Сімейний стан (дані 2008 р. від експертів правозахисних організацій) людей, які перебувають за ґратами: 27% перебувають у шлюбі; 28% - ніколи не перебували у шлюбі; 21% - розлучилися; 48% - з неповних сімей, 15% - з сімей повних та матеріально забезпечених.

Думка 9. Держава має зрозуміти, що збільшення кількості в'язнів, заміна кадрового складу, або його скорочення, підняття зарплатні персоналу і все таке інше без зміни парадигми виконання покарань не призведе до реальних змін в системі. Доки Пенітенціарна служба залишається репресивною, інструментом каральної політики середньовіччя, вона не здатна перетворитися на сучасну модель української в'язниці європейського зразка. Держава повинна усвідомити, що каральна система пригнічення гідності, знущань, залякування, системних порушень прав і свобод в'язнів призводить тільки до стійкого формування структури людей, які свідомо впевнені, що скоєння злочинів є нормою поведінки, ворожо налаштованих до державних структур і суспільства в цілому, які не мають пріоритетів і громадської свідомості. Потрібно зрозуміти: метою виконання покарань є не тільки ізоляція злочинців, але й державна політика, спрямована

на зміну свідомості засудженого до скоєння злочинів, що особи, позбавлені волі, є продуктом суспільства і саме суспільство має бути зацікавлене в якості цього продукту, який повертається в суспільство з місць позбавлення волі. Має бути створений національний превентивний механізм із запобігання катуванням, за яким спеціально навчені представники громадянського суспільства матимуть мандат безперешкодного відвідування будь-яких місць позбавлення волі, а на висновки про порушення прав і свобод ув'язнених має відбуватися адекватне державне реагування.

До медіасюжетів. Для медіапрацівника взаємодія з установою пенітенціарної служби – це дотримання визначених процедур, що не підлягає ані критичному, ані креативному сприйняттю [29]. Для отримання спеціального дозволу на відвідання установи представники медіа письмово звертаються до керівництва установи, територіального управління або Державної пенітенціарної служби України.

Під час попереднього узгодження порядку відвідання установи представниками ЗМІ визначаються:

- конкретний час перебування в установі;
- особи (ув'язнені), з якими є намір спілкуватися;
- об'єкти, які є намір відвідати;
- об'єкти та особи, які заплановано зняти на відео (фото) апаратуру.

На підставі отриманого запиту адміністрацією установи та керівництвом ДПС України і регіонального управління вивчаються:

- мета візиту;
- оперативна обстановка в установі (морально-психологічний клімат середовища засуджених);
- можливість відео- та фотозйомок (враховуючи специфіку та особливості системи охорони установи та оперативного стану в установі);
- ймовірний маршрут пересування представників медіа по установі;
- можливість забезпечення заходів повної безпеки для представників медіа;
- недопущення порушення розпорядку дня засуджених;
- недопущення витоку конфіденційної інформації відносно окремих засуджених.

Після вивчення зазначених питань адміністрацією установи затверджується програма відвідання установи, в якій, окрім іншого, затверджується маршрут пересування по установі, посадкові особи, які відповідають за відвідання та організацію безпеки відвідувачів. Перед входом вас проінструктують. Не ігноруйте цього інструктажу. Врахуйте, що стан більшості працівників в'язниці – це стан постійної напруги та їхні дії спрямовані на попередження найгіршого.

Потрапивши до в'язниці, медіапрацівник має пам'ятати:

- він перебуває в дуже небезпечному місці;
- «маса» ув'язнених перебуває в умовах «хиткої стабільності», одне слово може спровокувати негативну дію;
- ви йдете на зустріч з ізольованими людьми, серед яких існують схильності тікати, пошкоджувати себе, конфліктувати з адміністрацією, демонструвати спроби суїциду;
- ув'язнені – це складний та різний контингент з дуже низьким потенціалом («не хочу» і «не можу»);
- не вимагайте конфіденційної розмови з ув'язненим. Біля вас завжди буде присутнім працівник пенітенціарної установи. Конфіденційність характеризує взаємодію ув'язненого та його адвоката.

При підготовці будь-якого медіапродукту намагайтеся дотримуватись балансу інтересів (голосів): ув'язненого або його родини, адміністрації установи та експертів з питань правового захисту або реформування пенітенціарної системи.

Чи ув'язнені та персонал пенітенціарної служби повинні володіти знаннями про права людини? [9]

Чи знають засуджені, що відбувають покарання в установах пенітенціарної служби, свої права? Якщо хтось вважає, що знають, то він помиляється. Тому що знати, скільки дозволено побачень на рік, скільки потрібно відбути строку від загального терміну покарання, щоб мати можливість звільнитися умовно-достроково, або що кожний засуджений має право обирати чиновників в вищі органи державної влади, при цьому сам не може бути обраним в ці самі органи, доки судимість його не знята і не погашена, в спосіб, встановлений законом, цього замало. Бо в більшості своїй засуджені не володіють елементарними знаннями, як в правовий спосіб ефективно вирішити свої проблеми, а також захистити себе від злочинних зазіхань з боку представників влади. А чи існує він, той ефективний правовий спосіб захисту, який дозволяє в разі виникнення якихось ускладнень між засудженим і представниками персоналу установ виконання покарань з використанням певних правових знань забезпечити засудженому свою безпеку? Якщо так, то було б логічно зазначити, що за наявності ефективного інструменту правового захисту для засуджених було б безглуздо не вміти ці можливості ефективно реалізувати. Відповідно до статті 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. При цьому конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Основним законом (ст. 64). Стаття 124 Конституції чітко та однозначно встановлює: «Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі». Незважаючи на безапеляційність наведеної норми, представники судової влади фактично дійшли висновку, що в Україні існують правовідносини, на які НЕ поширюється юрисдикція судів.

Це відносини, що складаються у сфері виконання покарань. Практика свідчить про існування численних порушень в діяльності адміністрації та посадових осіб органів і установ пенітенціарної служби, що зумовлює важливість проблематики забезпечення доступу засуджених до суду. Поставимо запитання: якщо чинне законодавство надає засудженому можливість оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність адміністрації органів і установ виконання покарань, то до якого суду має звертатися така особа? На перший погляд, це має бути адміністративний суд, але це лише на перший погляд, практика свідчить про інше. Адміністративні суди відмовляють в розгляді позовних вимог засуджених в порядку адміністративно-правових спорів, де однією стороною є засуджений, а іншою – суб'єкт владних повноважень в особі адміністрації установи виконання покарань. При цьому суди посилаються на те, що до засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, мають застосовуватись норми кримінально-процесуального закону, оскільки «відповідно до вимог ст. 407, 408, 411 КПК України стадія виконання вироку є однією із стадій кримінального процесу, у зв'язку з чим питання, які стосуються виконання вироку, належить вирішувати в порядку кримінального судочинства», тобто в суді загальної юрисдикції.

Звертаючись до місцевих судів з метою вирішення публічно-правової суперечки між засудженим і адміністрацією колонії, засуджені отримують відповідь, що матеріали направлені в прокуратуру як структуру нагляду за здійсненням законності під час відбування покарань. Таким чином засуджені позбавлені можливості захистити свої інтереси в суді. Так чого варті ці знання про права і свободи, якщо їх неможливо

використати на практиці за призначенням?! Чи буде засуджений прагнути отримати такі правові знання, які для нього нічого не варті?! Напевно, що ні! І доки суди не вирішать проблему підсудності справ стосовно публічно-правових спорів між засудженими і адміністрацією установ ув'язнення, у засуджених не буде стимулів опанувати знання в галузі своїх прав, свобод і законних інтересів.

Що ж до персоналу установ виконання покарань, то слід підкреслити, що на сьогоднішній день існує всього один-єдиний спеціалізований заклад із підготовки персоналу – Чернігівський юридичний коледж Державної пенітенціарної служби України, де навчаються фахівці. Враховуючи мізерну зарплатню персоналу, майже повну відсутність навчальних правозахисних програм, можна тільки уявити, які за змістом і якістю знання про права людини представники персоналу установ виконання покарань здатні передати своїм підлеглим – засудженим до позбавлення волі, а тим паче забезпечити реалізацію цих прав.

На наш погляд, соціальна освіта з прав людини, освіта у дусі миру та толерантності, ненасильства, уповноважена освіта мають стати складовими як підготовки працівників пенітенціарного закладу, так і здійснення соціально-виховної роботи з ув'язненими. [55]

До медіасюжету. Поза увагою медіа залишається чимало напрямків роботи установ пенітенціарної системи, і, як наслідок, відповідна інформація до суспільного загалу належним чином не доводиться. Враховуючи такий стан, крім висвітлення резонансних, публічно-політичних та соціально-актуальних подій в діяльності пенітенціарних установ, заслуговує на увагу та залишаються недостатньо висвітленими наступні питання:

- *організація загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених;*
 - *співпраця адміністрації установи з правозахисними, релігійними та громадськими організаціями;*
 - *робота психологів установ виконання покарань;*
 - *комплекс заходів з підготовки засуджених до звільнення;*
 - *організація культурного дозвілля засуджених;*
 - *організація харчування засуджених, робота крамниць в установах, отримання засудженими посилок та передач;*
 - *роль церков у процесі виховання засуджених;*
 - *міжнародна співпраця;*
 - *порядок надання короткострокових та тривалих побачень, побачень з адвокатами;*
 - *організація юридичного консультування засуджених, надання правової допомоги, порядок направлення засудженими звернень, заяв та скарг;*
 - *правовий та соціальний статус персоналу установ пенітенціарної служби.*
- Враховуючи особливості конкретної установи, тематика медіасюжетів може бути збільшеною.*

Медіапрацівник – учасник систематичного моніторингу місць ув'язнення.

Необхідність систематичного моніторингу дотримання прав людини в місцях позбавлення волі з боку медіапрацівників пояснюється наступними основними причинами: людина, повністю або частково позбавлена волі, залежить від влади і посадових осіб, які забезпечують його/її захист, в плані дотримання його/її прав та надання засобів для існування; здатність осіб, що перебувають у місцях несвободи, впливати на власну долю, обмежена, якщо взагалі існує; місця, де перебувають люди,

позбавлені волі або обмежені у волі, за визначенням є закритими, а особи, що там утримуються, ізольовані від суспільства й опиняються поза його увагою.

Особи, обмежені у волі, є вразливими і можуть бути піддані жорсткому поводженню і навіть катуванню в будь-який час і в будь-якому місці. Отже, їм повинен бути наданий посилений захист шляхом моніторингу умов їх утримання. [31]

Рекомендовані функції відвідувань медіапрацівниками місць ув'язнення:

- *превентивна*: сам факт того, що хтось сторонній регулярно відвідує місця несвободи, сприяє захисту осіб, обмежених у волі. Це означає, що влада, яка здійснює утримання в місці вимушеного перебування, дозволяє або принаймні мириться зі здійсненням контролю збоку, а тому таким чином визнає важливість цього механізму захисту;

- *безпосередній захист*: відвідування дозволяють негайно реагувати на проблеми осіб, які перебувають у місці несвободи і на які влада не звертає уваги;

- *документація*: під час відвідування перевіряють умови утримання та їх адекватність; отримані дані документуються і слугують основою для висновків про необхідність проведення будь-яких пропонованих корекційних заходів;

- *підтримка осіб, які перебувають під наглядом*: безпосереднє спілкування з особами, обмеженими у волі, саме по собі може додавати їм моральну підтримку. У ході відвідування виявляються і задовольняються матеріальні потреби, які до цього ігнорувалися, а також надається індивідуальна юридична допомога;

- *основа для діалогу з владою*: моніторинг допомагає встановити безпосередній діалог із владою і чиновниками, в ході якого уповноважені особи висловлюють свою думку про умови роботи та проблеми, з якими їм доводиться стикатися.

Головною метою моніторингу з боку медіапрацівників є стимулювання відповідальності за дотримання прав людини. Потрібно прагнути виконати основні принципи, зокрема, наступні з них.

Не нашкодь. Попри добрі наміри і спроби, медіапрацівник може і не мати засобів для гарантування безпеки жертв і свідків порушень. Медіапрацівник повинен дбати про людей, які надають інформацію. Як мінімум, дія або бездіяльність медіапрацівника не має наражати на небезпеку жертв, свідків або інших осіб, з якими він вступав у контакт.

Дотримуйся мандату. Медіапрацівник повинен докласти зусиль для формування мандата, постійно пам'ятати про нього, вчитися його використовувати й інтерпретувати в кожній окремій ситуації.

Знай стандарти. Медіапрацівник повинен знати міжнародні стандарти, які є релевантними мандату і які можуть бути застосованими в кожній конкретній ситуації. Міжнародні стандарти у сфері прав людини не тільки окреслюють мандат медіапрацівника, але й забезпечують серйозну правову основу та легітимність його роботи.

Виявляй здоровий глузд. Скільки б не було правил, як би вони не підходили в певній ситуації, вони не можуть замінити здоровий глузд медіапрацівника.

Консультуйся. Джерело мудрості — в дискусіях і консультаціях. У випадку складної ситуації або сумнівів завжди мудрим рішенням буде проконсультуватися з іншими колегами, експертами.

Поважай державні органи. Медіапрацівник повинен постійно пам'ятати про те, що його головним завданням є стимулювання державних органів вдосконалювати свою поведінку. Медіапрацівник повинен поважати державні органи, вітати поліпшення, шукати шляхи стимулювання державної політики і практики, яка буде застосовуватися після закінчення місії медіа.

Довіра. Довіра до медіапрацівника є критичним фактором для успішності моніторингу. Медіапрацівник не повинен давати ніяких обіцянок, які він, швидше за все, не зможе виконати.

Конфіденційність. Дотримання конфіденційного режиму інформації є істотним, тому що порушення цього принципу може мати серйозні наслідки: а) для опитаної особи або жертви; б) для довіри до медіапрацівника; в) для рівня довіри до самого моніторингу з боку аудиторії медіа і як наслідок, г) для ефективності моніторингу. Якщо особа не захоче розповсюдження інформації про себе, можливо, вона дасть згоду на використання інформації в більш узагальненому вигляді, без розкриття джерела.

Безпека. Цей основний принцип стосується безпеки як самого медіапрацівника, так і осіб, з якими він/вона вступає у контакт.

Акуратність і точність. Головним завданням медіадіяльності є надання важливої і точної інформації.

Неупередженість. Медіапрацівник повинен завжди пам'ятати про те, що моніторинг прав людини є незалежною операцією.

Об'єктивність. Медіапрацівник повинен демонструвати об'єктивне ставлення в усьому і завжди, застосовувати стандарти у сфері прав людини до інформації, отриманої неупередженим і незалежним способом.

Професіоналізм, відкритість та незалежність. Медіапрацівник повинен ставитися до виконання кожного завдання професійно. Він повинен бути обізнаним, старанним, компетентним і вимогливим до деталей. Видима присутність медіапрацівника може стримувати порушення прав людини. Ефективна медіадіяльність означає вміння бачити і бути видимим. Незалежність проведення візитів забезпечує об'єктивність їхніх результатів, в чому безпосередньо зацікавлені ті органи і структури, які хочуть поліпшити свою роботу й усунути або мінімізувати чинники, що зумовлюють порушення прав людини.

До медіасюжету. Перед проведенням інтерв'ювання засудженого слід зважити на таке:

- більшість утримуваних має відхилення у правовій свідомості;
- більшість осіб вважають себе незаконно засудженими;
- умови установ виконання покарань можуть накладати психологічний відбиток на особистість засудженого;
- більшість засуджених мають проблеми в сім'ях;
- більшість соціально корисних зв'язків засуджених втрачені;
- в умовах місць позбавлення волі ускладнюються та бідніють зв'язки з іншою статтю;
- можлива невпевненість засуджених перед звільненням відносно подальшого повноцінного життя на волі;
- у переважної більшості засуджених є проблеми з майбутнім трудовим та побутовим влаштуванням.

Окремо слід мати на увазі, що деякі категорії засуджених схильні до надання в інтерв'ю необ'єктивної інформації на запитання, відвертій демонстрації зухвалості, провокаційних висловлювань, основною метою яких є повернення до себе уваги ЗМІ та таким чином підняття свого «авторитету серед засуджених».

Медіапрацівник знає про діяльність громадських, благодійних організацій та взаємодіє з ними. З кожним роком зростає число організацій, які працюють у сфері проблематики ув'язнених. Звертаємо увагу на ознаки позитивних прикладів в різних регіонах України.

Благодійна організація «Чернігівський жіночий правозахисний центр». В 2011 р. проводили особистий прийом засуджених у виправних установах Чернігівської області, розглядали їх звернення, приймали за ними рішення, надавали правову допомогу та консультації. Було прийнято 297 засуджених, які зверталися з різноманітними проханнями: розшукати родичів, надати допомогу в отриманні паспорту, оформленні громадянства чи спадку, надати допомогу в підготовці позовних заяв до суду чи скарг до відповідних інстанцій та інше. В прийомах брали активну участь юристи органів влади і місцевого самоврядування, Головного управління юстиції у Чернігівській області, юристи громадських та благодійних організацій. Організація регулярно проводить в Чернігівській виправній колонії № 44 місячники правових знань. До відома засуджених доводяться, зокрема, умови та порядок оформлення державної соціальної допомоги особам, які звільнились з місць позбавлення волі, досягли пенсійного віку, але не мають відповідного страхового стажу тощо. В 2011 р. членами організації проведено 10 тренінгів для засуджених жінок з кількістю учасників одного тренінгу – 20 осіб, всього охоплено – 200 осіб. Підготовлено та проведено 4 тренінги для неповнолітніх, які утримуються в Чернігівському СІЗО, два тренінги для представників НУО. Проведено 2 тренінги з неповнолітніми, які скоїли злочини і стоять на обліку в Чернігівській кримінально-виконавчій інспекції. Проведено вісім семінарів для членів районних, міських спостережних комісій Чернігівської області на теми: «Міжнародне та національне законодавство України про участь інститутів громадянського суспільства в організації громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів осіб, які відбувають покарання, та звільнених осіб» та «Взаємодія спостережних комісій з органами влади та місцевого самоврядування по недопущенню катувань та тортур в місцях позбавлення волі». Підготовлено та видано довідник для засуджених та звільнених осіб «Знай свої права», який допоможе їм краще знати свої права та обов'язки, в ньому розміщені основні нормативно-правові акти, які регламентують права та обов'язки засуджених, набір документів, необхідних для оформлення та одержання паспорту після звільнення з установ виконання покарань, адреси центрів, організацій, установ, куди вони можуть звернутись за допомогою після звільнення. *Інформація про діяльність організації висвітлювалась на сайті <http://www.cwrc.org.ua/>.*

Громадська організація «Територія успіху» (Кіровоградська область) протягом 2011 року надала більше 289 консультацій: проводились виїзні консультації в 4 установах виконання покарань, що знаходяться на території області. Консультації надавались фаховими юристами та студентами старших курсів юридичних факультетів. Тематика консультації в основному стосувалось питань соціальної адаптації на волі: питання реєстрації, отримання паспорта, відновлення/отримання інвалідності, оформлення пенсії, порядок отримання доручень на право представництва інтересів, можливість працевлаштування, житлові питання, відновлення права власності, питання успадкування. Протягом 2011 року юристом організації, було розшукано 88 паспортів осіб, які перебувають/перебували в місцях позбавлення волі та втратили їх на якомусь з процесуальних етапах. Протягом року було проведено 5 тренінгів та 32 семінари для працівників установ виконання покарань, для волонтерів – студентів старших курсів юридичних факультетів та факультетів соціальної роботи кіровоградських вишів. В кожній з 4 установ пенітенціарної служби було проведено по 8 семінарів. Тематика заходів: можливості соціальної адаптації на волі, можливість отримання правової допомоги. Протягом 2011 року було надіслано 58 запитів. Основна їх частина – до підрозділів МВС, судів України. Організацією видано *Довідник для людей, які повертаються з місць позбавлення волі*. Довідник містить адреси центрів зайнятості, соціальних служб, медичних установ, спостережних комісії Кіровоградської області, перелік документів, які необхідно подавати для отримання певних послуг від державних

інституцій та рекомендації щодо взаємодії з працівниками цих закладів. Громадська організація «Територія успіху» провела міжрегіональну конференцію: «Які права має особа без паспорту» та презентувала аналітичний звіт «Які права має особа без паспорту». *Інформація про діяльність організації висвітлювалась на сайті <http://www.watchdog-kr.org.ua/>.*

Всеукраїнська громадська організація «Об'єднання Богдана Хмельницького» (ОБХ) надає правову допомогу членам організації – людям, права яких порушуються під час судових засідань, постраждалим від незаконних дій міліції, роботодавцям, чиновникам. Безкоштовні консультації в рамках Громадської приймальні (щовівторка та щочетверга в офісі ОБХ (Київ) в 2011 році отримали понад 150 осіб; 31 особа скористалась допомогою у вигляді присутності правозахисників на судових засіданнях. Такі групи фіксують факти порушення процесуальних норм під час судових засідань та готують скарги до державних установ. Організація надає можливість молоді отримати теоретичний та практичний досвід з різних галузей права та реалізує освітні правозахисні програми на постійній основі. Щоп'ятниці в офісі ОБХ проходять семінари для юристів і правозахисників. Проводять їх досвідчені правозахисники організації, юристи, відомі в Україні адвокати. У 2011 році проведено 48 семінарів та тренінгів, 24 з'їзди, конференцій та лекцій з правових питань в регіонах України. Освітніми програмами охоплено близько 350 осіб. ОБХ направило 614 запитів до державних органів. Направлено 186 різноманітних відкритих листів та звернень з питань порушення прав ув'язнених, протестів проти бездіяльності контролюючих інстанцій. «Об'єднання Богдана Хмельницького» готує для правозахисників пам'ятки «Як поводити себе в суді», надає форми подання скарг та звернень, під час проведення акцій протесту журналістам та перехожим роздаються листівки та тексти із виписками законів та норм Конституції. Організація проводить постійний моніторинг порушень прав людей в пенітенціарних закладах України та новин з в'язниць України. Правозахисники громадської організації беруть участь в громадських обговореннях суспільно значущих питань щодо дотримання прав людини, законодавчих нововведень в галузі права. *Інформація про діяльність організації висвітлювалась на сайті <http://obx.org.ua/>.*

Торезька організація Донецької обласної «Ліги ділових та професійних жінок» протягом 2011 року надавала допомогу таким категоріям осіб: 353 особам, засудженим до позбавлення волі, що відбувають покарання у Торезькій виправній колонії № 28 (кабінет соціально – психологічної підтримки); 54 особам, засудженим до обмеження волі, які відбувають покарання у Киселівському виправному центрі № 125, (кабінет соціально – психологічної підтримки); 15 особам, що звільнилися з місць позбавлення волі та членам їх сімей (Торезький міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кабінет психологічного розвантаження). Організація провела 25 занять тренінгу «Подолання соціально-психологічної депривації засуджених в умовах позбавлення волі» для 75 засуджених; 7 тренінгів «Випрацювання впевненої поведінки» для 85 засуджених; 4 тренінги «Попередження професійного вигорання» для 20 працівників Торезької виправної колонії; 12 групових бесід з питань пропаганди здорового способу життя для 120 засуджених; групові консультації щодо адаптації в установі та підготовки до звільнення під час виїздів «мобільної групи» до Торезької виправної колонії № 28 та Киселівського виправного центру № 125 (65 засуджених до позбавлення волі, 25 – засуджені до обмеження волі). Протягом 2011 року організація впровадила у роботі із засудженими, які відбувають покарання у Торезькій виправній колонії № 28, адаптований тренінг «Подолання соціально-психологічної депривації засуджених в умовах позбавлення волі». Ця тренінгова програма спрямована на реабілітацію засуджених та складається з п'яти тренінгів. Кожне заняття має певну мету та є елементом комплексної

програми соціальної адаптації засуджених. *Інформація про діяльність організації висвітлювалась на сайті <http://www.bpw.donetsk.ua/>.*

Благодійною організацією «Клуб «Майбутнє» (Маріуполь) протягом 2011 року проводилася робота за напрямком «Догляд та підтримка ВІЛ-позитивних ув'язнених» в Приазовській виправній колонії №107, Маріупольському виправному центрі №138 та з 01.07.2011 р. у Маріупольському слідчому ізоляторі в рамках проекту «Майбутнє має бути у кожного» за фінансової підтримки ВБО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ». *Інформація про діяльність організації висвітлювалась на сайті <http://majbutne.blogspot.com/>.*

Громадська організація «Інститут правових досліджень та стратегій» надає правову допомогу у випадках порушення прав у галузі охорони здоров'я, у тому числі прав людей, які утримуються під вартою, тому працює з заявами щодо таких порушень. За 2011 рік юристами організації було отримано 71 заяву, серед них 54 скарги на медичні заклади. За всіма зверненнями надані консультації юристами організації. У деяких випадках це одноразові юридичні консультації, але у більшості випадках, коли справи не супроводжуються організацією як стратегічні, такі консультації надаються протягом всього часу, поки заявник не вирішить проблему. При цьому юристи складають письмові документи, запити, позови, залежно від ситуації, від імені заявники чи організації. Організацією було проведено 15 семінарів, в них взяли участь 160 осіб. Організація у 2011 році готувала доповідь «Права людини у галузі охорони здоров'я». Окремі розділи доповіді присвячені правам пацієнтів, проблемам інфекційних захворювань, вакцинації, наркозалежних, інвалідів, хворих, які знаходяться під вартою. [51]

Молодіжна громадська організація *Центр правових та політичних досліджень «СІМ»* (Львів) надає правову допомогу засудженим та працівникам колоній шляхом виїзду в колонії Львова та області. Також ведеться переписка із засудженими з інших областей України. За рік надана допомога 187 особам. До громадської приймальні організації кримінально-виконавча інспекція скерувала 125 осіб. Організацією проведена серія семінарів-практикумів для групи з 12 неповнолітніх засуджених, які звільняються. Мета цих семінарів – аналізувати свої почуття та емоції, спробувати контролювати їх та впливати на них, навчити долати конфліктні ситуації, які можуть виникати у процесі спілкування та спробувати підготувати до самостійного життя на волі... Було організовано та проведено конкурс «Добро і зло очима засуджених» на кращий малюнок або витинанку серед закладів системи Львівщини. Організацією видано інформаційний довідник для тих, хто звільняється з місць позбавлення волі. *Інформація про діяльність організації висвітлювалась на сайті <http://www.centre7.org.ua/>.*

Волонтери Миколаївського обласного молодіжного руху «Пенітенціарні ініціативи» провели футбольний матч в одній з виправних колоній під гаслом «Спорт проти СНІДу». *Інформація про діяльність організації висвітлювалась на сайті <http://www.noomd-pi.org/>.*

Львівська міська організація «Центр «Дорога» з 2002 року продовжує роботу з групою засуджених, узалежнених від психоактивних речовин в колонії №48 (м. Львів). В проєкті беруть участь, окрім спеціалістів Центру «Дорога», також психологи колонії і лідери руху Анонімних Алкоголіків. Робота в колонії проводиться 2 рази на тиждень по дві години з постійною групою засуджених (10 - 15 осіб). *Інформація про діяльність організації висвітлювалась на сайті <http://victoria.lviv.ua/portfolio/doroga/>.*

Приклад позитивного [10] медіасюжету: «Нещодавно я була у 119-й колонії (с.Мартусівка, Бориспільський район) на виставі театру «Постскриптум» під керуванням Володимира Сокола. Театр складається з колишніх в'язнів та їхніх дружин. Вистава, що вони презентували, називалася «Євангеліє від каторжанина». У залі зібралось дуже багато в'язнів, які відбувають покарання у

цій колонії. Я бачила їх обличчя. Я бачила просвітлення після того, коли керуючий цим театром розповів про долю кожного з своїх підопічних. Хто відбув 8, хто 13, хто 5 років... За крадіжку, за вбивство, за вживання наркотиків... Але всі вони, вийшовши з-за ґрат, знайшли свій шлях - шлях нормального життя, нормальних людей у суспільстві». [15]

Приклад негативного медіасюжету: ТРК «Донбас» розповів про те, як до виправної колонії привели тих неповнолітніх, які відзначаються поганою поведінкою, не встигають в школі...[2]. Без коментарів... Цікаво «виховання» дітей в страху, боязні, ненависті до інших різних людей – це інновація закладів освіти, ініціатива місцевої влади чи «щире прохання» від батьків?

Альтернатива ув'язненню та неволі.

Нетипова альтернатива існуючій українській пенітенціарній системі – це приватні в'язниці. Вони вже є в Америці та Європі. Там сидять «VIP-в'язні», здатні за себе заплатити. Звісно, і у таких в'язницях людина обмежена у своїх можливостях, але ці обмеження диктуються законом, а не бажанням політичної еліти забезпечувати реалізацію прав людини чи мізерним від потреб фінансуванням з бюджету! Якщо засуджений бажає сидіти у камері, яка йому подобається, - і власним коштом(!) - ніхто не повинен цього забороняти. Якщо в'язень бажає мати телефон, Інтернет, щоденне прибирання і спідню білизну з французького бутіка... В якому законі це заборонено? Для порівняння: у камерах Міжнародного трибуналу у Гаазі, де сидять люди, звинувачені у геноциді, тобто запланованому убивстві тисяч, десятків, іноді сотень тисяч людей, дозволяється не лише користуватися телефоном, а й факсом, комп'ютером, спеціальною кімнатою для побачень з рідними. Кімната ізольована, а охоронців там немає.

В українських в'язницях людина, засуджена на рік, «мучиться, страждає і карається» увесь рік - щодня, щогодини і щохвилини... Колись вважалося, що будь-який злочин має бути покараний «адекватно»: вкрав - відрубати руку, вчинив перелюбство - теж існували свої методи покарання. А нині альтернативними щодо позбавлення волі є... не позбавлення волі.

Типова альтернатива тюремному ув'язненню – *пробація*. Пробація – це доволі «молода» концепція поводження зі злочинцями, історичний розвиток якої почався в ХІХ ст. Поява пробації була обумовлена важливими соціальними і культурними тенденціями. Пенітенціарні реформи базувалися на ідеях гуманітаризму, поєднаних з висновками щодо неспроможності в'язниці повернути злочинців до суспільства як повноцінних його членів. Питання боротьби зі злочинністю стали аналізуватися у термінах покращення соціальних умов та створення дієвих соціальних служб для певних категорій населення. Ресоціалізація злочинців почала розглядатися як головна мета кримінальної політики.

До медіасюжету. На обліку у понад 700 підрозділах кримінально-виконавчої інспекції перебуває понад 150 тис. засуджених до кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та адміністративних стягнень. Як провадиться взаємодія засуджених без позбавлення волі та спеціалістів кримінально-виконавчої інспекції? Чи в основі цієї взаємодії перебувають завдання ресоціалізації, моделі соціальної роботи? Чи правда, що в середньому на місяць на одного засудженого без позбавлення волі сьогодні припадає аж 15 хвилин «виховної роботи»? Чи по формі або по суті сучасна кримінально-виконавча інспекція може стати основою розвитку в Україні альтернативної тактики ув'язненню?

Пробація – це англосаксонський винахід, який отримав розповсюдження по всьому світові. Англійські та американські заходи можуть розглядатися як перші гуманістичні кроки щодо відвернення злочинців від в'язниці з одночасним спостереженням за ними та проведенням соціальних заходів. Велику Британію можна вважати колискою сучасних ресоціалізаційних поглядів, хоч сам термін “*пробація*” отримав своє розповсюдження завдяки діяльності американських послідовників гуманістичних ідей. [16]

Перші спроби створити відповідні агенції та інституції були зроблені в Англії. На початку 1820-х роках Ворвікширський магістрат почав використовувати винятково формальне покарання для неповнолітніх у вигляді одного дня ув'язнення з одночасною передачею правопорушників під нагляд роботодавців або батьків. Окремі судді (*М.Гілл, К.Кокс*) за своєї ініціативи почали впроваджувати цю практику в діяльність своїх судів. Варто зазначити, що з самого початку особи, які брали правопорушників на поруки, були волонтерами. Пізніше представники деяких релігійних громад з дозволу судів здійснювали нагляд за дорослими злочинцями, які вчиняли злочини внаслідок зловживання алкоголем. Вікторіанська епоха була часом зростання занепокоєння моральною деградацією нового робітничого класу, тому саме призначення місіонерів при поліцейських судах стало головним напрямком «врятування» п'яниць. Зародження американської служби пробації пов'язується з іменем Джона Огастуса - чоботаря з Бостона. У 1841 р. він взяв на поруки правопорушника, який скоював злочини через зловживання алкоголем. Д.Огастус представив свої ідеї Вашингтонському товариству тверезості, членом якого він був. Ці ідеї в подальшому були позитивно оцінені судами Бостона. Д.Огастус звільняв правопорушників під заставу, яка вносилася завдяки його власному бізнесу. За період 1842-1858 рр. він взяв на поруки 1152 чоловіків та 794 жінки. Серед перших 1100 пробаціонерів тільки один не виконав своїх зобов'язань перед поручителем та судом. Завдяки його філантропічній діяльності була народжена концепція пробації, яка суттєво вплинула на американську систему кримінальної юстиції. Велика Британія зробила кроки щодо законодавчого закріплення концепції пробації у 1907 р., коли було прийнято закон «Про пробацію злочинців». Спостерігалось стрімке зростання значущості служби: у 1908 р. було видано 8 тис. наказів про направлення на пробацію (*пробаційних ордерів*), 15 тис. — у 1925 р., 19 тис. — у 1933 р. У 1925 р. наявність служби пробації у кожному британському суді стала обов'язковою. Важливим є те, що служба пробації у цей час відійшла від своєї релігійної основи у напрямку перетворення на публічну службу кримінальної юстиції з відповідними спеціалістами — офіцерами пробації. Пробація залишилася місцевою службою. У 1948 р. в Англії було прийнято Закон “*Про кримінальне судочинство*”. Він анулював усі попередні законодавчі акти щодо пробації та по-новому почав створювати механізми функціонування служби, включаючи організаційну структуру, процедури, фінансування.

Післявоєнна західна криминологія, соціологія, психологія та державне управління продемонстрували «оптимізм» щодо можливостей ресоціалізації злочинців, що було обумовлено стрімким розповсюдженням альтернативних санкцій. Це призвело до появи феномену, відомого як «експансія пробації» або «рух за обмеження використання ув'язнення». В 1950-1952рр. це відобразилося в активній діяльності ООН щодо розповсюдження у світі досвіду діяльності служб пробації. Варто сказати, що зазначена вище формула- надавати злочинцю поради, сприяти йому та бути дружнім до нього - є фундаментальною ідеєю служби пробації. У подальшому ця ідея зазнала переосмислення та поступилася своїм місцем «нагляду за злочинцями та соціальній роботі з ними». [59]

Втім, *пробація* - це лише метод, соціальний процес у відкритому суспільному просторі, а не відповідь на усі можливі запитання. Служба пробації, яка була створена у більшості країн Європи, не лише виконує покарання, але і вивчає затриману особу, збирає інформацію, готує соціальне повідомлення, яке потім передається судді, для того щоб суд

отримав більшу інформацію стосовно соціальної збереженості цієї особи і міг винести виважене рішення. Ця доповідь має за мету дати відповідь на такі питання: чи може нагляд у суспільстві допомогти злочинцю у його виправленні і чи звільнення його під нагляд служби пробації буде безпечним для суспільства? Саме тому ті працівники, які вивчають особу і подають інформацію до суду, мають знайти відповідь: чи є злочинець небезпечним; чи допоможе в'язниця у його виправленні; чи виграє суспільство, якщо злочинцю буде призначено таке покарання; чи виграє від цього сам злочинець? Тому ця доповідь презентується в суді, і якщо суддя вважає ці аргументи вагомими, він може призначити будь-який вид покарання, не пов'язаний з позбавленням волі: чи це громадські роботи, чи звільнення під нагляд, чи якісь інші особливі види покарання. І тоді злочинець залишається в суспільстві, але суд може покласти на нього додаткові обов'язки. Наприклад, проживати злочинцю в певних гуртожитках, пройти психіатричне лікування, лікування від алкоголізму чи наркотичної залежності, запровадити певні програми. Наприклад, якщо водії, які вчинили злочини в нетверезому стані, караються, то вони зобов'язані пройти певну програму про наслідки таких непродуманих дій і вживання алкоголю. Якщо злочинець має потяг до вчинення сексуальних злочинів, то з ним проводиться соціально-психологічний тренінг. Якщо особа під час вчинення злочину чи до вчинення злочину вживала наркотики, то запроваджуються відповідні програми. Якщо підліток має схильність до неадекватних емоцій, які можуть потім виразитись в якихось правопорушеннях, то проводиться відповідний тренінг. Досвід понад 40 країн світу засвідчує, що така практика має позитивний результат.

Для медіасюжету. Служби пробації для України – це проекти майбутнього-далекого чи близького? Сьогодні відсутні будь-які урядові рішення по суті. А «реформа» пенітенціарної системи (в найкращому її розумінні) ніби і «не чує» вітчизняних активістів пробаційного руху. Чому так? Чи за умов адмінреформи (з 2010 р. скорочуються соціальні служби за сім'ї, дітей та молоді) служби пробації не на часі? Що ж тоді є альтернативною стратегією реальному ув'язненню?

Ювенальна юстиція як шлях від ув'язнення (позбавлення волі) неповнолітніх.

До медіасюжету. В Україні діє розгалужена система захисту прав дітей, але діти, які скоїли протиправне діяння, зазвичай потрапляють під юрисдикцію органів кримінального правосуддя. Проблема адекватної реакції держави й суспільства на ситуацію з правопорушеннями серед дітей та молоді особливо гостро постала в роки незалежності. Якими є спроби або система роботи з дітьми, які із законом у конфлікті...

У сучасній світовій практиці боротьби із злочинністю неповнолітніх існує декілька правових систем здійснення правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників і всі вони охоплюються поняттям «ювенальна юстиція». Сутність поняття «ювенальна юстиція» пов'язана з її головним суб'єктом – судом у справах неповнолітніх (дітей), що визначає поняття юстиції як правосуддя. Лінгвістичне поєднання слів «юстиція» і «ювенальна» означає, що йдеться водночас і про загальне і специфічне поняття юстиції. Як частина загального, юстиція відображає його принципи та інститути, а як специфічного – відрізняє її від загальної, створивши ступінь її автономності [28].

Історичне минуле кримінальної відповідальності неповнолітніх правопорушників можна вважати жорстоким і несправедливим. В юриспруденції аж до середини ХІХ ст. не існувало правового поняття «дитина» та не виділялись у окрему демографічну групу діти-правопорушники (злочинці). Загалом, якщо говорити про особливий правовий захист

дітей і підлітків, то до нього людство йшло дуже повільно і свій шлях у цьому напрямі розпочало лише на початку XX ст. Перші спроби захистити неповнолітнього від несправедливо жорстокої кари виникли ще в римському праві, зокрема, в Дигестах Юстиніана зазначалось, що захист осіб у віці до 25 років стосовно угод майнового характеру здійснюють їхні опікуни. Проте, якщо неповнолітній умисно вчинить злочин, тоді допомога йому не надавалась [7].

Закон XII таблиць, у якому вперше було сформульовано принцип «прощення покарання» щодо неповнолітніх, встановлював дві умови: 1) коли особа не розуміла характер злочинного діяння; 2) коли сам злочинний акт не був доведений до кінця. Таких осіб ще називали «зменшеними дорослими».

У збірнику німецьких законів «Швабському зерцалі» XII ст. та в кримінально-судовому положенні короля Карла V, яке мало назву «Кароліна», згадується про злочинців, які «по малолітству попередньо позбавлені розсудливості». В такому випадку закон вимагав звернутися за порадою до «досвідчених людей», тобто експертів. Отже, закон встановлював заборону на застосування смертної кари щодо осіб у віці до 14 років, однак у ньому містилися певні застереження, які допускали застосування смертної кари щодо неповнолітніх злочинців. Зокрема зазначалося, якщо злодій за віком наблизився до 14 років та вчинив крадіжку, яка визнавалася значною або була вчинена за обтяжуючих обставин (поєднана з насильством чи вчинена в третє), тоді застосовувався принцип «злий умисел замінює недостатній вік» - дитину страчували.

Друга половина XIX ст. характеризується першими спробами поліпшити долю дітей, які опинилися в полі зору правосуддя. У США створено перший реформаторій для дітей, який забезпечував окреме утримання в тюрмах дорослих і неповнолітніх; введено режим пробації (виховний нагляд), який в результаті став одним з поширених методів поводження з неповнолітніми правопорушниками тощо. Однак це були окремі спроби, які кардинально ситуації не змінювали. Засоби боротьби зі злочинністю не давали бажаних результатів, більше того – провокували нові злочини. Саме на цьому етапі 2 липня 1899 р. в Чикаго (штат Іллінойс, США) було створено перший спеціальний суд у справах неповнолітніх. За прикладом США й інші країни створили національні суди для неповнолітніх. Однак при створенні спеціалізованих судів у різних країнах сформувався неоднаковий підхід щодо такого виду юрисдикції. Досить чітко окреслились два варіанти: (1) автономний суд для неповнолітніх, що не пов'язаний із загальним судом (США, Канада, Англія, Бельгія, Франція, Греція (варіант), Нідерланди, Росія, Польща, Угорщина, Єгипет, Японія (варіант), Австралія, Нова Зеландія (варіант), кантони французької Швейцарії); (2) загальний суд, який набув функції розгляду справ щодо неповнолітніх (Німеччина, Австрія, Іспанія, Португалія, кантони німецької Швейцарії).

Щоб зрозуміти різносторонній підхід до створення такої системи, доцільно проаналізувати національний досвід тих країн, де суди для неповнолітніх функціонували найефективніше.

США: правова система цієї країни закріпила три основні вимоги до ювенальної юстиції [26]. Передусім, це спеціалізація судочинства, яка передбачала наявність автономних приміщень для розгляду і вирішення справ щодо неповнолітніх; спеціалізованого судді та ізоляцію неповнолітніх від дорослих у місцях попереднього затримання. Судовий процес був спрощеним і проходив у вигляді співбесіди судді із підсудним за «закритими дверима». Ще однією особливістю діяльності «дитячого» суду в США була широка співпраця суду із населенням судового округу. Існувала велика кількість благодійних організацій, жіночих клубів, товариств захисту дітей від жорстокого поводження. Особливістю цієї співпраці було передусім те, що суди для неповнолітніх використовували інформацію, зібрану цими товариствами щодо умов життя дітей-правопорушників, і навіть давали відповідні доручення вказаним організаціям, а жіночі

клуби, в свою чергу, використовувались для організації нагляду за дітьми, які залишились на волі. Отже, у США була сформована наступна структура «ювенальної юстиції»: прийняття спеціальних законів щодо неповнолітніх – виділення місця для спеціальних суддів – виникнення посади опікуна – широке залучення громадськості. Характерними для цієї структури були такі принципи: індивідуальний підхід до дитини; спеціальна процедура судового розгляду справ про обвинувачення неповнолітніх; наголос на допомозу неповнолітнім, а не їх покарання; реалізація обраних заходів для неповнолітнього державним опікуном і громадськістю; обговорення з опікунами і батьками призначення соціальних, виховних та лікувальних заходів.

Англія: система судів у справах неповнолітніх була створена на основі закону «Хартія дітей». Однак ще до того у 1905 р. був створений перший суд в Бірмінгемі, який започатковував такі правила: засідання суду проводили за годину до відкриття загальних судів; розподіляли неповнолітніх підсудних на категорії залежно від ступеня тяжкості вчиненого ним злочину; обов'язковою була присутність батьків та інших близьких людей в судовому засіданні; окремо розглядали справи щодо кожного неповнолітнього підсудного (навіть у випадку співучасті); створювали при суді корпус чиновників пробації, у функції яких входило вивчення особистостей і влаштування дітей-правопорушників; здійснювався судом контроль за виконанням опікунського нагляду за цими дітьми [38]. Зазначені правила були на той час досить революційними, але в судову практику впроваджувались вони з постійними змінами.

Франція: ювенальна юстиція з'явилася набагато пізніше, ніж в інших європейських країнах. У Франції у всі часи значне місце посідав суд присяжних, і тому тільки в цій країні з самого початку було передбачено, крім створення одноособового судді, ще й трибуналу у справах неповнолітніх, а згодом і створення суду присяжних у справах неповнолітніх. Під юрисдикцію «дитячих» судів підпадали неповнолітні у віці від 12 до 18 років, до яких застосовувався «принцип розуміння», окрім того вводилось «друге досье», головне призначення якого полягало в акумуляції соціально-психологічної характеристики самого неповнолітнього і його діяння. Попри це допускалась можливість розгляду справи щодо неповнолітнього в загальному суді за таких умов: неповнолітній діяв з розумінням; здійснив тяжкий злочин, передбачений законом; здійснив його у співучасті з дорослим злочинцем, де організатором був дорослий. Лише наявність цих трьох умов у сукупності була підставою для розгляду справи в загальному суді. Водночас зі створенням спеціальних судів у Франції формуються спеціальні опікунські ради, які займаються неповнолітніми, що не підпадали під юрисдикцію суду, тобто дітьми у віці до 12 років. Саме ці ради згодом стали базою для створення сімейних судів.

Німеччина: на відміну від США, Англії і Франції німецький суд для неповнолітніх не був автономним. У складі загального суду одному із членів на рік надавались подвійні повноваження. Іншими словами, суддя поєднував у своїх руках каральні та опікунські функції. Крім того, гласність у німецькому суді не була обмеженою, але його засідання проходили в спеціальному приміщенні окремо від інших відділень загального суду.

Україна та Росія мають власні традиції ювенальної юстиції. Перший суд у справах неповнолітніх у Російській імперії був відкритий у Санкт-Петербурзі (1910 р.). Станом на 1915 рік більша частина російських ювенальних судів (судів у справах малолітніх або судів для малолітніх) діяла в українських містах – із семи таких судів п'ять функціонували у Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі та Миколаєві. Компетенція Київського ювенального суду була комплексною: до його провадження належали як правопорушення малолітніх, так і делікти, вчинені проти них. Саме цей варіант підсудності ювенальних судів розглядається нині спеціалістами з пострадянських країн як найкращий. Така конфігурація підсудності дає можливість розв'язати одразу декілька проблем кримінологічного та організаційного характеру: і притягти неповнолітнього

правопорушника до відповідальності, і забезпечити захист прав скривдженої дитини. У 20-х роках минулого століття російські та українські юристи вже порушували проблему формування «дитячого права», кодифікації його нормативних джерел. А необхідність особливого реагування на дитячу злочинність, принципово відмінну від «дорослого» правосуддя, для них була аксіомою. Отже, ювенальна юстиція не є для нашої правової культури чужим та геть новим явищем. Вітчизняна правова традиція ґрунтується як на досвіді створення ювенальних правових норм і ювенальних юридичних установ, так і на досвіді їх застосування й роботи.

Історичний екскурс дає можливість дійти висновку, що з моменту її становлення не було створено єдиної моделі спеціального судочинства щодо неповнолітніх. Від самого початку виникнення ювенальна юстиція видозмінювалась залежно від національного законодавства кожної країни.

Серед науковців та практиків сьогодні досить жваво обговорюється необхідність створення системи правосуддя для неповнолітніх в Україні. У більшості судів України сьогодні вже запроваджено спеціалізацію з розгляду справ щодо неповнолітніх. Суддів орієнтують на те, щоб вони вивчали не лише правову тематику стосовно цієї вікової категорії, а й вікову психологію та педагогіку.

Побуває думка, що Україні не варто перебирати досвід США – країни, яка відсвяткувала 100-літній ювілей судів у справах неповнолітніх їхньою ліквідацією. Проте не можна стверджувати, що досвід діяльності судів у справах неповнолітніх є лише негативним. Залишається актуальною мета ювенальної юстиції: максимально забезпечити «поблажливу» неформальну процедуру судового розгляду, що враховує індивідуальні і вікові особливості дитини, та реалізувати гнучку систему кримінально-правових заходів впливу на неповнолітнього. Як свідчить досвід інших країн, домінування одного із завдань, у цьому випадку реабілітаційного, призводить до розчарування суспільства в цій системі, яка не тільки залишає поза увагою традиційні завдання правосуддя, але й не забезпечує захист суспільства від протиправної поведінки неповнолітніх. При створенні в Україні ювенальної юстиції важливо акцентувати увагу не лише на призначенні покарання неповнолітньому правопорушнику, але й його соціальній реабілітації в суспільстві та профілактиці вчинення нових правопорушень «дітьми групи ризику».

До медіасюжету. «Ювенальна юстиція» – це судоустрій і судочинство у справах про правопорушення неповнолітніх. На відміну від загальної, ювенальна юстиція має охоплювати систему соціальних послуг на допомогу дитині, яка перебуває у конфлікті із законом. Тому сучасна ювенальна юстиція – це система державних і муніципальних, судових, правоохоронних органів, освітніх і виховних установ, соціальних служб, правозахисних і громадських організацій, що на основі права та медико-соціальних і психолого-педагогічних методик здійснюють запобігання правопорушенням дітей та проти дітей, правосуддя щодо дітей, захист дитячих прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію. Відтак ювенальна юстиція «працює» з двома категоріями дітей – діти-правопорушники та діти, які опинились у складній життєвій ситуації (сироти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні, свідки та жертви злочинів тощо).

Постає питання, чому ювенальна юстиція, що сповна відповідає ідеалам правової соціальної держави, до яких прагне Україна, сьогодні опинилася під вогнем нищівної і до того ж безпідставної критики? Видається, що така ситуація склалася під впливом цілеспрямовано створених химерних уявлень про ювенальну юстицію та права дитини загалом.

Міф перший: «Ювенальна юстиція, як і Конвенція ООН про права дитини, узаконує неповагу дітей до батьків, не дозволить застосувати примус до дитини, без якого виховання неможливе». **Реально:** У преамбулі Конвенції ООН про права дитини наголошується: сім'я є основним осередком суспільства і природним середовищем для зростання та благополуччя всіх її членів й особливо дітей, дитині для повного та гармонійного розвитку її як особистості необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові й розуміння. Права батьків посідають належне місце і в міжнародних стандартах ювенальної юстиції зокрема, і в Мінімальних правилах здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) [4, статті 10.1, 13.2, 15.2] і Керівних принципах ООН щодо запобігання злочинності неповнолітніх (Ер-Рядські принципи) [6, пункти 12, 13, 14]. Права та обов'язки батьків у сфері ювенальної юстиції відтворені також у Рекомендації СМ/РЕС (2008) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам (зокрема й Україні) «Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають застосуванню санкцій чи заходів» від 5 листопада 2008 року [2, статті 14, 25, 29, 34, 102 та ін.]. На жаль, побоюючись, що за умов упровадження ювенальної юстиції відбуватиметься сувора заборона примусу щодо дитини, наші громадяни просто плутають примус, насильство та покарання, цілковито ототожнюючи їх. Насправді жоден із нормативно-правових актів із питань ювенальної юстиції не ставить під сумнів необхідність поєднання переконання та примусу у процесі виховання дитини. Забороняється батьківське насильство (його визначення є у Законі України «Про попередження насильства у сім'ї»), виконання покарання покладається на державні органи, а примус (без, зрозуміло, побиття) як був, так і залишається одним із методів виховання. Отже, сучасне ювенальне міжнародне право, зарубіжне та національне законодавство створюють правові засади для укріплення відносин між батьками та дітьми на основі взаємної поваги, любові й відповідальності дітей і батьків.

Міф другий: «Права дитини загалом і ювенальна юстиція зокрема – це західний продукт, чужий будь-якому іншому суспільству, зокрема нашому». **Реально:** Конвенція про права дитини не тільки підписана й ратифікована більшістю країн світу. Виняток становить Сомалі, де протягом тридцяти років немає стабільного уряду та США, які лише тепер подають її на ратифікацію Сенатом. Нині норми Конвенції про права дитини відтворені у численних регіональних правових стандартах, зокрема Африканській декларації та Плані дій 2001 року, Маракеській декларації 2001 року «Дівчатка: глобальний рух», Рабатській декларації з питань дітей 2005 року, прийнятій ісламськими країнами, Європейській конвенції про здійснення прав дитини (ратифікована Україною 3 серпня 2006 року). В Індії (2000 р.) ухвалений Закон «Про ювенальну юстицію (опіку та захист дітей)», який стосується двох категорій дітей: тих, хто перебуває у конфлікті із законом, і тих, хто потрапив у складну життєву ситуацію й потребує допомоги (правопорушників, утікачів із дому, сиріт, жебраків тощо). Відповідно до цих двох завдань законом засновані дві установи – комісія ювенальної юстиції та комітет із благополуччя дітей. У складі комісії ювенальної юстиції магістратський суддя та двоє соціальних працівників, один із яких обов'язково жінка. Обов'язкова вимога для всіх членів суду – професійні знання, необхідні для роботи з дітьми. Ювенальна юстиція існує в Японії, Китаї, Кореї, вона поступово створюється у центрально-азійських країнах. У Казахстані два спеціалізовані ювенальні суди успішно працюють.

Міф третій: «Права дитини та ювенальна юстиція сприятимуть неконтрольованій поведінці, розбещенню дітей, деградації української сім'ї й усього нашого суспільства». **Реально:** Ювенальна юстиція в усіх розвинених моделях спрямована на справжню, а не умовну відповідальність дітей-правопорушників. У нашій країні саме нинішня система

кримінально-правового та адміністративно-правового реагування на провини та злочини неповнолітніх є недоцільною, тому що у більшості випадків за вчинення злочину дитина відбувається легким переляком. Якщо її засуджують, то, як правило, звільняють від відбування покарання з випробуванням. Найпоширенішим примусовим заходом виховного характеру є передавання дитини батькам під нагляд. Часто саме вони не впоралися з вихованням дитини. Острах того, що система ювенальної юстиції сприятиме сексуальній розбещеності дітей, є необґрунтованим. Адже акти міжнародного ювенального права, частина яких ратифікована Україною, протистоять торгівлі дітьми, дитячій проституції і дитячій порнографії (таким є один із Факультативних протоколів до Конвенції про права дитини). Наприклад, у США, які є одним із піонерів упровадження ювенальної юстиції, сексуальна розбещеність дитини розглядається вченими й практиками як особлива, так звана статусна провинна. Стосовно такої провинни існує відповідне правове (як правило, некаральне) реагування з боку держави й суспільства: призначення вихователя, суспільно корисна праця, обов'язок пройти лікування тощо. Тобто, ювенальна юстиція реагує не тільки на злочини, а й на правопорушення дітей, запобігаючи злочину, сприяє зміцненню правової свідомості.

Міф четвертий: «Ювенальна юстиція – це узаконення доносів дітей на батьків».

Реально: Чинне законодавство України вже забезпечує право дитини брати участь у тих справах, які її стосуються, якщо за своїм віком і станом дитина в змозі це робити. Стаття 171 Сімейного кодексу України наголошує, що дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, які стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана під час вирішення між батьками чи іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі під час вирішення спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Принцип участі забезпечується й іншими актами національного законодавства. Думка дитини має бути врахована під час вирішення державними органами питання про її громадянство. За законами України «Про звернення громадян» та «Про попередження насильства у сім'ї» кожна людина (у тому числі юна) має право звернутися до державних органів із проханням про надання їй правового захисту, особливо якщо це стосується її фундаментальних прав на життя, недоторканність, свободу тощо.

Міф п'ятий: «Ювенальна юстиція означає масове втручання держави у сімейне життя та жорстоке відбирання дітей у батьків за найменшу провинну». **Реально:** «Державне втручання» є широким за своїми цілями та методами поняттям. Так, надання соціальної та матеріальної допомоги малозабезпеченій сім'ї є теж варіантом державного втручання. Адже, щоб визначити, яка саме допомога потрібна, слід з'ясувати, в якому становищі перебуває сім'я. Мабуть, ніхто не заперечуватиме, що державне втручання є необхідним і тоді, коли має місце насильство у сім'ї, особливо стосовно дітей. Крім того, практика втручання до сімейних справ як позбавлення батьківських прав, існує не один рік. Щорічно процедура позбавлення батьківських прав в Україні застосовується приблизно до 17 тисяч осіб, хоча до цього заходу захисту прав дитини суди вдаються у крайньому разі. До того ж зазначмо, що позбавлення батьківських прав – це компетенція загальних судів і до ювенальної юстиції жодного стосунку не має.

Міф шостий: «Ювенальна юстиція та права дитини суперечать християнській релігії, зокрема ієрархічності, тобто патріархальності сім'ї та заповіді «Поважай батька свого і матір свою». Як додатковий аргумент наводиться приклад Греції (де православ'я є державною релігією), яка нібито відмовилася від ювенальної юстиції. **Реально:**

Християнство є релігією, яка не тільки відстоює повагу до батьків, а й вважає цінністю дитинство. Наведемо уривок із Євангелія від Св. Луки «Хто найбільший у Царстві Небеснім?... Ісус... узяв дитину, поставив її біля Себе і промовив.: «Як хто прийме дитину оцю в Ім'я Мое, Мене він приймає, а як хто Мене прийме, приймає Того, Хто послав мене. Хто бо найменший між вами всіма, – той великий!» (Лк 9: 46–48). Саме християнство відіграло визначальну роль у підвищенні статусу дитини в суспільстві. Саме християнська церква відіграла значну роль у створенні ювенальної юстиції, передусім реформаторів для неповнолітніх правопорушників (в Іспанії, Італії, Польщі). Російське кримінальне право XIX ст., а саме Уложення про покарання карні і виправні 1845 року, встановлювало, що за вчинення деяких злочинів неповнолітні підлягали ув'язненню до монастиря строком від 2 місяців до 8 років (залежно від тяжкості злочину). Отже, християнське розуміння дитини та сім'ї – не перешкода, а сходинка до побудови справедливої ювенальної юстиції, а церква, як і інші інститути громадянського суспільства, може бути не тільки учасницею, а й натхненницею цієї справи.

Міф сьомий: «Ювенальна юстиція, як і права дитини, суперечить Конституції України, що проголошує принцип рівності усіх громадян. Тому ні особливі права, ні тим паче особливі суди для дітей не потрібні». **Реально.** Увесь цивілізований світ давно позбувся ліберального розуміння рівності у правах як зрівнялівки. Сьогодні право має гуманітарний характер, згідно з яким сильному надається свобода, а слабкому – підтримка. Вразливі групи населення, зокрема діти, мають певні правові переваги, що й передбачено статтею 51 Конституції України, яка гарантує охорону дитинства, материнства, батьківства. Зазначмо, що додаткові права у вигляді пільг мають і дорослі (наприклад, пенсіонери, учасники війни та бойових дій, постраждалі від Чорнобильської аварії тощо). Стосовно твердження, що нібито існує невідповідність ювенальних судів конституційним приписам, то Конституція України визначає два принципи судоустрою – територіальність та спеціалізацію (ст. 125), що цілковито відповідає ідеї створення ювенальних судів. На відсутності саме цього компонента ювенальної юстиції в Україні не раз наголошував Комітет ООН із прав дитини: у 2002 році зазначено: відсутність спеціалізованих ювенальних судів та ювенальних суддів, обмежена кількість професійних юристів, соціальних працівників, вихователів у цій сфері [10, п. 70 (а)].

Міф восьмий: «Ювенальна юстиція потребує великих коштів, яких немає у такої бідної країни, як наша». **Реально:** Ніхто не рахував грошей. В Україні тривають дискусії на рівні Президента, Міністерства юстиції, громадських та релігійних організацій (церков). Зарубіжний досвід показує, що всі інвестиції у дітей та молодь багаторазово окупуються, до того ж не тільки соціально, а й матеріально, що очевидно хоча би на прикладі ювенально-орієнтованих країн (Китай, Південна Корея тощо), які серед іншого завдяки успіхам у ювенальній політиці змогли здійснити стрімкий технологічний, а на сьогодні уже й науковий, прорив.

Міф дев'ятий: «У нас і так багато установ, які опікуються дітьми. Навіщо ще ювенальна юстиція?». **Реально:** Це єдиний міф, із яким частково можна погодитись. Ювенальна юстиція, хоча й незавершена й недосконала, в Україні вже існує. Сьогодні ми маємо такі компоненти системи ювенальної юстиції, як: правові інститути особливостей кримінальної та адміністративної відповідальності неповнолітніх, провадження у кримінальних справах неповнолітніх, закони України «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» та інші акти ювенального законодавства; система органів і служб у справах дітей, визначених Законом «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». [30]

До медіасюжету. Сьогодні йдеться лише про приведення цієї системи у відповідність до потреб підростаючого покоління і всього українського суспільства та до міжнародних зобов'язань держави у сфері захисту прав дитини. Реформування ювенальної юстиції в Українській державі – це лише питання часу і хотілося б, щоб він не витрачався марно. А критикам ювенальної юстиції було б доречно вивчити предмет спору, виробити й внести конструктивні пропозиції з оптимізації її національної моделі.

Дорога додому особи, яка повертається з місць позбавлення волі.

Відомий російський поет О.Пушкін знав, що його друзів-декабристів «свобода зустрине радісно біля входу». А біля виходу з вітчизняних колоній (в'язниць) колишнього в'язня радо не зустрічають... Більше того, можуть просто ніяк не зустріти... Куди піти колишньому ув'язненому? Як знайти роботу, засоби для існування? Як відновити родинні та соціальні зв'язки? Наскільки люди, які просиділи роки у неволі, готові до життєдіяльності у відкритому від ґрат суспільстві?

До медіасюжету. Людину до свободи, яку вона за різних причин втратила, перебуваючи за ґратами, треба готувати... Як і кого, з якою результативністю або якістю готують до звільнення? Щоб колишній ув'язнений(а) повернувшись і не вчинили повторного злочину, потрібна робота всього суспільства, громад, спільнот, церков, родин, а не лише Державної пенітенціарної служби. Сьогодні дуже важко знайти шматок хліба людині без професії, якщо вона при цьому ще й втратила зв'язки із сім'єю і не має нікого на волі, хто може підставити плече? Прирівнявши колишніх ув'язнених до «бездомних» з їх правом відвідувати будинки для тимчасового перебування, чи подумали чиновники про те, що колишні ув'язнені – не бездомні по «суті» та «формі»? У бездомних, за будь-яких умов, завжди є «свій захисний паралельний світ», тоді як у осіб, що повертаються з місць позбавлення волі, тільки мрії, бажання, сподівання... Чому багатьох ув'язнених ніхто не зустрічає біля воріт? У нас немає звичайної солідарності, чи ми все ніяк не збагнемо на рівні громади або спільноти, вулиці або родини, що конкретна людина опинилась на півдорозі?

Вихід на свободу для колишнього ув'язненого - це лише перший крок. Та й «свобода» ця виявляється обмеженою, оскільки гласно чи негласно але продовжує діяти система нагляду за звільненими. Адміністративний нагляд за колишніми ув'язненими - винахід ще радянської репресивної машини.

З того часу, як усю систему відбування покарання передали з Міністерства внутрішніх справ до Міністерства юстиції, утворився певний «вакуум». Наглядати чи не наглядати - не питання. Проблема у тому, щоб «нагляд» не перетворювався на постійне «підглядання». За тими пропозиціями, які час від часу потрапляють до відкритих медіа, досі не вирішено: чи варто наглядати за усіма колишніми ув'язненими, чи тільки за тими, які у місцях позбавлення волі мали «потенційно-асоціальну поведінку»... Але навіть таким колишнім в'язням за законом не заборонено вільно змінювати місце проживання, працевлаштовуватися, брати участь у політичному житті. До речі, підприємство, яке відмовляє колишньому в'язневі у праві влаштуватися на роботу лише з тієї причини, що людина «відсиділа», офіційно вважатиметься порушником законодавства про працю. Покарання за це - адміністративний арешт. Щоправда, довести таку справу до суду важко...

Правозахисники вважають, що здійснення нагляду як реалізація індивідуальної програми соціальної адаптації доречно, тим більше, що подібні схеми існують у багатьох країнах. Не потрібно забувати і про «кримінальних друзів», які також чатують на людину, щоб експлуатувати її «невільницьке минуле» з користю для своїх банд, груп, компаній тощо.

Три основні кроки після ув'язнення та головні тенденції:

Людина після ув'язнення виходить на волю	Перший крок	Тенденції	Другий крок	Тенденції	Третій крок (від потреб)	Тенденції	За оптимальним сценарієм, без оцінки якості тт. результативності, в українському суспільстві є можливість підтримати на «півдорозі» більше половини бувших ув'язнених.
	Колишнього ув'язненого ніхто не зустрічає	70%	Без документів	95%	Робота	30%	
	Колишнього ув'язненого зустрічають рідні	10-15%	Без будинку	55-60%	Житло, їжа у рідних, приятелів	20-30%	
	Колишнього ув'язненого зустрічають представники релігійної громади	5-7%	Без сім'ї	60-70%	Життя на вулиці	10-15%	
	Колишнього ув'язненого зустрічають представники соціальної служби	3-5%	Без засобів існування	90%	Лікування	5-10%	
	Колишнього ув'язненого зустрічають приятелі з кримінального минулого	2-5%	Без доступу до лікування	90%	Житло, їжа, лікування в інституції (спільнота або соцслужба)	10%	
	Колишнього ув'язненого зустрічають інші...	5-10%	Під прискіпливим наглядом міліції	70 %	Повторний злочин, право порушення	15%	

Процес зустрічі колишніх ув'язнених «на півдорозі» називається соціальною адаптацією». Проблема соціальної адаптації осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, завжди є гострою і актуальною. Адже від того, наскільки вдало відбудуватиметься процес пристосування колишнього в'язня до нових соціальних умов, наскільки швидко він засвоюватиме нові життєві цінності, норми, правила поведінки в домінуючому соціумі, залежить не лише його подальша доля, а й доля інших індивідів. Теоретично суспільство зацікавлене, щоб ті, хто відбув покарання і став на шлях виправлення, більше не повторював власних помилок і не поповнював лави злочинного світу - від цього не в останню чергу залежить життя і спокій «законослухняних» громадян. Однак насправді маємо ситуацію, коли доля реальної конкретної людини, яка щиро хоче порвати з кримінальним минулим, найчастіше мало хвилює як суспільство в цілому, так і окремих його членів (у тому числі представників владних структур). І, на жаль, нерідко трапляються ситуації за яких людина, зіткнувшись з низкою проблем (відсутність житла, роботи, довіри з боку близьких), втрачає надію і повертається туди, де її чекають колишні «колеги», а відтак - знову ув'язнення - вже на більш тривалий термін. [46]

Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» (вперше був прийнятий в 2003 році, скасований, повторно прийнятий в 2011р.) [43] визначено загальні засади соціальної адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, засади участі у соціальній адаптації цих

осіб підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, а також фізичних осіб, забезпечує правове регулювання відносин, спрямованих на реалізацію такими особами прав і свобод, передбачених Конституцією та законами України. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

1) звільнені особи - особи, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом;

2) соціальна адаптація - процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві;

3) соціальний патронаж - допомога звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію;

4) спеціалізовані установи для звільнених осіб - установи, діяльність яких спрямована на надання допомоги звільненим особам, їх підтримку та соціальну адаптацію;

5) суб'єкти соціального патронажу - центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, об'єднання громадян, а також фізичні особи, які здійснюють соціальний патронаж.

До медіасюжету. Не можна сказати, що в Україні не роблять спроби вплинути на ситуацію: нині передбачено створення системи соціальної реабілітації звільнених осіб, у тому числі центрів і будинків соціальної адаптації для осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Про створення подібних закладів йдеться у Указах Президента України, законах, урядових рішеннях, регіональних програмах. Заходи соціальної адаптації або соціального патронажу не дозволяють і близько вести мову про охоплення більшості колишніх ув'язнених, або про мережу інституцій на всій території держави. Як наслідок неефективної соціальної політики стосовно осіб, які повернулись з місць позбавлення волі, – високий рівень соціального відчуження, рецидивної злочинності та бездомності. Крім того, основна сфера соціальної адаптації заповнена громадськими, благодійними, релігійними ініціативами. Подібна діяльність не фінансується місцевими органами влади. Координуючої та методичної інституції на рівні держави – немає. Людині, якій виходити на волю (при реальному рівні суспільної поінформованості та правової грамотності), не повідомляють адресу найближчого центру соціальної адаптації колишніх ув'язнених. Індивідуальний план соціальної адаптації або соціального патронажу не є консолідуєчим, операційним документом. Зважаючи на проблемні ситуації в закладах пенітенціарної системи, частина громадських організацій самостійно ініціює за 2-3 місяці до звільнення початок соціального патронажу. Однак це поодинокі практика, достатньо ресурсна та з великою кількістю запитань: чому співпрацюють з одним, а з іншим – ні? Не можна стверджувати, що держава виконала свою функцію щодо соціальної реінтеграції злочинця, якщо вона через свої спеціально уповноважені органи, соціальні служби, об'єднання громадян та інші соціальні інституції не забезпечила реалізацію системи постпенітенціарних заходів та закріплення результатів перевиховної діяльності установ виконання покарань з метою соціальної адаптації колишніх засуджених та їхньої подальшої реінтеграції в суспільство. Адже постпенітенціарна опіка на сьогодні зводиться до здійснення контролюючих заходів за поведінкою звільнених, тобто до формального або примусового контролю.

За неофіційними даними, в Україні налічувалося 27 центрів соціальної адаптації. З них тільки три комунальні, решта – громадських та релігійних організацій [17]. Фінансування програм соціальної адаптації за законом має здійснюватися місцевими бюджетами. Але реально – це гроші міжнародних грантів, спонсорські внески та церковні пожертви.

Згідно з офіційною інформацією, протягом 2011 року з установ Державної пенітенціарної служби України було звільнено 40 тис. 242 особи. З них за місцем проживання направлено 39 тис. 563 особи. 127 осіб направлено за місцем судимості, тому що вони не мали визначеного місця проживання. 218 осіб направлено до лікувальних закладів, 289 осіб – до центрів соціальної адаптації, 45 осіб – у будинки-інтернати. Відповідно, при звільненні майже 16 тис. особам було надано матеріальну допомогу на суму близько 664 тис. грн., що становить аж 41 грн. на людину. Згідно з повідомленнями органів внутрішніх справ, 79,3% звільнених ув'язнених було зареєстровано за обраним місцем проживання, майже 43% були працевлаштовані, 1,2% було надано статус безробітних. Найгірша ситуація з працевлаштуванням колишніх ув'язнених складається у Чернігівській, Миколаївській, Львівській, Херсонській, Вінницькій і Тернопільській областях – лише від 3% до 12%.

Прислуховуємось до думок людей. Показовим для медіапрацівників стали результати нашого міні-дослідження. Серед опитаних було десять чоловіків і одна жінка. Респондентів попросили визначити їхні проблеми після звільнення. Труднощі з працевлаштуванням відзначило 6 осіб. Один з клієнтів (Л., 26 р.) зазначив: *«Під час перебування за тратами атрофується здатність працювати і бажання заробити»*. Відсутність житла назвало 6 осіб, серед яких 3 є клієнтами притулку соціальної адаптації, 2 клієнти реабілітаційного центру релігійної організації; 5 осіб відзначило поганий стан здоров'я; 6 опитаних мали наркотичну залежність зі стажем вживання від 2 до 18 років; 4 особи хворі на туберкульоз. Відсутність документів є проблемою для 4 осіб. А проблему з реєстрацією/пропискою відзначили ще 3 респонденти. Шість респондентів зареєстровані/прописані в батьків (один з них у батьків дружини), 3 мешканці центру соціальної адаптації тимчасово зареєстровані в ньому, а один має власну квартиру, яку йому купили батьки. Опитані назвали ще й такі проблеми: упереджене ставлення роботодавців та міліції (1), немає куди їхати (1). Опитаний С. (24 р.) на запитання про проблеми відповів: *«Все є проблемою після звільнення»*. На запитання щодо влаштування після звільнення більшість (трьох з п'яти опитаних, яким ставилося це запитання) відповіли, що «ніяк». Соціальну адаптацію Р. (24 р.) визначив так: *«Щоб нічого не пов'язувало з минулим, знайти роботу. Головне - поштовх, а далі – сам»*. М. (47 р.) після 22 років перебування в ув'язненні має інші погляди: *«прийти до тями»* після ув'язнення, влитися в колектив, відновити документи. Знайти офіційну роботу без реєстрації в паспорті неможливо. У цьому він переконався на власному досвіді, вийшовши на свободу ще в липні 2005 року. Працевлаштуватися не вдалося до цих пір: *«Без реєстрації ніхто не бере»*. Ночує Олексій то в батька, то у знайомих. Згоди на його реєстрацію ніхто не дає. Працює вантажником на ринках - час від часу і неофіційно. *«Я просто випав з життя. Поки не буде нормальної роботи, не буде і нормального життя з нормальним колом знайомих»*. Потрапивши в «бермудський трикутник» - відсутність житла, реєстрації, роботи - багато звільнених пропадають для суспільства. Не отримавши адекватної підтримки, вони знову переступають межу...

Адекватно сприймаємо практику роботи інституцій з колишніми ув'язненими.

Зважаючи на відсутність в Україні реальної соціальної роботи зі звільненими з місць позбавлення волі, треба взяти до уваги значний зарубіжний досвід постпенітенціарної опіки/патронажу. Найбільш поширеним і традиційним в світі, зокрема в Україні, методом реінтеграції засудженого є система інспекцій по контролю за особами,

які достроково звільнилися. Цей метод найбільш заформалізований і недостатньо ефективний, тому що зміна режиму відбування покарання не гарантує, що людина може успішно вирішувати свої проблеми. В рамках цього методу здійснюється здебільшого контроль за звільненим та його поведінкою.

Інший метод реінтеграції базується на індивідуальній допомозі звільненим особам. Типовою формою такої роботи є соціальний супровід звільненого з місць позбавлення волі. Специфіка такого методу полягає в тому, що в ході супроводу вирішуються індивідуальні проблеми, актуальні саме для цього звільненого. Але індивідуальна робота потребує великих людських та матеріальних ресурсів. Тому успіх цього методу буде досягнутий там, де розвинуті традиції волонтерства.

Цікавим є досвід груп самопомоги, які створюються колишніми засудженими, вже успішно реінтегрованими у суспільство. Такі групи надають не тільки соціальну, але і психологічну підтримку. Перше таке співтовариство зафіксовано ще в 19 ст. у Великобританії і на сьогодні позитивно себе зарекомендувало в інших країнах. Вирішальним фактором існування таких груп є здійснення супервізії (наставництва), що забезпечує встановлення певних стандартів роботи та оцінку її ефективності.

Слід виділити і такий метод реінтеграції засудженого, як створення і розвиток інфраструктури, яка б дозволяла вирішувати різні проблеми звільнених, перш за все , житла, працевлаштування, дозвілля, підтримки суспільнокорисних зв'язків, тощо. Такі установи, як правило, включені до державної та муніципальної соціальної системи і відрізняються великим розмаїттям послуг, які надаються. Цілі таких соціальних установ полягають здебільшого у мінімальній підтримці десоціалізованих осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, запобігаючи таким чином їхньому остаточному падінню на соціальне дно. Велику популярність в західних країнах отримали Центри соціальної реінтеграції, які націлені на допомогу «перспективній» меншості, які мають бажання змінити своє життя на краще. Досвід таких апробаційних (випробувальних) програм накопичений в багатьох провідних країнах світу, зокрема в Канаді, Швеції, Великобританії.

Міжнародна практика не має очевидних універсальних механізмів реінтеграції і вирізняється різними підходами та новаторськими експериментами, які доцільні в тій чи іншій країні. Кожен з методів реінтеграції має свої обмеження та недоліки, тому для досягнення ефекту реінтеграції необхідно поєднувати різні заходи роботи з особами, які потребують поступової опіки/патронажу в межах фінансових, кадрових та матеріальних ресурсів, які є в наявності.

На наше переконання, саме діяльність центрів реінтеграції є найбільш перспективним методом адаптації звільнених до життя на волі в сучасному українському суспільстві за умов обмеженості державного фінансування інституцій поступової опіки, переважно формального характеру їх діяльності, нерозвиненості волонтерського руху, спрямованого на допомогу цій категорії людей, відсутності традиції залучення груп самопомоги для вирішення проблем реінтеграції засуджених тощо.

Прикладом діяльності такого центру є Центр реінтеграції «Будинок на півдорозі» у селищі Краснопавлівка Лозівського району Харківської області, який створено в рамках реалізації україно-шведського проекту «Триступенева всестороння програма реінтеграції у суспільство громадян, які перебувають на випробувальному терміні, та звільнених з місць позбавлення волі». Майже половина жінок, які є клієнтами Центру реінтеграції, не має сім'ї, яка могла б їм допомогти у вирішенні актуальних проблем. Більшість опитаних жінок покращення свого майбутнього пов'язують саме зі своїм перебуванням у Центрі. Їх очікування від перебування у Центрі пов'язані з можливістю перш за все знайти роботу, відновити або оформити необхідні документи, отримати психологічну та правову допомогу. Переважна більшість клієнтів Центру задоволена своїм життям (умовами

проживання, стосунками між собою та персоналом, ставленням до себе, повагою до своїх прав). Вони підкреслюють допомогу персоналу Центру у встановленні відносин з навколишнім середовищем, з мешканцями селища, на території якого розташований центр «Дім на півдорозі».

Як з'ясувало дослідження, особи, які самостійно реінтегруються до життя на волі, без допомоги адаптаційних центрів, відзначають настороженість, негативне ставлення з боку оточення, труднощі у вирішенні повсякденних життєвих проблем. У більшості випадків колишні засуджені самостійно до центрів зайнятості не звертаються, а якщо і звертаються, то комерційні та державні підприємства, організації та установи створюють для них такі умови, щоб вони або не працевлаштувались, або звільнялися б після прийняття на роботу. Причиною того, що звільнені жінки мало користуються послугами центрів зайнятості населення, є незадоволеність професіями, які пропонуються, заробітною платою, а найголовніше – тіньове працевлаштування на приватних підприємствах, де дуже часто порушуються права найманих працівників. Покращення свого життя жінки не пов'язують із жодною з існуючих соціальних служб, які опікуються соціально вразливими групами. Вирішення своїх проблем опитані пов'язують виключно з особистими зусиллями, практично не покладаючись на державні органи і структури, які покликані опікуватися соціально вразливими групами.

Слід зауважити, що особливої уваги звільнені потребують у перші три-чотири місяці після звільнення, коли важлива роль в їхній соціальній адаптації належить безпосередньому оточенню, куди потрапляє звільнений. Характерним психічним станом для звільнених є розгубленість, неготовність до розширення меж спілкування, яке настає після звільнення. Вони виявляються не готовими визначити свої соціальні позиції. Емоційна нестабільність та напруженість, афективність поведінки, які виникають під впливом фактора позбавлення волі, перешкоджають взаємодії з оточуючими, викликають зміну настрою, зниження вольових процесів тощо. Тому поряд з соціальною та трудовою адаптацією актуалізується виховна, соціально-психологічна, корекційна робота з цією групою. Самостійно подолати всі ці проблеми людина дуже часто не в змозі, тому допомога центрів реінтеграції стає дуже актуальною для неї.

Соціальна робота в Центрі реінтеграції «Будинок на півдорозі» щодо реінтеграції в суспільство клієнтів відбувається за таким механізмом.

1. Вивчення й оцінка ситуації. Здійснюється оцінка соціального середовища сім'ї, установ і організацій та інших ресурсів адаптації клієнта. За оцінюванням визначається модель і план соціального супроводу.

2. Розробка плану соціального супроводу. На цьому етапі складається план конкретних дій, наприклад: вирішення проблем у сім'ї, отримання документів, реєстрація в центрі зайнятості, працевлаштування, проходження тренінгової програми чи психотерапії, напрацювання особистих соціально корисних контактів і досвіду тощо.

3. Реалізація плану. Безпосередньо пов'язаний із виконанням запланованого.

4. Аналіз якості соціального супроводу та корекція. Моніторинг соціального супроводу та його оцінка соціальним працівником, мультидисциплінарною командою. Визначення успіхів, складностей, проблем, якості соціальних послуг. У разі необхідності – повернення до неопрацьованих заходів або внесення коректив чи нових пропозицій.

5. Завершення та припинення соціального супроводу. Оцінка реалізації розробленого плану, аналіз якості соціального супроводу. Наприклад, оцінка нових потреб, що виникли в процесі супроводу, визначення ресурсів особистості; завершення роботи, визначення життєвих планів тощо.

Центр здійснює поступову опіку/патронаж на принципах не формального соціального контролю, а практичної соціальної роботи, головними завданнями якої є

трудова, побутова влаштування, роз'яснювальна та психологічна робота, що безумовно сприяє профілактиці повторної злочинності.[1]

Благодійна організація «Регіональний Центр соціальної адаптації» - надавач соціальних послуг, юридична особа, яка має організаційну структуру організації, що надає соціальні послуги звільненим особам, які відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, й також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань за хворобою на підставі Закону України «Про амністію» чи акту про помилування, умовно-дострокового звільнення від відбуття покарання. Метою є соціальні послуги, що надаються громадянам, які повернулись з місць позбавлення волі, сприяння їхній ресоціалізації та адаптації до життя в суспільстві, надання необхідної допомоги у розв'язанні соціальних проблем, зокрема житлових, поновлення особистих документів, працевлаштування, консультування, навчання відповідно до інтересів та здібностей, поновлення втрачених соціальних зв'язків, що в цілому запобігатиме рецидивній злочинності. Основний зміст послуг: надання необхідного одягу та взуття; представництво інтересів клієнта (ведення переговорів від його імені як на одержання необхідних послуг, так і на захист його юридичних інтересів, зокрема в суді); допомога у відновленні особистих документів та оформленні реєстрації; правова підтримка (допомога в оформленні офіційних документів, консультації з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав клієнта); професійна реабілітація та працевлаштування: контакти з центрами зайнятості, працедавцями, індивідуальне супроводження у відповідні служби; сприяння у відновленні соціальних контактів, родинних зв'язків; сприяння в пошуку житла.

Головні вимоги в Центрі: «Не красти, не пити і працювати» . Відхилення від цих постулатів в комуні не допускається. Зараз в комуні проживає 26 осіб, у тому числі три жінки. Є й такі, які живуть там по кілька років. Але, в основному, від трьох місяців до року. «Ми хочемо їм дати відчутти смак вільного життя. Але вона пов'язана і з обов'язками, наприклад, працювати і таким чином заробляти на це життя. Багато хто не має можливості працювати у в'язниці, втрачає навички. Таких в Україні майже 40 %. А в Центрі працює кожен» [47]. Житло - справді гостра проблема для людей після звільнення. Недарма фахівці Центру називають своїх підопічних «сирітками»: 80% з них виходять, не маючи жодних соціальних зв'язків, багато хто в минулому був вихованцем інтернату. З місця ув'язнення людей випускають з довідкою, яка дійсна тільки три місяці, хоча за законом зобов'язані видавати паспорти. Це цілковита дискримінація: без паспорта в Центр приходять 80% колишніх ув'язнених. Відновити паспорт часом дуже непросто - потрібні свідоцтва про народження, шлюб або розлучення. Якщо цих документів немає, то потрібно робити запити. Процедура може затягтися на кілька місяців.

До медіасюжету. Дієву систему соціальної адаптації звільнених осіб гальмує:

- відсутність довершеного чітко діючого та налагодженого механізму скоординованості дій центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- відсутність чіткого визначення ключових напрямів щодо своєчасного надання потрібної допомоги таким громадянам;
- недостатність фінансування, відсутність фінансування на місцевому рівні;
- стигматизація та дискримінація звільнених осіб;
- недостатня поінформованість осіб, які звільняються від відбування покарання, щодо своїх прав та обов'язків після звільнення, що негативно впливає на процес їх реінтеграції у суспільство;

- брак фахівців із соціальної роботи та соціальних працівників, які б могли на належному рівні працювати в системі соціального захисту з даною цільовою групою населення та інше.

Основними шляхами і способами розв'язання проблем соціальної адаптації осіб [25], які повернулись з місць позбавлення волі, є такі:

1) підготовка засуджених до звільнення:

проведення серед осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо їх прав і гарантій, можливостей життя на волі;

організація професійно-технічного навчання осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, з урахуванням потреб ринку праці;

своєчасність виявлення та лікування захворювань безпосередньо в установах виконання покарань;

посилення заходів щодо введення у дію системи стосовно недопущення втрати паспорту в ході слідства та своєчасної видачі паспорта до звільнення;

вжиття заходів щодо запобігання незаконного позбавлення реєстрації місця проживання осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк;

2) соціальний супровід та соціальний патронаж звільнених осіб:

удосконалення існуючої моделі соціальної адаптації звільнених осіб;

сприяння у працевлаштуванні звільнених осіб;

впровадження соціального замовлення як механізму підтримки громадських, благодійних організацій, програми яких опікуються питаннями звільнених осіб;

підвищення рівня медичного обслуговування звільнених осіб (хворих на туберкульоз, ВІЛ/СНІД тощо), зокрема, за направленням установ та закладів соціального захисту для звільнених осіб та бездомних громадян;

впровадження заходів щодо покращання роботи спостережних комісій;

залучення волонтерів до роботи зі звільненими особами;

3) розвиток мережі установ для звільнених осіб (центрів соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі, спеціальних гуртожитків тощо):

забезпечення функціонування мережі закладів та установ для звільнених осіб з урахуванням фінансових можливостей та регіональних потреб;

розширення мережі спеціальних гуртожитків та формування фонду соціального житла для тривалого проживання звільнених осіб, які працевлаштовані, мають сім'ю та ведуть загальноприйнятий спосіб життя;

профілактика бездомності;

4) покращення якості надання соціальних послуг звільненим особам:

визначення основних форм і методів соціальної роботи зі звільненими особами;

впровадження інноваційних методик у роботу зі звільненими особами;

введення у навчальні плани вищих навчальних закладів, що готують соціальних педагогів, соціальних працівників та фахівців із соціальної роботи, спеціального курсу з питань соціальної адаптації звільнених осіб та надання їм соціальних послуг;

вивчення проблемних питань звільнених осіб;

5) нівелювання серед населення негативного ставлення до осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк і які звільнені від відбування покарання:

проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо таких осіб;

проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо діяльності установ, що надають соціальні послуги звільненим особам.

Наведений перелік шляхів та способів розв'язання основних соціальних проблем ув'язнених в пенітенціарній та постпенітенціарній сферах є орієнтиром для медіапрацівника як учасника загального соціального діалогу. Нічого не випускайте з медіапогляду!

До медіасюжету. В питаннях діяльності пенітенціарної системи та постпенітенціарної сфери нічого не випускайте з фокусу медіапогляду. Насправді дуже багато важливих питань, які практично залишаються в тіні загальних процесів. Наприклад, діти ув'язнених батьків [48]. Цю групу дуже легко пропустити. Важче проігнорувати батьківську відповідальність вагітної або чоловіка, жінки, чиї обов'язки у всіх на виду.

Актуальні уроки від тележурналіста Костянтина Усова.

Розслідуванням «Лук'янівка. Тюрма №1» (показано 2 квітня 2012 р. на ТВі), кореспондент програми «Знак оклику!» Костянтин Усов «втер носа зашкарублим майстрам політичної джинси, хитромудрим «зливним бачкам» і метрам західної журналістики». А головне - «українській» владі, яка розігрує з себе майже демократичну та європейську в донецькому варіанті. [49]

На початку медіапродукту автор зазначив: «Оскільки саме Київський СІЗО тримає в інформаційному просторі перше місце за кількістю повідомлень про звірства, катування, про нелюдські умови утримання і дивні смерті в тюремних камерах, оскільки саме туди влада скеровує своїх ворогів, півроку тому було сформовано над завдання: знайти спосіб показати людям справжню Лук'янівку. Справжню, а не ту, яку демонструють обраним медіа. Жорстокі правила виживання і неписані закони співіснування, реальні історії арештантів і тюремників - все це у майже 45-хвилинному фільмі.

Урок перший: намагайтесь показувати справжнє життя української пенітенціарної установи, а не те, що фрагментами демонструють «призначеним» ЗМІ. Не будьте «призначеними» (контроль з боку), ставайте уповноваженими (контроль зсередини вашої професійності)!

Для цього журналісти ТВі зуміли вибудувати усередині в'язниці власну «агентурну мережу», щоб через максимально короткий час мати своїх людей в кожному корпусі, на кожному поверсі СІЗО. «Кожному з агентів ми передавали мобільні телефони, оснащені відеокамерами. І ... по 10-15 секунд протягом шести місяців - ув'язнені надсилали нам уривки свого життя», - зазначає К.Усов.

Урок другий: обираючи засоби отримання інформації пам'ятайте про персональну відповідальність та безпеку життя, здоров'я інших людей. Головне: будьте готовими кожного дня по кілька секунд протягом довгих місяців жити з людьми, забувши про власний страх.

В інтерв'ю «Телекритиці» К.Усов так сформулював своє життєве й професійне кредо: «З бандитською силою можна боротися тільки розумом. Розумом, помноженим на силу волі. Розум і воля спроможні подолати все. Треба тільки забути про страх». Ці слова ми сприймаємо не як пафосну риторичку, а через призму неординарних учинків. Усов здійснив майже неймовірне: вперше зумів проникнути крізь мури Лук'янівського СІЗО й донести до телеглядача жахи тюремного життя в українській Бастилії. У фільмі наочно показано, як злагоджено працює корупційна система, котра вразила не лише правоохоронну систему, а й усю країну, мов тюремний грибок [19]. Молодий журналіст

розробив винахідливу схему спецрозслідування, обравши ключем до нього патологічну хворобу, якою зверху донизу вражене наше суспільство.

Урок третій (за Аркадієм Сидоруком). Репортер, який працює в жанрі розслідувань, має бути інтелектуалом і психологом, володіти якостями фахівців споріднених професій - слідчих і розвідників, уміти визначати сильні й слабкі сторони супротивника.

До створення медіапродукту «Лук'янівка. Тюрма №1» Усова підштовхнула жорстока байдужість влади до долі тисяч в'язнів, провину багатьох із яких ще не доведено. Наприкінці стрічки він доходить висновку, замислитися над яким варто кожному: *«Нам знадобилось ... по крихах отримувати від сміливих небайдужих ув'язнених уривки їх життя, схилити до суспільно корисної співпраці офіцерів СІЗО. Люди, наділені владою, могли б провести таке ж розслідування набагато швидше. Ті, кому закон гарантує право безперешкодного відвідування пенітенціарних установ у будь-яку пору дня чи ночі, все це знають і без нас. Знає і Президент, і Міністр юстиції, і Спікер Парламенту, і Уповноважена Верховної Ради з прав людини, і Генеральний прокурор, і підлеглі йому прокурори. І, звичайно, знають самі тюремники. В'язниця - це мікромодель держави. Якщо чиновникам плювати на нас на волі, вони плюватимуть на нас, якщо ми раптом опинимось і за ґратами».*

У 45-хвилинній стрічці відтворено тюремне життя, а точніше кажучи - боротьбу за виживання, розкрито чимало таємниць і спростовано не менше всіляких брехонь. Скажімо, про те, що прикуту до ліжка Юлію Тимошенко насправді знімали без її дозволу в іншій камері. І що так само в іншій камері через смертоносну ін'єкцію п'яного лікаря, чие ім'я тепер відомо, загинув Роман Рубан. І загалом про «європейський стандарт отакий», як називають його тюремники.

Урок четвертий. Медіапрацівнику завжди потрібна мужність та громадянська позиція. Ця та публічна сила, якої і близько нема у насильників, катів та пристосуванців.

Відомий дисидент, багаторічний в'язень радянських концтаборів Василь Овсієнко, висловивши захоплення мужністю та громадянською позицією Костянтина Усова, згадав, як 1980 року разом з іншим в'язнем сумління Юрієм Литвином відсидів у Лук'янівському СІЗО десять днів. Відтоді, сказав він, там майже нічого не змінилося. Колись була «брежнєвка», нині додалася «кучмівка». Ставлення до в'язнів лишилося таким же нелюдським. Однак у ті часи хабарництво не сягало таких масштабів. Тюремники просто боялися брати хабарі. Дивлячись кадри телефільму Усова про успадковане від царату та сталінсько-брежнєвського режиму й розбудоване в незалежній Україні Лук'янівське СІЗО, важко позбутися думки, що країна незрівнянно ближча до Гулагу, ніж до Європи. Голову свердлить думка, що тут карають тих, чію провину не доведено, і що сюди, якщо заманеться владі, може потрапити кожен і так само стати без вини винним.

Урок п'ятий: створюючи медіапродукт про ув'язнених, пенітенціарну установу напряду не вживайте гасел ані опозиції, ані правлячої партії; не починайте політичних дискусій, хоча є очевидним, що передумови всіх «лук'янівських» жахів в сучасній політичній системі. Майстерність медіапродукту про ув'язнених – це вміння одночасно вплинути і на політиків, і на чиновників, і на пересічних громадян.

Якою ж була реакція на зазначений медіаматеріал? Фактично одразу після виходу сюжету під стінами Генпрокуратури України відбулася акція протесту «Опір тортурам» - проти тортур і знущань у місцях позбавлення волі. Акція пройшла в рамках громадської ініціативи «Щит права» за участю організації Коаліція учасників помаранчевої революції, громадянської ініціативи Чорний комітет та представників Харківської правозахисної групи.

Фільм «Лук'янівка. Тюрма №1» змусив чиновників спостерігати, як стіни камер СІЗО роз'їдає грибок і що накладають до тарілок в'язням. Президент України В.Янукович запропонував Генпрокурору організувати перевірку фактів порушень закону, наведених на початку квітня у ЗМІ, з відстороненням причетних до них осіб. Окрім відсторонення в. о. начальника СІЗО Євгена Домбровського, вісьмох працівників Лук'янівки звільнено. Про ізолятор подбав Кабмін, виділивши 1,5 млн грн для будівельних і ремонтних робіт. А поки коридорами СІЗО ходять комісії, тюремні офіцери розпочали полювання на героїв фільму, щоби запроторити їх до карцеру. Опозиція вимагає негайного розгляду в українському парламенті питання про положення ув'язнених. Голова Державної пенітенціарної служби України постійно підкреслює, що 90% фактів за фільмом К.Усова не підтвердились... І все таки 23.04.2012 на сторінці Костянтина Усова у [Facebook](#) зазначено: «Останні новини з Лук'янівки: позапланові обшуки закінчилися. Працівники центрального апарату Пенітенціарної служби скромно ходять по камерах, виявляють порушення умов утримання та вживають заходів. Вперше за 20 років українські тюремники почали звертатися до ув'язнених на «Ви». Для когось це дрібниця. Але в дійсності це і є переломний момент».

Урок шостий: медіапродукти про ув'язнених не можуть бути «смаженими», «сенсаційними», «гострими» або, тим більше, поодинокими. Якість таких медіа визначається обов'язковою наявністю «переломного моменту» в житті людей за ґратами.

Як повідомило «Телекритику» джерело, варте довіри, спецназівці вивертають у камерах кахельні плитки, вишукуючи телефонну апаратуру. Мета акції - паралізувати створену К.Усовим агентурну мережу, щоби скринька тюремної *Пандори*, бува, не розкрилася повністю. Згідно з тим же джерелом, звільнено з роботи тюремників, які підтримували зв'язок із журналістом-розслідувачем. Так закінчилася кар'єра оперуповноваженого Петра Березовського, котрий не приховував своїх намірів і публічно викривав у документальному фільмі тюремну систему корупції, не замовчуючи імен та прізвищ. До карцеру кидають виявлених учасників таємної агентурної тюремної мережі. Інший ризик, як повідомляє джерело, йде від кримінальних авторитетів - злодіїв у законі, які підтримували «порядок» у СІЗО. Вони ображені на того, хто своїм розслідуванням порушив їхню «тишу і спокій». Влада опрацьовує родичів в'язнів, щоби, спекулюючи на їхньому вразливому становищі, вести психологічну війну проти бунтівного журналіста. «Реагуючи на сумнів щодо ефективності цієї пропозиції у ВР в її теперішньому складі, К.Усов сказав: «Я не вірю в організацію. Я вірю в людей. Нехай роблять корисну справу».

[49]

Урок сьомий: вірити в людей, які за переліком різних обставин перебувають у в'язниці. Це особлива віра, якою можна скеровувати свої медіадії. За таку віру в людей в Україні, на жаль, не вручають державних нагород. Така віра в людей залишає позитивний материк любові в серцях не статусних громадян.

Чи досягнуто результату? К.Усов: «*Все, що з нашої точки необхідно було показати, ми показали. Але за результат у контексті позитивних регуляторних змін і реформ відповідають уповноважені, фінансовані з державного бюджету офіційні структури: Державна пенітенціарна служба; Міністерство юстиції; Генеральна прокуратура України, яка, відповідно до Конституції та закону «Про прокуратуру», здійснює постійний, цілодобовий нагляд за дотриманням законів в установах відбування покарань, затримання і тримання під вартою; а також Уповноважений Верховною Радою з прав людини, на якого державний бюджет виділяє близько 10 мільйонів доларів на рік. Крім того, пряму відповідальність за ситуацію в тюрмах несе особа, яка нині обіймає посаду президента... наразі він прямим указом може призначати та звільняти голову тюремної служби»... «Після виходу фільму ми ще ретельніше підтримуємо зв'язки з усіма в'язнями, які нам допомагали. Адже ці люди, перебуваючи під абсолютною владою наглядачів в'язниці, пішли на протест проти системи. Саме тому, що їм були близькі наші цілі й наші погляди, ризикуючи власною безпекою, вони готові були щонаочі з нами спілкуватись і потай від офіцерів СІЗО, від агентів цих офіцерів усередині камер, знімати своє життя. Вперше скажу: ми з в'язнями детально моделювали реакцію тюремної адміністрації на витік інформації задовго до ефіру. Але люди були готові заплатити за свою позицію карцером. Бо тільки публічність може змінити страшну, прогнилу тюремну систему. І якщо чиновники проти, суспільство руками журналістів цю публічність їм повинно нав'язати». [21]*

Урок восьмий: сьогодні служникам пенітенціарної системи незручно. Вони відчують себе некомфортно. Вперше за багато років їх примусили дотримуватись закону: тільки публічність може змінити тюремну систему. І якщо чиновники проти..., суспільство руками журналістів цю публічність їм повинно нав'язати.

Протистояння триває й виходить на новий виток...

«Лукьяновка и Усов» - під таким заголовком з'явився матеріал «правозащитника» и «русского патриота» Ігоря Гаркавенка. Він стверджує: те, що зробив кореспондент «Знаку оклику!», без особливих зусиль зробив би будь-хто інший...не забувши, передусім, про самого себе. [3]

«Пенітенціарна служба та керівництво Лук'янівського СІЗО намагаються знівелювати фільм журналіста Костянтина Усова "Тюрма №1". Кажуть, що кадри змонтовані... Але ж це реальні зйомки в Лук'янівці, і далеко не всі жахіття показані. Для мене усі оприлюднені факти були відомі й раніше, окрім аналізу грибка на стінах і води, яку вживають ув'язнені. І такий стан речей не тільки у Лук'янівському СІЗО, а й усіх інших подібних закладах. Система страшенно недофінансована... Тому погана їжа, недостатнє медичне обслуговування, мізерна зарплатня у співробітників, яким не виплачують надбавки... Працівники СІЗО змушені виконувати те, що їм нав'язують. Вони не можуть вплинути на долю тих, кого позбавили волі під час слідства. А таких у нас значно більше, ніж в інших країнах. ... Вважаю, що саме такі фільми спрямовані проти закритості, яка існує у кримінально-виконавчій системі - СІЗО і колоніях. Таке журналістське розслідування дуже важливе для суспільства. Завдяки тому, що ця закритість долається, щось усе-таки змінюється на краще... Але один телефільм не може переламати ситуацію. Хоча для кардинальних змін у системі покарань не варто будувати нові СІЗО і колонії. Треба просто менше саджати.» - Євген Захаров, голова правління Гельсінської спілки з прав людини, співголова Харківської правозахисної групи [13].

Втім, активність прибічників та опонентів фільму Усова свідчить: журналіст провів грандіозну роботу і точно влучив у нерв. Цей проект «Знаку оклику!» - ще й 44-хвилинна

акція протесту проти рутинної журналістики розслідувань, затиснутої щільними графіками й важкими для якості бюджетами.

Урок дев'ятий: «пенітенціарна» та «постпенітенціарна» медіаробота має точно влучити в нерв суспільного життя.

Що більший розголос, то вищий рівень особистої безпеки для людини з невагомним громадським темпераментом, позбавленим інстинкту самозбереження. Так само як і рівень захищеності соціально значимих медіа та їхньої ролі в житті українського суспільства.

Наш соціальний календар [32]: рекомендації медіаприводів	
17 лютого	День спонтанного прояву доброти
8 березня	Міжнародний жіночий день
24 березня	Всесвітній день боротьби з туберкульозом
Третій вівторок березня	Всесвітній день соціальної роботи
7 квітня	Всесвітній день здоров'я
Друга неділя травня	День Матері
15 травня	День сім'ї
1 червня	Міжнародний день захисту дітей
Третя неділя червня	Всесвітній день батька
26 червня	Міжнародний день боротьби зі зловживанням наркотиками та їх незаконним обігом
12 серпня	Міжнародний день молоді
10 вересня	Всесвітній день запобігання самогубствам
Третя неділя вересня	День батька в Україні
2 жовтня	Міжнародний день ненасильства
Перша субота листопада	Всесвітній день чоловіків
Перша неділя листопада	День працівника соціальної сфери України
16 листопада	Міжнародний день толерантності
20 листопада	Всесвітній день дитини
1 грудня	Всесвітній день боротьби з ВІЛ/СНІД або солідарності з ВІЛ-позитивними людьми
10 грудня	Міжнародний день прав людини
19 грудня	Міжнародний день допомоги бідним

Використана література та рекомендовані джерела інформації

1. Андрющенко А.У пошуках механізму вирішення проблем реінтеграції засуджених жінок в Україні / Публікації // Конвіктус Україна. Всеукраїнська благодійна організація [сайт]. Режим доступу: <http://convictus.org.ua/mr> (10.10.2011) - Назва з екрана.
2. В Донецьке школьників решили отправлять в колонію строгого режиму // Інтернет-проект UAINFO [сайт]. Режим доступу: <http://uainfo.censor.net.ua/> (06.04.2012) - Назва з екрана.
3. Гаркавенко И. Лукьяновка и Усов / Дайджест / Головна // Телекритика [сайт]. Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/> (06.04.2012) – Назва з екрана.
4. Державна пенітенціарна служба України [сайт] / Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index> - Назва з екрана.
5. Державне управління пенітенціарною системою України: механізми ресоціалізації засуджених. Ягунов Д.В., дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / ОРІ- ДУ НАДУпри Президентіві України. – О., 2004.

6. Джужа О., Кирилюк А. Щодо оптимізації системи виконання покарань України // Право та управління. – 2011. – №1. – С. 141–147.
7. Дигесты Юстиниана: Избранные фрагменты / Пер. и примеч. И.С. Перетерского. – М., 1984.
8. Довідник українських організацій, які працюють в сфері захисту прав людини та громадських інтересів. Видання здійснено Правозахисним центром «Поступ» в рамках проекту «Соціальна мережа активістів правозахисного руху» за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» // Мережа активістів правозахисного руху [сайт] / Ресурс доступу: <http://hr-activists.net/> - Назва з екрана.
9. Думка експерта // Тюремний портал (громадська правозахисна організація «Донецький меморіал») [сайт]. Режим доступу: <http://ukrprison.org.ua/> - Назва з екрана.
10. Журналістська етика у висвітленні питань кримінально-виконавчої системи./ К.: , 2010..
11. Закон і обов'язок [сайт] / Режим доступу: <http://www.ext.kvs.gov.ua/zio/index.php>
12. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: Монографія / За заг. ред. проф. А. Степанюка. – Х., 2011. – 323 с.
13. Захаров Є. Занадто багато людей в Україні потрапляє за ґрати // Gazeta.ua [сайт]. Режим доступу: <http://gazeta.ua/ru/articles/evgen-zaharov/zanadto-bagato-lyudej-v-ukrajini-potrplyae-za-rati/431562> (15.04.2012) – Назва з екрана.
14. Звіти про результати діяльності урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини / Захист інтересів держави в Європейському суді з прав людини // Міністерство юстиції України [сайт]. Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/> - Назва з екрана.
15. Зона по обидва боки ґратів / Журналістське дослідження / Проекти // Медіацентр «Розмай» [сайт]. Режим доступу: <http://rozmai.com.ua/> - Назва з екрана.
16. Історія пробації // Пробація в Україні [сайт]. Режим доступу: <http://probation.at.ua/> - Назва з екрана.
17. Как работает Закон о социдаптации освобождающихся лиц / Думка експерта // Тюремний портал (громадська правозахисна організація «Донецький меморіал») [сайт]. Режим доступу: <http://ukrprison.org.ua> - Назва з екрана.
18. Кожен 45-ий українець «сидить» (результати дослідження «місць несвободи» в Україні за підтримки Міжнародного фонду “Відродження” та партнерських організацій // Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД) / Режим доступу: <http://khisr.kharkov.ua/ukr/> (07.03.12) – Назва з екрана.
19. Кокотюха А. Як і чому журналіст ТВі Костянтин Усов викликає вогонь на себе / Колонка Андрія Кокотюхи / Авторські колонки / Медіаконтент / Головна // Телекритика [сайт]. Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/> (05.04.2012) – Назва з екрана.
20. Конвенція про права дитини Правове положення неповнолітніх в Україні. Збірник нормативних актів. – Харків, 2002.
21. Коркодим О. Костянтин Усов: Ми з в'язнями моделювали реакцію адміністрації Лук'янівки на фільм / Люди / Медіакорпорація / Головна // Телекритика [сайт]. Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/> (12.04.2012) – Назва з екрана.
22. Кримінальний кодекс України. Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 25-26, ст.131.
23. Кримінально-виконавчий кодекс України. Закон від 11.07.2003 № 1129-IV.
24. Кримінально-процесуальний кодекс України. Закон від від 28.12.60
25. Концепція соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі. Режим доступу: <http://www.kmv.gov.ua/divinfo.asp?Id=205470> (2008) - Назва з екрана.

26. Люблинский П.И. Суды для несовершеннолетних в Америке как воспитательные и социальные центры. – М., 1991.
27. Мелешко Н.П., Тарло Е.Г. Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран. – М., 2003
28. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: Учеб. пособие. – М., 2001.
29. Методичний посібник для представників ЗМІ щодо співпраці з органами та установами Державної пенітенціарної служби України: навч. посіб. / Упоряд. Мукшименко А. П. [та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2010.
30. Міфи про ювенальну юстицію / Статті / Інформаційно-ресурсний центр «Дитинство без насильства» // Благополуччя дітей (Благодійний Фонд) [сайт]. Режим доступу: <http://childfund.org.ua/> - Назва з екрана.
31. Моніторинг порушень прав людини у пенітенціарних закладах України // Об'єднання Богдана Хмельницького [сайт]. Режим доступу: <http://obx.org.ua/> (15.02.2012) - Назва з екрана.
32. Наш соціальний календар: Збірка навчально-методичних матеріалів і наукових статей / Упор., ред. К.С.Шендеровського / Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики. – К., 2011. – с. 167.
33. Підтримка пенітенціарної реформи в Україні [сайт] / Режим доступу: <http://penreform.org.ua/> - Назва з екрана.
34. Платек М. Значение минимальных правил ООН обращения с заключенными и Европейских тюремных правил для процесса нормализации / Моника Платек // Неустанно прививать убеждение: Метериалы для сотрудников исправительных учреждений. – Варшава, 2002. – С. 147–162.
35. По той бік колючого дроту / Статті // Тюремний портал (громадська правозахисна організація «Донецький меморіал) [сайт]. Режим доступу: <http://ukrprison.org.ua/> - Назва з екрана.
36. Права людини в Україні 2009–2010. XXVI. Права в'язнів / Дослідженні // Харківська правозахисна група [сайт]. Режим доступу: <http://www.khpg.org/> (22.02.2011) – Назва з екрана.
37. Правила ООН, касаючіся обращения с женщинами- заключенными и мер наказания для женщин-правонарушителей, не связанных с лишением свободы (известные, как Бангкокские правила). Режим доступу: http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Expert-group-meeting-Bangkok/Commentary_Russian.pdf (неофициальный перевод на русский язык) - Назва з екрана.
38. Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии. Общая часть / Отв. Ред. Н.Ф.Кузнецова. – М., 1991.
39. Про амністію в 2011 р. Закон України 8 липня 2011 року № 3680-VI.
40. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV.
41. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань. Закон України від 21.01.2010 № 1828-VI
42. Про Державну кримінально-виконавчу службу України. Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, №30, ст. 409 (зі змінами та доповненнями).
43. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI.

44. Про схвалення Концепції Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 року. Розпорядження від 26 листопада 2008 р. N 1511-р
45. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України. / В.А. Бадира, О.П. Букалов, А.П. Гель, М.В. Романов, І.С. Яковець; За загальною редакцією Є.Ю. Захарова. Харківська правозахисна група. – Харків: Права людини, 2009. – 368 с.
46. Проскура В. Соціальна адаптація осіб, які повертаються з місць позбавлення волі. Електронний ресурс доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Magisterium/2004_15/11_proskyra_v.pdf - Назва з екрана.
47. Регіональний центр соціальної адаптації Благодійна організація (БО РЦСА) [сайт]. Режим доступу: <http://borcsa.io.ua/> - Назва з екрана.
48. Розенберг Дж. Детям нужны и папы тоже: о детях, отцы которых находятся в тюрьме. Публикации о правах человека. – Бюро Квакеров при ООН, 2009.
49. Сидорук А. Пройти крізь тюремні мури / Погляд / Медіа і суспільство / Головна // Телекритика [сайт]. Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/> (09.04.2012) – Назва з екрана.
50. Симоненко П.: «Капіталу вигідне насильство в суспільстві, адже він заробляє на цьому гроші» / Інтерв'ю / Головна // Голос. UA [сайт] / Режим доступу: <http://www.golosua.com/ua> (23.03.2-012) - Назва з екрана.
51. Стратегическая судебная защита [сайт]. Режим доступу: <http://hr-lawyers.org/> - Назва з екрана.
52. Украинские тюрьмы превращаются в фашистские зоны // Цензор [сайт]. Режим доступу: <http://censor.net.ua/> (03.02.2012) – Назва з екрана.
53. Харківська правозахисна група [сайт]. Режим доступу: <http://www.khpg.org/>
54. Човган В. Вимоги за Європейськими Тюремними Правилами до право обмежень осіб, які позбавлені волі / Думка експерта // Тюремний портал (громадська правозахисна організація «Донецький меморіал») [сайт]. Режим доступу: <http://ukrprison.org.ua/> - Назва з екрана.
55. Шендеровський К.С. Соціальна освіта та соціальні комунікації: Тексти лекцій/ Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики. — К., 2011. — с. 205.
56. Шиндлер Э. «Бермудский треугольник» свободы /Общество // Зеркало недели, №42 [сайт]: Режим доступу: <http://zn.ua> (04.11.2006) - Назва з екрана.
57. Шляхи реформування Державної кримінально-виконавчої служби України / Коментарі фахівців (2009 рік) // [сайт]. Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/> - Назва з екрана.
58. Ягунов Д. Категорія «небезпечний злочинець» у сучасному кримінальному законодавстві зарубіжних країн // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 2010. – Вип. 39. – С. 352–361.
59. Ягунов Д.В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура: Конспект лекцій. Видання четверте, змінене та доповнене. – Одеса: Фенікс, 2008. – 72 с.
60. Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://wcd.coe.int/> - Назва з екрана.

**Соціальна проблематика мігрантів, біженців та дітей-біженців
та пропозиції до медіавиробництва**

Структура статті:

Соціальні проблеми мігрантів: пояснення з позицій права, культури, потреб. Основні терміни та поняття у сфері міграційної політики. Міграція як предмет наукового дослідження. Основні міграційні потоки та рівень міграції. Напруженість. Протидія «мові ненависті» (мові ворожнечі) та проявам нетерпимості. Міфи та стереотипи в сучасному суспільстві щодо іноземців та мігрантів. Толерантність на противагу «мові ненависті» та проявам нетерпимості. Інституційні параметри політики протидії «мові ненависті» та проявам нетерпимості. Інституційна структура вирішення питань мігрантів, біженців, дітей-біженців в Україні.

Не сплутувати міграцію як соціальне явище з міграцією тварин або міграцією радіонуклідів в оточуючому середовищі!

Соціальні проблеми мігрантів є складними.

Основною ознакою проблеми є наявність соціальної групи людей, які, на відміну від громадян України, за об'єктивних обставин позбавлені громадянських, економічних, політичних та соціальних прав, обмежені у реалізації прав людини, прав дитини тощо. Аналіз загальносвітових міграційних тенденцій, розуміння того, що спонукає громадян різних держав (зокрема й України) залишати свої домівки, які наслідки у короткостроковій та довгостроковій перспективі чекають на нас і як на країну реципієнта, і як на країну донора, повинні стати складовою формування внутрішньої та зовнішньої урядової політики. [50]

При цьому ми звертаємо увагу на два фактори:

- по-перше, *право (right) – надання людині блага або можливості. Людина наділена правами тільки тому, що вона, людина, належить до роду людського. Права накладають на державні правові зобов'язання, якщо вони кодифіковані в законі, міжнародних договорах, які ця держава ратифікувала. Захист прав людини є частиною міжнародного звичаєвого права;*

- по-друге, групи людей (соціальних груп) з різними потребами та умовами життєдіяльності, а саме: іммігрантів, емігрантів, біженців та дітей-біженців.

До медіасюжетів. Головне завдання полягає в тому, яким чином медіакомунікації мають зорієнтуватись у широкому просторі інформації (явищ, подій, фактів, різних підходів та програм), що має в контексті міграції загальнолюдське значення та сприймається через високі гуманітарні принципи!?

Основними причинами міграції, звичайно, є бідність, безробіття, дискримінація, незахищеність та військові дії...Люди не хочуть бути жертвами чи рабами.

Проблеми пов'язані з легалізацією становища, пошуком роботи, системами її оплати, з низкою серйозних гуманітарних питань (зокрема, мовних), відсутністю доступу до медичного обстеження та лікування, недостатнім рівнем правової допомоги, мізерною матеріальною допомогою від органів влади, бар'єрним середовищем для мігрантів з інвалідністю та ускладнюються ще одним комплексом проблем, пов'язаних зі стосунками між мігрантами і населенням України. Потрібно звернути увагу і на таке: ніхто ніколи не бачив заробітчана, мігрантів, які повертаються у рідну країну після поневірянь на чужині. Дійсно, процес реінтеграції дуже складний [78].

Питання «притулку» для мігрантів та міграційної політики в будь-якому суспільстві, і українське не є винятковим, викликають полеміку. Однак формування громадської думки та державної міграційної політики не є добрими (не є справою добробуту), якщо медіаматеріали (медіапродукти) характеризуються «мовою ворожнечі», неточними, несправедливими фактами і зауваженнями та вводять читачів/слухачів/глядачів в оману. Мігранти та біженці, які покинули свої країни через конфлікти, переслідування, рабство, військові дії, відсутність засобів існування або мінімальних перспектив розвитку, в першу чергу, стають об'єктом ксенофобних нападів. Якщо медіа будуть уникати тем мігрантів як вразливої соціальної групи або заохочувати поверхневі медіапродукти з ознаками маргіналізації, криміналізації, баналізації, якщо медіапрацівники будуть стимулювати прояви нетерпимості, то брама на шляху (*не пов'язаному з фактами!*) до збільшення атмосфери страху та ворожнечі буде відчинена.

Крім того, соціальна проблема мігрантів або проблематика мігрантів як вразливої соціальної групи почала криміналізуватися у контексті боротьби із нелегальною міграцією. Ця «боротьба», з одного боку, стала гаслом частини політичних сил, а з іншого – вимогою, яку до України висуває Європейський Союз, тому що тепер, після останнього розширення ЄС, а потім і Шенгенської зони, Україна стала прикордонним фільтром, буфером для забезпечення Євросоюзу від припливу мігрантів. «Непотрібні» – це жорстко, але, власне, так воно і звучить. Крім посилення східного кордону ЄС, існує низка програм з боку Євросоюзу, скерованих на зміцнення структур, які б протидіяли нелегальній імміграції у самій Україні. Це допомога українським прикордонникам, угода про реадмісію, будівництво нових центрів тимчасового утримання нелегальних мігрантів на кошти ЄС тощо.

Власне, оці два паралельні процеси (з одного боку – кампанія проти нелегальної міграції, яка частково набуває форми істерії, з іншого – тиск із боку структур ЄС) і спричинили ще більший розвиток цієї теми. Чому істерія? Тому що говорити про якусь серйозну конкуренцію або взагалі серйозний економічний вплив іммігрантської робочої сили в Україні тепер не доводиться. По-перше, мігрантів занадто мало, адже Україна – країна призначення для дуже небагатьох, для більшості – це країна транзиту на шляху до Європи. По-друге, мігранти переважно працюють не у тих сферах, де є конкуренція. Скажімо, «торгівля на великих оптових ринках, де немає конкуренції за місця. І на будівництвах місце знаходиться всім. А в інших секторах конкуренції з мігрантами у нас немає». [81]

Медіакомунікації, які використовують раціональні способи передачі інформації, мають бути точними, послідовними та максимально толерантними, компетентними у юридичних, політичних та соціально-економічних підходах, термінах. Це передумови для позитивного суспільного сприйняття усього драматизму проблем мігрантів та шукачів притулку. Крім цього, глибокі за змістом та творчі по суті матеріали мають сприяти включенню нових медіапродуктів до міжнародного обговорення, формувати ефективний інформаційний обмін між зацікавленими інституціями, брати участь у соціальному діалозі українського суспільства.

До медіасюжетів. Простий перелік запитань, відповіді на які є базовим виміром компетентності медіапрацівника у розгляді соціальних питань мігрантів:

- *Хто такі мігранти та якою є кількісна динаміка їхнього перебування в Україні?*
- *Хто такий «шукач притулку»?*
- *Хто такий біженець?*
- *Чим відрізняються мігранти, біженці та діти-біженці один від одного, одна від іншої (як вразливі групи)?*
- *Чи всі іноземні студенти в Україні є мігрантами, шукачами притулку, біженцями?*
- *Як розуміти поняття напруженості між мігрантами та місцевим населенням?*

- *Хто і для чого говорить «мовою ворожнечі»?*
- *Хто такі нелегальні мігранти?*
- *Чи всі мігранти просять та отримують статус біженців?*
- *Хто такі трудові мігранти?*
- *Чи вигідна Україні міграція-заміщення?*
- *Як вести репортаж про причини пошуку притулку в Україні?*
- *Яких стереотипів потрібно уникати?*
- *Якою є інституційна структура розуміння та вирішення питань мігрантів?*
- *З якими експертами потрібно підтримувати постійний зв'язок?*
- *Наскільки принциповою та визначною є роль міжнародних організацій з питань мігрантів та біженців в Україні?*
- *Як відбувається адаптація мігрантів в Україні (позитивні та негативні чинники, загрози та ризики)?*
- *Наскільки важливим для суспільства є рух Ініціативи Розмаїття?*
- *Де взяти правдиві цифри та факти щодо міграційних процесів?*
- *Які дати соціального календаря є чудовим медіа приводом для підсилення суспільного діалогу?*

Звертаємо увагу на особливість початку медіаміркування: суть питання не в тому «чому», а в «хто» і «як»; стосовно часового періоду - менше уваги «минулому» часу, головна увага – часу «теперішньому», актуальна увага часу близького «майбутнього».

Структура основних медіатем з соціальної проблематики мігрантів:

1. *Імміграція в Україні: масштаби та структура. Імміграційні потоки та рівень імміграції. Географічний розподіл. Основні етнічні групи.*
2. *Шукачі притулку, біженці та проблеми інтеграції. Неврегульована міграція та проблеми інтеграції.*
3. *Правові та інституціональні засади забезпечення прав мігрантів в Україні. Законодавча база вирішення питань мігрантів. Взаємодія між державними установами щодо вирішення питань мігрантів.*
4. *Правові та соціальні засади інтеграції мігрантів. Громадянські та політичні права. Тимчасове та постійне перебування. Свобода пересування. Доступ до правосуддя. Участь у громадському житті. Доступ до громадянства.*
5. *Соціально-економічні права. Доступ до ринку праці. Соціальний захист. Медична допомога. Житло. Громадське сприйняття та злочини на ґрунті расової нетерпимості.*
6. *Забезпечення прав мігрантів. Протидія ксенофобії та екстремізму. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та мігрантів. Діяльність міжнародних та громадських організацій із захисту прав мігрантів.*

Поточна розмова про мігрантів, частіше за все в публічній сфері, позначена негативними, дискримінаційними зверненнями, визначеннями та словами-образами, наприклад, «понаїхали», «чорні», «азіати», «не наші», «чужинці», «інші люди» тощо. Внутрішні міркування співвітчизників більш виважені: так 62% (2010 р.) вважали міграцію «нормальним явищем» щодо пошуку «кращого життя». Насправді міграція є складною людською драмою та трагедією, що розміщується між суворими суперечностями сучасної політики, економіки, культури, права та соціальної відчуженості більше, ніж соціальної солідарності. Мігранти – «не головний біль» суспільства, а вразлива соціальна група будь-якої країни. Однак порівнювати рівень проблемності мігрантів в розвинутих країнах (як, наприклад, в Німеччині та Україні) видається зовсім некоректним та вульгарним. У кожній країні будь-яка проблематика, зокрема соціальна проблематика мігрантів, позначена ознаками національного законодавства, політики, культури, економічного та соціального (як для України, то транзитного) становища, які не можуть бути гіршими або кращими у порівнянні з ознаками іншої держави або іншого суспільства.

До медіасюжету. Медіапрацівнику потрібно врахувати багатофакторність та складність життєдіяльності мігрантів в реальних умовах українського суспільства. Інтелектуальну складову компетентності медіапрацівників, на нашу думку, складають сучасні знання основних парадигм «культури», «конфлікту», «потреби», «інтересу», «політики». В іншому випадку медіапрацівник стане заручником «зовнішніх ознак», «пліток», «емоцій», «міфів» та «стереотипів»... А це шлях від «толерантності» і «солідарності» до «нетерпимості» та різних фобій.

Пояснення з позицій культури. «Мені здається, що зараз в усьому перемагає навіть не інертна частина суспільства, а люмпенська, - говорить в інтерв'ю газеті «День» О. Пахльовська, - тому що Україна ввійшла в глобалізований світ із дуже складною культурною ситуацією. Наприклад, Польща чи будь-яка інша країна Східної Європи, повертаючись до Європи, все-таки стартувала з сильним ресурсом самовизначення, самодетермінації культурної та національної з амбітним, зарядженим бажанням реалізувати себе в новому контексті. Україна ж входила в ті процеси в хаотичному стані. А за останні 20 років навіть відбувся регрес, деградація цілого ряду підставових моментів, які могли б потенційно дозволити вписатися в цей контекст повноцінно» [29]. Велику відповідальність за культурний регрес (в широкому розумінні) несе не тільки влада, політичні еліти, освітяни тощо, а й українська інтелігенція молодших поколінь, яка не зрозуміла ні зовнішнього світу, ні внутрішнього світу власної культури. І це при тому, що за переписом населення в Україні 1989 р. були нараховані 128 етносів, а вже за результатами всеукраїнського перепису 2001 р. – 132 етноси. Лише 17 етносів є корінними для України, а решта – прямий наслідок перебування України в складі СРСР та сучасні етноси, які опинилися на теренах України за часів незалежності (переважно представники азіатських етносів) [36].

До медіасюжетів. Культура (індивідуальна та соціальна) створюється людьми в ході всього соціального життя. П'ять ідей розвитку сучасної соціальної освіти для медіапрацівника [85].

Ідеї відвертості та культурного плюралізму. Діалогічність дозволяє прийняти чужі аргументи, перейняти чужий досвід, завжди шукає балансу, компромісу. Однією з основних переваг концепцій діалогу є їх принципова відмова від монологічності в мисленні.

Ідея визнання індивідуальних відмінностей кожної особи, ідея «переформування» «чужих знань» в термінах свого лінгвокультурного досвіду.

Орієнтація на культуру мігрантів, біженців, етнічних меншин; ідеї вільного вибору і сприйняття людини людиною.

Ідея подолання монокультурної орієнтації.

Ідея переорієнтації від подієвої історії до соціальної (взаємодія різних людей).

Пояснення з позицій конфлікту. Конфліктом прийнято вважати стадію розвитку суперечностей у системі відносин людей, соціальних груп, соціальних інституцій, суспільства загалом, яка характеризується посиленням протилежних тенденцій та інтересів соціальних спільнот чи індивідів [35, с.36-37;40, с.43-44;7, с.80-84]. Глибинна причина конфліктів у суспільстві – протистояння різних потреб, інтересів, цілей, цінностей конкретних суб'єктів політики, які складають соціальну структуру. Вся соціальна структура, як зазначає Джон Масіоніс, -від простого рукостискання до складних релігійних ритуалів – забезпечує існування суспільства, принаймні в тій його формі, яка є. Вона надає форми нашому життю.

Люди, переживаючи різні колізії, знаходили вихід з конфліктних ситуацій методом спроб і помилок. На жаль, конфлікти стали невід'ємною частиною і сучасного життя. Актуальність і значущість вивчення проблем суперечностей і конфліктів у соціальній структурі суспільства зумовлені неоднозначністю й різноспрямованістю процесів українського трансформування. Рівень конфліктності у суспільстві залишатиметься незмінним доти, доки не буде розділення між громадянським суспільством і державою, вищою владою і місцевим самоврядуванням, між інтересами капіталу і найманої праці тощо. Інтереси, що існують у суспільстві, мають бути визнані соціальними групами, партіями та громадськими рухами. До того часу рівень конфліктності в суспільстві підвищуватиметься, а соціально-класовий конфлікт повсякчас виникатиме і виявлятиметься як політичний. [23]

До медіасюжетів. «Вісім стандартних правил», які сприяють розвитку соціальної компетентності медіапрацівника та стимулюють самоорганізацію професійної медіагрупи [85].

- (1) Цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв всіх здібностей.*
- (2) Активізація внутрішніх ресурсів позитивного, особистісного росту людини; формування та підтримка довіри у взаємодії; наявність можливості вибору.*
- (3) Важливість соціальних чинників розвитку особистості. Внутрішня позиція. Особистісний зміст.*
- (4) Людині необхідно допомогти навчитися конструювати власну реальність.*
- (5) Більш справедливе суспільство – це суспільство людей, які самі уповноважені контролювати своє соціальне, культурне, економічне та політичне життя.*
- (6) Люди зобов'язані навчатись за допомогою спостереження та власного досвіду, імітувати та моделювати позитивне. Емпатія.*
- (7) Формування уповноваження через соціальну освіту для подальшого впливу, дії. «Уповноваження» - це наслідок «вільного навчання» та забезпечення «вкрай необхідним». Гендерні ролі та стосунки, які вибудовуються на етиці ненасильства.*
- (8) Розвиток терпимості стосовно чужого способу життя, поваги до чужих культур, іншого способу мислення. Розвиток здатності щодо інтеграції інших культур у власну систему мислення.*

Пояснення з позицій потреб. Вихідним пунктом і рушійним фактором будь-якої людської діяльності та соціальних рухів виступають потреби. Потреба – причина діяльності, стимул діяльності. Будь-яка потреба є виявленням певних суперечностей, які усуваються завдяки діям суб'єкта. Суперечності є підґрунтям потреби – стимулом, а спонукання до дії – його зовнішньою формою.

Своєрідна специфіка філософсько-соціологічного аналізу проблеми потреб полягає у з'ясуванні відносин між соціальними суб'єктами. У цій ролі можуть виступати індивіди, угруповання людей, соціальний прошарок, соціальна група, соціальна інституція, суспільство. Кожен із суб'єктів має внутрішню специфіку, а їх взаємодія і взаємопроникнення створюють вир людських прагнень і бажань, строкату картину результатів цих прагнень, які відбиваються у вчинках людей. У сучасному суспільстві коло необхідних потреб щодамі розширюється, відбувається соціалізація потреб. Вони стають соціальними не лише тому, що задовольняються за допомогою засобів, створених у процесі соціальної діяльності, але й у тому розумінні, що весь процес їхнього задоволення пов'язаний з формами соціального життя. Такий вид потреб зумовлює

специфічну поведінку людини у рамках соціуму, соціальної групи. На цих підставах розвиваються соціальні потреби у вузькому розумінні, а саме потреба у спілкуванні, у самоствердженні, в організації спільних дій. На відміну від фізичних, задоволення соціальних потреб пов'язується не зі споживанням конкретних речей, не з фізіологією організму, а з розвитком соціально-психологічних механізмів, які регулюють відносини всередині соціальної спільноти. [70, с.30-36].

Пояснення з позиції інтересу. Якщо потреба спрямована передусім на предмет її задоволення, то інтерес – на ті соціальні відносини, інституції, установи, від яких залежить розподіл предметів, цінностей і благ, що забезпечують задоволення потреб. У філософській літературі категорія «інтерес» тлумачиться як реальна причина соціальних дій, подій, звершень, яка стоїть за безпосередніми спонуками – мотивами, помислами, ідеями учасників цих дій: індивідів, соціальних груп, класів [80, с.213]. Інтерес є об'єктивним ставленням спільноти, групи до своїх потреб та умов власного життя. Тут водночас фіксуються дві суттєві якості інтересу: ставлення спільноти, групи до потреб; ставлення до умов, у яких ці потреби задовольняються.

До медіасюжетів. Соціальна структура суспільства – одне з основних джерел соціальних конфліктів. Соціальна нерівність – визначальний чинник соціального конфлікту, який реалізується у взаємовідносинах соціальних спільнот і груп. У багатомірному соціальному просторі без знання стану соціальної (соціально-класової) структури суспільства, усієї множинності й складності соціальних відносин, потреб та інтересів, що стимулюють діяльність людей, не можна пізнати причини конфліктів, їхній розвиток, а, отже, й керувати ними. Інакше буде породжено хаос.

Акцентуємо увагу на основні терміни та поняття у сфері міграційної політики.

Необхідність спеціального регулювання всіх питань, пов'язаних з міграцією, визнано Конституцією України, яка вимагає, щоб усі аспекти перебування іноземців в державі регламентувалися законами (що ухвалюються парламентом). Питання поведінки державних установ з іноземцями й особами без громадянства набули додаткової ваги, оскільки є частиною міжнародних зобов'язань України, що впливають з її приєднання до низки інструментів міжнародного права (зокрема, Женевської Конвенції), а також з її участі та членства у багатосторонніх організаціях (ОБСЄ та Раді Європи).

Однак, незважаючи на певні кроки із запровадження законодавчих та інституціональних реформ у сфері міграційної політики, ця сфера досі вимагає ретельної уваги. Норми і стандарти, що регламентують поведінку державних установ у ставленні до іноземців, розкидані по численних підзаконних актах (включно з відомчими наказами або розпорядженнями). Бракує механізмів ефективної міжвідомчої взаємодії. Такий правовий та інституційний вакуум може призвести до довільного, неправомірного застосування норм законодавства, а відтак – до опосередкованої дискримінації мігрантів.

До медіасюжетів. Нижче зазначено аббревіатури, які не рекомендується використовувати в медіатекстах, найкраще подавати повну назву інституції з питань мігрантів або з прямими функціями щодо вирішення цих питань:

<i>ЄРБВЕ</i>	<i>Європейська рада у справах біженців та вимушених емігрантів</i>
<i>ЄКРН</i>	<i>Європейська комісія із боротьби з расизмом та нетерпимістю</i>
<i>СЄІР</i>	<i>Східноєвропейський інститут розвитку</i>
<i>МЦРМП</i>	<i>Міжнародний центр розвитку міграційної політики</i>
<i>МОП</i>	<i>Міжнародна організація праці</i>

<i>МОМ</i>	<i>Міжнародна організація з міграції</i>
<i>БДПЛ</i>	<i>Бюро з демократичних інститутів та прав людини</i>
<i>ОБСЄ</i>	<i>Організація з безпеки та співробітництва в Європі</i>
<i>УВКБ</i>	<i>ООН Управління Верховного комісара ООН у справах біженців</i>
<i>USAID</i>	<i>Агентство міжнародного розвитку США</i>
<i>ООН</i>	<i>Організація Об'єднаних Націй.</i>

Міграційний процес тісно пов'язаний як з горизонтальною, так і з вертикальною мобільністю, тому що кожен мігруючий індивід, крім переходу в іншу соціальну групу, прагне знайти на новому місці кращі економічні, політичні чи соціальні умови існування. Група соціологів, розглядаючи необхідні умови, які змушують людей покинути рідні місця і переселитися в інші міста, регіони чи країни, поділяє їх на три основні групи: *виштовхування, притягання і шлях міграції.*

Виштовхування пов'язане з незадовільними чи важкими умовами існування індивіда в його рідних місцях. Виштовхування великих мас людей зумовлене, насамперед, серйозними соціальними потрясіннями (міжнаціональними і релігійними конфліктами, диктатурами, війнами), економічними кризами, стихійними лихами (землетрусами, повеннями тощо). Індивідуальна міграція виштовхує силою і може призвести до невдачі в кар'єрі, смерті рідних, самотності та ін.

Притягання — це сукупність привабливих умов для проживання в інших місцях, наприклад, у регіонах, де існує вища оплата праці, де можна здобути вищий соціальний статус, де існує політична стабільність, яка вселяє почуття впевненості в завтрашньому дні. Що більшою є різниця соціальних, економічних чи політичних умов існування у двох регіонах, то ймовірнішою є міграція під впливом сил притягання в райони з кращими умовами. Різниця в умовах життя може бути створена і штучно для керування потоками мігрантів і для притягнення робочої сили й інтелектуального потенціалу у ті райони, де їх не вистачає.

Шлях міграції — це характеристика безпосереднього пересування мігранта з одного географічного місця в інше. Шлях міграції включає в себе доступність переміщення мігранта, його багажу і родини в інший регіон, а також наявність або відсутність бар'єрів на шляху. Дуже часто саме недоступність переміщення зводить нанівець дію сил виштовхування і притягання. Наприклад, зростання цін на квитки не дозволяє виїхати певному індивіду і його родині в іншу країну. Те саме можна сказати про мовні бар'єри, отримання дозволу на виїзд і в'їзд, відсутність інформації про умови життя на новому місці і багато інших перепон, що трапляються на шляху мігрантів.

До медіасюжетів. Терміни «іноземець», «особа без громадянства», «громадянство України», «імміграція», «біженець», «незаконна міграція», «реєстрація фізичних осіб за місцем проживання (перебування)» вживаються в цьому Законі у значеннях, визначених відповідно у Законах України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [61], «Про імміграцію» [56], «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [53], «Про громадянство України» [55], «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [62].

Державна міграційна політика — це (за Указом Президента «Про Концепцію державної міграційної політики») створення умов для сталого демографічного та соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня національної безпеки шляхом запобігання виникненню неконтрольованих міграційних процесів та ліквідації їх наслідків, узгодження національного законодавства у сфері міграції з міжнародними

стандартами, посилення соціального і правового захисту громадян України, які перебувають або працюють за кордоном, створення умов для безперешкодної реалізації прав, свобод, законних інтересів мігрантів і виконання ними передбачених законодавством обов'язків, забезпечення повноти використання інтелектуального та трудового потенціалу таких осіб, дотримання принципів захисту інтересів України. [57]

Міграція – переміщення особи з метою зміни місця проживання/перебування, пов'язане з перетином державного кордону (зовнішня міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць (внутрішня міграція) та включає: трудову міграцію, еміграцію, імміграцію, реєстрацію фізичних осіб за місцем проживання (перебування).

Еміграція - вибуття громадян України у встановленому законодавством порядку на постійне місце проживання до іншої держави.

Мігрант – особа, яка свідомо та з власної волі перетинає державні або адміністративно-територіальні кордони з метою зміни місця проживання або без такої зміни. За типовою ознакою може бути внутрішнім і зовнішнім (міжнародним), за правовою - законним та незаконним, за видовою – постійним і зворотним, за характерною – політичним, трудовим або пов'язаним зі зміною екологічного середовища тощо.

Трудова міграція – переміщення особи, яке пов'язане з перетином державного кордону з метою виконання робіт, надання послуг на платній основі чи провадження будь-якого виду підприємницької діяльності, не забороненого законодавством держави працевлаштування й має на це відповідний дозвіл державного органу.

Міграційний контроль – діяльність уповноважених державних органів, спрямована на реалізацію державної міграційної політики, захист державної безпеки та національних інтересів України в сфері міграції, забезпечення дотримання законодавства в цій сфері, ефективне управління міграційними процесами, протидії незаконній міграції.

Міграційний облік – діяльність фіксації й узагальнення передбачених законом відомостей про громадян України, іноземців і осіб без громадянства та про їхні переміщення.

Іноземець - особа, яка не має громадянства України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав.

Особа без громадянства - особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Іноземці та особи без громадянства – люди, які перебувають на території України на законних підставах, іноземці та особи без громадянства, які в установленому законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну та постійно або тимчасово проживають на її території або тимчасово перебувають в Україні.

Вимушена зупинка - перебування іноземця або особи без громадянства на території України понад установлений законодавством строк для транзитного проїзду через її територію у зв'язку з надзвичайними обставинами (стихійне лихо, хвороба тощо) за наявності документа, що підтверджує причину та тривалість затримки.

Возз'єднання сім'ї - в'їзд та тимчасове або постійне проживання в Україні членів сім'ї іноземця або особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах та можуть підтвердити відповідними документами наявність достатнього фінансового забезпечення для утримання членів сім'ї в Україні, з метою спільного проживання сім'ї незалежно від того, коли виникли сімейні стосунки - до чи після прибуття іноземця або особи без громадянства до України.

Імміграційна картка - документ, що містить інформацію про іноземця або особу без громадянства, які в'їжджають в Україну чи виїжджають за її межі та заповнюється у випадках і порядку, що визначаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах охорони державного кордону.

Дозвіл на використання праці іноземців та осіб без громадянства - документ, який надає право працедавцю тимчасово використовувати працю іноземця або особи без громадянства у порядку, встановленому законодавством України.

Незаконний мігрант - іноземець або особа без громадянства, які перетнули державний кордон поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску, але з уникненням прикордонного контролю і терміново не звернулися із заявою про надання статусу біженця чи отримання притулку в Україні, а також іноземець або особа без громадянства, які законно прибули в Україну, але після закінчення наданого їм терміну перебування втратили підстави для подальшого перебування та ухиляються від виїзду з України [6].

Реадмісія - передача з території України або приймання на територію України іноземців та осіб без громадянства на підставах та в порядку, встановлених міжнародними договорами України.

Статус біженця - визнання спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань міграції іноземця або особи без громадянства біженцем.

Біженець - особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Дитина-біженець - дитина, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [60].

Додатковий захист - форма захисту, що надається в Україні на індивідуальній основі іноземцям та особам без громадянства, які прибули в Україну або перебувають в Україні і не можуть або не бажають повернутися в країну громадянської належності або країну попереднього постійного проживання внаслідок обставин, які загрожують їх життю, безпеці чи свободі.

Заява про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, - заява-анкета встановленого зразка, в якій іноземець або особа без громадянства просить визнати його біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, із зазначенням та обґрунтуванням однієї з підстав для такого визнання.

Особи, які потребують тимчасового захисту - іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають на території країни, що має спільний кордон з Україною, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічному підґрунті, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження.

Посвідчення біженця - паспортний документ, що посвідчує особу його власника та підтверджує факт визнання його біженцем в Україні і є дійсним для реалізації прав та виконання обов'язків.

Пункт тимчасового розміщення біженців - місце тимчасового розміщення осіб, які подали заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем чи особою, яка потребує додаткового захисту, та яких визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

Загалом, українським нормам з питань мігрантів та практиці їх застосування бракує прозорих, ефективних механізмів, чіткої та комплексної координації державних інституцій. Таким чином, досі не встановлені чіткі правила отримання дозволу на тривале перебування; не є безкоштовним подання заяв на отримання статусу перебування; не скорочено кількість документів, що вимагаються для цієї процедури (належна практика полягає у проведенні перевірок лише на наявність потенційного шахрайства та дійсних загроз безпеці); мігрантам не надана можливість оскаржити відмову в наданні статусу легального перебування; далеко не всі державні інституції надають мігрантам інформацію про реєстраційні вимоги для отримання статусу тимчасового та постійного перебування, а також про пов'язані із цим повноваження різних установ (в тому числі, така інформація має надаватись зрозумілою для мігрантів мовою); не створені інформаційні «гарячі лінії» для іноземців при регіональних центрах реєстрації. Крім того, потрібно забезпечити мігранту, що має постійний (або довготривалий) статус перебування, однакові з громадянами України права та обов'язки у більшості сфер економічного, соціального та політичного життя; ухвалити кодекс етичної професійної поведінки для всіх посадовців на основі передової міжнародної практики.

До медіасюжетів. Основні законодавчі норми з протидії проявам нетерпимості, захисту прав етнічних меншин в Україні містяться в Конституції України (особлива увага на статті 11, 24, 26, 35, 37); в законах України «Про національні меншини в Україні» (особливо статті 10, 11, 18) [59], «Про місцеве самоврядування в Україні» (особлива увага на статтю 3, абзац 2)[58] та «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Щодо антирасистського законодавства, то слід зазначити, що норми, безпосередньо пов'язані з расистськими злочинами, зокрема статті 67 та 161 Кримінального Кодексу України, дуже рідко застосовуються. В результаті, расистський характер злочинів залишається невизнаним. Інша проблема полягає в тому, що в цих статтях немає чіткого визначення понять «злочин на ґрунті расизму» і «расистські мотиви». [41]

Якою мірою мігранти можуть скористатися своїми громадянськими, політичними та соціально-економічними правами в Україні?

Експерти міжнародних та українських громадських організацій дійшли таких висновків:

- Іноземці в Україні мають обмежений доступ до статусу тимчасового та постійного перебування. Реально мігрант може отримати дозвіл на тимчасове перебування лише тоді, коли він/вона в'їжджає до країни за робочою візою. Передумовою цього є отримання дозволу на роботу, що забирає багато часу та коштів. Можливість постійного проживання надається незначній кількості іноземців та осіб без громадянства, які вважаються «бажаними» та підпадають під квоту [54] на імміграцію, встановлену урядом.

- Можливість отримати громадянство є також обмеженою. Відповідний порядок передбачає, серед іншого, подання численних документів, дістати які мігрантам надзвичайно складно.¹⁴

¹⁴ Відповідно до Указу Президента України від 27 березня 2001 року, до заяви мають додаватися такі документи: *свідоцтво про рівень володіння українською мовою; *заява про відсутність у особи іноземного громадянства; *заява про відмову від іноземного громадянства; *документ, що підтверджує постійне

- Участь мігрантів у суспільному житті, як і участь українських громадян в цілому, є низькою. Ті з них, хто постійно мешкає в країні, не мають права брати участь ani у місцевих, ani у загальних виборах.

- В цілому, офіційне працевлаштування іноземців в Україні є рідкісним явищем. У законодавстві бракує положень про забезпечення рівних умов працевлаштування, незалежно від громадянства. Для отримання дозволу на роботу іноземці мають виконати низку складних процедур. З 2009 року вимога про отримання дозволу на роботу поширилася на додаткові категорії іноземців. Держава не забезпечує жодних програм професійної перепідготовки для мігрантів.

- Чимало українських громадян стикаються з труднощами в отриманні медичних послуг, але мігранти мають ще й додаткові проблеми через відсутність медичного страхування, оскільки працюють неофіційно. В багатьох випадках вони взагалі не в змозі отримати медичну допомогу через брак коштів.

- Належне житло для мігрантів є малодоступним ще й через високу орендну плату, особливо у великих містах.

- Є свідчення, що серед українців посилюється негативне ставлення до новоприбулих, зростає кількість задокументованих випадків насильства стосовно іноземців. Нерідко така поведінка залишається безкарною.

- На низькому рівні залишається обізнаність мігрантів з наявними механізмами захисту та готовність ними скористатися. Основними причинами є загальний брак довіри до державних установ та недостатня увага до порушення прав мігрантів з боку державних установ.

- Ініціативи міжнародних і неурядових організацій відіграли провідну роль у приверненні уваги суспільства до становища мігрантів та у розв'язанні деяких найгостріших проблем (зокрема, у протидії ксенофобії та насильству стосовно мігрантів).

В Україні триває робота з формування державної політики щодо інтеграції мігрантів. Значним кроком у цьому напрямку була підготовка й ухвалення «Стратегії з розробки державної політики щодо інтеграції мігрантів в Україні та реінтеграції українських мігрантів на 2011-2015 роки» та відповідного плану дій [73]. Документи укладено декількома міністерствами у співпраці з Радою Європи, представники якої надали коментарі та зробили низку зауважень до них. План дій передбачає здійснення декількох заходів, зокрема:

- удосконалення законодавства, узгодження нормативно-правових актів у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального та пенсійного забезпечення із законами «Про імміграцію» та «Про біженців»;

- створення системи оцінювання та визнання освітньої та професійної кваліфікації мігрантів;

- розробка порядку оцінювання та вимог до рівня володіння державною мовою для кандидатів на отримання громадянства України;

- підготовка, публікація та розповсюдження інформаційних матеріалів для мігрантів про їхні права у сфері освіти, соціального забезпечення й охорони здоров'я.

До медіасюжетів. Експерти Ради Європи постійно зазначають, що українській стороні в документах та практичних діях слід приділити більше уваги запобіганню дискримінації в доступі до основних прав та протидії ксенофобії та насильству стосовно мігрантів. Вони також радять чіткіше окреслювати

легальне перебування особи на території України впродовж останніх п'яти років; *свідоцтво про шлюб з громадянином України, який триває щонайменше два роки, та документ, що підтверджує громадянство другого з подружжя; *копію дозволу на постійне перебування; *копію паспорта, якщо особа була громадянином колишнього СРСР; *документ, що підтверджує працевлаштування/постійний дохід заявника.

відмінності між різними групами мігрантів, виокремивши особливі потреби біженців, дітей-біженців.

Міграція як предмет наукового дослідження.

Аналіз наукової літератури показує, що зміни, які відбувалися в суспільстві, змінювали і погляди вчених на проблеми міграції. Відзначимо наукові праці таких учених: Бузницького Ю., Бабенко А., Малиновської О., Новіка В., Пирожкова С., Піскуна О., Прибиткової І., Римаренко Ю., Трощинського В., Шульги М., Чеховича С та ін. Аналіз робіт цих та інших вчених дозволяє відокремити основні компоненти, що характеризують причини і можливі наслідки міграції, такі як: притискання представників некорінних націй у колишніх республіках СРСР; введення в дію законів, що обмежують цивільні і політичні права некорінних жителів; збройні конфлікти; погіршення криміногенного становища; різке зниження економічного добробуту людей; бажання переїхати на історичну батьківщину. Що ж стосується можливих наслідків міграції, то в роботах простежуються думки, пов'язані з наступними проблемами: соціокультурної адаптації в нерідному етнічному або інших середовищах; зміни ситуації на ринку праці; зміни рольових установок мігрантів і їхніх поведінкових характеристик; конфлікти у місцях компактного розселення мігрантів; зміни демографічної ситуації в окремих регіонах; впливи міграції на етнічну і соціальну структури населення.

Крім того, протягом багатьох років дані про міграцію не подавались у медіа, що не дозволяло обговорювати ці проблеми й обмінюватися результатами досліджень. Це, в свою чергу, сприяло тому, що вчені не змогли вчасно пояснити і спрогнозувати проблему біженців.

Дослідники, розглядаючи міграцію, зосереджуються на її причинах, наслідках, вимірах у цифрах, проте не дають визначення предметові обговорення. Але потреба в чіткому визначенні є і вона стає актуальнішою, якщо зважити на зростання диверсифікації міграційних потоків. Для полегшення вивчення як давно існуючих, так і нових видів міграцій важливо чітко якнайширше визначити коло цих видів та класифікувати їх за певними критеріями.

Термін «міграція» походить від латинського слова *migratio* - переміщення, переселення. Соціологічний словник визначає міграцію як «географічний рух індивідів або груп індивідів, тобто мобільність людей у вужчому або ширшому географічному просторі» [88, с. 224]. Схоже тлумачення міститься і в демографічному енциклопедичному словнику: «Міграція населення — переміщення людей (мігрантів) через кордони тих чи інших адміністративно-територіальних одиниць зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час» [15, с. 251].

Ряд дослідників ширше тлумачить поняття міграції. Так С. Каслс розділяє внутрішню і міжнародну міграцію. Міграцією він називає перетин кордону політичної чи адміністративної одиниці, внутрішньою міграцією - рух в межах однієї країни, а міжнародною - перетин кордонів, які відділяють одну з близько 200 існуючих у світі держав від іншої, вважаючи при цьому міграцією тільки переселення на певний період часу, мінімально на півроку чи рік [31, с. 27 - 28]. А. Романюк говорить про офіційну та нелегальну форми міграції: офіційна – коли людина змінює місце свого постійного проживання, включаючи і переїзд на постійне проживання за кордон, на підставі офіційного дозволу сторони, яка приймає; нелегальна міграція – коли такого дозволу немає [69, с. 21 - 22]. Ю. Римаренко міграцією населення вважає «переміщення людей (мігрантів) через кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час. Оскільки міграція населення складається з міграційних потоків, поняття міграції застосовують і в множині — міграції» [43, с. 740]. До цього визначення Т. Драгунова додає чинники, які спонукають людей мігрувати. Суть міграції вона розуміє

як «переміщення людей між населеними пунктами, регіонами, країнами, зумовлене економічними, політичними, етнічними та релігійними чинниками і пов'язане зі зміною на різні терміни місця проживання» [21, с. 73]. В. Шелюк пропонує дещо ширше визначення міграції: «Міграція — це поняття, яке відображає соціально-економічні і демографічні процеси, сукупність переміщень, які здійснюються людьми між країнами, регіонами однієї країни, різного виду поселеннями та інші види переміщень» [84, с. 46 - 47].

Для медіамислення: міграція – це перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або без неї законних підстав на певний період часу або назавжди, що може вестися за собою зміну постійного місця проживання; цей рух включає в себе еміграцію та імміграцію. Звідси мігрант — особа, яка здійснює міграцію.

Пропонуємо дещо ширше визначення еміграції як насамперед соціального процесу. Еміграція - перетин адміністративного кордону, добровільний або примусовий виїзд осіб чи груп осіб з місця (країни) проживання на законних або незаконних підставах на певний період або назавжди, що передбачає подальшу імміграцію, тобто перетин адміністративного кордону, добровільний або примусовий в'їзд осіб чи груп осіб на місце (чи в країну) призначення (або нове місце проживання) на законних або незаконних підставах на певний період або назавжди.

Довідкова література найчастіше називає такі види міграції, як зовнішня (міжконтинентальна та континентальна) і внутрішня, організована та неорганізована, добровільна та примусова, зворотна та незворотна, або у ширшому розумінні маятникова (до одного місяця), сезонна (від місяця до року), довготермінова (понад рік) та постійна (не передбачає повернення на батьківщину) [38, с.133 - 134]. А. Ічдуйгу наводить таку класифікацію міжнародної міграції: 1) постійні переселенці, 2) тимчасові робітники-контрактники, 3) тимчасові працівники-професіонали, 4) нелегальні працівники, 5) особи, що шукають притулку, 6) біженці та 7) транзитні мігранти [26, с. 133].

Згідно з класифікацією міжнародної міграції ООН, визначається п'ять її основних різновидів: 1) іноземці, що приїжджають у країну для навчання, 2) мігранти, що приїжджають на роботу, 3) мігранти, що приїжджають для об'єднання або створення нових сімей, 4) мігранти, що приїжджають для постійного поселення, 5) іноземці, яких допускають у країну з гуманітарних міркувань (біженці, особи, що шукають притулку тощо) [25, с. 38].

Більшість з наведених класифікацій відображає лише певний аспект міграції (причини, тривалість, правовий статус мігрантів тощо) або застосовує різні критерії для однієї класифікації. Тому вважаємо за доцільне запропонувати зведену схему класифікації міграції, здійснену за певними критеріями (див. схему 1) [68]. Вона відповідає полісемантичному характеру міграції як соціального феномена і дозволяє здійснити перехід від теоретичного підґрунтя до реалізації його положень у конкретно-соціологічних дослідженнях шляхом відповідної операціоналізації запропонованих понять.

За правовим статусом міграції поділяють на легальні, нелегальні та напівлегальні. Легальні міграції – це перетин міжнародних кордонів на законних підставах, тобто за наявності в'їзної візи на певний термін або, за перебування в іншій країні, продовження терміну її дії. Нелегальними мігрантами є люди, що в'їжджають та залишаються у країні, не маючи офіційного дозволу країни в'їзду. Напівлегальні мігранти – це люди, що в'їжджають до якоїсь країни на законних підставах за візою, але з різних обставин

відмовляються покидати цю країну і залишаються в ній після завершення терміну, обумовленого в'їзною візою, або прибувають до якоїсь країни легально, а згодом влаштовуються на роботу, маючи туристичну візу тощо.

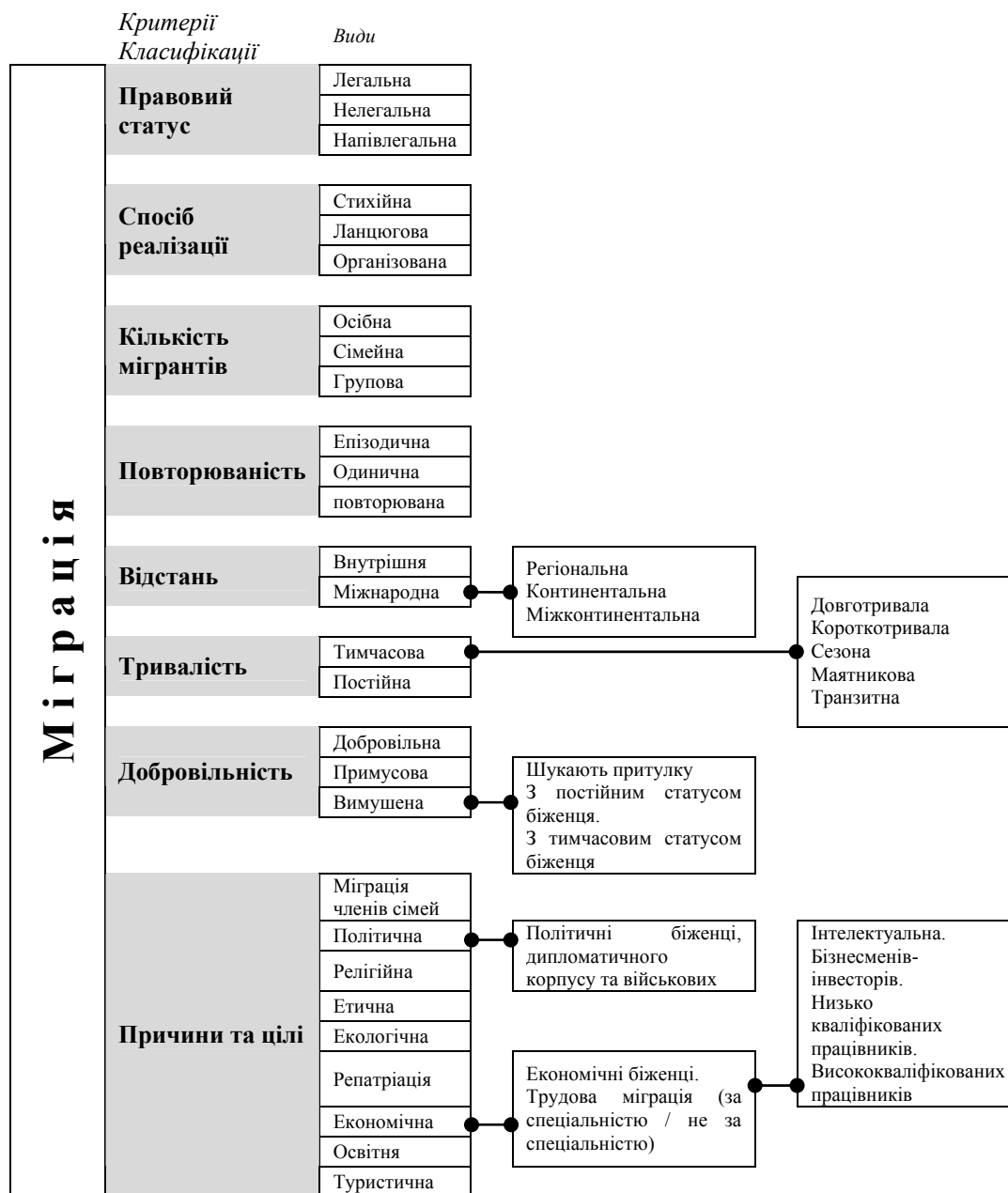

Схема 1. Класифікація міграції.

За способом реалізації міграції можна поділити на стихійну (вільна міграція однієї людини або цілої сім'ї в якесь обране ними місце), організовану (колективна міграція, санкціонована вищим державним або приватним органом) та ланцюгову (міграція, організована родичами або знайомими, що вже виїхали за кордон і сформували неформальні соціальні мережі для полегшення виїзду своїм країнам, надання їм інформації, фінансової допомоги та допомоги у пошуках житла і роботи на новому місці).

За кількістю осіб виділяють групову, тобто міграцію груп людей, що походять з однієї місцевості і спрямовуються в певне місце, сімейну – переміщення на певний період чи назавжди за межі адміністративної одиниці цілих сімей (її ще називають демографічною, оскільки вона впливає на демографічну ситуацію у країнах еміграції та

імміграції) та міграцію осібну – індивідуальну міграцію неодружених людей або людей, які тимчасово розлучаються зі своїми сім'ями і мають намір рано чи пізно повернутися на батьківщину.

За критерієм *відстані* визначимо два основні типи міграції: внутрішню — перетин адміністративно-територіальних кордонів у межах однієї держави та міжнародну — перетин адміністративно-територіальних міждержавних кордонів або, як зазначає М. Пулен, «зміну країни місця проживання». Міжнародну міграцію умовно поділяють на міжконтинентальну та континентальну.

Згідно з критерієм *тривалості* міграцію найчастіше поділяють на постійну і тимчасову. Постійна міграція – це ситуація, коли мігранти залишаються на новому місці назавжди, тобто змінюють постійне місце проживання, а тимчасова – коли мігранти виїжджають на певний період і мають на меті повернутись.

Відповідно до того, наскільки міграція є *добровільною*, можна виокремити такі її різновиди: добровільна – коли рішення про міграцію приймає сам мігрант, примусова – виселення або вигнання, тобто ситуація, коли мігрант позбавлений права вибору, а до переміщення його примушує вища влада. Доцільно також окремо виділити міграцію вимушену, тобто зміну місця проживання на певний час або назавжди всупереч бажанням людей, до якої спонукають стихійні лиха, війни, голод, переслідування тощо. У таких випадках у мігранта все ж залишається право мінімального вибору, наприклад, вибору часу чи напрямку міграції.

Вимушених мігрантів часто називають *біженцями*, проте біженцем стає не кожен вимушений мігрант після приїзду до країни переселення. Можна назвати три типи вимушених мігрантів: особи, що шукають притулку, — претенденти на отримання статусу біженця, тобто громадяни інших держав або особи без громадянства, які змушені переселитися з місця свого постійного проживання та подали прохання про отримання статусу біженця в країні імміграції, але ще не отримали його; особи, що мають тимчасовий статус біженця, — громадяни інших держав або особи без громадянства, яким державні органи країни імміграції надали тимчасовий захист і права на певний період, ідентичні правам біженців, та власне біженці — громадяни інших держав або особи без громадянства, які змушені були мігрувати з причин, досить вагомих для державних органів країни в'їзду, аби надати їм необхідний захист і право проживання і працевлаштування на необмежений термін, що й передбачає статус біженця [39, с. 325 - 331].

Безумовно, найбільш широко класифікують міграцію за критерієм *причин-цілей*. Міграція членів сімей — це міграція, що має на меті реалізацію права на воз'єднання сім'ї. Репатріація (або рееміграція) - добровільне повернення на постійне проживання на Батьківщину з етнічних, економічних, соціальних причин, причин особистого характеру чи інших причин після тривалого проживання в іншій країні (або адміністративно-територіальній одиниці цієї ж країни). Сюди ж належить репатріація раніше депортованих. Релігійною міграцією називаємо міграцію, що не має постійного характеру і пов'язана з відправленням релігійного культу. До етнічних міграцій належать переселення з етнічних мотивів заради поліпшення умов проживання чи збереження життя за умов фізичної («етнічні чистки») чи етнокультурної загрози]. Екологічною міграцією називають переселення з районів екологічних катастроф і стихійного лиха внаслідок суттєвого погіршення умов проживання. Осіб, які здійснюють екологічну міграцію, також називають «екологічними біженцями». Туристична міграція – це туристичні подорожі, які, як правило, не мають постійного характеру та відбуваються у різних напрямках. Освітньою міграцією назвемо переважно тимчасове переселення, що триває від кількох місяців до кількох років та має на меті навчання за межами адміністративно-територіальної одиниці постійного проживання. Політичну міграцію

можна поділити на два види: міграція, що настає внаслідок змін політичних режимів (одиничне або масове переміщення населення, яке підтримує політичну опозицію та, відчуючи загрозу своєму існуванню, змінює місце/країну постійного проживання); таких людей ще називають політичними біженцями; міграція дипломатичного корпусу та військових або тривалі відрядження (приблизно 3 - 4 роки залежно від місця призначення) військовослужбовців, дипломатів, адміністративно-обслуговуючого персоналу дипломатичних установ та їх сімей.

Найбільш розгалуженою структурою цього сегменту означень володіє економічна міграція. Відповідно до обраних критеріїв, у ній можна виокремити кілька блоків, врахування яких у польових дослідженнях досить вмотивоване, оскільки охоплює різні аспекти цього явища, насамперед у посткомуністичних суспільствах. Економічною міграцією є перетин внутрішньодержавних та міжнародних кордонів у пошуках роботи з метою придбання чи продажу товарів, інвестування та інших видів діяльності, що мають економічні цілі чи мотиви. Так звані економічні біженці – це люди, що виїжджають з місця постійного проживання через незадовільні економічні умови (масове безробіття, непомірно високий рівень цін, невиплату зарплатні тощо) за браком інших мотивів (стихійних лих, екологічних катастроф, війн). Цей вид міграції виділяємо за критерієм причин. Інший різновид економічної міграції – трудова - виділимо за критерієм цілей. Трудова міграція — це міграція осіб, що внаслідок погіршення економічної ситуації переїжджають на певний час для того, щоб влаштуватися на роботу та надсилати гроші сім'ї або заощаджувати кошти для матеріального забезпечення свого існування після повернення додому. Тривалу міграцію можна поділити на міграцію з метою працевлаштування за спеціальністю, одержаною раніше, та за спеціальністю, яка їй не відповідає.

Іншим критерієм класифікації трудової міграції є професійно-кваліфікаційний рівень мігрантів. У більшості випадків трудові мігранти – це некваліфіковані або низько кваліфіковані працівники, оскільки саме на таку працю існує найбільший попит у країнах імміграції. Другий вид – міграція висококваліфікованих кадрів – це: 1) міграція, пов'язана з незадоволенням фахівців рівнем матеріально-технічного та інформаційного забезпечення їх професійної діяльності (при цьому переважно відбувається зміна місця роботи, але не спеціальності, бо мігрантів приваблює не сама можливість отримати роботу, а знайти кращі умови для праці та вищу зарплатну плату); 2) міграція працівників транснаціональних корпорацій та мультинаціональних корпорацій міжнародних організацій, які через специфіку цих утворень змушені час від часу змінювати місце роботи (але тільки географічне місце). Третій вид трудової міграції – інтелектуальна – це міграція вчених, викладачів університетів, співробітників науково-дослідних інститутів, що працюють переважно за спеціальністю на основі короткотермінових чи довготермінових контрактів в країнах імміграції, де отримують кращі умови праці і вищу зарплатню, ніж удома. За мотивацією інтелектуальна міграція схожа на попередній вид трудової міграції. Ще одним різновидом трудової міграції є міграція бізнесменів-інвесторів, що вкладають гроші у вже існуючі підприємства або створюють нові підприємства у місцях (країнах), які не є місцем їх постійного проживання.

Для медіасюжетів. Всупереч поширеним твердженням, що різні види міграції (див. схему 1) змішуються і саме тому не можуть бути чітко класифікованими, завдяки запровадженню низки критеріїв видається не так уже й важко віднести якийсь її вид до певної категорії. З розвитком міграційних процесів з'являються її нові види, і, відповідно, класифікацію потрібно доповнювати та удосконалювати.

Акцентуємо увагу на основні міграційні потоки та рівень міграції.

Сучасна міграція є явищем глобалізованого світу, яке ставить нові виклики перед суспільствами, державами та церквою. В українському контексті воно набирає грандіозних масштабів: 5-7 млн. українців працює за кордоном, а близько 4 млн. іноземних іммігрантів перебуває в Україні (переважна більшість із них прагне дістатись Західної Європи) [63].

Попри усі позитиви (реалізація свободи пересування, діалог культур, професійний обмін), міграція пов'язана із значними негативними явищами (торгівля людьми, розпад сімей, виїзд з країни талановитих людей). Міграційні потоки зупинити неможливо, однак можливо і необхідно спрямувати їх на шанування гідності особи, свободи вибору, можливості самореалізації.

Найважчих даних недостатньо для точної оцінки сучасної кількості та структури імміграції в Україні.¹⁵

Втім, у цьому розділі зроблено загальний огляд міграційної ситуації в країні, приділено увагу розміру різних етнічних груп у категоріях зареєстрованих і незареєстрованих мігрантів, розглянуто розподіл задокументованих мігрантів за різними регіонами та дані про неврегульованих мігрантів, зупинених на кордоні.

Відповідно до офіційних реєстраційних даних, з 2002 року імміграція (зареєстроване перебування протягом 6 місяців і довше) залишалася майже незмінною на рівні близько 40 000 осіб на рік.¹⁶

Однак у 2005 році було зафіксовано позитивне сальдо міграції. Сальдо міграції є, в першу чергу, результатом помітного скорочення темпів еміграції (яка з 2002 року по 2005 рік, за офіційними даними, скоротилась вдвічі- з майже 80 тисяч до менш ніж 40 тисяч осіб). *Починаючи з 2006 року в Україні імміграція переважала еміграцію.* У 2009 році в Україні було зареєстровано 32917 іммігрантів порівняно з 19470 офіційними емігрантами. Позитивне сальдо відзначалось і в перші вісім місяців 2010 року — понад 20000 прибулих проти 10500 вибулих.

До медіасюжетів. Той факт, що медіапрацівники в багатьох випадках довіряють вибіркоким даним, які озвучують представники державних інституцій, є прямим порушенням журналістської етики, оскільки будь-яка інформація потребує вивчення.

Читачам/глядачам/слухачам важливо і цікаво знати саму суть процесу визначення статусу мігранта, біженця, дитини-біженця, критерії уповноважених посадових осіб при відмов людям, які шукають притулку.

¹⁵ Оцінка кількості іноземних мешканців і транскордонних міграційних потоків ускладнюється через низьку якість офіційних даних. Різноманітні оцінки рівня міжнародної міграції можна отримати в Україні з існуючих баз даних (наприклад, кількість іноземців – з даних перепису населення та бази даних про видані дозволи на перебування; кількість в'їздів – з реєстрів населення та даних прикордонної служби). Різні установи надають різні дані за окремими категоріями іноземців. Так інформація про кількість іноземних студентів від Міністерства освіти та науки не збігається з даними Міністерства внутрішніх справ через різницю в методиці реєстрації.

¹⁶ Єдиним офіційним джерелом для оцінки сальдо міграції є декларації іноземців та громадян України про в'їзд та виїзд для проживання на строк понад 6 місяців. Проте ці дані (що подаються до місцевих відділів реєстрації, збираються Міністерством внутрішніх справ та публікуються Держкомстатом) мають мало користі для оцінки фактичного сальдо. Як зазначено у Звіті експертів з оцінювання, виконаного на замовлення Міжнародної організації з міграції (МОМ) у 2008 році, хоча Закон «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 року вимагає реєстрації у разі зміни місця перебування, виїзди громадян України дуже часто не реєструються, що призводить до «серйозних викривлень у демографічній та міграційній статистиці». Водночас дослідження підтвердило загальну точність даних про кількість в'їздів та виїздів іноземців в Україні.

Необхідно звернути увагу і на той факт, що медіапрацівники, звертаючись до проблем біженців, недостатньо уважно описують суть конфліктів, які і змусили людей покинути рідні місця.

Читачам/глядачам/слухачам важливо і цікаво ознайомлюватися з матеріалами про конкретну людину. Це соціальні історії. Чому вони цікаві? Тому що через долю конкретної людини масова аудиторія (без зайвого ототожнення) сприймає «людські» причини, через які людина змушена шукати безпечне місце за межами своєї батьківщини.

Обов'язково звертайтеся до експертів, чия діяльність пов'язана з розумінням та вирішенням соціальних проблем мігрантів, біженців, дітей-біженців. Тримайте напоготові позитивний досвід діяльності інституцій різних форм власності. Це допоможе підсилити медійну мову об'єктивності та толерантності, партнерства та зацікавленості у нормалізації людських питань.

Аналіз результатів двох переписів населення, проведених в Україні у 1989 та 2001 роках, свідчить, що 1990-і роки були періодом значного зростання різних етнічних груп, які мешкали в Україні. У випадку громадян країн СНД цей процес був продовженням внутрішніх міграційних рухів усередині колишнього СРСР. Так у 1990-х роках спостерігалось збільшення вірменської діаспори (на 80% - до майже 100 тисяч осіб у 2001 році), азербайджанської діаспори (на 20%- до понад 45 тисяч осіб) та чисельності грузинів (на 50% - до понад 34 тисяч осіб). Перепис 2001 року також зафіксував значну кількість людей інших національностей, що мешкали в Україні: 12711 корейців, 8844 турків і 3850 в'єтнамців. Перепис також виявив менші за чисельністю (1500-2000 осіб) групи курдів, громадян Індії та Пакистану, а також іще менші групи вихідців з Китаю, Афганістану, Ірану та Куби.

З 2003 року громадяни Російської Федерації незмінно переважають у статистичних даних: близько 40% реєстрацій перебування строком понад 6 місяців. Інші етнічні групи є значно менш чисельними, дані про в'їзд їх представників демонструють значні коливання. Громадяни країн СНД і надалі превалюють серед іммігрантів, хоча водночас спостерігається динамічне зростання масштабів імміграції з держав інших регіонів. Останнім часом помітно збільшився вплив вихідців з Китайської Народної Республіки (7,2% у 2008 році порівняно з 3,7% у 2006 році), Туреччини (з 1,6% у 2003-2006 роках до 5,3% у 2007-2008 роках), Ірану (з 1,2% до 2,8%) та Сирії (з 1,6% до 2,7%).

З 2003 по 2006 рік більшість (58%) звернень по притулок в Україні надійшла від громадян чотирьох країн Південної Азії (Індії, Пакистану, Афганістану та Бангладеш). У 2007 році понад 70% звернень про надання притулку було подано представниками лише п'яти країн. Найбільше зростання заяв про надання притулку зафіксовано серед громадян Пакистану та Індії. У цілому, з 2004 по 2008 рік кількість заяв про надання притулку в Україні збільшилася майже на 75%.

У 2003-2007 роках рівень визнання заявників біженцями в Україні становив 3%; у 2008 році він піднявся до 5%. З 415 осіб, які отримали статус біженця у 2003-2008 роках, 215 були громадянами Афганістану; рівень визнання в цій етнічній групі становив 13,5%. Рівень визнання продовжував зростати, досягши у 2009 році майже 10%, хоча причиною було різке скорочення кількості поданих заяв (лише 1255 у 2009 році). Майже 75% шукачів притулку в 2009 році були вихідцями з Азії та майже 15% – з Африки. У 2009 році, окрім 2334 визнаних біженців, в Україні мешкало ще понад 5 тис. іноземців та осіб без громадянства, що «наражались на такі самі ризики через незахищеність, що й біженці; проте з практичних або інших міркувань їхній статус біженців не було підтверджено» [87].

Що ж до правового статусу мігрантів, то, за переписом 2001 року, в Україні всього перебувало 250 534 негромадян, з яких 168 000 були іноземцями (90% з них мали громадянство країн СНД), а 83 000 були особами без громадянства. Понад 68% негромадян мешкають у містах, частка урбанізованого населення найвища серед груп, що не представляють країни СНД (арабів, в'єтнамців та китайців). Водночас деякі етнічні групи присутні здебільшого у сільській місцевості – це молдавани та кримські татари.

Починаючи з 2007 року майже дві третини іноземців, що приїзять до України, зосереджуються у дев'ятох з 27 областей і агломерацій. П'ята частина мігрантів осідають у чотирьох районах Чорноморського узбережжя, а саме: в Одеській області, Автономній Республіці Крим, Севастополі та Миколаївській області. Іншими регіонами зі значним припливом мігрантів є столиця Київ та найбільші індустриальні міста в центрі й на сході країни (Донецька, Харківська та Дніпропетровська області).

Проблеми інтеграції, з якими стикаються біженці та шукачі притулку, вказують на ті складнощі, що їх змушені долати інші групи негромадян, які мають менше прав, ніж біженці, котрим ці права гарантовані завдяки їхньому правовому статусу. Звіт Європейської ради у справах біженців та вимушених емігрантів за 2009 рік про становище біженців та шукачів притулку в Україні висвітлює цілу низку завад на шляху до інтеграції цієї групи в українське суспільство, в тому числі відсутність кроків на державному рівні, що сприяли б їх належному доступу до державних і соціальних послуг. Проблеми виникають у найважливіших сферах життя біженців, як-от:

- *житло*: відсутність цільових державних програм із забезпечення визнаних біженців соціальним житлом;

- *зайнятість*: неможливість для біженців зареєструватися в якості безробітних і, відтак, їх неспроможність отримати професійну підготовку;

- *освіта*: необхідність сплачувати гроші за освіту. [28, с.21-30]

За офіційними даними, нерегульована міграція складає лише невелику частку загального зареєстрованого транскордонного руху людей. Значна частина людей, що вважаються нерегульованими мігрантами, – це ті, кому імміграційні органи відмовили у в'їзді на територію країни. Наприклад, у 2007 році було зареєстровано 86,7 мільйонів легальних в'їздів; водночас відмовлено у в'їзді 36612 особам, а 12651 особа була затримана за порушення міграційного законодавства (86% – на кордоні).

Варто зазначити в цьому контексті, що Україна як країна-учасниця Ради Європи має «забезпечити, щоб до жодної людини не застосовувалися такі заходи, як відмова у в'їзді на кордоні, виселення або будь-який інших захід, що міг би бути результатом примусу її до повернення або перебування на території, де їй загрожуватиме переслідування за ознакою раси, віросповідання, національності, належності до певної соціальної групи чи політичних переконань» [67].

Через відсутність легального статусу перебування та офіційного працевлаштування нерегульовані мігранти опиняються в особливо невідгідному становищі, що перешкоджає їх інтеграції та, за визначенням, позбавляє будь-якої державної підтримки. Слід наголосити, що межа між легальним та нерегульованим статусом мігрантів є дуже тонкою та рухомою. По-перше, деякі особи, наприклад, громадяни країн СНД, яким не потрібна віза, можуть в'їхати на територію України цілком законно, але не встигнути виїхати з країни до завершення передбаченого терміну; відтак вони втрачають право на законне перебування. По-друге, значне поширення в Україні незареєстрованої («тіньової») господарської діяльності, в тому числі неофіційної зайнятості, вкупі з украї обмеженою державною допомогою мігрантам, що тут мешкають, стимулює їх шукати роботу в неформальному секторі.

Останнім часом декілька європейських країн розширили можливості для легалізації перебування мігрантів на своїй території. Українська ж влада досі не запропонувала

мігрантам, що прибули до України за часів незалежності, а потім втратили чи не змогли отримати легальний статус перебування, жодної комплексної програми легалізації. *Відсутність такої програми є головною перешкодою для належної реалізації мігрантами своїх громадянських прав або користування державними і соціальними послугами, зазвичай, доступними лише для легальних мешканців.*

Акцентуємо увагу на напруженість, що трапляється нерідко, час від часу, про конфлікти і, в цілому, про систему тих стосунків, котрі складаються між мігрантами та населенням «приймаючої сторони», які можуть бути названі стосунками інтолерантності (ворожнечі, неприйняття, нетерпимості) та мігрантофобії.

Чи завжди наявна напруженість переходить в серйозні конфлікти? Тут слід, ймовірно, говорити про низку аспектів соціальної проблеми. Перший – це проблема соціалізації, входження мігрантів, які приїхали в країну, в «місцеве» співтовариство. Йдеться не лише про оформлення прав на легальну роботу чи громадянство. Адже взаємодія між «двома сторонами» відбувається в цілій низці аспектів: соціальному, економічному, правовому, політичному, культурному, навіть демографічному. Загалом, можна виокремити кілька типів подібної соціалізації мігрантів залежно від «рівня» їхньої адаптації до місцевих громад і ринків праці. *Перший тип* – це фактична «асиміляція», тобто майже цілковите «занурення» у місцеве співтовариство, яке супроводжується укладанням шлюбів, перевезенням в країну працевлаштування сімей, зрештою, отриманням повноцінного громадянства. *Другий тип* – називають «зустрічною соціалізацією». Подібна соціалізація характеризується створенням унікальних соціокультурних просторів (порівняно «нейтральних»), де формуються деякі спільні взаємоприйнятні норми поведінки, спільні цінності, що негласно визнаються. У цьому випадку значною мірою вдається подолати «образ ворога», знижуються ризики від зіткнення мігрантів з невідомими, небезпечними для них чинниками, створюються можливості для продуктивного діалогу культур в соціально-економічній площині. *Третій тип* – соціалізація мігрантів в умовах анклавних ринків праці (коли великі групи мігрантів «зливаються» з існуючими в різних країнах діаспорами, національними меншинами тощо). Це, з одного боку, допомагає їм краще адаптуватися, наприклад, для отримання роботи. З іншого – нерідко стримує реальну соціалізацію, оскільки не вимагає активного вивчення мови, залучення до культури сторони, що приймає, і тому подібне. Слід відмітити, що мігранти загалом не схильні створювати сім'ю, поки не завершено процес адаптації/соціалізації до нових умов.

До медіасюжету. Для мігрантів Україна залишається «невільною державою»: людині з іншої країни не доступні медичні послуги, участь або послуги соціальних служб різних форм власності. Крім того, матеріальна підтримка з боку державних органів мізерна та не є засобом виживання, а людині з інвалідністю самотійно подолати бар'єри неможливо. Життя мігрантів ускладнено низьким рівнем правозахисної діяльності та високим рівнем соціальної напруги. Чи природною є соціальна напруженість, яка нерідко виникає між мігрантами та «місцевим» населенням? Яких рис вона може набувати? Чи можливо її уникнути і, якщо так, то яким чином? Відповіді на ці запитання далеко непрості. Тут слід враховувати безліч чинників. Передусім – тип міграції. Звертаємо увагу і на явище мігрантофобії, що найчастіше виникає, коли йдеться про «східний» напрямок трудової міграції, тобто до Росії. Хоча і в країнах Західної Європи воно трапляється нерідко, особливо щодо етнічних мігрантів.

Аналіз проблеми потрібно, ймовірно, розпочати з передумов виникнення напруги (соціальної, расової, економічної тощо) між мігрантами і українською стороною, що приймає їх [2]. Подібних **передумов** кілька:

- **по-перше**, це наявність в *іншій країні*, в тому чи *іншому суспільстві* стійкого та великого попиту на іноземну робочу силу. І тут немає жодної суперечності: у так званій «нижчій ніші» ринку праці корінні мешканці, частіше за все, не квапляться займати «брудні», «небезпечні», «шкідливі» та «низькооплачувані» вакантні місця;

- **по-друге**, займання мігрантами місць на ринках праці справді призводить до зниження ціни робочої сили на них. Тому зрозуміло, що підприємці, які «привозять» чи «оформлюють» іноземну робочу силу, нерідко – нелегально, мають від цього значний зиск;

- **по-третє**, найважливішою передумовою виникнення напруженості є порушення міжетнічного балансу на ринку праці. Наявність значної кількості мігрантів спричиняє виникнення в місцевого населення настроїв, пов'язаних із загрозою (реальною чи віртуальною) його життєвим інтересам;

- **по-четверте**, несумісність культур (особливо гостро відчувається це в Європі, де значну частину трудових мігрантів становлять африканці і араби), мов, міжнаціональних шлюбів тощо;

- **по-п'яте**, конфлікти, які переростають у явище мігрантофобії. Три найбільш розповсюджені різновиди подібних конфліктів: конфлікти на анклавних ринках праці; конфлікти між мігрантами і працедавцями; конфлікти між мігрантами і населенням регіонів. Перший різновид конфліктів досить простий: зазвичай, на анклавних ринках праці, пов'язаних, передусім, з торгівлею, ресторанним сервісом і тому подібним, йде достатньо швидке накопичення капіталу. Водночас на них працюють представники різних етнічних груп. Нерідко в цьому разі ситуація криміналізується, оскільки виникають проблеми стосунків таких «анклавних еліт» з представниками найманих працівників інших національностей, конфлікти за перерозподіл сфер впливу тощо. Звідси – нерідко виникають вельми серйозні «розбірки» між мігрантами, що працюють на подібних ринках, за участі кримінальних елементів. Другий тип конфліктів – між мігрантами і підприємцями, в яких вони працюють, – значно складніший. Тут, з одного боку, є зацікавленість підприємців у такій робочій силі, оскільки, як вже наголошувалося, її використання дає як безпосередній економічний ефект, збагачуючи підприємців, так і ефект опосередкований: використання мігрантів дозволяє здешевити вартість робочої сили на відповідних ринках праці. Усі ці процеси відбуваються найчастіше на ринках, де праця мігрантів використовується нелегально чи напівлегально. Третій тип конфліктів – найважливіший і найсуттєвіший. Саме під час розпалу таких конфліктів (зокрема, підготовки до них) в соціумі і виникає інтолерантність та мігрантофобія;

- **по-шосте**, демографічне зростання і вікова структура населення, в цілому, визначаються трьома компонентами – народжуваністю, смертністю і міграцією. Проте цілі і можливості управління кожним з компонентів помітно відрізняються. Якщо вплив на народжуваність і на смертність є процесом важким і тривалим, то величина міграційних потоків може регулюватися в широких межах міграційною політикою. Хворобливими проблемами для України сьогодні є скорочення народжуваності, зростання смертності, старіння населення і погано керовані міграційні процеси, що порушують сприятливий демографічний баланс.

До медіасюжетів. Труднощі розгляду проблемних питань, які потрібно враховувати: політичний та інституційний фактор; правовий фактор; економічний фактор; національний фактор (міжнаціональний). Україна посідає 11-е в світі місце за кількістю мігрантів.

Становище мігрантів ускладнено (див. схему 2):

З боку пересічного громадянина України, бо мігрант - це...	Мігранти самі по собі:	З боку суспільства та влади:
Іноземець... Чужинець... Не свій... Ворог...	Без прав... Без будинку... Без сім'ї... Без роботи... Без медичної допомоги... Без соціальних служб... Абсолютні бар'єри для людей з інвалідністю...	Дискримінація Насильство Експлуатація Хвороби

Вирішення проблем мігрантів потребує одночасно:

БОРОТЬБИ	ПОПЕРЕДЖЕННЯ	УТВЕРДЖЕННЯ
З мігрантофобією З нелегальною міграцією З ксенофобією та расизмом	Злочинів на підставі ненависті	Толерантності або прийняття людини такою, якою вона є Прав людини Ініціатив різноманіття

Медіанамір: «Ми різні, та нам добре разом!»

Схема 2.

Чимало питань потребують постійної уваги, огляду, аналізу, оцінки. Саме тому в розділі сформовано мету розкрити позитивні та негативні аспекти зовнішньої міграції, обґрунтувати взаємозалежність міграційного руху населення, стану розвитку соціальної, економічної, демографічної безпеки та процесів інтеграції мігрантів в українське суспільство.

Окреме питання: «міграція-заміщення». Навесні 2000 року Відділом народонаселення Департаменту з економічних і соціальних питань ООН була підготовлена доповідь під назвою «Міграція-заміщення: чи є вона вирішенням проблеми скорочення чисельності і старіння населення?» [Replacement Migration 2000]. Під «міграцією-заміщення» в доповіді розуміється такий міграційний приріст, який компенсує, «заміщує» зменшення народжень, необхідних для підтримки в даній країні постійної чисельності населення. Проблема міграції заміщення виникла тому, що в деяких країнах світу існують тенденції до припинення зростання населення і навіть до його спаду (депопуляції) і тенденції демографічного старіння [16].

Згідно з даними міжнародної організації з міграції, в 2011 році Україна займала четверте місце серед країн, в яких перебувала найбільша кількість міжнародних мігрантів після США, Росії і Німеччини. За цими даними, в Україні перебуває 6,8 мільйонів мігрантів. Україна, внаслідок зручного географічного положення, є регіоном, через який здійснюється нелегальна міграція людей із Південної і Південно-Східної Азії в європейські держави. Її західний кордон є бар'єром для такої міграції [44].

В Україні, навіть за сприятливої соціально-економічної ситуації, подолання демографічних проблем можливе, в кращому випадку, років через 30. Сьогодні є як прихильники, так і супротивники міграції-заміщення, тобто поповнення населення України за рахунок іммігрантів. Прихильники стверджують, що це новий приплив робочої сили, що зумовить підвищення економічного і соціального розвитку України. Опоненти

стверджують, що імміграція спричинить ще більше проблем соціального характеру, оскільки іммігранти – це люди іншої культури, релігії, поведінки, інших настанов тощо.

На думку Е.М. Лібанової, в міграційній політиці є два протилежні підходи: або країна повністю абсорбує прибулих і адаптує до своєї культури і релігії (так званий французький підхід), або намагатиметься допомогти прибулим зберегти самобутність – сучасний європейський підхід. Водночас треба домогтися від іноземців поважати нас. Ще одна проблема – надати їм можливість здобути освіту й роботу. Якщо ми цього не зробимо – матимемо криміногенне середовище [42].

До медіасюжетів. Отже, імміграція може бути тимчасовим явищем, але в жодному разі не вирішенням демографічної кризи в Україні. Політика держави має бути спрямована не на залучення працездатного населення з інших країн, а на підвищення рівня життя в державі до Європейського рівня, що сприятиме поверненню власних емігрантів з-за кордону та створить умови, за яких припиниться виїзд населення з України. І, як наслідок, покращиться демографічна ситуація – відбудеться зміцнення інституту сім'ї та зросте народжуваність населення.

Досвід низки західних країн (Франції, Нідерландів та ін.), де фактично неконтрольована міграція спричинила серйозні зміни навіть етносоціальної структури суспільства, змушує «дмухати на воду» інші країни. Так навіть у відносно ліберальній у цьому сенсі Швейцарії вже в 2009 році було проведено референдум щодо доцільності допуску на швейцарський ринок праці мігрантів навіть із країн – нових членів Євросоюзу, таких, як Болгарія і Румунія (населення Швейцарії висловилося позитивно). Що ж до таких країн, як Росія, то тут в політичному й навіть науковому співтоваристві не вироблено якихось чітких позицій стосовно того, наскільки значними є можливі масштаби міграції.

Подібна тимчасовість, нечіткість навіть на офіційному рівні стосовно міграції (і йдеться не лише про Росію) плюс доволі своєрідна позиція підприємців, які вважають за потрібне легально (а частіше нелегально) використовувати мігрантів для збільшення прибутку і «тиску» на ціну робочої сили, спричиняє доволі специфічне явище – мігрантофобію серед населення.

Які ж причини генеровані міграцією мігрантофобії, тобто негативного ставлення (що інколи сягає ненависті, конфліктів і тому подібного) місцевого населення до мігрантів? Явище це непросте, багатоаспектне, яке має низку причин, пов'язаних як із самими мігрантами, так і безпосередньо з місцевим населенням.

Якщо говорити про самих мігрантів, то тут справа в тому, що вони самі часто є винуватцями дезорганізації, погіршення ситуації в регіонах. Це пов'язано, з одного боку, зі зміцненням етнічних зв'язків, об'єднанням різних етнічних угруповань мігрантів, з іншого – нерідко з кримінальною та рекетирською діяльністю в середовищі мігрантів. Подібне явище фіксується, на жаль, в європейських країнах, зокрема в Чехії, Словаччині, Польщі. На думку українського соціолога М. Шульги, в суспільній свідомості чехів і поляків нашим співгромадянам віддають найнижчий рейтинг серед етнічних груп. У цих країнах за рейтингом українці випереджають лише румун і ромів.

Проте, без сумніву, найбільш серйозне коріння мігрантофобія має в середовищі, яке приймає мігрантів. Тут, по-перше, виникає цілий спектр етнічних проблем, пов'язаних з формуванням великих і досить «захищених» від місцевого населення діаспор і анклавних ринків праці (стали вже звичними сюжети, пов'язані із засиллям серйозних китайських діаспор в Росії чи арабських – в країнах Західної Європи). По-друге, ставлення місцевого населення до мігрантів (нерідко – негативне) формується через те, що мігранти

«створюють» чорні ринки робочої сили. По-третє, масова міграція в результаті (це вже більше стосується країн Заходу) може спричиняти і нерідко спричиняє серйозні соціально-політичні наслідки. Зокрема, через розвиток, з одного боку, расизму, з іншого – сепаратизму і фундаменталізму. У результаті, як засвідчує досвід багатьох країн, сьогодні вже створено ґрунт для розвитку антиміграційних рухів, в першу чергу, націоналістичного чи расистського забарвлення.

До медіасюжетів. Слід володіти мовою, що виключає «мову ненависті». Потрібно розуміти масштаби та структуру імміграційних потоків, бачити та підтримувати процеси інтеграції мігрантів в українському суспільстві. Необхідно враховувати й ту обставину, що у зв'язку зі зростанням міграції і низкою інших згаданих вище обставин конфліктогенність відповідних процесів зростатиме. Відповідно необхідне максимальне посилення регулюючої ролі держави. У першу чергу, йдеться про вдосконалення міграційної політики, створення нормативно-правової бази, що регулює процеси міграції, розвиток інфраструктури цільового професійного вирішення соціальних проблем мігрантів. Лише так можна уникнути дії багатьох деструктивних чинників на процеси міграції та спрямувати їх на формування інтеграційних процесів, що ґрунтуються на позитивних цінностях.

Акцентуємо увагу на протидії «мові ненависті» (мові ворожнечі) та проявах нетерпимості.

Термін «мова ненависті» стосується всіх видів висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші види ненависті, викликані нетерпимістю. [12, с. 7-8]

Поняття «мова ненависті» охоплює велику кількість ситуацій:

- передовсім, це розпалювання расової ненависті або, іншими словами, ненависті, спрямованої проти осіб або груп осіб з мотивів їхньої расової належності;

- це розпалювання ненависті з релігійних міркувань; до нього може бути прирівняне розпалювання ворожнечі на підставі відмінностей між віруючими та невіруючими;

- і, нарешті, це розпалювання інших видів ненависті, викликаних нетерпимістю, «які виявляються у формі агресивного націоналізму та етноцентризму».

«Мова ворожнечі» [46] (англ. «*hate speech*») – це будь-яке самовираження з елементами заперечення принципу рівності всіх людей у правах. Мова ворожнечі ієрархічно поділяє різноманітні групи людей та оцінює особисті якості конкретних осіб на підставі їх належності до тієї або іншої групи. Мова ворожнечі може містити заклик до насильства, погрозу, образу, наклеп, дискримінацію тощо.

«Мова ворожнечі» буває різною, наприклад:

- прямою та непрямою. Пряма мова ворожнечі відкрито називає об'єкт ненависті. Непряма підносить одну групу над рештою людства, заперечує індивідуальні права і обстоює колективні або виражає нерівність між групами людей;

- публічною та приватною. Публічна мова ворожнечі виходить від так званих публічних осіб: посадових і службових осіб органів влади, політиків тощо. Публічною є і мова ворожнечі, вміщена у нормативних актах, передана чи надрукована за допомогою засобів масової інформації, вміщена у рекламі тощо. До публічних осіб вимоги щодо недопущення мови ворожнечі є підвищеними. Наприклад, вимога кодексів журналістської етики полягає у відповідальному викладі матеріалу. Журналіст має уникати у своїх публікаціях і передачах образ з приводу національних, расових, етичних та релігійних поглядів і почуттів людей, протидіяти екстремізму та обмеженню громадянських прав за будь-якими ознаками [34]. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової

інформації (пресу) в Україні» друковані засоби масової інформації в Україні не можуть бути використані для пропаганди війни, насильства та жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі. Наприклад, некоректним є використання ярликів у ЗМІ («особа кавказької національності», «ісламський тероризм» тощо), що розпалює ксенофобні настрої у суспільстві. Приватна – вживається у приватному (особистому) спілкуванні;

- криміналізованою та некриміналізованою. Криміналізованою мова ворожнечі стає тоді, коли за її використання законодавством певної держави передбачено покарання.

Серед документів міжнародного рівня в галузі прав людини чітко сформульовано заборону пропаганди ненависті на підставі расової, національної або релігійної належності (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (стаття 20, пункт 2) і на регіональному рівні, до прикладу: Американська конвенція про права людини (стаття 13, пункт 5) [45; 4]. Коли йдеться про поширення «мови ненависті» в мережі Інтернет, то тут особливо вагомим є Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність (Протокол був відкритий для підписання 28 січня 2003 р., набув чинності 1 березня 2006 р.) [20], який присвячений питанням переслідування расистської і ксенофобної діяльності в комп'ютерних мережах.

До медіасюжетів. «Мова ненависті» (мова ворожнечі) - це мова інтолерантності, сповнена слів та понять, звертань та закликів несприйняття іншої людини в цілому або за окремими її ознаками. «Мову ненависті» ще визначають як мову дискримінації, нетерпимості або неприйняття. Звертаємо увагу на наступне: у відповідь на безпрецедентне зростання кількості неспровокованих злочинів на расовому підґрунті Міжнародна організація з міграції (МОМ), Управління Верховного комісара ООН з питань біженців (УВКБ ООН), Міжнародна Амністія (МА) та інші зацікавлені неурядові організації створили у квітні 2007 року мережу «Ініціатива Розмаїття» (IP) [27] з метою скоординованого врегулювання відповідної проблематики. IP виступає за захист людської гідності та добробут мігрантів, біженців і етнічних меншин. На сьогодні IP нараховує понад 65 міжнародних, неурядових, державних та комерційних організацій, а також представників дипломатичних місій та інших зацікавлених осіб.

За змістом «мову ненависті» та прояви нетерпимості потрібно розглядати з позицій сучасного розуміння ганебних наслідків дискримінації, ксенофобії, расизму, етнофобії, релігійної нетерпимості, нетерпимості за ознаками віку, статі, стану здоров'я, політичної нетерпимості та мовної антипатії.

Дискримінація – це будь-яке виключення або обмеження у правах, що проявляється у активних діях особи чи групи осіб через ксенофобні причини. Слово «дискримінація» є досить поширеним у сучасному спілкуванні. Термін «дискримінація» має латинське походження (*discriminatio*) і, в буквальному розумінні, означає «розрізнення, диференціація». Таке розрізнення буває закріпленим у різного роду нормах-юридичних, релігійних, моральних тощо – і може виявлятися у поведінці окремих суб'єктів [9].

Заборона дискримінації – це категорія, що належить до сучасної концепції прав людини і є юридичною нормою, покликаною захищати індивіда від будь-якої спроби влади обмежити його в правах без раціонального на те обґрунтування. Дискримінація за ознакою раси, релігії, гендера, етнічної приналежності, походження, національності або сексуальної орієнтації заборонена у багатьох міжнародних документах, таких, як Загальна декларація прав людини [10; 65]. **Приклад.** *Працевлаштування на роботу часто пов'язане з певними критеріями для претендентів, що вказують на дискримінацію особи. Це може*

бути відмова претендентам з неслов'янською зовнішністю на підставі того, що працедавець орієнтується тільки на слов'янського покупця його продукції.

Справедливо пишуть в одному із найпопулярніших енциклопедичних словників у мережі Інтернет – «Вікіпедії»: «Питання, що є, а що не є дискримінацією, досить запутане і не має однозначного рішення». Втім, існують міжнародні інституції, які покликані визначати і те, що є, а що не є дискримінацією в конкретних випадках. Як приклад таких інституцій візьмемо ті, дія яких поширюється на територію України. Зокрема, такими інституціями є Комітет з прав людини Організація Об'єднаних Націй, Європейський суд з прав людини [52]. Водночас захист від дискримінації не перешкоджає нерівному поводженню в усьому і завжди. Свобода від дискримінації допускає відмінне «поводження щодо осіб, які перебувають у різному становищі». Все залежить від конкретного випадку, від ситуації.

Слово «**ксенофобія**» походить з грецьких коренів: «*xenos*» (чужі, сторонні) і «*phobos*» (страх). Поняття «ксенофобія» вживається у двох значеннях: (1) нав'язливий страх перед незнайомими людьми, острах чужих; (2) ворожість, нетерпимість, ненависть і презирство до осіб іншої віри, культури, національності, до іноземців, представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, чужого, незвичного. Всю силу своєї нетерпимості людина може проявляти як у вигляді образ, так і в посяганні на життя та здоров'я іншої особи. Після революції 1917 р. офіційна радянська ідеологія фактично санкціонувала існування ксенофобії як такої. Ксенофобські тенденції існували на двох рівнях – державному й побутовому. Відтак у суспільній свідомості культивувалась соціальна фобія, найдовершенішою інтерпретацією котрої стала сталінська ідея про загострення класової боротьби. Наслідки ксенофобії можна розмежувати: вони можуть стосуватися як вузького кола людей, так і цілих держав, народностей. *Наприклад, це такі: словесні образи, ксенофобні написи на архітектурних пам'ятках, відмова у прийнятті на роботу через національну приналежність, мітинг із закликом верховенства нації тощо.*

До медіасюжетів. Британські вчені нещодавно визнали, що існують лікарські засоби, які допомагають подолати ксенофобію та расизм [47]. Дослідники відштовхувались від тези, що етнозабобони базуються на страху, який успішно може блокуватись пігулками (наприклад, пропранолол як серцевий засіб). Не будемо вдаватись до аналізу методології досліджень вчених чи акцентувати увагу на «рішенні лікувати мораль» як ліберальному та своєчасному. Не будемо також забувати про експерименти фашистів та сталінських «вчених» щодо лікарських засобів для підтримання своїх вояк у стані універсальних бойових робіт. Закономірний підсумок застосування подібних досліджень ще півстоліття тому змалював Станіслав Лем у «Поверненні з Зірок» - суспільстві з поголовною хімічною кастрацією... Не будемо зводити нанівець питання психоемоційних відхилень, які, безумовно, лікувати треба. Загалом, потрібно розібратись в тому, що «ми лікуємо?». Бо можна дійти до примусових ін'єкцій толерантності та демократичних щеплень...

Расизм – це переконання у тому, що одна раса від природи є кращою чи гіршою за іншу. Найбільш відоме упередження про «обраність» білої раси (європеїдної). Водночас представники монголоїдної та негроїдної рас також виказують достатньо сильне упередження щодо «білих». **Приклад.** *З інтерв'ю дружини іноземця, громадянки України: «Я пов'язала своє життя з іноземцем і тепер розумію, що таке расова ворожість. На мене дивляться так, як на ненормальну, тому що я живу з «чорним». Але особливо важко дітям, бо у школі ніхто не сприяє нормальній адаптації дітей з іншим кольором шкіри» [33]. Інший приклад.* Ромофобія на веб-сайті МВС України. «Директор одного з великих

підприємств Полтави «вищиганив» з державного бюджету більше п'яти мільйонів гривень» – з таким заголовком розміщена інформація від 25.01.11 на офіційному веб-сайті МВС України. Джерелом цієї інформації вказано ВЗГ УМВС України в Полтавській області. **Ще один приклад.** Мова ненависті на веб-сайті «Української правди». В частині «Життя» розміщена стаття під заголовком «Україна стане пустелею, яку заселять африканці та азіати – соціологи». Посилання цієї статті: <http://life.pravda.com.ua/society/2011/01/27/71009/>

До медіасюжетів. Захист прав національних меншин в Україні забезпечується Конституцією України (статті 11, 24, 26, 35, 37) та національним законодавством. Підтвердження цьому є, зокрема, положення законів України «Про національні меншини в Україні» (стаття 18), «Про місцеве самоврядування в Україні» (стаття 3) та "Про правовий статус іноземців" (статті 2, 17). Попри те, що в законодавстві України є положення, які мають протидіяти розпалюванню расизму, етнічній та релігійній ворожнечі, експерти і правоохоронці вказують на недосконалість законодавчої бази, відсутність антидискримінаційного законодавства, яке б сприяло профілактиці та протидії проявам дискримінації різних груп меншин, національних та етнічних спільнот. Щодо антирасистського законодавства, то слід зазначити, що норми, безпосередньо пов'язані з расистськими злочинами, зокрема статті 67 та 161 Кримінального Кодексу України, дуже рідко застосовуються. У результаті расистський характер злочинів залишається невизнаним. Інша проблема полягає в тому, що в цих статтях немає чіткого визначення понять «злочин на ґрунті расизму» і «расистські мотиви».

Етнофобія – упереджене, вороже ставлення до певної нації, народу, яке не засноване на раціональних міркуваннях. Різновидами етнофобії можна назвати: *геноцид* (крайня форма етнофобії, яка полягає у знищенні повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними й іншими мотивами); *шовінізм* (пропагування національної переваги над іншим народом (нацією)); *антисемітизм* (одна з форм етнофобії, що виражається у ворожому ставленні до представників єврейського народу і культури). **Приклад.** На інтернет-форумах часто можна прочитати численні скарги іноземців, які приїжджають до України, на те, що у разі оренди господарі свідомо підвищують ціни на житло для них.

Що стосується етнофобії, насамперед антисемітизму, то на офіційному рівні в період радянського минулого вона камуфлювалася боротьбою проти націоналізму, космополітизму, сіонізму. Відомо, що, формально декларуючи інтернаціоналізм, радянсько-партійний уряд спершу не визнавав наявності офіційних заборон за національною ознакою. Не можна сказати, що етнофобія була домінуючою тенденцією в міжнародних відносинах. Сьогодні фобії, як і в нещодавньому минулому, виявляються на двох рівнях, однак між ними немає чіткого поділу. Вважається, що здебільшого ксенофобні настрої формуються всередині самого суспільства, а держава у певному сенсі змушена з ними рахуватися, хоча існує і зворотна залежність. **Приклад.** Заголовок Інтернет - видання «ОБКОМ» (від 11.02.2011) «Зараза російської ксенофобії об'явилася в «інтернаціональному» Луганске»... Сотрудники милиции 2 ноября возбудили 2 уголовных дела по факту избияения 4 иностранных студентов и разгрома битами 2 киосков неизвестными в Луганске». Посилання за адресою: <http://obkom.net.ua/news/2011-11-02/1546.shtml>

Релігійна нетерпимість – це активна незгода з поглядами, цінностями та традиціями прихильників інших релігійних вірувань. Така нетерпимість стає підґрунтям

для міжконфесійної боротьби. У сучасному світі поширені прояви нетерпимості між мусульманами та християнами. Підґрунтям для такої форми ксенофобії є ключові розбіжності в моральних цінностях та у культурі християнства й ісламу, а також відлуння давніх хрестових походів. **Приклад.** *Європейці наполягають на тому, щоб мігранти-мусульмани практикували релігійну терпимість і пристосувалися до цінностей їхніх країн. Арабо-мусульманські ж меншини об'єднуються в окремі групи та сповідують власний спосіб життя відповідно до моральних норм, що викладені в Корані [82].*

Нетерпимість за ознакою віку або стану здоров'я – це одна з найпоширеніших форм ксенофобії, яка пов'язана з ворожим або презирливим ставленням до певних категорій осіб, таких, як інваліди, ВІЛ-позитивні особи або хворі на СНІД і туберкульоз, психічно хворі, люди похилого віку тощо. Таке ставлення здебільшого базується на давньому побоюванні захворіти на невиліковну хворобу під час спілкування з такими людьми. **Приклад.** *В Україні для людей з обмеженими можливостями є актуальною проблема фактичної відсутності обладнання пандусами під'їзних шляхів до місць громадського харчування, супермаркетів, державних установ. Інший приклад.* *Мова ненависті на веб-ресурсі «Експрес-газети». У випуску газети від 06.11.2011 р. розміщено статтю, в якій вже сам заголовок» підсилює дискримінацію за ознаками національних приналежностей та за віком: «На Київщині у притулку збиратимуть малих негрів та азіатів». Посилання цієї статті: <http://www.expres.ua/news/2011/11/06/53420>*

Політична нетерпимість – це нетерпиме ставлення одне до одного між прихильниками різних політичних поглядів. Причиною політичної нетерпимості насамперед є недостатня культура людини. **Приклад.** *В українському суспільстві політична нетерпимість проявляється, зокрема, через зловживання політичних діячів такими поняттями, як «Схід – Захід», а також необ'єктивне, упереджене ставлення до переваг чи недоліків розширення зв'язків України з Російською Федерацією, Європейським союзом чи військово-політичним альянсом НАТО.*

Мовна антипатія – це неприйняття та неповага до можливості особи розмовляти рідною мовою. Така форма ксенофобії є в країнах, де історично на території однієї держави співіснували різні мови у великій кількості населення (Канада, Бельгія, Швейцарія, Україна). **Приклад.** *За радянської доби у країнах Балтії ніколи не вдавалося повністю русифікувати місцеве населення. Серед «російськомовного населення» рівень володіння місцевими мовами був практично нульовий, що ділило суспільство на дві практично не пов'язані одна з одною спільноти. Сьогодні, коли володіння державною мовою є необхідною умовою одержання громадянства та розвитку, росіяни за походженням масово вивчають литовську, латиську та, непросту для іноземців, естонську мову.*

До медіасюжетів. Слід зауважити, що Україна взяла на себе міжнародні правові зобов'язання, зокрема є учасницею декількох договорів з прав людини, які безпосередньо пов'язані з протидією расовій дискримінації: Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання ("Конвенція проти катувань"), а також Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Україна також є державою-учасницею договору ООН, спрямованого на викорінення та заборону дискримінації, Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Як член Ради Європи та ОБСЄ, Україна ратифікувала чимало міжнародних документів, прийнятих європейською спільнотою з метою захисту вразливих категорій населення (мігранти, етнічні

менишини) від проявів расизму та ксенофобії. Серед них такі: Декларація ЮНЕСКО про раси та расові забобони (1978 рік), Декларація ЮНЕСКО принципів толерантності (1995 рік), Європейська соціальна хартія (1996 рік), ратифікована Україною у 2006 році. З метою запобігання поширенню ксенофобії, расистської та антисемітської інформації через комп'ютерні системи у квітні 2005 року Україна підписала Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, що стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи. Запобігання дискримінації як складової расизму та ксенофобії передбачено положеннями Європейської конвенції про громадянство (1997 рік), ратифікованої Україною лише у грудні 2007 року.

Ксенофобні угруповання – це неформальні або офіційні організації, що пропагують активні дії або висловлювання на ґрунті ксенофобії (неонацисти, скінхеди, ваххабіти тощо). Більшість держав проводить політику активної протидії їх протиправним акціям. Хоча в окремих країнах Близького Сходу подібні течії та рухи офіційно представляють державну політику. **Приклади.** Взимку 2005 року в Києві група молодиків, пострижених наголо, одягнених у куртки, схожі на військову форму, називаючи себе «нацискінхедами», напала і завдала шкоди здоров'ю темношкірому співробітнику іноземного посольства. Його «білого» супутника слов'янської зовнішності не чіпали. У березні 2006 року в Севастополі було сплюндровано пам'ятний знак єврейським жертвам фашистів. На знакові були зображені неонацистські та антисемітські гасла, характерні для «скінхедів». Навесні 2007 року група з 14 молодих людей, які назвали себе «скінхедами», напали на бразильського темношкірого футболіста у центрі Києва, використавши газовий балончик, та побили його ногами.

Насильницькі злочини з мотивів нетерпимості скоюються, як правило, у формі нападів. Напади вчиняються зазвичай ввечері в громадських місцях. Про це докладніше пише Ліхачов В. у своїй статті [37]. Найбільш розповсюдженим способом є напад ззаду з нанесенням удару по голові або ногою в спину, щоб людина впала, а потім побиття руками, ногами по голові, грудям, спині та інших частинах тіла. Напади здійснюються раптово, без будь-якого попереднього спілкування з потерпілими і, відповідно, без жодних провокацій з їхнього боку. Напади мають жорстокий і агресивний характер та можуть супроводжуватися расистськими висловлюваннями, образами, гаслами. Однак були випадки, коли побиття здійснювалося мовчки. При цьому відсутні ознаки злочинів проти власності, тобто у потерпілих не відбирали їхні речі, гроші, майно. Як правило, нападники і потерпілі раніше не були знайомі між собою. Нападники найчастіше діють у групі з 2-3 або понад 10 осіб. Насильницькі злочини вчиняють, як правило, чоловіки віком від 13 до 30 років, які або належать до угруповання, що насаджує націоналістичну чи профашистську ідеологію, або поділяє її. Жінки рідко скоюють злочини такого характеру. Зазвичай вони відіграють допоміжні ролі: підбурюють до вчинення злочину, записують напад на камеру чи мобільний телефон або виступають спостерігачами. Типовий портрет "скінхеда": голені або коротко стрижені підлітки у високих шнурованих черевиках і підвернутих джинсах, впевнені, що «очищують країну». Важливою частиною іміджу «бритоголових» є велика кількість татувань.

До медіасюжетів. Останнім часом члени неформальних молодіжних угруповань намагаються уникати специфічної атрибутики, аби не мати проблем з міліцією чи опонентами – рухом «антифа». До нападів іноземців схильні не лише «скінхедівські» угруповання, а й молодіжні націоналістичні організації, яких підтримують деякі політичні партії. Як і будь-який молодіжний рух, «скінхеди» та націоналісти не утворюють єдиної організації, але є мережею угруповань зі

схожим світоглядом, атрибутикою та способом життя. Основною особливістю особи потерпілого є його характерна (неслов'янська) зовнішність. Інші ознаки (соціальне походження, освіта, вік, стать, навіть громадянство) значення не мають. Вибір потерпілого відбувається випадково щодо конкретної особи, може здійснюватися пошук за специфічними ознаками зовнішності.

Українські журналісти розуміють або принаймні уявляють, що таке антисемітизм, ксенофобія, расизм, міжрелігійна нетерпимість тощо. Але глибоко відповідну тематику не розробляють, за дуже великими винятками. З іншого боку, справа не лише у журналістах, але в інформаційній (редакційній) політиці різних ЗМІ: матеріали на цю тематику не часто потрапляють на шпальти друкованих видань, на телевізійні екрани, у радіоефір та Інтернет. Складається враження, що ЗМІ не ризикують регулярно висвітлювати проблеми ксенофобії і расизму. Пояснюють це наявністю значно більш важливих і гострих проблем, які турбують суспільство (економічна криза, інфляція, зростання цін на енергоносії у світі, ситуація в Іраку, на Кавказі тощо) [22, с. 22]. А серед нечисленних повідомлень рідко можна знайти стовідсотково об'єктивні і написані нормальною мовою - з точки зору толерантності.

«Мова ворожнечі» псує імідж України в світі і змушує багатьох потенційних інвесторів в українську економіку замислитись, чи варто йти у небезпечну ще і у цій царині державу. А іноземних друзів України примушує помірковувати над сутністю, ідеологією сучасної української влади. **Приклад.** «Наше суспільство є помірно расистським, простежується небажання мати африканців у якості друзів, сусідів, членів сім'ї й навіть мешканців країни. В нас нібито й не поширені антиафриканські настрої (до того ж ми, як колишні радянські люди, переконані, що є інтернаціоналістами), та насправді помірний расизм в Україні існує» - експерт (Дзеркало тижня). На думку генерального прокурора України, «расизму в Україні немає», а є лише окремі «публікації суб'єктивного характеру».¹⁷ Полярність позицій (як наслідок різних підходів розуміння та визначення проблемного, шляхів вирішення) є очевидним явищем. Медіапрацівникам потрібно врахувати зазначену закономірність та бути надзвичайно уважними, щоб не формувати некомпетентні та образливі для людей медіапродукти, наприклад, (заголовок) «Негр вкусив українця. Суд вирішив, що це не расизм, а хуліганство».¹⁸

Журналісти у таких ситуаціях найчастіше стають «крайніми» через незнання проблематики, реальної міжетнічної ситуації в Україні, нерозуміння міграційних процесів в Україні, Європі та світі. Брак знань вимагає навчання і набуття досвіду. Питання не у тому, де його взяти, а як його використати: то ж надавати відповідну консультативну допомогу треба не тільки журналістам, а і редакторам, і випусковим редакторам, і управлінській ланці видання. Репортер і його керівник мають говорити спільною мовою і сповідувати спільні цінності. Інакше журналістська праця перетворюється на обслуговування певних політичних чи ділових кіл та інтересів не суспільства, а окремих його представників, та інтереси більшості суспільства нехтуються.

До медіасюжетів. Держава повинна мати свою етнонаціональну політику, таку ж, як і соціальну. Якщо соціальна підтримує якісь соціальні проекти, національна повинна боротися з проявами ксенофобії, антисемітизму, неофашизму. На жаль, в Україні немає чітко прописаних законів і виконання цих законів. Коли «б'ють мігранта», коли «б'ють ортодоксального єврея», це не вважається в Україні

¹⁷ Див.: Пшонка: Угрозы расизма в Украине нет, есть отдельные «публикации субъективного видения» / Новини / Архів // Цензор.нет [сайт]. - Режим доступу : <http://censor.net.ua/> (29.05.2012) - Назва з екрана.

¹⁸ Див.: Негр вкусив українця. Суд вирішив, що це не расизм, а хуліганство / Новини // Експрес-online. [сайт]. - Режим доступу : <http://www.expres.ua/> (29.05.2012) – Назва з екрана.

злочином на національному ґрунті, це є дрібним хуліганством... Навряд ви знайдете в МВС документи, які підтверджували хоч одну доведену кримінальну справу до кінця, яка б стосувалася злочину на національному ґрунті. Тому, що це не вигідно, небажано? А в цей час міжнародна правозахисна громадськість день у день б'є на сполох і рекомендує нашій державі змінити етнонаціональну політику. Чому нічого не змінюється? **Приклад.** «20 липня біля дев'яти вечора у Деснянському районі Києва, біля столичного ринку «Троєщина», три парубки напали на п'ятьох студентів з Китаю. Трьом студентам, двом хлопцям і одній дівчині, вдалося втекти; двом іншим китайцям були нанесені серйозні тілесні ушкодження. Потерпілі з ножовими пораненнями були доставлені в лікарню швидкої допомоги, один з них - у стані коми. Жертви не були пограбовані. Кримінальна справа була порушена за статтею «хуліганство». (Електронний інформаційний бюлетень «Антисемітизм, ксенофобія та права національних меншин в Україні / № 7 (11), липень 2008, з посиланням на інформацію Міжнародної амністії в Україні [89].

Традиційно вважається, що українці ставляться толерантно до представників інших етносів. Однак дані соціологічних опитувань свідчать про зростання рівня ксенофобії в українському суспільстві. Протягом останніх років залишається значною кількістю випадків насильства та вандалізму на релігійному, етнічному та расовому підґрунті. Послідовність, яку називають «Сходами до ненависті» (див. схему 3), така [86]:

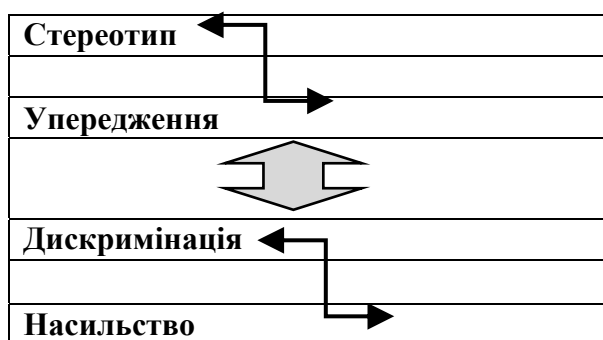

Схема 3.

Часто непідтвержені дані сприймаються як істина, і така «фальшива» істина, поширюючись, стає стереотипом. На противагу фактам ці стереотипи є необґрунтованими і неосмисленими. Наприклад, стереотипом є твердження, що усі люди в окулярах - науковці. Стереотипи у свою чергу викликають упереджене ставлення, що, зрештою, може призвести до дискримінації, насильства. Розглянемо кілька прикладів [51]:

Українці люблять сало...	Стереотип – категорична, часто спрощена, стандартна думка про соціальні групи чи про окремих індивідів як представників цих груп
«Я була свідком випадку, коли в супермаркеті у Харкові відганяли дітей афганців та не пускали їх пограти разом з іншими дітьми. Їх приймали за дітей ромів»...	Упередження – негативне ставлення до людини або групи людей, про яких насправді нічого не відомо; негативне ставлення, побудоване не на особистому знайомстві з людиною, а на основі чужої думки...
«На базарі я купувала продукти, за сусіднім лотком стояв продавець однієї з кавказьких національностей. Молодий чоловік, що проходив	Публічна «мова ворожнечі»

повз, сердито вимовив серію невітших коментарів на його адресу типу «понаїхала одна чорність». Мені було дуже неприємно, я відразу примірила цю ситуацію на собі»...	
З офіційних повідомлень масмедіа: «Грузини грабували автомобілі», «Обережно: цигани»	Дискримінація – будь-яке розходження, виняток або перевага, що заперечує або зменшує рівне здійснення прав.
Зловмисники розмалювали будівлю фашистською символікою і зробили образливі надписи	Публічні акції на підтримку ксенофобії [33]
У зверненні з нагоди Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту Генеральний секретар зазначив: «Неможливо заперечити, що Голокост є винятковою трагедією. Пройшли десятиліття, однак систематичне вбивство мільйонів євреїв та представників інших національностей досі шокує. Здатність нацистів привертати прибічників, незважаючи на їх цілковиту аморальність, досі лякає. І, насамперед, залишається біль за літніх людей, які пережили жахи Голокосту, і за всіх нас, що пережили падіння у прірву аморальності»...	Голокост – від грецького слова « <i>holocaust</i> »(що значить «всеспалення») – це систематичне переслідування і винищення німецькими нацистами єврейського народу у 1933–1945 рр. у Європі.
Група молодих людей напала на двох іноземних громадян. Одного з постраждалих, студента Медичної академії, у тяжкому стані доставили до обласної лікарні і прооперували (у нього видалили нирку). Нападників затримали...	Насильство – застосування психологічного або фізичного тиску чи різних видів загроз по відношенню до індивіда чи соціальної групи для нав'язування своєї волі

Ідентифікація висловлювань і публікацій з ознаками нетерпимості є доволі складним завданням. Системний аналіз документів міжнародних інституцій та практики Європейського суду з прав людини щодо мови ненависті дає підстави виділити такі ознаки, за якими певні висловлювання, публікації, дії тощо можуть вважатися такими, що містять мову ненависті:

- висловлювання або пропаганда, які можуть спричинити або спричинили акт агресії чи серйозні та навмисні порушення громадського порядку і містять заклики до ненависті, дискримінації та насильства щодо особи або групи осіб;
- пропаганда національної, расової або релігійної ненависті, в якій міститься заклик до дискримінації, ворожого ставлення або насильства, незалежно від того, чи стосується мета такої пропаганди певної країни, погрози і насильство на расовому підґрунті тягнуть за собою інші подібні вчинки і створюють атмосферу ворожечі;
- висловлювання, що підбурюють до насильства, ненависті або дискримінації, у тому числі публічне підбурювання до насильства чи ненависті з расистських або ксенофобних мотивів, або інші види расистської або ксенофобної поведінки, які можуть завдати суттєвої шкоди певним особам або групам осіб;
- висловлювання, що містять публічні образи і наклепи чи погрози певній особі або групі осіб на підставі їх расової належності, кольору шкіри, мови, релігії, національності або національного чи етнічного походження;
- публічна пропаганда расистської ідеології або публічне заперечення з расистськими намірами геноциду, нацистського Голокосту, злочинів проти людства чи воєнних злочинів, зокрема, публічне виправдання з расистськими або ксенофобними намірами злочинів геноциду, злочинів проти людства і воєнних злочинів (згідно з

формулюваннями, що містяться у статтях 6, 7, 8 статуту Міжнародного кримінального суду), що, зокрема, може спричинити порушення громадського спокою;

- пропаганда війни або пропаганда національної, расової або релігійної ненависті, яка закликає до дискримінації, ворожого ставлення або насильства;
- провокаційні зображення об'єктів релігійного поклоніння;
- висловлювання, які зачіпають, ображають, шокують або провокують віруючих, наприклад, у випадках з лайливими висловлюваннями щодо пророка ісламу віруючі можуть цілком обґрунтовано вважати себе об'єктами безпідставних і образливих нападів, які здійснюються через критику релігійних доктрин. [12]

До медіасюжетів. Головна мета медіапродукту – соціально здорові і ввічливі дискусії про важливі проблеми мігрантів серед питань розвитку людей, сімей, спільнот, громад. Медіа є засобом для глядачів/слухачів/читачів думати критично про «кордони свободи» і важливість в наші дні як фундаментальних прав, так і охорони демократії [1]. Ми рекомендуємо медіапрацівникам, за нашим прикладом, сформуванати для себе простий алгоритм «сходження до складних питань та актуальних відповідей щодо сучасної міграції». Почати шлях «нагору» (див. схему 4) будь-якому медіапрацівнику можна вже тепер, негайно, з будь-якої умовної сходинки. Це шлях цілеспрямованості та тренувань, а не експериментів. Головна перешкода: внутрішній негативізм та незнання предмету сучасної проблематики мігрантів як вразливої соціальної групи.

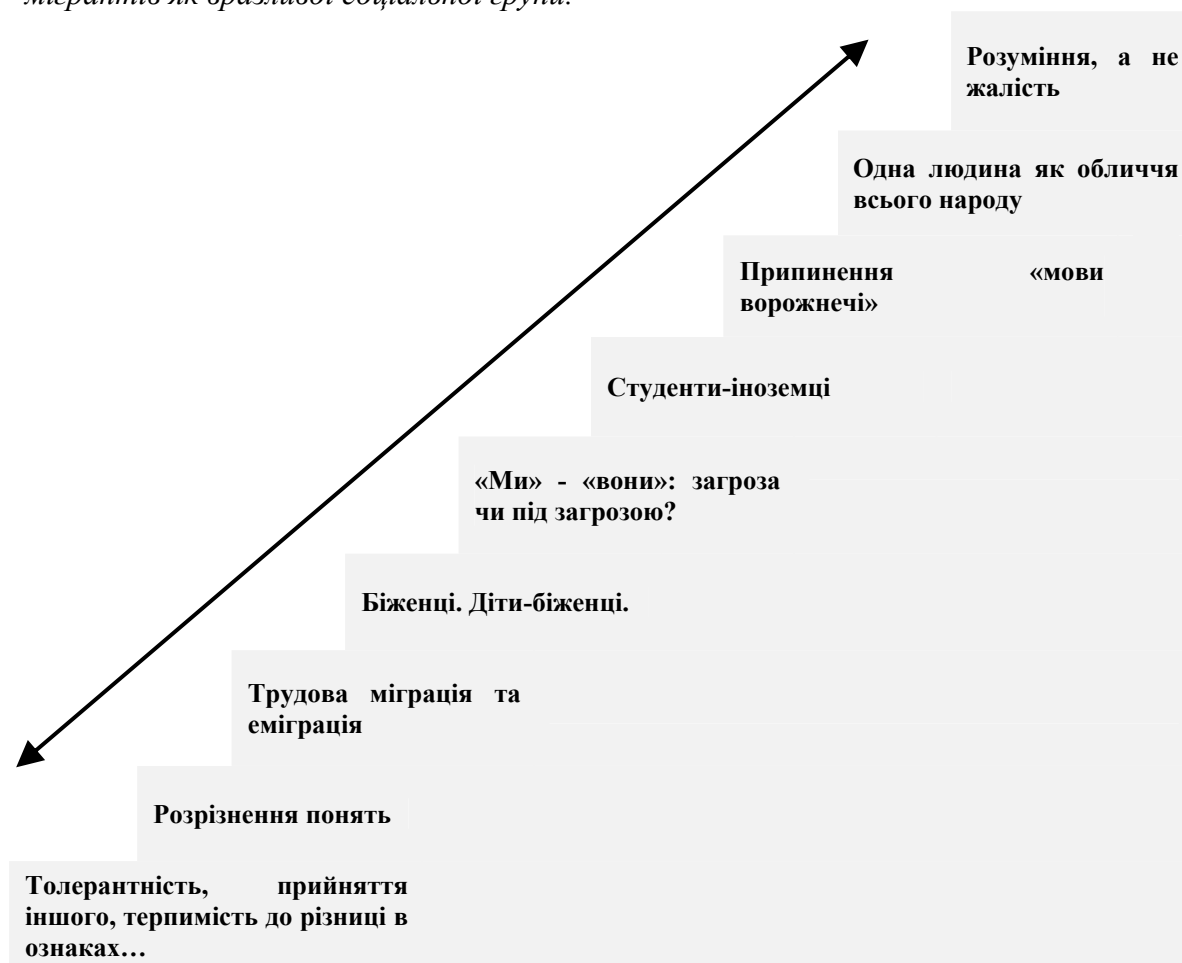

Схема 4. Основні складові розвитку соціальної компетентності медіапрацівника в контексті соціальної проблематики міграції.

Акцентуємо увагу на міфи та стереотипи в сучасному суспільстві щодо іноземців та мігрантів.

Один із поширених міфів стосується того, що українці, які працюють за кордоном, мають належні умови праці, гідні місця роботи. Те саме стосується іноземців в Україні, наче іноземці живуть у нашій країні краще, ніж ми. «Крім того, деякі країни-донори відіграють активну роль в регулюванні зовнішньої трудової міграції своїх громадян і забезпеченні для них сприятливих умов за кордоном, зокрема щодо працевлаштування». [24]

Наступний міф: мігранти «крадуть» робочі місця у громадян України. Насправді, мігранти виконують брудну, небезпечну, тимчасову роботу з низькою оплатою. Основні групи мігрантів працюють на ринках Київщини, Харківської та Одеської областей.

Наступний міф: мігранти поширюють хвороби. Зазвичай, ВІЛ/СНІД, туберкульоз. Одна із регіональних газет навіть поширення менінгіту приписала мігрантам. У цьому контексті виокремлюємо ще один міф: «студенти-іноземці — загроза епідемії!» [74].

Черговий міф: «Мігрант – нелегал – злочинець, а ми за закон і порядок». З цим міфом пов'язаний ще один: «Ми не фашисти, а борці з нелегалами». За цими міфами криється свідомий, на жаль, вибір об'єктів для нападів, знеособлення людей, переведення людей до розряду міліцейської статистики.

Наступний міф породжують недолугі міліцейські чиновники: «з мігрантами потрібно тільки боротись, всі так роблять». Це не доктрина політики, а некомпетентність людини, яку за посадою наділили владою. Подібні чиновники забувають просте: сучасний світ, відкритий для вільного переміщення товарів, інформації, послуг, не може бути закритим для переміщення людей.

Наступний міф: «вони» ставляться до «нас» погано. Мабуть, тому ми ставимося до них ще гірше... Однак звернемо увагу на змістову близькість перерахованих «вони» і «ми» до компонентів расистської ідеології. До прикладу: расистський дискурс в разі збільшує різницю у зовнішності та культурі «своїх» і «чужих», постійно встановлює кордони включення «своїх» та виключення «інших»; порівнює «їхні» норми з «нашими» цінностями; хвилюється тільки за «наші» ресурси тощо.

Ще один міф: статус біженця надає якісь привілеї. Це просто смішно. Одноразова виплата складає всього 17-50 гривень. І більшість людей її навіть не отримують. Вирішення питань матеріальної компенсації завданих біженцям збитків надзвичайно бюрократизоване і містить антигуманні умови її отримання, а сума компенсації, як правило, далеко не відповідає дійсним матеріальним втратам.

«Понаїхали! Щось їх забагато...?». Справа не в природі міфу чи аргументах доказу. Небезпека в нас, в наших мізках. Окремі витяги з публікацій:

«...у суспільстві просто людини не існує, а є українець, німець чи араб, бо з моменту зачаття все, що стосується плоду, відбувається згідно з національними традиціями та звичаями батьків дитини...» [77].

«...хибно впливає велика толерантність нашого народу. А також те, що значна частина українських мужчин - слабка. (...) Купуючи у чужинця одяг на ринку, чи фрукти, квіти, сувеніри, ти допомагаєш нерідному елементу і, можна сказати, позбавляєш заробленої копійки співвітчизників. Здаючи йому квартиру, віддаючи дочку за нього заміж, ти рідний ґрунт звільняєш від рідного насіння. Твоє рідне без тебе може загинути! Перш за все - мати чисту Душу! Йдучи на сповідь до священнослужителя, поцікався, що він вважає Святою Землею, яка для нього Свята Річка...» [83].

«...у Луганську часто жартують, що тільки у цьому місті між Україною та Росією одна зупинка. Але це кажуть, що Луганський національний університет – це китайці, Східноукраїнський національний університет – це турки, Аграрний університет – це негри, а Медичний – араби...».

У Тернополі та сама проблема: «...Біля «Орнави» лилася «чорна» кров... Араби з неграми билися за наших курвів» (Нова Тернопільська газета).

У Києві теж часто можна подібне почути: «у нас біля Сирцю власна Корея».

«...вбили людину, «ще й негра...» – виходить, що негр – це якась особлива риса... або, можливо, якісь надприродні здібності? Гидко подібне читати або чути з подачі медіа. Чому вони так легковажно ставляться до одного з професійних стандартів сучасної журналістики - неупередженості?

Українці чомусь міфічно впевнені у тому, що злочини скоюють, в основному, представники інших націй. Як зазначив Максим Буткевич у своєму інтерв'ю журналу «Спільне: журнал соціальної критики»: «Якщо, приміром, троє вихідців із якогось села Черкаської області приїхали в Київ і почали грабувати автомобілі, то вони складають злочинне угруповання, але воно чомусь не називається етнічним. Якщо ж ідеться про вихідців з якогось грузинського села, які приїхали в Київ і почали грабувати автомобілі, вони автоматично стають етнічним злочинним угрупованням». [81]

Так воно і є, на жаль... Якщо проти «закона» піде «наш», реакція буде така, наче нічого і не сталося. А як тільки вдасться спіймати представника іншої нації, «чужого», на місці злочину, буде грандіозний скандал. Виходить цікава ситуація: «вони» намагаються нас не чіпати, а ми: «За цей рік в Україні вбили шістьох іноземців із Африки та Азії. Ще п'ятьом нанесені тяжкі пошкодження. Влада перекоує, що расизму тут немає». [66]

Хочеться вірити владі? Не все так просто... Акцентуємо увагу ще на одну тенденцію. Протиставлення «ми» - «вони» («свої» - «чужі») та відповідні стереотипи у масовій свідомості обумовлюють використання різних метафор щодо характеристики мігрантів, з одного боку, України, яка виявилась на перехресті міграційних потоків, з іншого боку - звертає на себе увагу той факт, що мігранти в регулярному дискурсі медіа частіше за все представлені у вигляді деякої неживої (опредмеченої) маси: *потік або відтік мігрантів, резервуар мігрантів (країни СНГ), міграційні робочі руки, робоча сила, інструмент для відтиснення місцевого населення, зброя в демографічній війні тощо. Показовими в цьому плані є слова одного із міграційних чиновників: «Хто такі мігранти? Це робоча сила». Україна ж «виступає» в ролі благодійника, її порівнюють з «мамою», птахом з арабської казки, що годує пташенят своїм м'ясом ..., підкреслюють її гостинність тощо.* Зрозуміло, що наведені протилежні метафори не є випадковістю: коли трактують мігрантів як неживу, безлику, опредмечену масу, тим самим підсилюють «благородну поведінку» державної влади у ставленні до «чужих».

Держслужбовців треба слухати уважно та з обережністю, щоб потім, якщо це можливо, виправити помилки та уникнути наслідків. Незнання елементарних понять може призвести до абсурдних висловів. Наприклад, Голова Ради Міністрів Автономної Республіки Крим взагалі не вважає кримських татар корінними жителями Криму, а представниками діаспори. З точки зору високопоставленого чиновника, діаспора – це «національність, яка проживає на будь-якій території, яка визначена за якоюсь там мовною, національною ознакою і так далі»; чиновник взявся доводити журналістам, що вони в меншості - значить, діаспора; де батьківщина цієї діаспори... не уточнив¹⁹. Що це: приклад некомпетентності владного чиновника (міфізована свідомість людини, яка приймає державні рішення), спроба активно маніпулювати свідомістю людей чи приклад «витонченої» політичної боротьби (зведення інтересів одних над інтересами інших)? Можливо, на завтра прес-служба зазначеного державного службовця буде спростовувати слова свого «шефа»...

¹⁹ Див.: Кримські татари - це діаспора, що проживає на території Криму/ Про це заявив глава Радміну АРК Анатолій Могильов після засідання Ради міністрів автономії / Влада / Україна // Коментарі [сайт]. - Режим доступу: <http://ua.politics.comments.ua/> (30.05.2012) – Назва з екрана.

Серед міфів найганебнішими, на нашу думку, є міфи щодо дітей-біженців. Регіональний представник Управління Верховного комісара з питань біженців (УВКБ) ООН в Білорусі, Молдові та Україні доречно зауважив, що «...єдиною відмінністю таких дітей є те, що вони не мають українських документів, але проблеми і прагнення вони мають ті самі, що й українські діти» [48]. Дійсно, головною проблемою цих дітей є те, що вони не знають мови, не мають документів і викликають бурхливі емоції в оточуючих. «Спочатку я не розуміла мови, потім – традицій. Їм було дуже цікаво, коли я на мої свята фарбувала руку червоним кольором...і це був привід для сміху. Зараз і вони, і я все один про одного знаємо. І сміх у нас інший, з радістю» (Лема Аханг, дитина-біженець з Афганістану) [19].

Дуже цікаво : «привід для сміху». Як писав ще у 1918 році А. Ніковський у своєму творі «Забавка диких»: «... всякий дикун, чуючи слова чужої мови, повторює їх і сміється; сміється, бо чуже і незнайоме, але небезпечне, яке не б'ється й не кусається, але тільки є незвичною комбінацією звуків, його смішить органічно: в сміхові він знаходить полегшення від свого нерозуміння» [30].

Тож, що ми маємо? Бурхливу, емоційну реакцію українських «дикунів» на представників інших націй, а у наведеному випадку, гірше – дітей? Навіщо намагатися щось зрозуміти, якщо можна все незрозуміле зробити смішним. Нагадує жарт, який останнім часом «захопив» простори Інтернету. Німецькі слова (на зразок «шметерлінг») – брутальні... Не можемо прочитати - хоч посміємося. Як це не сумно, але так само з дітьми: *не можемо зрозуміти і підтримати – будемо жартувати*. Тільки цей сміх не для радості.

Варто пам'ятати, що для цих дітей *дитинства не існує... його крадуть події*. До прикладу: «Вінницькі громадські організації, які займаються питаннями дітей-переселенців, стверджують, що усі необхідні речі, в тому числі й іграшки, неповнолітні біженці у нас отримують. Інше питання: чи потрібні цим дітям іграшки, коли через ситуацію в Сомалі їх уже з п'яти років навчають стріляти й «граються» вони вже давно по-дорослому – автоматами» [18].

«Одна людина – обличчя народу»- черговий міф, що породжує масу стереотипів, з якими необхідно боротися. Чому? Тому, що коли ми бачимо, як представник іншої нації (актуальний приклад: студент-іноземець) поводить погано, його поведінка не відповідає суспільним нормам, ми ототожнюємо його з усіма його співвітчизниками або навіть з усією його «незнайомою нам» країною. Це стається мимохіть. Спрацьовує механізм, який ми (чомусь?) не можемо контролювати. Усі «турки» стають «збоченцями», усі «негри» - «гангстерами», усі італійці – пристрасними... Як з цими стереотипами боротися? Просто не надавати риси однієї людини усім представникам нації, яку вона представляє. Це, звичайно, не так легко, як здається, адже якщо ми кожного дня спостерігаємо за некоректною поведінкою людини (а особливо людини, яка не є українським громадянином), це впливає на наше сприйняття, викликає певні емоції і залишає слід у пам'яті. Нижче поданий уривок з матеріала, який чітко відображає картину світу під впливом стереотипів: так на мапі «Європа на погляд США» Росія і Україна пофарбовані в червоний колір, а її жителі презирливо названі «комуняками»; Франція позначена поєднанням «смердючі люди»; Німеччину пов'язали з «брудним порно»; Великобританія позначена просто як «мама» [72].

До медіасюжетів. Тільки на підставі об'єктивної інформації, отриманої від медіакомунікацій, можна адекватно оцінювати процеси та результати вирішення проблем мігрантів, біженців, дітей-біженців, розвінчати стереотипи, які роками створюються в масовій свідомості. Саме медіапрацівник здатен довести до читачької/глядацької/слухачької аудиторії таку інформацію та побачити той

позитивний внесок, який роблять медіа для розвитку українського суспільства. Не варто забувати і про те, що через українську землю пройшли дві світових війни, українці самі були змушені покинути рідні домівки та шукати притулку в інших країнах.

Серед поширених стереотипів щодо мігрантів потрібно акцентувати увагу медіа на таких [71]:

- «мігранти – це переважно колишні жителі Африки та Азії, які за рахунок України хочуть потрапити до Європи»;
- «якщо мігранти осіли в країні, то ми їх ніколи не позбудемось»;
- «мігранти мають брудний зовнішній вигляд»;
- «не потрібно вітатись з мігрантами, бо вони є носіями страшних захворювань»;
- «інвестиції в біженців – даремно використані гроші»;
- «дайте мігрантам набагато менше допомоги, щоб вони не хотіли їздити до нас»;
- «мігранти не розуміють ні української, ні російської, ні англійської... вони спеціально мовчать»;
- «мігранти ніколи не зрозуміють наших традицій» або «ми будемо втрачати свою індивідуальність через цих чужинців»;
- «мігранти беруться за будь-яку важку та брудну роботу, вони працюють за мізерну платню вдвічі довше за українців, вони отримують гроші не через касу, в них відсутнє страхування та трудові пільги. Вони чіпляються за будь-що»;
- «мігранти швидко об'єднуються, утворюють кримінальні угруповання, займаються наркоторгівлею, втягують у цю справу наших хлопців та гвалтують наших дівчат»;
- «всі мігранти – терористи»;
- «мігранти наносять шкоду економіці держави, бо їхні гроші не працюють»...

За подібними медіатвердженнями, наслідки міграції оцінюються в кращому випадку як неоднозначні, але частіше - у гіршому – як конкретна шкода інтересам країни, загроза суспільству або громаді.

До медіасюжетів. Розуміння і жаль – несумісні поняття, коли справа стосується мігрантів. Незважаючи на те, що зовнішність у всіх людей різна, вони усі мають однакові права. Варто пам'ятати про «Загальну декларацію прав людини» [13], проголошену Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948, де зазначено, що «кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті». Медіа мають пам'ятати, що люди стають мігрантами не через те, що їм цього раптом захотілося (захотілося позбутися різних проблем). У більшості випадків це стається через бідність та злиденність. Усі проблеми так чи інакше пов'язані між собою. Не можна вирішувати одну й ігнорувати іншу. Якщо люди залишають свою країну, родичів, близьких, необхідно спочатку зрозуміти, що саме спонукає їх до таких дій. Це може бути елементарна нестача коштів на проживання, харчування, навчання, загроза життю або втеча з рабства...

Особливе питання: толерантність на противагу «мові ненависті» та проявам нетерпимості.

З лінгвістичного боку англійське **tolerance** означає готовність бути терплячим, французьке **tolerance** – ставлення, за якого людина визнає, що інші можуть думати чи діяти інакше, ніж вона сама; українське **терпіння** – здатність стійко, без нарікань витримувати фізичні або моральні страждання, життєві незгоди тощо; уміння довго та спокійно витримувати щось нудне, неприємне, небажане тощо [75]. Енциклопедичне визначення толерантності є таким: **толерантність** (з лат. *tolerans (tolerantis)* – терплячий) терпимість до чужих думок і вірувань.

У Парижі 16 листопада 1995 року 185 державами - членами ЮНЕСКО була прийнята Декларація Принципів Толерантності. Декларація визначає толерантність не тільки як моральний борг, але і як політичну і правову вимогу до окремих людей, груп людей і держав.

До медіасюжетів. Толерантність завжди вважалася людською чеснотою. Вона свідчила про терпимість щодо відмінностей серед людей, уміння жити, не заважаючи іншим, здатність мати права та свободи, не порушуючи прав та свобод інших. Толерантність медіапрацівника чи прийняття медіапрацівником іншого таким, яким він є, – людиною? Відповідь на це запитання не варто спрощувати дискусією про «мову соціальної коректності» [79]. Мова політичної та соціальної коректності – це тільки вузькі доріжки, а не шлях розвитку сучасного суспільства, в якому «ми різні...і нам добре разом!».

Толерантність є першим шаблем не тільки до запобігання, але й до подолання стереотипів. Діалог, безпосередній контакт - це найкраще джерело інформації про інших, реальний шлях духовного й культурного зближення, інструмент розв'язання різних проблем. Крім того, це відкритість до міжкультурного спілкування, в основі якого лежить повага до особливостей іншого, іншими словами, його ідентичності.

У суспільстві, де панують націонал-шовіністські або расистські дискримінаційні принципи, маніпулюють відмінностями, висуваючи їх на перший план, завищують статус однієї спільноти, одночасно занижуючи статус інших. Це створює можливості для породження й підтримки атмосфери роз'єднаності й напруженості, передумов для виникнення конфліктів (міжетнічних, міжконфесійних, ідеологічних, політичних). Але в сучасному демократичному суспільстві процес психологічного формування особистості ґрунтується **на принципі «всі різні і всі рівні»**, який означає: хтось, хоч і відмінний від мене, але рівний зі мною, тому що ми обидва є членами однієї людської спільноти.

Відсутність самоконтролю, розуміння іншого, презирство, підозрілість, недовіра, егоїзм, емоційна неврівноваженість породжують конфлікти й напруженість, позбавляють простір міжособистісних відносин почуття захищеності й безпеки.

Проблема толерантності і інтолерантності є в, деякому розумінні, вічно нерозв'язною для людства, оскільки є наслідком існування в світі неоднакових суб'єктів. У той час в сучасному соціумі значення толерантності зростає, що обумовлене цілою низкою чинників.

1. В умовах безпрецедентної озброєності людства фактом стало усвідомлення того, що кінцева не лише окрема людина, але і людство в цілому. Толерантність в цій ситуації - умова біологічного виживання людства, а в ширшому контексті - всього живого на планеті.

2. Сьогодні ми стоїмо на зламі двох тисячоліть, коли необхідно укласти фундамент нової філософії толерантності для позитивного, стійкого розвитку цивілізації і

скласти зусилля народів для вирішення глобальних проблем людства. Сьогодні проблема толерантності є дуже актуальною через стрімкі процеси глобалізації.

3. У сучасних теоріях є різні підходи до розуміння феномену «толерантність» через його багатоаспектність. *Медико-біологічний* контекст висвітлює адаптацію організму до несприятливих впливів середовища та його репараційність. *Філософський аспект* пропонує розгляд толерантності як готовності постійно і з гідністю сприймати особистість або річ з терпінням, витримкою, примиренням. *Політичний контекст* центрує увагу на повазі до свободи іншої людини, її поглядів, думок, поведінки. *Соціологія* трактує толерантність як милостивість, делікатність, прихильність до іншого. *В контексті педагогіки* толерантність трактується як готовність сприйняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння. *В аспекті психологічного підходу* – це виникнення в індивіда зниження емоційної чутливості до фактів взаємодії та прояву великодушності стосовно іншого.

4. Однією з найважливіших проблем, яка в цей час знаходиться в центрі уваги, є формування цивілізованих норм буття на нашій планеті, толерантної свідомості у представників різних народів.

5. Толерантність як інтегральна характеристика особистості включає такі компоненти: психологічну стійкість, систему позитивних установок, комплекс індивідуальних якостей, систему особистих і групових цінностей. Феномен толерантності включає натуральну толерантність, моральну толерантність та етичну толерантність, кожна з яких є логічним продовженням попередньої.

6. Толерантність формується цілеспрямовано і поетапно. Передумовами формування толерантності є властивості нервової системи, особливості особистості і специфіка суб'єктивного індивідуального досвіду. В особистості для розвитку толерантності необхідно формувати чотири основні компоненти: психологічну стійкість, систему позитивних установок, комплекс індивідуальних якостей, систему особистих і групових цінностей.

7. Завдяки демократичним цінностям та соціальному корінню, толерантність формується поступово, день у день. Це складний, тривалий процес, що проходить такі стадії:

- загальна поінформованість щодо того, з ким устанавлюються відносини (особистість або група);
- формування позитивного уявлення про цю особистість/групу;
- спілкування шляхом обміну думками з виявленням подібностей і відмінностей;
- домовленість про взаємоповагу до відмінностей та ідентичності (етнічної, соціокультурної, індивідуальної, статевої), визначення принципів та умов спілкування, співробітництва і співіснування, виявлення подібностей і розходжень;
- формування ефективних відносин: перехід від етапу пасивності, від простого співіснування до етапу активності, спільної участі, кооперації, взаємодії.

Інструменти засновані на толерантності: взаємодопомога, альтруїзм, емпатія. Можна констатувати, що виховання толерантності, тобто навчання соціальних навичок, які перебувають в основі толерантності, має здійснюватись на раціональному, емоційному та орієнтованому на завдання рівнях. Головними компонентами тут виступають глибокі знання про толерантність, загальна налаштованість на толерантну поведінку, а також навички розв'язання конфліктів.

Інтолерантність має зміст антагоністичної дії і, як правило, піддає середовище стосунків цензурі етнічного, релігійного, гендерного, політичного характеру, тим самим стаючи генератором ворожнечі, нестабільності, тиску, конфліктів, ненависті. Чим більша кількість людей або соціальних груп перебуває в просторі, якому властива нетерпимість, тим сильнішими будуть наслідки. [32]

До формування соціальної компетентності медіапрацівників. У Декларації Принципів Толерантності [14] визначення толерантності є таким.

1. Толерантність означає повагу, сприйняття та розуміння багатого розмаїття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру.

2. Толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність – це передусім активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність повинна мати кожна людина, групи людей та держави.

3. Толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (зокрема культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму й абсолютизму, утвердження норм, затверджених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини.

Необхідно об'єднати зусилля державних інституцій, медіакомунікацій, громадянського суспільства та міжнародних організацій у боротьбі з дискримінацією та ксенофобією в українському суспільстві, насильницькими злочинами на ґрунті расової нетерпимості. Для досягнення цієї мети слід ужити таких заходів:

протидіяти дискримінації та злочинам на ґрунті нетерпимості, як передбачено рішенням №9/09 Міністерської Ради ОБСЄ [64];

збирати, аналізувати та оприлюднювати надійну інформацію та детальні статистичні дані стосовно злочинів на ґрунті нетерпимості та насильницьких проявів нетерпимості. Такі статистичні дані мають містити інформацію про кількість випадків, доведених до відома правоохоронних органів, та кількість відкритих кримінальних справ і винесених вироків. Якщо закони про захист особистих даних обмежують можливість збирати інформацію про постраждалих, держава має розглянути такі способи збору даних, що відповідають закону;

призначати державний орган, відповідальний за моніторинг та облік злочинів на ґрунті расової нетерпимості по всій території України, а також за інформування мігрантів про наявні механізми подання скарг;

оперативно розслідувати злочини на ґрунті нетерпимості та забезпечувати визнання й публічне засудження з боку відповідних державних органів та політичного керівництва країни мотивів, що спонукали правопорушників до вчинення таких злочинів;

проводити інформаційні та просвітні програми серед спільнот і організацій громадянського суспільства, що надають допомогу жертвам злочинів на ґрунті нетерпимості, а також серед працівників правоохоронних органів;

включати до програм підвищення кваліфікації для суддів та працівників міліції методики виявлення та розслідування випадків расової та національної упередженості;

сприяти запровадженню системи, що дозволяла б третім особам повідомляти про злочини на ґрунті нетерпимості у випадках, коли постраждалі не можуть або не бажають цього робити;

зосереджувати міжнародну допомогу на проведення інформаційно-просвітніх кампаній для журналістів з метою їх кращого ознайомлення з життям мігрантів, відносинами між мігрантами та рештою суспільства, щоденними турботами й проблемами мігрантів, що висвітлюються у медіакомунікаціях;

надалі підтримувати культурну різноманітність, організовувати заходи з популяризації різних культур національних меншин, що мешкають в Україні;
проводити просвітницьку кампанію з інформування мігрантів про їхні права та механізми правового захисту з боку відповідальних органів у разі порушення таких прав;
розробляти та впроваджувати цільові превентивні програми й ініціативи з протидії злочинам на ґрунті нетерпимості, використовувати створені ресурси у галузі освіти, професійної підготовки й інформаційно-просвітницької роботи для забезпечення всебічного підходу до протидії злочинам на ґрунті нетерпимості.

Для медіамислення: у розгляді питань мігрантів ми відштовхуємося від розуміння сценарію розвитку економіки, утвердження довіри та толерантності не як ідей Декларації Принципів Толерантності, а як передумови суттєвих соціально-економічних змін вже завтрашнього найближчого майбутнього.

Інституційні параметри політики протидії «мові ненависті» та проявам нетерпимості. У рамках адміністративної реформи (з жовтня 2010 р.) фактично було припинено роботу Міжвідомчої робочої групи з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості, яка діяла при Державному комітеті України у справах національностей та релігій. У 2010 році в Департаменті кримінального розшуку Міністерства внутрішніх справ України було скасовано відділ, який займався розкриттям злочинів, скоєних як іноземними громадянами, так і щодо іноземних громадян, злочинів на расовому підґрунті зокрема. В системі МВС України було ліквідовано Департамент моніторингу прав людини, на який було покладено вирішення питань протидії расизму та ксенофобії. Відповідні функції не було передано жодному компетентному органу, і нині спостерігається уповільнення розвитку політики протидії проявам нетерпимості.

Не ухвалено Закон України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою», не внесено зміни до Закону України «Про національні меншини в Україні». Останніми роками в законодавчій площині не відбувається належних дій стосовно запровадження кращих напрямів практики ЄС та світу із зазначеної проблематики. Слід зазначити, що протягом 2011 року в Україні не проводилася системна державна політика з протидії дискримінації щодо різних груп меншин. Не розроблено таких напрямів політики, як захист від дискримінації чи допомога її жертвам. У законодавстві немає визначень понять дискримінації, її видів (пряма та непряма), стандартів і критеріїв її доведення. Декларативність законодавчих положень підтверджується незначною судовою практикою щодо захисту від дискримінації. В 2010 р. було затверджено план заходів МВС України з протидії расизму та ксенофобії на період до 2012 року. Однак експерти констатують, що після кадрових змін у МВС України у 2010 році відповідний План більше не виконувався і станом на липень 2011 року не було реалізовано жодного запланованого заходу. В серпні 2011 року Міністерство юстиції України оприлюднило для обговорення проект Указу Президента України «Про Стратегію боротьби з дискримінацією в Україні» на виконання пункту 42 Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Однак зазначений документ у травні 2012 р. не був підписаним Президентом України. Відповідно, не затверджено й план заходів з реалізації *Стратегії боротьби з дискримінацією в Україні*.

До медіасюжетів. З 2001 року соціологічні дослідження фіксують негативну динаміку соціального дистанціювання громадян України від представників інших етнічних груп, зокрема азербайджанців, арабів, афганців, кримських татар, молдаван, румунів, угорців, турків, темношкірих, ромів. І це створює додаткові

складнощі, пов'язані з потребами гармонізації етнополітичних взаємин, комплексами заходів політики протидії ксенофобії. За даними соціологічного опитування, яке проводилось Київським міжнародним інститутом соціології у лютому 2010 року [76], найнижчу толерантність зареєстровано до темношкірих (тільки 22% погоджуються, щоб вони жили в Україні). Також можна назвати ще 6 етнічних груп, щодо яких рівень толерантності є нижчим за 50%: німці (38%), роми (37%), румуни (36%), канадці (36%), американці (35%), французи (33%).

Подолання етностереотипів можливе лише за активних дій влади, які сприятимуть гармонізації міжетнічних відносин в Україні та АР Крим зокрема. [41]

На підставі аналізу звітів неурядових і міжнародних організацій щодо проблеми ксенофобії в Україні можна виділити такі основні:

- небажання влади визнавати існування расизму в Україні;
- нестача офіційної статистики щодо кількості інформації про расистські інциденти чи кількості засуджених за расистські злочини;
- нехтування визнанням расистського підґрунтя у скоєних злочинах та покарання за них як за звичайні злочини;
- часте ігнорування міліцією повідомлень про расистські напади;
- расистське ставлення з боку деяких співробітників правоохоронних органів;
- серед представників міліції і прокуратури відсутнє розуміння того, чому такі злочини є не лише злочинами проти конкретної особи, а й спрямовані проти всього суспільного ладу;
- непряма дискримінація з боку представників державної влади через надмірний контроль за расовими ознаками, включаючи часті перевірки документів, зняття відбитків пальців та фотографування.

Наведений перелік проблем свідчить, що більшість із них стосується діяльності правоохоронних органів у сфері запобігання та протидії проявам ксенофобії в Україні. У вересні 2011 року Україна звітувала перед Комітетом ООН з ліквідації расової дискримінації щодо виконання положень Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. За результатами оцінювання звіту України та альтернативних звітів [3] щодо України з боку неурядових та міжнародних організацій було сформовано 19 зауважень та рекомендацій для України, шість з яких стосувалися різних аспектів діяльності правоохоронних органів.

Іншим важливим напрямом діяльності з протидії ксенофобії є оперативне реагування на виниклі конфлікти та інформування громадськості про вжиті заходи. Аналіз звітів неурядових та міжнародних організацій свідчить про те, що найбільш гострою проблемою ксенофобії в Україні є не стільки її поширеність, скільки ігнорування такої проблеми представниками державної влади, у тому числі прокурорами, слідчими, співробітниками правоохоронних органів, запевнення громадськості й міжнародної спільноти про її відсутність на тлі тривожних повідомлень з боку громадських організацій про ксенофобні випадки в державі [46]. Безперечно, зазначене викликає стурбованість з боку громадських організацій і представників міжнародних інституцій.

Інституційна структура вирішення питань мігрантів, біженців, дітей-біженців в Україні.

Два цікавих застереження.

Костянтин Грищенко, Міністр закордонних справ України (12.10.2011):
«Втілення в життя виваженої міграційної політики та перетворення України з каналу нелегальної міграції на сучасну державу, яка щиро вітає та успішно інтегрує трудові ресурси, є вагомим елементом для успішного втілення

євроінтеграційного курсу нашої країни загалом і досягнення безвізового режиму з ЄС зокрема».

Манфред Профазі, Голова Представництва МОМ в Україні: *«У майбутньому Україна до певної міри буде вимушена змагатися з іншими державами за приваблення робочої сили та працевлаштування власних громадян. Тому життєво необхідно розробити ефективний підхід до управління міграцією, аби пом'якшувати негативні ефекти демографічного спаду і підтримувати стабільне економічне зростання».*

Центральна інституція влади з питань мігрантів: *Державна міграційна служба України (ДМС України) [17], діяльність якої координується Міністром внутрішніх справ України.*

Основними завданнями ДМС України є:

- внесення пропозицій щодо формування державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів;

- реалізація державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Президент України ухвалив (Указ від 31 травня 2011 р.) *Концепцію державної міграційної політики*. Реалізація цієї Концепції передбачає:

- удосконалення законодавства у сфері міграції з урахуванням загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, в тому числі приєднання України в разі потреби до багатосторонніх міжнародних договорів у сфері захисту прав мігрантів;

- укладення двосторонніх міжнародних договорів з питань, пов'язаних із захистом прав мігрантів; участь у міжнародному співробітництві з метою забезпечення врахування соціальних, етнічних, релігійних та культурних особливостей мігрантів під час надання їм медичних послуг;

- забезпечення розроблення та виконання державних і регіональних програм з питань міграції, передбачивши в них, зокрема, заходи із соціально-економічного поліпшення міграційної ситуації та інше.

До медіасюжетів. Позитивне вирішення проблем міграційної політики може стати наочним прикладом взаємозв'язку світового товариства, українських інститутів соціальної консолідації та медіакомунікацій. Переконавання в тому, що медіапрацівники реально можуть впливати на формування узгоджених дій, – є одним із суттєвих завдань регіональних медіа та передумовою їх співробітництва на міжнародному рівні. Від медіапродуктів очікують участі в регулярному моніторингу взаємозв'язку зовнішньої політики держави з проведенням заходів щодо виконання міжнародних зобов'язань у сфері міграції, реалізації міжнародних програм та дотримання принципів толерантності в Україні; послідовної та вдумливої журналістської методики щодо відбору, оцінки, викладення тем, спрямованої на формування громадської думки як спеціалістів, так і широкої читачької/глядацької/слухачької аудиторії. Медіапрацівники зобов'язані прагнути, разом з іншими соціальними інститутами, до формування суспільного консенсусу щодо захисту інтересів тих соціальних груп населення, які піддаються утискам та дискримінації.

Зусилля державних інституцій (у взаємодії з громадськими, благодійними та міжнародними організаціями) можна представити за трьома основними напрямками щодо

(1) профілактики негативних явищ, (2) допомоги мігрантам, біженцям, дітям-біженцям та (3) боротьби з нелегальною міграцією.

(1) Профілактика негативних явищ в контексті вирішення основних питань мігрантів

- програми протидії торгівлі людьми:

1. *Запобігання* - шляхом поширення інформації з метою підвищення поінформованості громадськості.

2. *Надання підтримки правоохоронним органам, законодавчій та судовій гілкам влади* у підвищенні ефективності протидії злочинам, які пов'язані з торгівлею людьми.

3. *Захист і реінтеграція потерпілих від торгівлі людьми* – шляхом надання їм допомоги безпосередньо або через мережу громадських та благодійних організацій.

- зміцнення потенціалу державних інституцій у сфері міграційних процесів;

- Ініціативи Розмаїття (попередження злочинів на расовому підґрунті, утвердження (популяризація) захисту людської гідності та добробуту мігрантів, біженців, національних та інших меншин);

- проведення з представниками молодіжних організацій та угруповань, прихильниками скінхедівського неформального руху, профілактичних заходів з метою недопущення протиправних дій з їхнього боку та поширення практики соціального місцевого діалогу;

- проведення акцій проти расизму. Приклади:

...Всеукраїнська молодіжна організація «Фундація регіональних ініціатив» та громадський рух «SOS! Расизм!» проводять конкурс фотографій на тему толерантності, проти проявів расизму, антисемітизму та ксенофобії в Україні. Інформаційна підтримка Національної спілки фотохудожників України...

...Підтримка заходів Всеєвропейського тижня проти расизму, започаткованого європейською правозахисною мережею UNITED. Під час всеєвропейського тижня проти расизму (березень), різні громадські, благодійні, комунальні, релігійні організації, засоби комунікацій, органи державної та місцевої влади демонструють об'єднання у сфері боротьби із різними проявами расової дискримінації... проводять серед широких груп населення інформаційну, просвітницьку роботу щодо толерантного ставлення до різних народів і націй...

- популяризація принципів толерантності, попередження «мови ворожнечі» та проявів ненависті, розширення контактів на місцях за умов відзначення дат соціального календаря [49], а саме:

<i>Дата</i>	<i>Основне визначення дати</i>
1 січня	Всесвітній день миру / День всесвітніх молитв про мир
21 січня	День обіймів
17 лютого	День спонтанного прояву доброти
21 березня	Міжнародний день боротьби за ліквідацію расової дискримінації
25 березня	Міжнародний день пам'яті жертв рабства та работоргівлі
8 травня	Всесвітній день Червоного Хреста та Червоного напівмісяця
21 травня	Всесвітній день культурного різномайття в ім'я діалогу та розвитку
1 червня	Міжнародний день захисту дітей
4 червня	Міжнародний день – невинних дітей – жертв насилля та агресії
20 червня	Всесвітній день біженця
11 липня	Всесвітній день народонаселення

2 жовтня	Міжнародний день ненасильства
17 жовтня	Міжнародний день боротьби за ліквідацію бідності
24 жовтня	День Організації Об'єднаних Націй (ООН). Всесвітній день інформації про розвиток
9 листопада	Міжнародний день проти фашизму, расизму та антисемітизму
13 листопада	Всесвітній день доброти
16 листопада	Міжнародний день толерантності
20 листопада	Всесвітній день дитини
2 грудня	Міжнародний день боротьби за ліквідацію рабства
5 грудня	Міжнародний день добровольців в ім'я економічного та соціального розвитку (День волонтера)
Друга неділя грудня	День благодійності та благодійника
10 грудня	Міжнародний день прав людини
18 грудня	Міжнародний день мігранта
20 грудня	Міжнародний день солідарності людей

(2) Допомога мігрантам

ПЕРШЕ: інституції допомоги іноземцям та біженцям.

Пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянств, які незаконно перебувають в Україні (ПТП):

1) *Пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянств, які незаконно перебувають в Україні, «Волинський».*

Адреса: вул. Перемоги, 27-А, село Журавичі Ківерцівського району Волинської області, поштовий індекс 45213.

2) *Пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянств, які незаконно перебувають в Україні, «Чернігівський».*

Адреса: вул. Лісна, 5, село Розсудів Ріпкинського району Чернігівської області, поштовий індекс 15044.

Пункти допомоги біженцям:

1. *Пункт тимчасового розміщення біженців у Закарпатській області.*

Адреса: I-й корпус: «Латориця», вул. Мічуріна, 1, м. Мукачеве; II-й корпус: вул. Партизанська, 35, м. Перечин; (обидва корпуси розраховані на розміщення сімей, жінок, дітей без супроводу). Офіс: площа Народна, 4, каб. 219, м. Ужгород, поштовий індекс 88008.

2. *Пункт тимчасового розміщення біженців у м. Одесі.*

Адреса: вул. 3. Космодем'янської 7, м. Одеса, поштовий індекс 65037.

3. *Пункт тимчасового розміщення біженців у м. Яготині Київської області.*

Адреса: вул. Козацька, 81, м. Яготин Київської області, поштовий індекс 07700.

Довідка: в пунктах тимчасового розміщення біженців в Одеській та у Закарпатській областях) проживало (2010 р.) 518 шукачів притулку та біженців із 29 країн світу, в тому числі: 402 особи чоловічої статі, 116 – жінок, із них 134 неповнолітніх дітей.

ДРУГЕ: інтеграція біженців та іммігрантів в українське суспільство.

Як приклад - діяльність громадських, благодійних, міжнародних організацій:

- **Мережа партнерських організацій щодо правового та соціального захисту дітей-біженців.** З метою підвищення спроможності державних органів України та громадських організацій з вирішення питань щодо забезпечення дітей-шукачів притулку без супроводу житлом, харчуванням, медичними та освітніми послугами. З 2009 року Данською радою з питань біженців було започатковано реалізацію проекту «Правовий та

соціальний захист дітей, які шукають притулку, та дітей-біженців в Україні», що фінансувався Європейською Комісією. Проект здійснюється за трьома напрямками: а) надання правової допомоги, яка мала б забезпечити доступ дітей-шукачів притулку до процедури визначення статусу біженця та належний захист їхніх прав; б) удосконалення соціального захисту та забезпечення адаптації дітей-біженців; в) розробка моделей тимчасового влаштування дітей без супроводу дорослих та пошуку для них найбільш сприятливих довготривалих рішень. За результатами виконання проекту дітям-шукачам притулку забезпечено доступ до процедури визначення статусу біженця та належний захист їхніх прав. На базі Пункту тимчасового розміщення біженців у Закарпатській області започатковано діяльність Центру прийому та перебування неповнолітніх шукачів притулку без супроводу (на двадцять місць), де вони мали змогу відвідувати школу, отримати кваліфіковану допомогу психологів, соціальних працівників. До виконання проекту були широко залучені не лише державні, а й громадські організації та громади біженців в місцях перебування найбільшої кількості дітей-біженців, у т. ч. дітей без супроводу дорослих, а саме: в Києві, Одесі, Харкові, Вінниці, Сумах, Мукачевому Закарпатської області. Завдяки реалізації проекту досягнуто таких результатів: посилено потенціал організацій, які опікуються дітьми-біженцями, що наблизило їхню діяльність до міжнародних стандартів; підвищено рівень співпраці між різними установами та між органами влади і громадськістю у справі захисту неповнолітніх біженців; в більшості випадків, вирішувалося питання щодо надання неповнолітнім шукачам притулку без супроводу батьків законного представника; суттєво покращено умови проживання шукачів притулку без супроводу батьків у пункті тимчасового проживання біженців; полегшено адаптацію неповнолітніх біженців до умов перебування в Україні завдяки наданню освітніх послуг, організації мовних курсів, проведенню культурних заходів; покращено обізнаність громадськості щодо проблем неповнолітніх.

- **Благодійний фонд «Рокада»** створено в 2003 році. БФ «Рокада» реалізує велику соціальну програму, основною метою якої є надання всебічної допомоги шукачам притулку та біженцям у м. Києві та Київській області, а також адресної допомоги у деяких регіонах України. Одним із головних напрямів діяльності БФ «Рокада» є допомога біженцям та шукачам притулку щодо інтеграції в українське суспільство: психологічна підтримка (консультації психолога та психіатра); соціальний супровід (консультації з прав людини); юридична підтримка (консультації юриста та допомога в отриманні державних допомог); гуманітарна допомога (теплий одяг, шкільна форма та канцтовари для школярів, спальні та продуктові набори для тих, хто щойно прибув до України, продуктові набори підвищеної калорійності для хворих на туберкульоз тощо); освітня допомога (курси української, російської мов, курси крою та шиття для жінок). БФ «Рокада» забезпечує діяльність Центру соціальної інтеграції дітей біженців та дітей без супроводу дорослих (м. Київ).

- **Данська Рада у справах біженців** - міжнародна гуманітарна неурядова неприбуткова організація, заснована в 1956 році. Успішно працює в більш ніж 30 країнах світу. Діяльність в Україні: працює 5 років з різними аспектами, пов'язаними із захистом прав шукачів притулку, біженців; надання їм психологічної допомоги, а саме зараз реалізує проект "Правовий та соціальний захист дітей-біженців та дітей-шукачів притулку в Україні, Білорусі та Молдові"; тісно співпрацює з державними органами України; проводить консультації для соціальних робітників, дитячих психологів; забезпечує шкільною формою та шкільними матеріалами, теплим одягом та взуттям; допомагає в пошуках сімей та передачі послань сім'ям за допомогою Червоного Хреста, Молодіжної Ради; проводить тренінги, інформування.

- **Вінницька міська громадська організація «Вінницька правозахисна група».** Організація спеціалізується та найбільше цікавиться такими галузями прав людини:

проти дія катування, іншим формам жорстокого та нелюдського поводження; захист прав біженців та шукачів притулку в Україні; надання допомоги жертвам порушень прав людини в медицині; поширення знань та інформації про права людини та навчання спеціальних професійних груп (медичні працівники, співробітники правоохоронних органів, журналісти, судді тощо). Вінницька правозахисна група є виконавчим партнером УВКБ ООН з 1999 року. Центр підтримки біженців при цій організації забезпечує правове та соціальне консультування біженців та шукачів притулку.

- **Громадська організація «Громадський рух «Віра, Надія, Любов»** зареєстрована у березні 1997 р. та поширює свою діяльність на Одеський регіон. Основні напрями роботи руху : робота з важкохворими та профілактика ВІЛ/СНІД, неповнолітніми жертвами сексуальної експлуатації, наркоманами, профілактика торгівлі людьми та іншими вразливими верствами населення. Упродовж кількох останніх років організація розширила сферу своєї діяльності, включивши до цільових груп, яким надається допомога, біженців та шукачів притулку в Україні. У партнерстві з УВКБ ООН організація здійснювала реалізацію проектів щодо наданням соціальних послуг біженцям та шукачам притулку, консультацій з соціальних питань (навчання, працевлаштування, отримання медичних послуг).

- **Міжнародний фонд охорони здоров'я та навколишнього середовища «Регіон Карпат» (НЕЕКА-** аббревіатура з угорської) є філіалом міжнародної неурядової громадської організації і заснований з метою забезпечення потреб людей і соціального розвитку суспільства в Закарпатті. В Україні «Регіон Карпат» реалізує правову, медичну, соціальну програми для інвалідів, дітей з ДЦП, пенсіонерів, біженців, з реабілітації дітей, навчання дітей здоровому способу життя тощо. В основному, діяльність Фонду зосереджена на питаннях надання соціального захисту і допомоги шукачам притулку та біженцям. Це передбачає надання їм фінансової та матеріальної допомоги, медичних послуг, консультацій з соціальних питань, правової допомоги. Особлива увага приділяється забезпеченню прав уразливих категорій з числа біженців та шукачів притулку – жінкам, дітям і особам похилого віку. Базові правові консультації для біженців надаються в Консультаційному центрі для біженців в Мукачевому.

- **Харківський обласний благодійний фонд «Соціальна служба допомоги»** був утворений у 1996 році. Фонд розпочав цілеспрямовану роботу з біженцями та шукачами притулку з 2001 року. «Соціальна служба допомоги» розробила програму правової допомоги біженцям і людям, котрі виявляють бажання залишитися на проживання в Україні. Безкоштовні юридичні послуги надаються з приводу легалізації проживання і працевлаштування, а також отримання статусу біженця. З 2005 року у Фонді працює центр консультування мігрантів.

- **Мережа організацій антирасистського спрямування** в Україні. Активно займаються захистом прав іноземців, біженців та інших шукачів притулку об'єднання «Ла Страда-Україна», «Amnesty International», ініціатива «Без кордонів» тощо. Основний досвід:

Реалізація ініціатив захисту мігрантів від расизму та ксенофобії та захисту етнокультурних потреб людини.

Впровадження механізмів вирішення питання працевлаштування біженців

Впровадження механізмів вирішення питань правового та соціального захисту дітей-біженців та дітей, що шукають притулок в Україні.

Заходи подолання перешкод у процесі орієнтації та адаптації дітей біженців в українському суспільстві та забезпечення доступу до соціальних благ.

Індивідуальна допомога: надання медичних послуг мігрантам (медичне обстеження мігрантів; медичний реабілітаційний центр для потерпілих від торгівлі людьми; програми запобігання ВІЛ/СНІД для мігрантів).

Допомога постраждалим від ксенофобних атак, сприяння захисту ними своїх прав як на основі норм національного законодавства, так і на основі положень міжнародних договорів.

Взаємодія з міграційними службами, навчальними закладами, центрами зайнятості, місцевими органами влади та органами внутрішніх справ: лобювання інтересів мігрантів, ініціація проведення місцевих проектів, координація роботи відповідно до індивідуальних ситуацій, потреб мігрантів.

Моніторинг расистських нападів, надання юридичної допомоги жертвам, привернення уваги суспільства до проблеми в контексті загальної боротьби за дотримання прав людини.

На допомогу медіапрацівнику (установи та організації, що допомагають мігрантам, біженцям, дітям-біженцям):

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (представництво в Україні), тел.: (044)288-94-24, (044)288-96-86; e-mail: ukrki@unhcr.org, сайт: <http://www.unhcr.org.ua/index.php?lang=uk> (статистика щодо біженців в Україні; інформація щодо отримання статусу біженця в Україні; соціальні історії; приклади діяльності інституцій різних форм власності в Україні).

Міжнародної організації з міграції в Україні (МОМ): <http://www.iom.org.ua/>.

Благодійний фонд «РОКАДА», тел.: (044) 537-35-93; e-mail: office@rokada.org.ua; сайт: <http://www.rokada.org.ua/view>. Взаємодія з МФ «Відродження», Датською радою у справах біженців (ДРБ) та іншими представництвами міжнародних організацій в Україні.

Проект «Без кордонів» громадської організації «Центр Соціальна Дія», сайт: <http://noborders.org.ua/>. Реалізація заходів, які стосуються: юридичної допомоги біженцям та шукачам притулку; моніторингу проявів ксенофобії та расизму; юридичної допомоги жертвам злочинів на ґрунті ненависті та дискримінації; проведення тренінгів та інших навчальних заходах з вказаної тематики, зокрема щодо небезпек «мови ворожнечі».

Товариство Червоного Хреста України, сайт: <http://www.redcross.org.ua/>. (участь в реалізації міжнародних гуманітарних програм: «Програма відновлення родинних зв'язків і співпраці з консульствами для нерегулярних мігрантів в Україні», «Правовий та соціальний захист дітей, що шукають притулку, та дітей-біженців в Україні»).

<http://www.hrea.org/ru/learn/guides/refugees.html> – навчальний посібник «Біженці», створений Асоціацією з навчання в галузі прав людини. Розділи посібника: «Права під загрозою», «Міжнародні і регіональні інструменти захисту», «Національний захист і спеціальні служби», «Правовий захист: освітні і навчальні посібники», «Інші ресурси» (бібліографія, корисні сайти, документальні відомості).

Юридична підтримка

<http://un.by/documents/humrights/citizenship/> – документи ООН з прав людини;

<http://refugees.memo.ru/homesite.nsf> – (російська) мережа юридичних консультацій для біженців і вимушених переселенців «Міграція і право»;

http://www.unhcr.ru/page_basics.php?menuid=43&pageid=14 – Женевська Конвенція про біженців 1951 р;

http://www1.umn.edu/humanrts/center/asylum/ref_legal.html – юридична інформація для біженців (англомовний ресурс).

Сайти зарубіжних країн для біженців

<http://www1.umn.edu/humanrts/links/aidlinks.html> – для біженців (англомовний ресурс);

<http://refugees.iatp.by/> – Білоруський Об'єднаний портал про біженців і національних меншин;

<http://www.udgm.gov.lv/> – сайт Управління зі справ громадянства і міграції в Латвійській Республіці;

<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home> – сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (англомовний ресурс).

(3) Боротьба з нелегальною міграцією:

- *Міліція* (територіальні підрозділи міліції) в частині адміністративно-профілактичні відпрацювання місць компактного перебування іноземців та осіб без громадянства, які були спрямовані на боротьбу з незаконною міграцією та виявленням порушників національного міграційного законодавства.

- *Адміністрація Державної прикордонної служби, управління СБУ та Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України* в частині проведення загальнодержавних оперативно-профілактичних операцій «Мігрант» та «Іноземець». Як приклад: протягом 2009 року затримано понад 14,3 тис. нелегальних мігрантів.

- *Суди*. Особливо в частині боротьби з расизмом, ксенофобією, ворожнечею тощо. [5]

Заключна порада для медіапрацівників в контексті розуміння та вирішення проблем мігрантів, біженців, дітей-біженців як вразливої соціальної групи.

Писати/говорити про людей, які в цивілізованому, здавалось би, XXI столітті стали, по суті, жертвами самої цивілізації, в третій особі не можна! Стосовно мігрантів, біженців, дітей-біженців- медіапрацівник за родом своєї людинознавчої професії неупередженим залишатися не може. На щастя, Україна зі зростанням у світі військових конфліктів, терористичних атак, збройних міжетнічних конфліктів продовжує залишатись країною спокою та миру. І цим також пояснюється те, що у нас знаходять притулок, розуміння та підтримку сотні людей з інших держав. Українська держава намагається надати їм необхідну допомогу, можливості для реалізації життєво важливих прав.

Потрібно розповідати про реальні процеси роботи державних, громадських, благодійних, міжнародних та приватних, релігійних інституцій; про ті заходи, які реалізуються для блага мігрантів та біженців; про доброзичливість українських сімей, громад, спільнот до мігрантів та біженців – в цьому і формується напрямок соціальної значимості сучасних медіакомунікацій.

Література та джерела інформації

1. «Free to choose» або вільний вибирати: межі свободи: навчально-методичний посібник / Авт.-упоряд. Б. Ван Дріель, А. Ленчовська. – К. : ТОВ «Майстер книг», 2011. – 64 с.

2. Акімов Д. Явища толерантності та мігрантофобії в умовах сучасної трудової міграції / Суспільство // Зовнішні справи, №3, 2011. - Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=564>

3. Альтернативна доповідь щодо виконання Україною Міжнародної конвенції ООН про ліквідацію усіх форм расової дискримінації [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1312376836> – Назва з екрана.

4. Американська конвенція про права людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constituanta.blogspot.com/2011/02/1969.html> – Назва з екрана.
5. Аналіз практики адміністративних судів України у вирішенні справ осіб, що шукають притулку (виконали юристи Міжнародної юридичної компанії AstapovLawyers). Електронний ресурс : http://www.unhcr.org.ua/img/uploads/docs/AstapovLawyers_analysis.pdf
6. Андрушко О.В. Незаконна міграція як предмет криміналістичного вивчення / Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права. - 2008. - С. 289-291.
7. Анцупов А.Я. Конфликтология: учебник для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 551 с.
8. А трудовая миграция в Германию набирает обороты / Бизнес / Экономика / Русская служба DW // Корреспондент [сайт]. - Режим доступа : <http://korrespondent.net/> (11.04.2012) – Название с экрана.
9. Буров С. Правові аспекти свободи від дискримінації у посібнику : Я, ти, він, вона : посібник для вчителів з антидискримінаційної освіти / О. Войтенко, Ю. Комаров, І. Костюк. – Дрогобич : Відродження, 2009.
10. Буткевич М. Ксенофобські та расистські прояви в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://antifa-kiev.at.ua/publ/1-1-0-28> (30.09.2007). – Назва з екрана.
11. Миграция трупов. До 10 000 гастарбайтеров ежегодно возвращаются из России на родину в гробах / Скандалы // Украина криминальная [сайт]. – Режим доступа : <http://cripo.com.ua/> (03.05.2012) - Название с экрана.
12. Вебер Анн Навчальний посібник з проблематики «мови ненависті» / [пер. З англ. Східноєвропейського інституту розвитку; за заг. ред. Павліченка О. М.] – К. : Тютюкін, 2010. – 96 с.
13. Всеобщая декларация прав человека (рос/укр) / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
14. Декларація Принципів толерантності затверджена резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р.
15. Демографический энциклопедический словарь / Под ред. Д. И. Валентей.— М. : Советская энциклопедия, 1985.
16. Денисенко М.Б. Может ли помочь развитым странам замещающая миграция? [Текст] / Денисенко М.Б. // Мир России. - 2003. - № 2. - С.147-156.
17. Державна міграційна служба України [сайт] – Режим доступу : <http://www.dmsu.gov.ua/> - Назва з екрана.
18. Діти – біженці : що головніше? Показники чи правда? / Наталка Хмара, Вікторія Мамай // Свобода слова в Україні [Електронний ресурс]. - 2012. - Режим доступу : <http://svobodaslova.in.ua/news/read/538>
19. Діти-біженці залишаються поза увагою влади / Юлія Галушка, Іван Андреев, Олександр Колосов, Аніта Нікогосян, Іван Бабушак // Перший національний. - 2011. - Режим доступу : <http://1tv.com.ua/ru/news/2011/09/28/8728>
20. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_687 – Назва з екрана.
21. Драгунова Т. Просторовий аналіз міграційного процесу в м. Києві // Статистика України. — 2004. — №1. — С. 72 - 79.

22. Екологія Мови в контексті проблеми розмаїття культур і ЗМІ / Східно-Європейський інститут розвитку // [пер. Юлія Павлюк, Аліса Красільчук]. - К. : Айва Плюс ЛТД, 2008. - 52 с.
23. Зимогляд В. Соціальна структура суспільства : суспільна природа, суперечності і конфлікти / Соціологія // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. - Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vnyua/2009_1/195-202.pdf - 196 с. – Назва з екрана.
24. Зовнішня трудова міграція населення України [Електронний ресурс]. - К. : УЦСР, 2009. - 120 с. - Режим доступу : <http://openukraine.org/doc/BK-MIGR-END.pdf>
25. Ионцев А. Международная миграция населения: Россия и современный мир // Социологические исследования. — 1998. — № 6. — С. 38 - 48.
26. Ичдуйгу А. Региональные и локальные перспективы. Политика международных мигрирующих режимов: транзитные миграционные потоки в Турции // Международный журнал социальных наук. — 2001. — № 032. — С. 131-142.
27. Ініціатива Розмаїття [сайт] – Режим доступу : <http://diversipedia.org.ua/> - Назва з екрана.
28. Інтеграція мігрантів в Україні. Оцінка стану та потреб. Підготовлено для Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ). – Варшава, 2011. – 87 с.
29. Інтелектуальний світ української еміграції: пріоритети, пошуки, прозріння // День [сайт] / Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/227749> (№75-76, 27.04.2012) – Назва з екрана.
30. Історія української преси ХХ ст.. Хрестоматія : навч. посіб. / Упор. О. Г. Мукомела. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 352 с.
31. Каслз С. Глобальные тенденции и проблемы. Международная миграция в начале XXI века : глобальные тенденции и проблемы // Международный журнал социальных наук. — 2001. — № 032. — С. 27 - 42.
32. Кобзін Д. О., Черноусов А. М. Нетолерантна діяльність та організації в Україні. Результати соціологічного дослідження / Запобігання дискримінації / Дослідження // Права людини в Україні [Інформаційний портал Харківської правозахисної групи]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/> (06.02.2009) – Назва з екрана.
33. Кобзін Д. О., Шейко Р. В., Мартиненко О. А., Белоусов Ю.Л. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства. Результати соціологічного дослідження 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1233953072>
34. Кодекс професійної етики українського журналіста прийнятий на Х з'їзді Національної спілки журналістів України (квітень 2002 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cje.org.ua/codecs/43/>
35. Козырев Г.И. Политическая конфликтология: учебное пособие / Г.И.Козырев. – М., ИД «Форум» : ИНФРА. – М., 2008. – 432 с.
36. Костюшко Г. О., Дегтяр Л. А. Проблема міжетнічних сімей в Україні // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. Науково-методичний журнал. - №1, 2012 (січень-березень). - 99 с.
37. Лихачев В. Насилие на почве ненависти в Украине в 2008 г. : результаты мониторинга // Форум наций. – 2009. – № 2/81 / [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://forumn.kiev.ua/2009-02-81/81-06.html> - Назва з екрана.
38. Мазин А. Теоретические аспекты миграции населения // Народонаселение. — 2001. — №1. — С. 132 - 146.

39. Макознак Е. Международная классификация категорий мигрантов / Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць. — Вип. 5. — К. : Інститут соціології НАН України, 2002. — 516 с.
40. Масионис Дж. Социология / Дж. Масионис. — 9-е изд. — СПб. : Питер, 2004. — 752 с.
41. Методичні рекомендації з протидії проявам нетерпимості (ксерофобії) для прокурорів та слідчих прокуратури, представників силових структур, неурядових організацій / Ю. А. Тищенко, О. К. Смірнов (передмова, розділ I), І. М. Осика (розділ II), О. О. Морозлі (додаток) ; за заг. ред. Ю. Тищенко. — Укр. незалеж. центр політ. дослідж., Інформ.-дослідн. центр "Інтеграція та розвиток". — К. : Сімферополь [Агентство "Україна"], 2011. — 48 с.
42. Миколюк О. Нам потрібна «реформа життя». Інтерв'ю з Е.М.Лібановою // Щоденна всеукраїнська газета День. — 2007. - №209 [сайт] / Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/192389/> - Назва з екрана.
43. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка.— К. : Довіра, 1998. — 912 с.
44. Міграція в Україні: цифри і факти / Головна // Міжнародна організація з міграції в Україні [сайт] / Режим доступу : <http://iom.org.ua/ua/> - Назва з екрана.
45. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043 - Назва з екрана.
46. Мова ворожнечі на офіційних сайтах міліції – заохочування суспільства до дискримінації чи правова безграмотність? // XenDocuments.org.ua [сайт] – Режим доступу : <http://www.xenodocuments.org.ua/> - Назва з екрана.
47. Может ли существовать таблетка от расизма: мнения / Интервью / Все новости // ИА REX [сайт]. — Режим доступу : <http://www.iarex.ru/interviews/24601.html> (27.03.2012) - Название с экрана.
48. На Закарпатті діти-біженці хочуть вивчити українську і отримати документи / Закарпаття онлайн [Електронний ресурс]. - 2012. - Режим доступу : <http://zakarpattya.net.ua/News/92245-Na-Zakarpatti-dity-bizhentsi-khochut-vyvchyty-ukrainsku-i-otrymaty-dokumenty>
49. Наш соціальний календар : Збірка навчально-методичних матеріалів і наукових статей / Упор., ред. К.С.Шендеровського / Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики. — К., 2011. — 167 с.
50. Пилинський Я. М. Міграція у сучасному світі : до з'ясування причин та наслідків [Електронний ресурс] / Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська Академія". - К.: Києво-Могилянська Академія, 2007. - С. 17-22. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/
51. Практичне право: на попередження ксерофобії: Навч. посіб. / Галай А. О., Галай В. О., Мосюк М. М., Пипченко Б. Ю., Скороходько К. В.; за ред. Галай А. О. — К.: КНТ, 2011. — 200 с.
52. Прецедентные дела Комитета по правам человека. Дискриминация. Университет Миннесоты. Библиотека по правам человека / Переклад неофіційний [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www1.umn.edu/humanrts/russian/hrtsbook/Rhrcases_discrimination.html
53. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI.
54. Про встановлення квоти імміграції на 2011 рік. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.03.11.

55. Про громадянство України. Закон України від 18.01.2001 № 2235-III.
56. Про імміграцію. Закон України від 07.06.2001 № 2491-III.
57. Про Концепцію державної міграційної політики. Указ президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>
58. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР.
59. Про національні меншини в Україні. Закон України від 25.06.1992 № 2494-XII.
60. Про охорону дитинства. Закон України від 26.04.2001 № 2402-III.
61. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства. Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI.
62. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні. Закон України від 11.12.2003 № 1382-IV.
63. Проблеми міграції // Соціальне служіння УГКЦ [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://social.ugcc.org.ua/> – Назва з екрана.
64. Протидія злочинам на ґрунті нетерпимості. Рішення Міністерської Ради ОБСЄ №9/09, Афіни, 2 грудня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/cio/40695> - Назва з екрана. .
65. Протокол N 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS N 177) (Протокол ратифіковано Законом N 3435_IV (3435_15) від 09.02.2006, ВВР, 2006, N 27, ст. 229) // Офіційний вісник України від 23.08.2006. – 2006 р. – № 32. – С. 460 (стаття 2376, код акту 36909/2006).
66. Расизм в Украине. Вон из кожи / Фокус.UA [Електронний ресурс]. - 2008. - Режим доступу : <http://focus.ua/society/22796/>
67. Резолюція про притулок для осіб, яким загрожує переслідування, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 29 червня 1967 року. Про значення поняття non-refoulement (заборони на видачу особи іншій державі), див. також UNHCR Note on the Principle of Non-refoulement. Електронний режим доступу : <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?docid=438c6d972>
68. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій : наближення до операційних понять // Політичний менеджмент. - 2006. - № 2 (17). - С.127-139.
69. Романюк А. Міграційні процеси у Львівській області // Українські варіанти. — 1997. — № 2. — С. 21 - 25.
70. Скирбекк Г. История философии : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] : пер. с англ. В. И. Кузнецова; под ред. С. Б. Крымского / Г. Скирбекк, Н. Гилье. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 800 с.
71. Скребцова Т. Г. Образ мигранта в современных российских СМИ / Политическая Лингвистика. - Екатеринбург, 2007. - Вып. 3 (23). - С. 115-118.
72. Створено карти національних стереотипів : Україна названа "газовим злодієм" / ТСН [Електронний ресурс]. - 2011. - Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/stvoreno-karti-nacionalnih-stereotipiv-ukrayina-nazvana-gazovim-zlodiyem.html>
73. Стратегія з розробки державної політики щодо інтеграції мігрантів в Україні та реінтеграції українських мігрантів на 2011-2015 роки та План дій з розробки державної політики щодо інтеграції мігрантів в Україні та реінтеграції українських мігрантів на 2011-2015 роки (ухвалено Кабінетом Міністрів 15 червня 2011 року). Документи підготовлено за сприяння Ради Європи у 2009-2010 роках.
74. Студенти-іноземці — загроза епідемії? / Олена Привен // ДЕНЬ [Електронний ресурс]. - 2003. - Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/40742/>
75. Тарабанова С. В. Толерантність як один з факторів міжетнічних відносин (на прикладі ставлення громадян України східних регіонів до румун) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/19_NNM_2007/Istoria/23230.doc.htm

76. Толерантність населення України. Матеріали КМІС (дані, зібрані за 16 років, включаючи 2010 рік. Усього проведено 18 опитувань, які репрезентують доросле (18+) населення України; в кожному з них опитано біля 2000 респондентів). Детальніше див. : <http://www.kiis.com.ua/ua/bank/archives/ethnic.html>.

77. Україною правлять чужинці / Юрій Попов // Персонал Плюс [Електронний ресурс]. - 2006. - Режим доступу : <http://www.personal-plus.net/181/982.html>

78. Українська міграція до Європи та розв'язання пов'язаних із нею регіональних проблем : збірн. матер. міжнар. наук. конф. (24 березня 2008 р., м. Тернопіль) / Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, Фонд Фрідріха Еберта ; [упоряд. О.А. Малиновська ; за заг. ред. О.С. Власюка]. - К. : Фоліант, 2008. – 194 с.

79. Урок толерантності «Вивчаючи трагедію – навчаємось толерантності» до Міжнародного дня пам'яті Голокосту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.4uth.gov.ua/tolerance/space%20of%20tolerance/nenavist.htm> - Назва з екрана.

80. Философский энциклопедический словарь / [Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов]. – М., 1983. – С.636.

81. Формується образ мігранта як загрози національній безпеці [інтерв'ю з Максимом Буткевичем] / Спілкувався Олександр Шпигунов / *Спільне: журнал соціальної критики*. - 2010. – № 1. – С. 89-93.

82. Черпіта Т. М. Сучасні християнсько-мусульманські відносини в Європі : проблема співіснування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.librius.net/b/44275/read>. – Назва з екрана.

83. Чим небезпечні для українців чужинці? / Панянка [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.panianka.info/chim_nebezpechni_dlja_0_1_0_1022_2.html

84. Шелюк В. Соціальна міграція: Етапи, функції, типи // *Перспективи*. — 2001. — № 3 (15). — С. 45 - 50.

85. Шендеровський К.С. Соціальна освіта та соціальні комунікації: Тексти лекцій/ Київ. нац. ун-т; Ін-т журналістики. – К., 2011.

86. Язык мудрее нас // Взгляд. Деловая газета [сайт]. – Режим доступу : <http://vz.ru/culture/2012/3/27/571348.html> (27.03.2012) – Назва з екрана.

87. 2009 Global Trends. Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons (Глобальні тенденції 2009. Біженці, шукачі притулку, внутрішньо переміщені особи та особи без громадянства), Division of Programme Support and Management of UNHCR: Geneva, 15 June 2010.

88. Geist В. Sociologicky slovník. – 1992. - 580 p.

89. XenDocuments.org.ua [сайт] – Режим доступу : <http://www.xenodocuments.org.ua/> - Назва з екрана.

Коротка інформація про авторів (частина перша)

Автор ідеї, викладач
навчальної дисципліни,
автор та виконавець
наукових досліджень,
упорядник та редактор

Шендеровський Костянтин Сергійович
викладач кафедри соціальних комунікацій
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка, Заслужений працівник
народної освіти України, Магістр соціального
адміністрування та соціальної роботи
Манчестерського Університету
(Великобританія).

Учасники наукового
гуртка (2011-2012 н.р.)
Інституту журналістики
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

Сорока Віктор Миколайович
тележурналіст, шеф-редактор «Фактів» на ICTV,
Заслужений журналіст України, аспірант
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка

Михайлова Оксана
Соколова Катерина
Микитюк Катерина
Єремєєва Анна
Креймер Ельвіра
Муравйова Марина

Анонсований зміст другої частини збірки

Сучасні соціальні проблеми та розвиток медіакомунікацій
Соціальні проблеми українських **сімей**. Сім'ї в складних життєвих
обставинах як вразлива соціальна група

Жінки як вразлива соціальна група. Медіакомунікації та протидія
дискримінації за ознаками статі

Соціальна проблематика **людей з інвалідністю** та медіадіяльність

Соціальні проблеми **літніх людей** та якість медіапродуктів

Соціальна проблематика **психічнохворих** людей

Соціальні проблеми **торгівлі людьми** в медіавиробництві

Соціальні проблеми **людей секс-бізнесу та сексуальних меншин**

Медіакартки з соціальної проблеми (для практикуму)

Збірка навчально-методичних матеріалів
і наукових статей в трьох частинах.

Частина перша.

Шендеровський Костянтин Сергійович та інші

Медіакомунікації та соціальні проблеми

Автор, ініціатор ідеї, організатор спільної роботи, упорядник та редактор:

Шендеровський К.С.

(e-mail для відгуків та пропозицій: kshenderovskij@mail.ru).

Літературне редагування: **Михайлова Оксана** (e-mail: oristea@ukr.net).

Відгуки та пропозиції направляти за адресою: 04128, м. Київ – 128, а/с 115.

Здано до склад. 31.05.2012 р. Підп. до друку 09.06.2012 р. Формат А-4.

Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Друк ризографічний.

Ум. друк. арк. 18. Наклад 300 прим. Зам. № 125.

Видавець і виготовлювач ЕТНА-1

вул. Ярославів Вал, 19, м. Київ, 01034. т/ф: (044) 2351772.